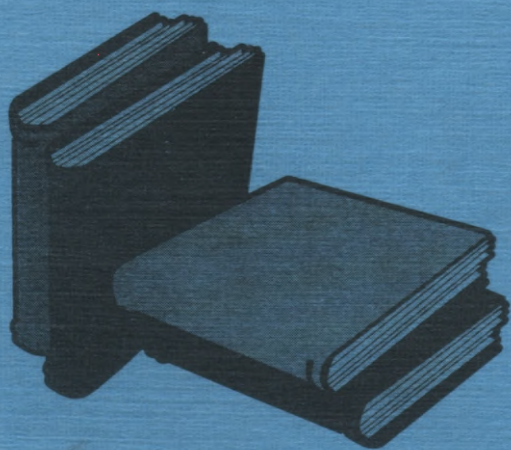
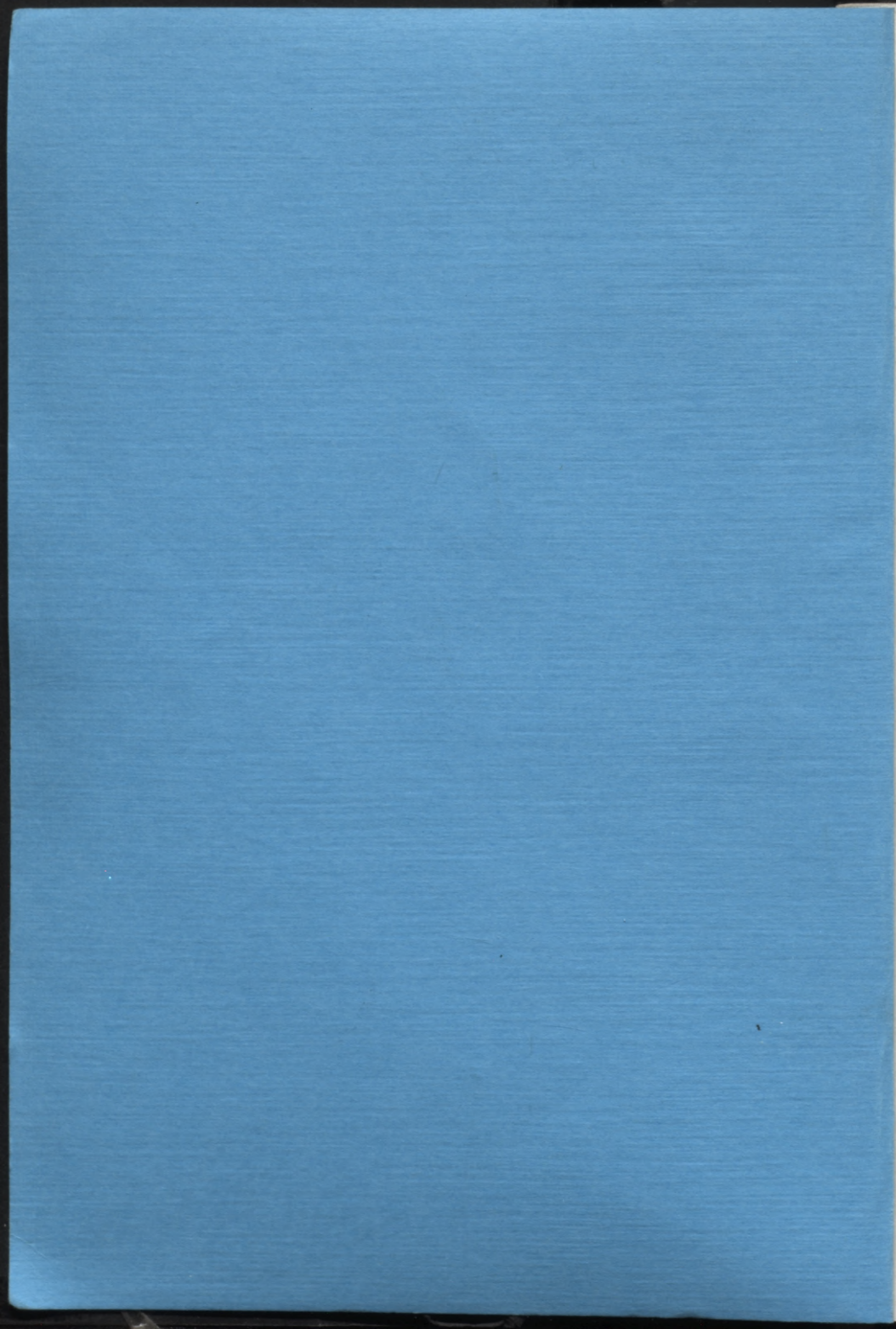

J. ŠTEIMANS

**LATVIJAS
VĒSTURES
PĒTNIEKI**

97-3
762

Latvijas Nacionālā
Bibliotēka

5

DAUGAVPILS PEDAGOGISKĀ UNIVERSITĀTE

VĒSTURES KATEDRA

J.ŠTEIMANS

LATVIJAS VĒSTURES PĒTNIEKI

1997

J. Šteimans. Latvijas vēstures pētnieki. – Daugavpils, DPU izdevniecība
«Saule», 1997. – 192 lpp.

Recenzents: vēstures doktors **A.Ivanovs**

Grāmatu "Latvijas vēstures pētnieki" sarakstījis Daugavpils Pedagoģiskās universitātes Vēstures katedras profesors J. Šteimans. Tajā sīki analizētas 52 dažādu autoru grāmatas, kā arī vairākas publikācijas zinātniskajos žurnālos, kas aptver Latvijas vēstures 13.-20. gs. problēmas. Aplūkoti dažādi historiogrāfijas aspekti, daudzu Latvijas vēstures pētnieku darbu nozīme, salīdzināti vēsturnieku viedokļi ar attiecīgiem komentāriem un secinājumiem.

Redaktore: **Anna Gavare**

Tehn. redaktore: **Vija Kursīte, Marina Stočka**

Makets: **Marina Stočka**

ISBN 9984-14-018-0

© DPU izdevniecība «Saule», 1997

IEVADS

Grāmata "Latvijas vēstures pētnieki" ir mēģinājums iepazīstināt lasītājus ar vairāk nekā simts grāmatām un rakstiem, kuru autori ir plaši pazīstami kā zinātniskie darbinieki. Vienā grāmatā nebija iespējams aplūkot visus darbus, kas ir veltīti Latvijas vēsturei. Zinātnisko darbu izvēle historiogrāfijā zināmā mērā ir subjektīva. To nosaka šīs grāmatas autora interese par konkrētām problēmām. Katra no vienpadsmit grāmatas nodaļām ir veltīta galvenokārt diviem vai trijiem pētniekiem. Taču vienlaicīgi tiek isumā aplūkotas arī citu autoru publikācijas, kas saistītas ar iztīrāto tēmu.

Grāmatas historiogrāfiskais akcents nebūt nenozīmē izklāstīt dažādu darbu galveno saturu anotāciju veidā. Grāmatas nolūks ir pievērst lasītāju uzmanību katra pētījuma būtiskām problēmām un iztīrāt tās, komentējot aplūkojamā darba saturu un izsakot savu viedokli par vienu vai otru jautājumu.

Dažas grāmatas nodaļas ir veltītas ievērojamu politisku darbinieku memuāriem, uzskatot tos par svarīgu avotu, kas dod iespēju apgaismot vēsturiskos notikumus vispusīgi un konkrēti. Jāatzīmē, ka memuāru autori bieži vien izmantoja dokumentus, avīžu komplektus un citus avotus. Tas, ka viņi neaprobežojās ar personīgām atmiņām, palielina viņu publikāciju vērtību. Memuāri, protams, vienmēr ir subjektīvi. Tos var izmantot kā vēstures pētišanas avotu tikai salīdzinot faktus ar arhīvu materiāliem un periodiskās preses publikācijām. Ir neapšaubāmi nepieciešama kritiska pieeja katram avotam, jebkura autora viedoklim. Taču, polemizējot ar dažādu autoru pārdomām un secinājumiem, nevar pretendēt uz "patiesību pēdējā instancē". Dažādu uzskatu salīdzināšana bagātina lasītāju priekšstatus par iztīrājamo problēmu. Un, jo pārliecinošāki ir viena vai otra autora argumenti, jo vairāk tie pelna atzinību.

Grāmatas lielākā daļa ir veltīta zinātniskiem darbiem, kas publicēti Amerikas Savienotajās Valstīs, Vācijā, Austrālijā, Kanādā un Zviedrijā. Runa ir par E. Dunsdorfa, A. Švābes, Ā. Šildes un citu vēsturnieku darbiem, kas tika radīti trimdā. No Rīgas vēsturnieku darbiem sevišķa uzmanība tiek veltīta J. Zuša, T. Zeida un I. Roņa darbiem. J. Zutis ir vispusīgi un dziļi apgaismojis 18. gadsimta problēmas. T. Zeids ir veltījis daudz uzmanības Latvijas vēstures historiogrāfijas problēmām. Bet I. Ronis ir apgaismojis 1907.-1914. gadu periodu, kas citu vēsturnieku uzmanību reti piesaistīja.

Daži no apskatītajiem darbiem satur informāciju par vēsturisko notikumu pētišanas rezultātiem un vienlaicīgi arī autoru atmiņu un novērojumu izklāstījumu. Pie tādām publikācijām varētu pieskaitīt Ā. Klīves, A. Bērziņa, B. Briškas u.c. grāmatas.

Īpaša vieta grāmatā ierādīta Latgales vēstures pētniekiem. To vidū ir gan profesionāli vēsturnieki, gan arī filologi un agronomi, kas uzrakstīja visai oriģinālus darbus par Latgales vēsturi. Visvērtīgākās grāmatas šajā jomā ir B. Brežgo un T. Puisāna pētījumi. Latgales vēsture ir cieši saistīta ar pārējo Latvijas novadu vēsturi. Bet, tā kā Latgale attīstījās īpatnējos apstākļos, tās problēmas tiek iztirzātas atsevišķā nodaļā.

Speciālās nodaļās ir runa arī par Latvijas sociāldemokrātijas un Latviešu zemnieku savienības politiku grāmatām. Tās līdz 1934. gada 15. maija apvērsumam bija ietekmīgākās politiskās partijas Latvijā. Šo partiju vadošie darbinieki apspriež problēmas, kas bija visai nozīmīgas valsts mērogā.

1. TRĪS HRONIKAS

Latvijas aizvēsturi aktīvi pētīja Latvijas arheologi. Arheoloģijas pamatlicējs Latvijā bija Francis Balodis, kas carisma laikā ir bijis Maskavas universitātes profesors un līdz 1940. gadam bija Latvijas Universitātes mācību spēks, bet pēc tam emigrēja un darbojās Zviedrijā. F. Baloža tradīcijas turpināja Rīgas arheologi un Latvijas senvēstures pētnieki J. Graudonis, Ē. Mugurēvičs, R. Deņisova u.c. Svarīgas ir arī lietuviešu arheologa M. Gimbutienes un Maskavas zinātniskā darbinieka V. Sedova grāmatas par senajiem baltiem. Taču šī darba autors uzskata, ka Latvijas aizvēsture un senvēsture līdz pat 12. gs. beigām ir jāapgaismo atsevišķā grāmatā un neuzskata par savu uzdevumu analizēt arheologu un etnogrāfu pētījumus.

Grāmatas pirmā nodaļa aplūko trīs hronikas, kas apgaismo Latvijas vēsturi no 12. gs. beigām līdz 16. gs. vidum.

Arveds Švābe, atzīmējot vēstures pieminekļus, kas apraksta 13. gs. notikumus, min līgumus, juridiskus dokumentus un hronikas. Kā drošāko un plašāko viņš uzskata Latviešu Indriķa hroniku, kas vēsta par Latvijas cilšu cīņu pret Rīgas bīskapa un ordeņa karaspēku 12. gs. beigās un 13. gs. pirmajos 27 gados. Šī hronika tiek dēvēta par Latviešu Indriķa apcerējumu, kaut gan viņš pēc izcelsmes bija vācu priesteris, kas darbojās Latvijas teritorijā un pārvaldīja vietējās valodas. 13. gs. vēl nebija latviešu, kas būtu tik izglītoti kā Indriķis un zinātu minētos fragmentus no sengrieķu literatūras, kā arī vispusīgi apgūtu Biblii. Jau nerunājot par to, ka Indriķis ir uzrakstījis savu hroniku latīņu valodā, kuru toreiz latvieši vēl nepārvaldīja.

Pirmā grāmata, kuras autors bija latvietis, ir 1270. gadā slāvu valodā uzrakstītais evaņģēlijs. To ir uzrakstījis pareizticīgā mācītāja dēls Jurgis.

Indriķa hronika ir vecākā oriģinālā Livonijas hronika, kas uzrakstīta 13. gs. sākumā. Taču pirmo reizi tā tika iespiesta 1740. gadā pēc 16. gs. manuskripta. Turpmāk šo latīņu tekstu pārtulkoja vācu, krievu un latviešu valodā, precizējot hronoloģiju un komentējot tekstu. Pirmās divas hronikas grāmatas ir samērā īsas un vēsta par vācu misionāra Meinarda darbību lībiešu un latgaļu zemēs, kā arī par viņa pēcnācēja bīskapa Bertolda cīņu pret pagāniem 12. gs. beigās. Trešā grāmata daudz plašāk apraksta bīskapa Alberta darbību (1199-1229), kas valdīja divreiz ilgāk nekā abi viņa priekšteči.

Indriķis bija Albertam uzticama persona un slavēja viņa panākumus karagājienos un diplomātijas sfērā. Ar zobenu un viltību Alberts panāca

Latvijā dzīvojošo cilšu sašķelšanos un pat iesaistīja zemgaļu daļu bruņotā cīņā pret viņu ciltsbrāļiem, vadoties no Romas pāvesta principa: skaldi un valdi! Indriķa hronika balstās uz paša autora novērojumiem un citu vācu mācītāju nostāstiem. Dažreiz tiek izmantoti arī Romas pāvesta un Rīgas bīskapa dokumenti. Tiek citēta Horācija, Virgīlija u.c. antīko klasiķu dzeja. Bieži sastopami izvilkumi no Bībeles. Tekstā ir arī paša Indriķa dzeju pantiņi. Autora literārajam stilam ir raksturīgs patoss. Vienlaicīgi ir jāatzīmē lieka atkārtošāns un šablonisms, it īpaši aprakstot vācu krustnešu karadarbību. Vēstot par vācu karaspēka uzbrukumiem igauņiem un lietuviešiem, tiek uzsvērts, ka karavīru kodols bija vācieši, bet viņu sabiedrotie bija kurši, libieši, zemgaļi un latgaļi. Sirojumu laikā slepkavo arī sievietes un bērnus, un karavīri daļa savā starpā gūstekņus un laupījumu. Parasti viss beidzas ar to, ka uzvarētie pagāni ir gatavi slēgt mieru un kristīties. Visumā aprakstītais Indriķa hronikā sakrīt ar citās vācu un krievu hronikās minētajiem faktiem. Taču tendenciozitāte izpaužas spilgti kā jūsmošāns par bīskapu Albertu, tā arī vāciešiem nepatīkamū momentu noklusēšanā. Kā katoļu priesteris Indriķis dēvē kristīgos cilvēkus par dieva bērniem, bet pagānus par velna bērniem. Taču autors jūsmo tikai par vācu katoļiem, bet dāņus un krievus neuzskata par ticības brāļiem un viņu rīcību nosoda kā netaisnīgu.

Ē. Mugurēvičs atzīmē, ka kristīgās ticības izplatīšanā bija progresīva parādība, bet krusta kariem Eiropā ne vienmēr bija pozitīva nozīme, un to mērķis bija arī sagrābt svešas teritorijas un iekarot preču noieta tirgus.

Indriķa hronikas oriģināls nav saglabājies, bet tā 14. gs. kopija Polijā nav pilnīga. Citas kopijas pētīja krievu izcelsmes vācu vēsturnieks Leonīds Arbuzovs. Visi pētnieki uzskata Indriķa hroniku par svarīgāko avotu Latvijas 12. un 13. gs. vēstures notikumu noskaidrošanā. Hronikas sākumā autors griežas pie visūvarenā Dieva, lai viņa vēlīgais žēlums atļauj sludināt labo un svēto un uzveikt nekrietno un ļauno, lai sniegtu pagāniem kristības veltes. Latvijas vietējos iedzīvotājus kristīja ar zobenu un uguns palīdzību, bet to neuzskatīja par atkāpšanos no kristīgās ticības galvenā principa: mīli ne tikai tuvāko kā pašu sevi, bet arī ienaidnieku. Vardarbība pret pagāniem tika uzskatīta kā labdarība – mīlestības izpausme, jo tādā ceļā viņus glāba no mokām ellē. Tiek pasvītrots, ka ne tikai labsirdīgais Meinards, bet arī kareivīgais Bertolds sākumā devās uz Livzemi bez karaspēka, lai iepazītos ar vietējiem apstākļiem un iegūtu vietējo labiešu labvēlību. Taču pagāni izrādījās tik ļaunprātīgi, ka gribēja bīskapu nosist, sadedzināt, noslicināt. Tāpēc Bertolds devās uz Vāciju un ar pāvesta atļauju aicināja brīvprātīgos piedalīties krusta karā. Gribētāju bija daudz,

jo krustneši cerēja uz savu grēku atlaišanu un paradīzi viņpasaulē. Svarīga nozīme bija arī krustnešu savtīgiem nolūkiem – cerībām uz bagātīgu laupījumu.

Hronikā tiek aprakstīti vācu krustnešu varoņdarbi. Runājot par biskapa Alberta valdīšanas trešo gadu, tiek atzīmēts gadījums, kad spēcīgs vācietis, turēdams abām rokām kailu zobenu un cirdzams uz visām pusēm, viens pats it kā uzveica divdesmit divus ienaidniekus. Šādas epizodes parasti beidzās ar krustnešu pateicību Dievam par dāvāto uzvaru. Allaž tiek pasvītrots, ka uzvar tie, kuru pusē ir Dievs, ka pagānu pretošanās tāpēc bija bezcerīga. Hronika arī vēsta par tiem latviešu cilšu virsaišiem, kas atbalstīja vāciešus cīņā pret lietuviešiem un igauņiem. Tādos gadījumos tika pārspīlēta šo virsaišu uzticība vāciešiem, lai iztēlotu viņu savstarpējās attiecības pievilcīgā gaismā. Tā, piemēram, tiek apgalvots, ka Zemgales valdnieks Viestards ir brīdinājis vāciešus par gaidāmo lietuvju karagājieniem. Dažos gadījumos kurši, zemgaļi un latgaļi vienojās ar vāciešiem par kopīgu rīcību pret lietuviešiem un igauņiem, kas siroja Latvijas teritorijā un aizveda gūstā latviešu karavīru sievas un bērņus. Taču galvenais bija nevis zemgaļu sadarbība ar vāciešiem, bet gan viņu cīņa pret svešzemju iebrucējiem. Zemgale bija patstāvīga valsts un, kamēr vācieši cinījās par Vidzemes un Igaunijas pakļaušanu, šī valsts saglabājās. Vāciešiem gan izdevās pārvilkt savā pusē Mežotnes bajārus, solot tiem visādus labumus. Bet Viestards (Viesturs) apspieda vācu piekritēju partiju, un viņa pēcteči turpināja sīvu cīņu pret vācu iebrucējiem. Tas dod pamatu secināt, ka dažkārt akcenti un secinājumi Indriķa hronikā nav pieņemami. Lībiešus un citus Latvijas iedzīvotājus hronika iztēlo kā nežēlīgus un varmācīgus mežonjus, lai tādējādi attaisnotu krustnešu nesaudzīgo rīcību. Tā, piemēram, tiek minēts gadījums, ka līvi nogalināja septiņpadsmit vāciešu, kas izgājuši no Ikšķiles pils, lai ievāktu labību, ka līvi ziedoja sagūstītos saviem dieviem un pirms nāves viņus drausmīgi mocīja. Sakarā ar to tiek uzsvērts, ka šāda rīcība nespēja apklusināt kristiešu balsis, un viņi arvien sekmīgāk turpināja sludināt savu ticību. Aprakstot krustnešu karadarbību, tiek parādīts vāciešu pārkums ne tikai pār Latvijas iedzīvotājiem, bet arī pār krievu karavīriem, kuri, sekojot vāciešu paraugam, izgatavoja mašīnu, bet nepārzināja akmens mešanas prasmi un tāpēc meta akmeņus uz aizmuguri un ievainoja savus karavīrus. Tas vājināja krievu karaspēku un piespieda to atkāpties. Hronikā tiek noklusēts tas, ka daudzi krustneši bija slikti karavīri, jo viņi cinījās nevis par taisnīgu mērķu sasniegšanu, bet gan par personīgo labumu iegūšanu. Starp tiem bija noziedznieki, kam rūpēja nevis grēku izpirkšana, bet bagāts laupījums. Turklāt krustneši,

kurus vervēja uz vienu gadu, lai tie pēc tam varētu atgriezties Vācijā, nebija drošs karaspēks. Tāpēc bīskaps Alberts 1202. gadā dibināja Zobenbrāļu ordeni, lai viņa rīcībā būtu pastāvīgs karaspēks. Šī militarizētā garīgā biedrība tika radīta pēc Palestīnas krustnešu organizāciju parauga. Bet tā drīz vien kļuva par bīskapa konkurentu. Pāvests novēlēja ordenim sākumā vienu trešdaļu no iekarotajām zemēm, bet turpmāk – divas trešdaļas. Un tad jau Rīgas bīskapa karaspēku veidoja viņa vasaļi. Taču 13. gs. sākumā Zobenbrāļu ordenis vēl bija bīskapa karaspēks un tam bija izšķirošā loma lībiešu, latgaļu un kuršu pakļaušanā. Visilgāk pretojās zemgaļi, kas 1286. gadā paši nodedzināja savu galvaspilsētu Tērveti. Taču 1290. gadā vācieši ieņēma pēdējo zemgaļu cietoksni Sidrabeni un tūkstošiem zemgaļu pārcēlās uz Lietuvu, lai nepadotos ienaidniekam. Indriķa hronika jūsmo par vācu iekarotāju panākumiem un atzīmē, ka Dievs nemitīgi vairoja ordeņa brāļu skaitu un tāpēc, lūk, bija jāvairo viņu īpašumi, lai viņi saņemtu pienācīgu algu. Bruņinieki tika iecelti vadošos amatos. Tiek atzīmēts, ka bruņinieks Gotfrīds tika iecelts fogta amatā Turaidas laicīgajā tiesā.

Par ordeni Indriķis raksta atturīgi, jo tas bija kļuvis par Rīgas bīskapa konkurentu, bet par pašu bīskapu hronika jūsmo. Lūk, Dievs izglāba jau kristīgos līvus un letus no vilku riklēm, atsūtīdams savu ganu – bīskapu Albertu, kas saliedēja karaspēku, spējīgu ieņemt pilsētas, sagūstīt ienaidniekus, iegūt bagātu laupījumu – drēbes, dārglietas un lopus. Krustnešu nesaudzība tiek attaisnota ar to, ka ienaidnieki bija nežēlīgi un cepināja gūstekņus ugunī vai, norāvuši tiem drēbes, izgriezta ar saviem zobieniem viņiem krustus uz muguras. Karadarbība tiek aprakstīta visai konkrēti, minot ieroču veidus: zemgaļi tika ievainoti ar mestiem akmeņiem vai bultām, leti tika nogalināti ar šķēpiem, kas tika raidīti no aplenkuma torņa. Hronikas autors secina, ka ir bijuši daudzi ievēribas cienīgi notikumi, kas ļāva pievērst Livzemes tautas Jēzus Kristus ticībai. Dieva, Jēzus Kristus un Svētās Jaunavas Marijas labvēlība nodrošināja vācu karaspēka spožās uzvaras un visu Latvijas iedzīvotāju kristīšanu.

Arveds Švābe, vērtējot vācu iekarotāju agresiju Latvijā, saskata ne tikai pārmaiņu negatīvās sekas, bet arī Livonijas izveidošanas pozitīvo nozīmi. Dānijas, Zviedrijas un Krievijas savstarpējā cīņa draudēja saskaldīt Latviju. Tas, ka vācu iekarojumu rezultātā izveidojās Livonija – Māras Zeme, noveda pie Kurzemes, Zemgales, Vidzemes un Latgales iedzīvotāju nokļūšanas vācu varā, bet novērsa latviešu tautības izzušanu. Indriķa hronikā šī problēma netiek skarta, bet tajā aprakstītie notikumi veicina pārdomas par Latvijas iedzīvotāju likteni pēc vācu iebrukuma tās teritorijā.

Plaši pazīstama ir arī Atskaņu (Rīmju) hronika, kas tika sarakstīta vācu valodā un veļta 12000 dzejas rindu vācu iekarotāju cīņai pret kuršiem un zemgaļiem – līdz pat 1290. gadam. Šīs hronikas anonīmais autors droši ir bijis Livonijas ordeņa bruņinieks, jo apraksta galvenokārt viņu darbību, viņu uzskatus un dzīves veidu. Atšķirībā no Indriķa hronikas, Atskaņu hronika ir pārsvarā nevis vēsturnieka mēģinājums aprakstīt konkrētus notikumus hronoloģiskā secībā, bet drīzāk dzejnieka sacerējums ar nolūku atspoguļot redzēto un dzirdēto poētiskā formā. Arī Indriķis nebija profesionāls vēsturnieks, bet viņa hronika bija un paliek svarīgākais avots, kas apraksta pirmo vācu bīskapu darbību Latvijā. Atskaņu hronika aptver plašāku laika posmu – līdz pat 13. gs. beigām, bet tās nozīme kā Latvijas vēstures pētīšanas avots ir nesalīdzināmi mazāka. Tas nav drošs avots konkrētu notikumu noskaidrošanai, bet dod iespēju iepazīties ar Livonijas ordeņa bruņinieku ideoloģiju. Zobenbrāļu ordeni 1236. gadā galīgi iznīcināja pie Saules zemgaļu un lietuviešu apvienotie spēki. To aizstāja Livonijas ordenis, kas bija Vācijas ordeņa sastāvdaļa un bija pakļauts šī ordeņa virsmestram Prūsijā. Kaspars Kļaviņš ir sīki un vispusīgi analizējis ordeņbrāļu vidū valdošos uzskatus, kas bieži vien nesakrīt ar reālo praksi. 13. gadsimtā Eiropas katoļi turpināja jūsmot par krusta kariem, un to dalībnieki guva ne tikai morālu, bet arī materiālu atbalstu. Taču ordeņbrāļiem uzstādītās prasības bija augstas. Visaugstāk tika vērtēta garīgā ordeņa bruņinieku drošsirdība kaujas laukā. Bēgt, lai atkāptos ienaidnieka pārspēka priekšā, bija vislielākais grēks, ko nevarēja piedot. Atskaņu hronikā kristīgo drosme tiek uzskatīta par tikpat dabisku parādību kā pagānu nelietība. Pēc hronista domām kaujā kritušie vācu karavīri ir nomainījuši neapskaužamo dzīvi zemes virsū pret mūžīgo svētlaimi viņpasaulē.

Ordeņbrāļiem bija arī bez ierunām jāizpilda savu priekšnieku pavēles, lai viņu karaspēka disciplīna nodrošinātu panākumus kaujas laukā. Sevišķi rūpējās par ordeņa mestra un ordeņa maršala autoritāti. Abas šīs augstākās ordeņa amatpersonas vadīja tā karaspēku sadursmēs ar ienaidnieku un no paklausības tiem daudz kas bija atkarīgs. Vācu ordeņa statūti, kas bija obligāti arī Livonijas ordeņbrāļiem, paredzēja arī tādas īpašības kā šķīstība, pazemība, lēnprātība un pieticība. Atšķirībā no laicīgās bruņniecības, kas pievērsa lielu uzmanību ārējai reprezentācijai un cienīja krāšņus turnīrus, medības, dzīres un citas izpriecas, garīgā ordeņa locekļiem tas viss bija aizliegts. Medības kā izpriecas bija izslēgtas. Medības varēja kalpot tikai pārtikas sagādāšanai ordeņbrāļu kopgaldam. Dzīres bija pretrunā ar statūtos paredzēto pieticību un lēnprātību. Ordeņa

mūki, bruņinieki un saimnieciskie darbinieki, kas komtūra vadībā pārzināja ordeņa daudzpusīgo saimniecību, deva nabadzības solījumu. Tas nozīmēja, ka ordeņbrāļi atteicās no privātīpašuma un nodeva karagājienos iegūto nekustamo un kustamo īpašumu ordeņa rīcībā. Jāatzīmē gan, ka daudzi ordeņa bruņinieki ar laiku bija kļuvuši par muižniekiem. Taču, kamēr turpinājās karš, vairāki simti bruņinieku visus savus spēkus veltīja karadarbībai. Un ordeņa mestram bija autoritāte tad, ja viņš bija kristīgās tikumības paraugs saviem padotajiem. Šajā ziņā Atskaņu hronika izceļ Livonijas ordeņa mestru Luterbegas Oto, kas, neraugoties uz savu augsto amatu, esot bijis pazemīgs, uzticīgs un saderīgs vīrs, kas vienlaicīgi ir bijis skarbs un nesaudzīgs cīņā ar pagāniem. Kā tikumīgā ziņā priekšzīmīgi tiek cildināti arī citi ordeņbrāļi. Var apšaubīt, vai viņi bija tieši tādi, bet minētās īpašības raksturo ordeņa ideālu, kas droši vien praksē nebija sasniedzams.

Atskaņu hronikā nav sastopami lepnu medību un bruņinieku turnīru apraksti. Jādomā, ka krusta kara laikā tādi nav bijuši, jo tolaik tika stingri ievērots laicīgā dzīvesveida noliegums. Visa ordeņa dzīve bija pakļauta karam, un tas prasīja atteikšanos no radiem un draugiem, lai sevi pilnīgi ziedotu cīņai pret pagāniem. Ordeņbrāļi nedrīkstēja patvaļīgi atstāt savu dzīves vietu un viņiem bija stingri jāievēro dienas kārtība, ēdiena un apģērba limits. Katru dienu ordeņbrāļi obligāti piedalījās reliģiskās ceremonijās. Bija aizliegts ne tikai skūpstīt sievieti, bet pat sarunāties ar to. Ja laicīgie bruņinieki dievināja savu izredzēto dāmu, tad garīgā ordeņa locekļi pielūdza Jēzus Kristus māti Mariju un dēvēja Livoniju par Māras zemi. Garīgā ordeņa režīms bija līdzīgs klostera režīmam. Iespējams, ka Atskaņu hronikas autors izpušķo bruņinieku dzīvesveidu, attēlojot to kā godīgu un taisnīgu. Taču vairākas raksturīgas šī dzīvesveida iezīmes laikam atbilst reālajai īstenībai. Pēc asiņainas soda ekspedīcijas bruņinieki allaž pateicās Dievam un svētajai Marijai par dāvāto uzvaru. Dievu ordeņbrāļi iedomājās kā bargu kungu, kas ieinteresēti atbalsta karadarbību pret pagāniem, bet svēto Mariju – kā kara dievieti, kas iedvesmo kristīgos karavīrus gūt arvien jaunas uzvaras. Karadarbību hronists apraksta ar patosu. Uzmanība tiek pievērsta arī ordeņa priesteriem, izceļot viņu tieksmi rīkoties svēto rakstu garā. Tiek minēts priesteris, kas dala maizi nabagiem. Tiek cildināts garīdznieks, ko ļaudis iemīlēja tāpēc, ka viņa darbi saskanēja ar vārdiem. Kaut gan Atskaņu hronikā dominē pozitīvi piemēri, tās autors nenoklusēja arī atsevišķus gadījumus, kas rāda, ka starp bruņiniekiem bija arī noziedznieki. Atzinības vārdi tiek veltīti ordeņa mestram Venno, kas pūlējās no visas sirds, lai stiprinātu Kristus draudzi, un bija apveltīts

ar skaidru prātu. Autors atzīmēja, ka Venno sūtīja savu pilnvaroto pie Cēsu latviešiem, lai tas būtu viņu sargs un aizstāvis. Atzinīgi tiek vērtēts arī ordeņa mestrs Folkvīns, kuru visi cienīja un godāja. Viņš bija patiess, nelokāms un uzticīgs. Jāatzīmē, ka runa ir arī par uzticību Rīgas bīskapam Albertam, kaut gan par viņa pēctečiem autors izvairās runāt. Tas laikam ir izskaidrojams ar to, ka Alberta laikā Rīgas bīskapija un ordeņvalsts bija sabiedrotie, bet Alberta pēcteču laikā – nesamierināmi sāncenši. Tāpēc ir sastopami par bīskapu arī šādi vārdi: "un ja to taisnību mēs sakām, maz spēka bija viņa lāstam." Autors nenoliedz, ka ordeņa karavīri kaujās piedzīvoja arī neveiksmes, ka starp viņiem bija arī igni, skaudīgi un ļaunprātīgi cilvēki. Vienlaicīgi tiek atzīts, ka arī starp pagāniem bija ne tikai bagāti, dižciltīgi un vareni vīri, bet arī krietni un tikumīgi cilvēki.

Atskaņu hronikā tiek atzīmēta ordeņbrāļu neveiksme cīņā pie Durbes 1260. gadā, bet pēdējos pantīnos ir runa par to, ka zemgaļi 1290. gadā zaudē savas pēdējās pilis, kā dega Sidrabene, cik žēli skanēja zemgaļu dziesmas.

Rakstot par Atskaņu hroniku, R. Klaustiņš 1936. gadā visai kritiski novērtē to un dod priekšroku Indriķa hronikai. Kritiķis atzīmē, ka Indriķis ir fanātisks klerikāls, kas gan raksta pacilātā baznīcas stilā, bet ar noteiktiem datiem un skaitļiem. Toties Atskaņu hronikas autors ir karavīrs, kas dzejo vaļīgi, izklāsta savas atmiņas jucekļīgi un uzticas aculiecinieku nostāstiem, kas ir patiesi tikai daļēji. Abās hronikās krasī atspoguļota viduslaikiem raksturīgā fanātiskā ticība. Abi hronisti ir mānticīgi un tic brīnumiem. Taču Atskaņu hronika nav objektīvs vēstures dokuments, bet ir dzejas darbs viduslaiku garā. Autoram trūkst individuālā raksturojuma spēju. Anonīmais autors slēpa savu vārdu, lai savas kompilācijas uzdotu par slavenas autoritātes dzejām.

R. Klaustiņš pamatoti uzskata, ka Indriķa hronika ir vērtīgāka pētniekam nekā Atskaņu hronika. Taču nevar noliegt arī šī avota nozīmi. Izsekot 13. gs. notikumiem ar anonīmā autora dzeju palīdzību ir grūti. Bet šajās dzejās atspoguļojas ordeņbrāļu ideoloģija un mentalitāte. Un šajā ziņā Atskaņu hronika ir visai vērtīgs darbs.

Sevišķi nozīmīga Latvijas vēstures pētniekiem ir Baltasara Rusova Livonijas hronika, kas aplūko ilgstošu periodu – no 12. gs. beigām līdz 16. gs. vidum. Ja 12. un 13. gs. notikumu apgaismošanā nav nekā būtiski jauna, salīdzinot ar Indriķa hroniku un Atskaņu hroniku, tad 14., 15. un 16. gs. notikumi tiek pirmo reizi raksturoti sīki un vispusīgi. Baltasars Rusovs bija luterāņu mācītājs Rēvelē. Viņa hronikas vācu 1577. gada teksts tika

iespiests Vācijas spiestuvē 1584. gadā. Hronists augstu vērtē valdnieku lomu. Viņam nevar pārmest, ka viņš par zemu vērtē personības lomu vēsturē. Gluži otrādi. Autors uzskata, ka, ja valdniekam ir plašas pilnvaras, viņš spēj daudz ko paveikt savu padoto labā. Hronikas ievadā Rusovs griežas pie Brēmenes brīvpilsētas birģermeistariem un rātskungiem ar pateicības vārdiem, dēvējot viņus par augsti mācītiem un gudriem. No Brēmenes nāca pirmie Livonijas biskapi – Meinards, Bertolds un Alberts. Hronists augstu vērtē viņu nopelnus pagānu kristīšanā Livonijā. Būdams luterānis, Rusovs nenoliedz katolicisma nozīmi pirms baznīcas reformācijas, kaut gan kritizē katoļu mācītājus biežāk nekā luterāņu mācītājus, kurus arī neuzskata par nevainojamiem. Valdnieku lomu hronists vērtē augstu, jo no virsbiskapa vai ordeņa mestra atkarīga daudzējādā ziņā gan sekmīga karadarbība, gan saimnieciskās dzīves uzplaukums. Rusovs raksta, ka dievbijīga un uzticama valdība ir augstākā Dieva dāvana, jo atbalsta kristīgo ticību, rūpējas par baznīcām un skolām, nodrošina cilvēkiem pārtiku, apgādā trūkuma cietējus, apsargā tikumīgos, soda ļaundarus, lai valdītu miers un kārtība. Tiek nosodīti tie bīskapijas valdnieki un ordeņa mestri, kas uzsāka nevajadzīgos savstarpējos karus, jo ordeņa kungi gribēja pacelties augstāk par bīskapiem.

Livonijas hronikas otrajā daļā tiek raksturoti visi Livonijas ordeņa mestri. Zobenbrāļu ordeņa mestrs Volkvīns krita kaujā pirms Livonijas bruņinieku apvienošanās ar Vācu ordeni. Bet Hermani Balku šī ordeņa virsmestrs Prūsijā 1238. gadā iecēla par pirmo Livonijas ordeņa mestru. Dažādos laika posmos Livonijas ordeņa mestrus gan iecēla, gan ievēlēja. Hermani Balku dēvēja par Falku (vanagu) viņa kaujas panākumu dēļ. Citu mestru – Indriķi arī iecēla virsmestrs Prūsijā. Sākumā Livonijā lika priekšā divus kandidātus un virsmestram bija jāizvēlas viens no tiem. Bet turpmāk figurēja tikai viens kandidāts un virsmestram neatlika nekas cits, kā to apstiprināt. Indriķis vājās veselības dēļ pēc diviem gadiem bija spiests atteikties no valdīšanas. Trešais mestrs bija Ditriķis. Viņš uzbruka kuršiem, kas arī 13. gs. vidū arvien vēl negribēja kristīties. 1250. gadā Ditrihs atstāja savu amatu, jo virsmestrs viņu nozīmēja par ordeņa sūtni pie Romas pāvesta. Ceturtais mestrs bija Andrejs Štirbands, kas tika nevis nozīmēts, bet ievēlēts. Rusovs raksta, ka šis mestrs ir bijis taisnīgs, labvēlīgs un prasmīgs karotājs. Viņa karaspēks uzvarēja lietuviešu ķēniņu Mintautu, kas bija spiests pieņemt kristīgo ticību. Mestrs bagātā laupījuma daļu izdalīja nabagiem. Pēc sešiem valdīšanas gadiem viņš atteicās no varas un atgriezās Vācijā. Viņa vietā nāca grāfs Eberhards, ko uzskatīja par dievbijīgu un gudru. Bet slimības dēļ viņš pēc diviem gadiem atkāpās no

amata. Sestais mestrs Anoss pēc 3 gadiem tika iecelts par virsmestru Prūsijā. Septīto mestru Burhardu noslepkavoja lietuvieši. Kaujas laikā krita 150 ordeņbrāļu un daudzi bruņinieki. Vairākus ordeņbrāļus sagūstīja un nomocīja līdz nāvei.

Sākot ar 1269. gadu valdīja desmitais mestrs Konrāds Manderns, kas uzcēla Jelgavas pili. Četrpadsmitais mestrs Racburgas Ernsts sāka celt Dinaburgas pili, bet sešpadsmitais mestrs Vilhelms Šurborgs uzcēla Valmieras pili. Divdesmit pirmais mestrs Gotfrīds karoja ar Rīgas virsbīskapu un valdīja 8 gadus. Viņa pēctecis Gerhards Joks bija mestrs 20 gadus – līdz pat 1327. gadam. Divdesmit trešais mestrs Eberhards Monheims bija pirms tam Kuldīgas komturs (saimniecības pārvaldnieks) un bija pazīstams kā atklāts un labestīgs cilvēks. 15. gs. sākumā Livonijas ordeņa priekšgalā bija Konrāds Fitighofs. Par trīsdesmit ceturto mestru Franku Ķersdoru, kas valdīja 10 gadus, kļuva zināms, ka mirušais komturs viņam bija atstājis daudz zelta un sudraba, ko Konrāds aizveda uz Prūsiju. Tas ļoti nepatika citiem ordeņkungiem. Taču viņi nespēja neko grozīt. Par trīsdesmit astoto mestru Voltusu Rusovs raksta, ka ordeņbrāļi viņu nelikumīgi un netaisnīgi apcietināja un viņš mira Cēsu cietumā. Viens no izcilākajiem mestriem bija Valters Pletenbergs, kas valdīja 41 gadu un nomira 1533. gadā. 1501. un 1502. gadā viņš sakāva krievu karaspēku un nodrošināja Livonijai mieru un saimniecisko uzplaukumu. Pēdējais (četrdesmit sestais) Livonijas ordeņa mestrs bija Gotards Ketlers, kas pārgāja luteticībā un pēc Livonijas valstiņu sabrukuma 1562. gadā kļuva par pirmo Kurzemes hercogu.

Raksturojot dažādus Livonijas ordeņa mestrus, Rusovs izceļ viņu pozitīvās īpašības, bet dažkārt atzīmē arī negatīvo.

Augstāk par visu Baltasars Rusovs vērtē kristīgo tikumību. Morāles pagrimumu viņš uzskata par visu nelaimīgu cēloni.

Par nelaimi hronists uzskata varaskāri. Ordeņkungi sākotnēji bija pakļauti Rīgas bīskapam, bet viņi gribēja bīskapa valsti pakļaut sev, un savstarpējie kari noveda pie baznīcu un skolu pagrimuma. Sātans sēja nezāli. Greznība un augstprātība bija raksturīga ne tikai valdniekiem, bet arī viņu apakšniekiem. Komturi (ordeņa saimniecības vadītāji) un fogti (tiesneši) greznojās zelta ķēdēm kā ķēniņi un par viņu ierašanos vēstīja trīs taurētāji. Bet šāda lielība prasīja prāvus līdzekļus, un tie gūlās uz zemnieku pleciem. Rusovs ar līdzjūtību raksta par zemnieku nabadzību, ciešanām un bagāto kungu patvarību. Tiek atzīmēts, ka mācītāji nezināja vietējo valodu, un tas kavēja ļaužu mānīcības pārvarēšanu. Hronikā tiek

uzsvērts, ka Dievs ir žēlīgs un negrib sodīt nevienu cilvēku. Jo vairāk – veselas valstis. Taču netikumam vairošanās apstākļos Dieva dusmas ir pelnīts sods. Cilvēki 1556. gadā smējās pat par ugunssārto komētu debesīs, kas bija pēdējais brīdinājums. Tāpēc Livonija piedzīvoja sabrukumu un kļuva par krievu un tatāru upuri. Kari, posts un bads spieda dažkārt vecākus ieslodzīt bērnus karstā pirtī, lai tie nosmaktu, vai pat apēst savus bērnus. Ja tika pakārts zaglis, tad nabadzīgie zemnieki viņu noņēma no karātavām un apēda. Bet daži turīgi un slinki ordeņkungi bija iegrimuši netikumībā ne tikai ar ielasmeitām, bet arī ar precētām sievietēm. Mīļākās bagātīgi apbalvoja un izdeva pie vīra, lai pievērstos jaunām konkubinēm. Tika nodarīti tādi asinsgrēki, par kuriem ir kauns pat domāt. Hronists norādīja, ka grēcīga dzīve bija raksturīga ne tikai ordeņkungiem, bet arī biskapiem un viņu domkungiem. Ja bīskapa mīļākā kļuva veca, viņš to pielaulāja brīvzemniekam, ziedodams dzirnavas. Bet sev sameklēja jaunu meitu. Kad kāds domkungs atveda no Vācijas savu sievu, viņš kautrējās atzīt, ka viņi ir laulāti baznīcā un uzdeva to par savu konkubinī, lai nekļūtu par “baltu vāru”. Baltasars Rusovs nievājoši raksta par šiem “svētajiem” katoļiem, bet neapiet ar klusēšanu arī luterāņu grēkus. Viņš norāda, kā saimniecības vadītājas pārvērtas par savām līdzdzīvotājām. Kungu piemēram sekoja zemnieki. Kalpus gan sodīja par netiklību un viņus veda ar stabulēm un bungām uz pilsētas tirgus laukumu, lai mērcētu akā un apkaunotu ļaužu priekšā. Taču zemnieki, tāpat kā muižnieki, atstuma slimo sievu un ņēma sev par līdzdzīvotāju kalponi. Bet muižnieki to atbalstīja, jo ārlaulības bērniem bija vieglāk atņemt mantoto īpašumu.

Muižnieki, tāpat kā ordeņkungi un domkungi, nodevās izpriecām: kauliņu spēlei, jāšanai, dzīrošanai kāzās un kristībās. Mūzikas pavadībā bagātīgi mielojās un daudz dzēra. Pēc tam sekoja lamāšanās, kaušanās un pat slepkavošana. Lai maltītes būtu “jautras”, dziedāja netikumīgas dziesmas. Greznās dzīres zemniekiem maksāja gadskārtējās nodevas. Dzēra no tik lieliem koka traukiem, ka tajos varēja mazgāt bērnus. Sumināja tos, kas bija nepārspējami dzeršanā. Dzīres turpinājās no Miķeļiem līdz Ziemassvētkiem. Pat uz dievkalpojumu ļaudis ieradās piedzērušies. Cilvēki mēroja garu ceļu, lai piedalītos kārtējās dzīrēs. Muižnieku un ordeņkungu sapulcēs apsprieda nevis svarīgas lietas, bet plāpāja par zaķiem, lapsām un medību suņiem. Arī pilsētnieki neatpalika ar greznību un pārmērībām, kas bija raksturīgas tirgoņu kāzām. Tur lepojās ar greznām kažokādām un zelta rotām.

Hronists atzīmē, ka bija arī prātīgi un dievbijīgi muižnieki, kas rūpējās par baznīcām un savu zemnieku dvēselēm, kas audzināja savus dēlus

dižciltīgo karavīru garā. Taču biežāk muižnieku un bagāto pilsētnieku ģimenēs valdīja slinkums un izvirtība. Tas pēc hronista domām noveda pie Livonijas valstiņu sabrukuma, kad Jāņa Briesmīgā krievu un tatāru karapulki iebruka Livonijā. Steigā tika apbruņoti kalpi, bet reti kurš no viņiem prata ar ieročiem rīkoties. Tā kā Rīgas katoļu virsbīskaps un Livonijas ordeņa mestrs pieņēma luterticību, no Vācijas nāca tiem palīgā daudz jātnieku un kājnieku. Bet tas vairs nelīdzēja. Hronists kļūdaini apgalvo, ka Jānis Bargais nemaz negribēja iekarot Livoniju, bet gribēja tikai, lai tā maksā Krievijai nodevas. Maskavas lielkņazs gribēja iekarot Livoniju, un tas viņam neizdevās tikai poļu armijas pārspēka dēļ. Dānijas hercogs Magnuss gribēja palīdzēt Livonijai, bet nespēja.

Hronikā ir dažas pretrunas. Vairākkārt tiek norādīts, ka muižnieki sakrāja bagātības, aplaupot zemniekus. Bet, kad ir runa par zeltu, sudrabu un citām dārglietām, ko Livonijā bija sagrābuši krievu karavīri, tad Rusovs tās dēvē par godīgu cilvēku mantu, apliecinot, ka ciēna vācbaltu privātipašuma neaizskaramību. Tiek arī atzīmēts, ka zviedri aiz kristīgas mīlestības paglāba savus ienaidniekus dāņus, kas aizbēga no krievu iebrucējiem. Livonija 16. gs. vidū nonāca sākumā Maskavas cara rokās, bet pēc tam poļu karaspēka rokās, jo Jāņa Bargā karavīri nespēja izrādīt tiem nopietnu pretestību. Bet baltvāci uzskatīja par izdevīgāku pāriet poļu pusē, cerot, ka jaunie Livonijas valdnieki saglabās muižnieku privilēģijas.

Baltasars Rusovs izskaidro Livonijas valstiņu sairšanu 1561. gadā ar to, ka tikumības pagrimums noveda pie saimnieciskās dzīves izputināšanas un neizbēgama Dieva soda. Greznība, izpriecās un slinkums noveda strupceļā. Nepietika naudas algotņu uzturēšanai, bet paši muižnieki un viņu kalpi zaudēja agrākās karavīru iemaņas, jo ilgstoši nepiedalījās karagājienos. Rezultātā svešzemnieku uzbrukums pārsteidza vācbaltiešus nesagatavotus. Livonijas valstiņas, kas pastāvēja kopš 13. gs., 16. gs. vidū nebija vairs dzīvotspējīgas. Latvijas teritorijā sākās tā saucamie poļu laiki, kas Vidzemē turpinājās līdz 17. gs. sākumam, bet Latgalē – līdz 18. gs. beigām. Arī Kurzemes hercogiste no 1562. gada līdz pat 1737. gadam bija pakļauta Polijas un Lietuvas kopvalsts ietekmei. Rusova hronika tādējādi aplūko visu vācu iekarotāju valdīšanas periodu – no pirmo Rīgas bīskapu valdīšanas laika līdz poļu laiku sākumam, tas ir, apmēram četrus gadsimtus. Kad “vācu laiki” bija garām, vācu muižnieku vara joprojām turpinājās. Livonija, nesagatavota karam, griezās pie dažādām lielvalstīm pēc palīdzības. Bet tās neatbalstīja Livonijas bīskapus un ordeni, jo gribēja savstarpēji sadalīt Livonijas zemes. Rezultātā liktenīgajā 1561. gadā Rēveli sagrāba zviedri, Sāmsalas bīskapiju – dāņi,

bet Tērbatas bīskapiju – krievi. Kad pēdējais Livonijas ordeņa mestrs Gotards Ketlers atzina sevi par Polijas un Lietuvas kopvalsts vasali, Latvija nonāca poļu virskundzībā. Livonijas valstu konfederācijas pēc vairāk kā 300 gadu pastāvēšanas vairs nebija. Konfederācija bija pārsvarā formāla, kaut gan kopīgais landtāgs periodiski pieņēma lēmumus. Taču piecu Livonijas valstu pastāvēšana bija realitāte un nodrošināja relatīvu stabilitāti Latvijas teritorijā. To izžušana iezīmēja jaunu posmu Latvijas vēsturē.

Baltasara Rusova hronika ir visai vērtīgs Latvijas vēstures pētīšanas avots ne tikai tāpēc, ka aptver nesalīdzināmi lielāku periodu nekā Indriķa hronika un Atskaņu hronika, bet arī tāpēc, ka tas ir objektīvāks darbs. Nevarētu teikt, ka tajā nemaz neizpaužas tendenciozitāte. Autors ir kaislīgs kristīgās morāles aizstāvis un visu, kas ir pretrunā ar to, viņš asi nosoda. Taču, būdams luterāņu mācītājs Rēvelē kopš 1563. gada, Rusovs neuzskata, ka luterāņu rīcība visur un vienmēr ir jāattaisno, bet katoļu rīcība allaž jānopr. Viņš gan atzīmē, ka vairāk ir grēkojuši katoļu mācītāji, bet raksta, ka arī luterāņu mācītāji dažkārt ignorē elementāras tikumības prasības. Atšķirībā no 13. gs. hronistiem viņš nav turīgo slāņu apoloģēts un bieži vien izsaka savu līdzjūtību igauņu un latviešu zemniekiem, kas tiek nesaudzīgi apspiesti un cieš badu un pazemojumu. Taču autors neidealizē zemniekus un nosoda viņu aizraušanos ar alus brūvēšanu un viņu nežēlīgo attieksmi pret savas ģimenes locekļiem. Raksturīgi ir arī tas, ka Rusovs tāpat kā citi 16. gs. labākie garīdzniecības pārstāvji nenosoda dzimtbūšanu un aprobežojas ar to, ka aicina muižniekus apieties ar zemniekiem saudzīgāk, rūpēties par tiem. Svarīga ir viņa pieeja vēsturiskiem notikumiem pagātnē. Viņš augstu vērtē katoļu baznīcas misionāru darbību Māras zemē un katoļu krustnešu cīņu 13. gs. Tas, ka 16. gs. kontrreformācija saasināja līdz galējībai attiecības starp luterāņiem un katoļiem, nepamudināja Rusovu par zemu novērtēt igauņu un latviešu kristīšanas procesu 300 gadus pirms luterāņu kustības sākuma, kad katoļu baznīca bija vienīgā kristietības sludinātāja un nesaudzīgi cīnījās pret ķeceriem.

Galvenais Baltasara Rusova nopelns ir kritiska pieeja saviem laikabiedriem. Dzimis Rēvelē, viņš šajā pilsētā ir darbojies līdz pat savai nāvei 1600. gadā. Rusova hronikas komentētāji atzīmē, ka tās autors ir dievbijīgs Livonijas patriots, apdāvināts publicists, apveltīts ar humora izjūtu. Viņš kritizē savus laikabiedrus nevis lai izsmietu tos, bet lai labotu līdzpilsoņus. Sevišķi pievilcīga ir Rusova hronika tajā ziņā, ka autors neaprobežojas ar faktu un ciparu izklāstīšanu, bet dod pilnvērtīgu laikmeta

un toreizējā dzīvesveida raksturojumu. Tas nepatika daudziem muižniekiem un mācītājiem, kuri mēģināja atspēkot Rusova secinājumus, apgalvojot, it kā viņa smagie pārmetumi pamatojas uz aplamām baumām. Bet apgāzt to, ko rakstīja Rusovs, neizdevās. Rusovu pamatoti dēvē par patiesīgu vēsturnieku, kas rūpīgi pētīja Igaunijas un Latvijas notikumus, kaut gan izbēgt no neprecizitātes viņam neizdevās. Pēc Rusova hronikas 1577. gada izdevuma sekoja vēl divi izdevumi. Tas liecina, ka Baltasara Rusova darbs saistīja lasītāju uzmanību.

LITERATŪRA

1. Atskaņu hronika. – Rīga: SIA Kopa, 1993. – 300 lpp.
2. Gimbutiene M. – Balti aizvēsturiskajos laikos. – Rīga: Zinātne, 1994. – 226 lpp.
3. Graudonis J. – Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtece. – Rīga: Zinātne, 1989. – 157 lpp.
4. Deņisova R. – Austrumbaltu ciltis agrajā dzelzs laikmetā // Latvijas Vēsture, 1991, Nr.1. – 7.-14. lpp.
5. Indriķa Livonijas hronika. – Rīga: SIA Kopa, 1993. – 231 lpp.
6. Kļaviņš K. – Vācu ordeņa mentalitāte un ideoloģija Atskaņu hronikas izgaismojumā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1993. – Nr. 1. – 30.-36. lpp.
7. Latviešu etnogrāfija. – Rīga: Zinātne, 1969. – 595 lpp.
8. Mugerēvičs Ē. – Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi 3.-15. gs. Arheoloģiskie pieminekļi. – Rīga: Zinātne, 1977. – 144 lpp.
9. Rusovs B. – Livonijas hronika. – Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1926. – 214 lpp.
10. Sedovs V. – Balti senatnē. – Rīga: Zinātne, 1992. – 158 lpp.
11. Stubavs A. – Ķentes pilskalns un apmetne. – Rīga: Zinātne, 1976. – 143 lpp.
12. Zagorskis F. – Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks. – Rīga: Zinātne, 1987. – 132 lpp.

2. EDGARS DUNSDORFS UN ARNOLDS SPEKKE

Viens no aktīvākajiem Latvijas vēstures pētniekiem ir E. Dunsdorfs, kas ir uzrakstījis ļoti vērtīgas grāmatas par 16., 17. un 18. gs., kā arī par citām problēmām. Šajā nodaļā tiks apskatīti galvenokārt E. Dunsdorfa un A. Spekkes pētījumi, bet tāpat kā citās nodaļās vienlaicīgi būs runa arī par citiem vēsturniekiem, kas rakstīja par aplūkojamām problēmām.

E. Dunsdorfs ir dzimis 1904. gadā. Kopš 1937. gada bija Latvijas Universitātes docētājs, no 1943. gada – profesors. 1990. gadā E. Dunsdorfu ievēlēja par Latvijas Zinātņu Akadēmijas goda locekli. Emigrējās 1944. gadā, E. Dunsdorfs kopš 1950. gada ir strādājis Austrālijā. Būdams Melburnas universitātes profesors, viņš neatlaidīgi turpināja Latvijas vēstures pētīšanas darbu. No E. Dunsdorfa atmiņām mēs uzzinājam, ka, pateicoties viņa drosmei un apķēribai, zinātnieks brīnumainā kārtā varēja turpināt darbu Latvijas Universitātē gan 1940. gadā padomju okupācijas laikā, gan arī turpmāk – vācu okupācijas gados. Padomju ierēdņi viņu gribēja atlaist no darba, jo iestāju pārbaudījumos viņš pielietoja testus, kas bija toreiz aizliegti. Docents paskaidroja, ka tādā ceļā viņš atviegloja strādnieku un zemnieku bērnu iestāšanos augstskolā, jo viņiem bija iespēja no dažādiem atbilžu variantiem izvēlēties vēlamo. Tā kā trūcīgo iedzīvotāju bērnu izglītošana toreiz bija oficiāls kurss, docenta paskaidrojumi līdzēja. Vācu okupācijas laikā zonderfirers Štegmanis nosodīja E. Dunsdorfa 1850. gada darbu par Latvijas iedzīvotāju sastāvu tā iegansta dēļ, ka Latvijas tad nemaz nebija. Autors atbildēja, ka tajā laikā arī Vācijas nebija, jo Bismarks proklamēja Vācijas impēriju tikai 1871. gadā. Taču vācu ierēdnis sadusmojās, būdams laikam pārliecināts, ka Vācija bija vienmēr. Kad gestapo ierēdnis lika priekšā E. Dunsdorfam pārrakstīt autobiogrāfiju, kurā bija teikts, ka viņš Zviedrijā ir studējis ebreja – profesora Hekšera vadībā, Dunsdorfs atteicās šo faktu savā autobiogrāfijā svītrot. Tas viss ir raksturīgs E. Dunsdorfam kā zinātniekam, kas vienmēr cenšas objektīvi apgaismot vēstures procesu un kas neatlaidīgi pārvarēja šķēršļus, lai turpinātu savus pētījumus.

E. Dunsdorfs cieši sadarbojās ar pieredzes bagātu un augsti kvalificēto vēsturnieku Arnoldu Spekki (1887-1978), kas no 1919. gada bija Latvijas Universitātes docētājs, no 1922. gada – profesors, bet 1927.-1929. gados pildīja universitātes prorektora pienākumus. 1933.-1940. gados A. Spekke bija Latvijas sūtnis Itālijā, Bulgārijā, Grieķijā un Albānijā, bet no 1954. gada Latvijas pilvarotais pārstāvis Vašingtonā. E. Dunsdorfa un A. Spekkes

sadarbības rezultātā radās grāmata par notikumiem Latvijā 16. gs. Šajā grāmatā ir trīs daļas. Pirmā veltīta politiskajai vēsturei – Livonijas valstu iekārtai, kariem, baznīcas reformācijai. Otrajā daļā tiek apskatītas sociālās un saimnieciskās problēmas, tajā skaitā Latvijas iedzīvotāju skaits un kārtas, zemes valdījumi un muižu izveidošanās, pārmaiņas zemnieku saimniecībās un dzimtbūšanas attīstība, tirdzniecība un amatniecība, nauda un cenas. Trešajā daļā tiek apgaismoti kultūras vēstures jautājumi šī jēdziena plašā nozīmē – ne tikai izglītības un mākslas jautājumi, bet arī latviešu uzskatu un sadzīves īpatnības. Sevišķu vērību pelna Latvijas dzīves atainošana svešu vērotāju skatījumā un vēstures avotu gaismā.

Autori atzīmē, ka piecu Livonijas valstu pastāvēšana 16. gs., kad Rietumeiropā radās centralizētas valstis, ir anahronisms. Šo piecu valstu konfederācija bija bieži vien formāla, jo tās savstarpēji konfliktēja un centās pēc patstāvības. Šī sašķeltība bija viens no būtiskiem iemesliem, kas nosacīja Livonijas sairšanu un sadalīšanu starp kaimiņu valstīm.

E. Dunsdorfa un A. Spekkes darbus lielā mērā raksturo viņu uzskati par vēstures pētnieku uzdevumiem. Šajā ziņā viņi atsaucas uz vācu 19. gs. vēsturnieka Leopolda Rankes secinājumu, ka vēsturnieka vienīgais uzdevums ir noskaidrot patiesību. Var apšaubīt šādu pieeju, jo vēsturnieka vērtējumi, argumenti un salīdzinājumi bagātina pētījuma saturu. Bet L. Rankes formulējums neizslēdz visu to, jo vēsturnieks cenšas ne tikai noskaidrot faktus, bet arī cēloņsakarības. E. Dunsdorfs un A. Spekke pamatoti uzskata, ka noskaidrot, kā tas patiesībā ir bijis Latvijas pagātnē, ir grūts uzdevums, kas izdodas samērā reti, jo bieži vien trūkst drošu avotu, bet par juridiskiem dokumentiem nav zināms, kādā mērā tie tika praktiski īstenoti. Par Latvijas viduslaiku vēsturi pārsvarā liecina tendenciozie vācu avoti, bet latviešu viedoklis atspoguļojas galvenām kārtām tikai tautasdziesmās. Zemnieku nodevu reģistri nav saglabājušies.

E. Dunsdorfs savā pētījumā par Latvijas vēsturi 17. gs. kritizē tā saucamo "viedokļu vēsturi", jo tāda pieeja var pamudināt pētnieku pastiept faktus uz vienu vai otru pusi, lai tie atbilstu autora viedoklim. Objektivitātes prasība neapšaubāmi ir ļoti svarīga, bet jāņem vērā arī tas, ka jebkurā autora darbā zināmā mērā izpaužas viņa simpātijas un antipātijas, nacionālā pašapziņa un pasaules uzskats.

Grāmatā par 16. gs. svarīga vieta ir divām problēmām: baznīcas reformācijai un dzimtbūšanai. Par katoļu baznīcas krīzes galveno cēloni 16. gs. pētnieki uzskata katoļu augstākās garīdzniecības morālo pagrimumu. Ziedojumi baznīcai un indulgenču pārdošana tika izmantoti

baznīckungu savtīgiem nolūkiem. Luterāņu autori uzsver, ka baznīcas reformācija likusi pamatus vēlāko gadsimtu gara brīvībai. Bet latviešu vēsturnieks un diplomāts Alfrēds Bīlmanis negatīvi vērtēja luterānisma lomu Latvijā, uzskatot, ka šī vācu cilmes ticība bija ierocis vācbaltu baronu rokās, lai pakļautu latviešu zemniekus sev un apspiestu tos. Luterticība Livonijā bija iesakņojusies starp Rīgas virsbīskapa vasaļiem un ordeņbrāļiem. Raksturīgi, ka pēdējais Livonijas ordeņa mestrs Gotards Ketlers pārgāja luterticībā, tāpat kā pēdējais Rīgas virsbīskaps Vilhelms. Tas liecina, ka Livonijas lielāko valstu valdnieki piemērojās jaunajiem apstākļiem, ņemot vērā savu padoto vairākuma noskaņojumu. E. Dunsdorfa un A. Spekkes grāmatā izteikta doma, ka baznīcas reformāciju Latvijā noteica galvenokārt nevis ekonomiski, bet gan ideoloģiski faktori. Vasaļu materiālajās interesēs bija vecās politiskās sistēmas saglabāšana. Tikai dižciltīgiem katoļu baznīcas parādniekiem bija izdevīgi savus parādus neatmaksāt. Tiek izteikta doma, ka Rīgas iedzīvotāju vairākums tāpat kā daudzi ordeņbrāļi un virsbīskapa vasaļi atteicās atbalstīt katoļu baznīckungus, jo tie ļaunprātīgi izmantoja savu stāvokli. Likās normāli tas, ka garīdzniekiem bija konkubīnes, bet sašutumu izsauca tas, ka šīs sievietes dzīvoja pārāk grezni. Kas attiecās uz latviešu zemniekiem, tad kungus viņu attieksme pret jauno reliģiju neinteresēja. Ja vācu muižnieks pieņēma luterticību, tad jaunā ticība tika uzspiesta arī zemniekiem, un tas viņu garīgo dzīvi maz ietekmēja. Vācieši veidoja divas trešdaļas no Rīgas iedzīvotājiem – aptuveni 10000. Bet visā Latvijā vāciešu īpatsvars bija mazs – ap 4% no 400000 iedzīvotājiem. Taču 15000 vācbaltu un 1000 Latgales poļu veidoja muižnieku kārtu, kam piederēja vara un kas bija ieinteresēti dzimtbūšanas sistēmas nostiprināšanā. Latviešu zemnieki uzskatīja zemi par savu īpašumu, bet vācu iekarotāji pārvērtā zemnieku zemi par savu īpašumu. Tas noveda pie zemnieku dumpjiem un vairojās bēgļu skaits – zemnieki negribēja maksāt nodevas muižniekiem un pildīt klausās. Sākumā bija jāstrādā muižā tikai 4 dienas gadā, bet ar laiku nodevu un klausu apjoms nemitīgi auga un pārvērtā zemnieku vairākumu par nabadzīgiem ļaudīm, kam trūka minimālo eksistences līdzekļu. E. Dunsdorfa un A. Spekkes grāmatā tiek vispusīgi analizēta dzimtbūšanas problēma. Dzimtbūšana tiek raksturota kā feodālā un pēcfeodālā sociālā iekārta, kad zemnieki un citu strādājošo daļa ir piecietināti pie zemes, darba vietas. Dzimtbūšana atšķiras no verdzības, jo vergs ir īpašnieka kustamā manta, tāpat kā mājlopi, bet dzimtcilvēks juridiski ir persona. Vergs ir pilnīgi beztiesīgs, bet dzimtcilvēkam ir tiesības, tikai visai ierobežotas. Feodālisma apstākļos zemnieks dažkārt sūdzējās par savu

kungu un pat piedalījās pašvaldīšanas orgānu un tiesas darbībā. Dzimtcilvēkiem piederēja kustamais īpašums. Turīgākiem zemniekiem bija savi kalpi, kas nereti bija brīvi cilvēki. Dzimtcilvēks apgādāja sevi pats, jo viņa rīcībā bija sēta, kas nodrošināja minimāli nepieciešamos pārtikas produktus. Tikai bada laikā kungs palīdzēja zemniekiem ar maizi, lai tie vēlāk segtu parādu. Vergam reti iedalīja zemes gabalu uzturam. Parasti viņu baroja uz vergtura rēķina. Vergam atšķirībā no dzimtcilvēka nebija mantas, ko viņš būtu tiesīgs atstāt mantiniekiem. Bet tomēr atšķirība starp vergu un dzimtcilvēku nebija liela. Kā vienu tā otru varēja pārdot un pirkt. Pat brīvzemnieks, ja viņam bija parādi, nedrīkstēja atstāt muižnieka zemi. Vācu dzejnieks Bukards Valdis, kas bija viens no pirmajiem cīnītājiem pret dzimtbūšanu Vidzemē un 1584. gadā uzturējās Latvijā, uzrakstīja fabulu par latviešu zemniekiem – “Par suni un lauvu”. Tajā suns, kas simbolizēja dzimtcilvēku, apgalvo, ka viņam nemaz neejot tik slikti, jo viņš vismaz ir paēdis.

“Tad lauva saka: Vai tev prāts?

Lai tev ar' ēdiens nezin kāds,

Tu taču ķēdē piesiets esi

Un allaž to ap kaklu nesi

It bieži tevi kokiem dauza,

Kungs kājām spārdot kājas lauza,

Tik glaimiem asti luncinot,

Var kunga cieņu iemantot.

Tev grūta dzīve pasaulē

Kā dzimtcilvēkam Vidzemē ...”

Zviedrijas karaļa vēstnieks 1555. gadā rakstīja par saviem novērojumiem Livonijā: zemniekam jāatdod sava darba augļi muižniekam. Viņš ir laimīgs, ja var apēst maizes gabalu un piedzert tīru ūdeni.

E. Dunsdorfs un A. Spekke kritizē pārspilējumus ceļotāju aprakstos. Viņi pamatoti apšaubā, ka zemniekam, kas ir aizbēdzis no sava muižnieka un atgriezts atpakaļ, nocērt kāju. Cilvēkus dabūja atpakaļ galvenokārt tādēļ, lai piespiestu viņus strādāt. Bet dažkārt bēgļi gaidīja nāvessods, lai iedvestu bailes citiem, kaut gan ne visiem vasaļiem bija tiesības piespiest nāvessodu.

Par latviešiem Livonijā 16. gs. un citos viduslaiku periodos jau pirms Otrā pasaules kara A. Spekke uzrakstīja plašu darbu, pievēršot galveno uzmanību kultūras vēstures problēmām. Viņš pilnībā pārvaldīja vairākas svešvalodas un daudz strādāja ārvalstu arhīvos un bibliotēkās, lai sakrātu

plašu materiālu. Sevišķi vērtīgi ir fragmenti no dažādu ārzemju autoru manuskriptiem un publikācijām. Ārzemnieki, kas apceļoja Latviju, novēroja latviešu dzīvesveidu, iepazinās ar viņu kultūru. Rakstot par zemnieka pārtiku, tiek atzīmēts, ka ēda sliktu maizi – rudzu miltus sajauc ar pelavām. Bet ja maizes vairs nebija, tad ēda ceptus kāļus. Taču pie svētliepas ziedoja dieviem vērtīgus pārtikas produktus, ko retais zemnieks varēja sev atļaut: sviestu, sieru, speķi, vistas un olas. Dažādas ārzemnieku liecības gan tiek vērtētas kritiski. Tās satur gan pamatotus raksturojumus, gan pārspīlējumus un fantāzijas, kas ir tālu no realitātes. Anglis Bērtulis 14. gs. rakstīja par zemgaļiem kā asu un necivilizētu cilti. Francis Beri livoniešus raksturo kā straujus ļaudis. Tiek atzīmēts, ka, izvēloties sievu, par svarīgām īpašībām uzskata paklausību vecākiem, rūpes par ģimenes vajadzībām, dzīvesprieku un nevainību. Polis Gvaņickis Livonijas zemniekus uzskata par nabadzīgiem, bet viltīgiem, blēdīgiem, nežēlīgiem un uzpūtīgiem. Vācu filologs un ģeogrāfs Sebastjāns Minsters savā "Kosmogonijā" atzīmē, ka Livonijas zemnieki nepārvalda vācu valodu un pieturas pagānisma laiku parašām – pielūdz sauli un citas savas senās dievības. A. Spekke atzīmē, ka 16. gs. ir bijusi dziļa plaisa starp vācu kungiem un latviešu zemniekiem. Ārzemnieki savos aprakstos nereti raksta ne tikai par līgavu zagšanu, bet arī par burvjiem, raganām un vilkačiem. Šajā ziņā fantāzijai nav robežu. Dažādos avotos ir ziņas par to, ka 1586. gadā zemnieki pulcējās un apsprieda savu stāvokli. Viņi nāca pie secinājuma, ka visi vācieši jānosit.

P. Einhorns savā darbā "Historia Leticca" rakstīja, ka izglītība nāktu latviešiem par labu. Bet citi autori uzskata, ka izglītotie latvieši gribētu padzīt vāciešus no Livonijas.

A. Spekke raksta arī par latviešu līdzdalību karos. 1559. gadā Rīgas landtāgs nolēma, ka katram muižniekam jāgādā, lai katrs trešais zemnieks, kas ir spējīgs nest ieročus, piedalās karagājienā. Zemnieki ar savu karogu jāpulcina atsevišķā nometnē to landsknehtu vadībā, kas pārvalda vietējo valodu. Ir saglabājušies karavīru saraksti un tajos ir sastopami zemnieku vārdi. Latvieši piedalījās gan poļu, gan zviedru karaspēka rindās. Pārejot no vecā bruņinieka cīņas veida uz jaunākiem karošanas paņēmieniem, arvien lielāka loma bija kājniekiem, kas nebija iekalti bruņās un kuru kustības brīvība bija lielāka. Latvieši tika ierindoti vieglo jātnieku un kājnieku vienībās. Viņus izmantoja arī kā šķūtniekus, vezumniekus. Pret krievu karaspēku cīnījās arī latviešu partizāni. Kari izpostīja Latviju. Bads un mēris krasi samazināja iedzīvotāju skaitu. Dāņu sūtnis Ulfelds u.c. novērotāji rakstīja, ka Jāņa Bargā krievu un tatāru karavīri sagūstīja daudz

vietējo iedzīvotāju un sagrava ēkas. Muižas, apaugušas krūmiem, pārvērtās par zvēru mitekļiem. Vilki staigāja pa ceļiem un aprija cilvēkus. Baznīcas tika izlaupītas un nodedzinātas. Kari bija sevišķi raksturīgi poļu laikiem, un tie pārvērtā Latviju par tuksnesi. Taču latvieši piedalījās karos ne tikai muižnieku spiesti, bet arī aizsargādami savu zemi no svešzemju iebrucējiem.

Par latviešu piedalīšanos viduslaiku karos rakstīja arī E. Dunsdorfs, kas mūžīgajam latviešu karavīram ir veltījis vienu no savām grāmatām. Autors apraksta kuršu sirojumus Dānijā un viņu kaujas pret zviedriem Grobiņas apkaimē. 11. gs. dāņu baznīcās tika skaitīta lūgšana "Dievs, pasargi mūs no kuršiem". Karadraudzes bija visām Latvijas valstīm, kas pastāvēja no 9. līdz 13. gs. Pilskalnos bija nocietinājumi, kas palīdzēja aizstāvēties no svešinieku uzbrukuma. Pilis pastāvīgi dzīvoja karadraudzes locekļi un karadarbības laikā tur glābās apkārtējie iedzīvotāji. Krievu hronists Nestors rakstīja, ka 11. gs. zemgaļi nogalināja 9000 krievu. Latvieši cīnījās arī pret vāciešiem, igauņiem un leišiem. E. Dunsdorfs, atceroties Ausekļa dzejas par Beverīnas pils aizstāvjiem, precīzē notikumu detaļas. Dzejniekam, protams, ir tiesības fantazēt. Bet Tāļivalža vīri vairs nebija pagāni un nedziedāja Vaidelotes kokles pavadībā, bet gan kristīgā priesterā Indriķa mūzikas pavadībā. Uzbrūkošo igauņu ieroči nebija ozolu rungas, bet gan zobeni un šķēpi. E. Dunsdorfs sīki apraksta kuršu, latgaļu un zemgaļu cīņu ar vāciešiem, latviešu lauksargu lomu, pildot izlūku pienākumus un saņemot algu no Livonijas ordeņa. 1501. un 1502. gadā latvieši karoja pret krievu karaspēku Livonijas ordeņa mestra Valtera Pletenberga vadībā. E. Dunsdorfs apgāž hipotēzi, ka latviešus izmantoja tikai kā vezumniekus, norādīdams, ka Pletenberga karaspēkā nevarēja būt desmitiem tūkstošu vezumnieku, ka latviešu karavīri piedalījās kaujās pret krievu karaspēku kā kājnieki un jātnieki. E. Dunsdorfs atspēko apgalvojumu, ka Pletenbergs 1507. gadā pavēlēja atņemt latviešiem ieročus. Patiesībā tas attiecās tikai uz dažiem igauņu pagastiem, kur ieročus izmantoja pret vāciešiem. Latviešu zemnieki ar sava kunga atļauju nēsāja ieročus līdz pat Livonijas sabrukumam. 1558. gadā ap 500 latviešu kopā ar Cēsu ordeņbrāļiem piedalījās kaujā pret krievu karaspēku. Latviešiem bija krūšu bruņas un šķēpi. Retāk bises. E. Dunsdorfs apraksta latviešu karavīru gaitas arī turpmākajos gadsimtos – līdz pat 20. gs.

Divas E. Dunsdorfa grāmatas ir veltītas 17. un 18. gs. notikumiem. Tajās vispusīgi tiek analizēta Latvijas saimnieciskās, sociālās un politiskās dzīves attīstība, kā arī izglītības, mākslas u.c. garīgās kultūras problēmas. Autors pasvītī, ka latviešu tauta saglabājās par spiti dažādu

svešzemnieku kundzībai. Pētnieks salīdzina dažādu vēsturnieku secinājumus. Piemēram, muižu redukciju Vidzemē zviedru valdīšanas laikā 17. gs. beigās vācu vēsturnieki uzskatīja par muižnieku aplaupīšanu. Pretējs viedoklis ir latviešu un igauņu vēsturniekiem, kas izceļ ar redukciju saistīto likumdošanu, kas paredzēja zemnieku interešu aizsardzību. Šajā sakarībā zviedru vēsturnieki dēvēja Kārli XI par "zemnieku karali". E. Dunsdorfs kritizē padomju vēsturniekus, kas Zviedrijas karaļa Kārļa XI politikā saskatīja tikai viltīgu paņēmienu, lai nostiprinātu dzimtbūšanu un pastiprinātu zemnieku ekspluatāciju. E. Dunsdorfs uzskata, ka dzimtbūšana Vidzemē Kārļa XI laikā faktiski tika atcelta, kaut gan juridiskā ziņā turpināja pastāvēt. Pētnieks pasvīturo, ka vēsturnieku uzdevums ir ne tikai aprakstīt notikumu faktisko norisi, bet arī tos vērtēt.

Raksturojot situāciju Latgalē 17. gs., pētnieks nāca pie secinājuma, ka tā bija paradīze poļu muižniekiem un elle latviešu zemniekiem. 17. gs. Latgale bija sadalīta starp 60 muižnieku dzimtām. Puse no Latgales piederēja vāciešiem, kas bija spiesti pieņemt katoļticību un poļu valodu. Pārējie muižnieki bija poļi un pārpoļoti lietuvieši. Kaut gan formāli Latgales muižnieki bija Polijas karaļa vasaļi, faktiski tie valdīja neierobežoti, it kā būtu muižu īpašnieki, un savstarpēji karoja kā karaļi, šaujot ar pistolēm, nolaupot kaimiņu lopus, postot zemnieku laukus. Gandrīz nepārtrauktie kari pārvērtā zemnieku dzīvi par elli, kaut gan nodevas un klausās Latgalē bija vieglākas nekā citos Latvijas novados. Latgalē, tāpat kā pārējā Latvijā, bija gan sādžas, gan viensētas, bet ciemi bija samērā mazi. Kad zviedri valdīja Vidzemē, viņi padzina jezuitus, un tie pārcēlās uz Daugavpili (Dinaburgu), kur viņiem bija svarīga loma katoļticības ietekmes nostiprināšanā Latgalē.

Pievēršoties sociālās vēstures problēmām, E. Dunsdorfs atzīmē, ka atšķirībā no politiskās vēstures, kas analizē pārvaldi un attiecības starp valstīm, sociālā vēsture pēta sabiedrisko grupu attīstību, to parašas, tiesības un pienākumus. Šajā ziņā stipri atšķiras viens no otra dižciltīgie, pilsētu namnieki, garīdznieki un zemnieki. Saglabājās pārliecība, ka zemniekiem jāuztur dižciltīgie, bet tiem savukārt jāaizstāv zemnieki, kuri bija zemākā kārtā. Namnieki atradās hierarhijas vidējā pakāpē un bija samērā turīgi tirgotāji un amatnieki. Garīdznieki pēc baznīcas reformācijas zaudēja kārtas raksturu. Latvieši bija politiski beztiesīgi, bet veidoja Latvijas iedzīvotāju vairākumu. Kurzemē dzimtcilvēka bērni bija tikpat beztiesīgi kā viņu vecāki. Bet kuršu ķoniņi nepiederēja pie zemnieku kārtas un saglabāja savas privilēģijas.

Apgaismojot kultūras vēstures problēmas, E. Dunsdorfs atzīmēja, ka 17. gs. vēl turpinājās polemika – vai atļaut latviešu formālo skolas izglītību, vai aizliegt to. Skolas tomēr atzina par nepieciešamām, lai iemācītu latviešus lasīt reliģiska rakstura grāmatas. Kā luterāņu, tā arī katoļu priesteri centās iemācīt zemniekiem minimālo – tēvreizī un desmit baušļus. 1683. gadā prāvests Ernests Gliks nodibināja pirmās latviešu lauku skolas Alūksnes apkaimē. Bet Vidzemē biežāk mācīja lasīt nevis skolā, bet gan mājās. 1632. gadā Tērbatas ģimnāziju pārveidoja par universitāti. Vienīgais latviešu students bija Johans Reiters. E. Dunsdorfs neizslēdz varbūtību, ka tas bija Rīgas latviešu tirgotāja Reitera radnieks. Pētnieks norāda, ka Georga Manceļa sprediķu grāmata lika pamatus latviešu prozai, ka latviešu rakstu attīstībā svarīga nozīme bija Ernestam Glikam, kas pārtulkoja Biblii latviešu valodā.

Grāmatu par 18. gs. vēsturi E. Dunsdorfs sāk ar 1710. gadu, kad sākās tā saucamie krievu laiki Latvijā, kas turpinājās līdz pat 1917. gadam. Aplūkojot izmantotos avotus, autors atzīmē, ka Latvijas, Krievijas un Polijas arhivi viņam nebija pieejami. Bet Mārburgā viņa rīcībā bija prāva mikrofilmu kolekcija no Latvijas arhivu materiāliem. Tika izmantoti arī Zviedrijas valsts arhīva dokumenti, kā arī materiāli, kas glabājās ASV kongresa bibliotēkā un Britu muzeja bibliotēkā, kur ir atrodami vērtīgi materiāli angļu, vācu, franču un krievu valodā. Svešvalodu pārvaldīšana deva iespēju E. Dunsdorfam sakrāt bagātu faktu materiālu un salīdzināt dažādu autoru vērtējumus un secinājumus Latvijas vēstures jautājumos.

Krievu karaspēks grāfa Borisa Šeremetjeva vadībā 1710. gadā iesoļoja Rīgā pēc sīvām kaujām Vidzemē pret zviedriem. Rezultātā īstenojās Pētera I plāni iegūt labu pieeju Baltijas jūras ostām. Vidzemes muižnieki faktiski brīvprātīgi padevās krieviem, jo Pēteris I solīja un nodrošināja vācbaltiem plašas privilēģijas. Kaut gan Vidzemes guberņu pārvaldīja Pēterpili nozīmētais gubernators, vācu cilmes muižnieku pašvaldībai bija lielas pilnvaras. Viņu landtāgs bija likumdošanas iestāde, kurā piedalījās visi pilngadīgie bruņinieki. Muižnieku parlamenta vadītāju dēvēja par landmaršalu. Vidzemi pārvaldīja landrātu kolēģija. Krievijas imperators centās iecelt savus krievu pavalstniekus Baltijas muižnieku kārtā, pārvarot vācu cilmes bruņinieku pretošanos, kas sastādīja savu dižciltīgo matrikulu un centās savu brālību pārvērst par slēgtu korporāciju. Jāatzīmē, ka Pētera I laikā krieviem piešķirtās muižas Vidzemē tie visai bieži pārdeva vietējiem vāciešiem. Viņi pārzināja ne tikai guberņas finanses, nodokļu ievākšanu un likumdošanu, bet arī skolas un baznīcas. Vidzemes augstākā baznīcu pārvalde bija virskonsistorija. Tās sastāvā bija ne tikai garīdznieki, bet arī

laicīgie bruņinieki. Šīs un citas vācbaltu privilēģijas tiek izskaidrotas ar to, ka Pēteris I viņus cienīja kā Rietumeiropas kultūras pārstāvjus. Viņa valdīšanas laikā muižnieku tiesības bija plašākas nekā poļu valdīšanas laikā. Latviešu zemnieku stāvoklim krievu un zviedru kara laikā bija raksturīgs tas, ka viņi tad faktiski bija brīvi, bet pēc Ziemeļu kara viņi atkal pilnā mērā kļuva par dzimtcilvēkiem un negribēja ar to samierināties. Sākās dumpji. Latviešu zemnieki zviedru valdīšanas laikā bija pieraduši pie dzimtbūšanas visai maigā formā. Piecas sestdaļas no muižām tad bija reducētas muižas, kas piederēja Zviedrijas kronim. Iesauktie un savervētie latvieši, kas dienēja zviedru karaspēkā, neuzskatīja sevi vairs par dzimtcilvēkiem. Bet pēc 1710. gada viņus atkal pārvērtā par tādām. Izņēmums bija Aizkraukles muižnieks K.F. Šulcs, kas nolēma, ka viņa zemniekiem ir tiesības rīkoties ar kustamo mantu. Pēc 1765. gada noteikumiem tādas tiesības bija arī citās muižās, bet dižciltīgo vairākums to ignorēja un pretstatā aizliegumam turpināja arī paaugstināt nodevas un kļaušas. Nepaklausīgos zemniekus tie sodīja ar 10 rīkšu pāriem, tas ir, ar 30 sitieniem. Savus zemniekus muižnieki pārdeva par 30 vai 10 rubļiem, pat mainīja pret zirgiem un suņiem. Tikai 1765. gadā Rīgas ģenerālgubernators Georgs Brauns panāca Vidzemes landtāga lēmumu, kas paredzēja, ka zemniekus var pārdot tikai Vidzemē un nedrīkst šķirt laulātos. Bet 1771. gadā Krievijas senāts pieņēma lēmumu, ka ūtrupē nevar pārdot zemnieku bez zemes. Vidzemē zemnieku pārdeva tikai kopā ar viņa māju. Neraugoties uz šīm labvēlīgajām izmaiņām, turpinājās zemnieku nemieri. Viņi nogalināja krievu karavīrus un izlauģija muižas. Lāzbergā muižā apcietināja vairāk nekā 100 zemnieku un atņēma tiem 242 bises. Divus apcietinātos notiesāja uz nāvi, bet pārējiem piesprieda miesas sodu vai spaidu darbus. Nemieri turpinājās arī 1776. un 1777. gadā. Zemnieku nemierus Vidzemē ir vispusīgi pētījis Margers Stepermanis. Viens no 1783. un 1784. gada nemieru cēloņiem bija tas, ka zemnieki, maksājot galvasnaudu, iedomājās, ka nu viņi piederot kronim un tāpēc atteicās pildīt kļaušas muižā. E. Dunsdorfs norādīja, ka 18. gs. dramatiskākie notikumi bija tieši Vidzemē. Ne tāpēc, ka citos Latvijas novados zemniekiem gāja vieglāk, bet tāpēc, ka Vidzemes zemnieki zviedru laikos uz pašu pieredzes pārliecinājās, ka ir iespējams cits dzīvesveids un tāpēc krievu laikos negribēja pakļauties jaunai iekārtai. Pētņieks arī analizē brāļu draudžu kustības būtību, norādot, ka tai nebija raksturīgas apgaismības laikmeta svarīgākās iezīmes, kaut gan hermhūtieši rūpējās par izglītības izplatīšanu latviešu vidū. Keizariene Elizabete aizliedza šo kustību, kurā zemnieki un amatņieki sadarģojās ar

muižniekiem. Iespējams, ka satrauca tas, ka no brāļu draudzēm izvirzījās zemnieku nemieru vadītāji. Taču ķeizariene Katrīna II atkal atļāva brāļu draudzes. Tās rūpējās par savu brāļu un māsu izglītošanu un tikumību. Brāļu draudžu locekļi nelietoja degvīnu, strādāja čakli un bija turīgāki par citiem zemniekiem. Katrīna II Rietumeiropas apgaismības ideju ietekmē sarakstījās ar Voltēru un ielūdza Didro apciemot Pēterpili. E. Dunsdorfa grāmatā šī ķeizariene raksturota pozitīvi: viņa it kā nevienu neienida, viegli piedeva cilvēkiem viņu vainu, nebija pretencioza, bija iecietīga, laipna un jautra. Viņa rakstīja, ka dzimtbūšana ir pretīga kristīgajai reliģijai, bet, apciemojot Vidzemi, aprobežojās ar to, ka pavēlēja ģenerālgubernatoram Braunam panākt mērenas reformas. Taču arī no tām Vidzemes landtāgs izvairījās.

Franču apgaismības darbinieki Didro, Voltērs un Monteskijs publicēja enciklopēdijas 28 sējumus un sludināja, ka saprāts ir panākams izglītības izplatīšanas rezultātā. Latvijā apgaismības idejas sludināja vācu mācītājs Johans Georgs Eizens, kas 1776. gadā pārcēlās no Igaunijas uz Jelgavu, kur bija hercoga Pētera dibinātās akadēmiskās ģimnāzijas profesors. Eizens anonīmi publicēja rakstu, kurā lauksaimniecības zemo līmeni izskaidroja ar dzimtbūšanas slogu, bet zemnieku brīvīšanu neprasiya. E. Dunsdorfs uzskatīja, ka apgaismības kustība bija intelektuāļu kustība. Tās pārstāvji augstos toņos rakstīja par cilvēku vienlīdzību un domu brīvību, bet parasti nenonāca pie atziņas, ka pie šiem cilvēkiem jāpieskaita arī dzimtcilvēki.

Savās grāmatās par 17. un 18. gs. E. Dunsdorfs vispusīgi analizē arī Kurzemes hercogistes attīstību. Tiek norādīts, ka pirmais Kurzemes hercogs Gotards Ketlers mirstot atstāja valsti diviem dēliem kopīgai pārvaldīšanai. Taču faktiski katrs no viņiem pārvaldīja savu novadu – vecākais dēls Fridrihs ieguva Zemgali, ar sēdekli Jelgavā, bet jaunākais, Vilhelms – Kurzemi, ar sēdekli Kuldīgā. Grobiņas apgabals tika iekļāts Prūsijai, bet Piltenes novads un Dundaga tika tieši pakļauti Polijai. Hercogistes sadalīšanai nesamierināmi pretojās bruņinieki brāļi Magnuss un Gotards Noldes, kas ienida Vilhelmu, jo viņš pazemoja muižniekus. Vilhelms pavēlēja viņus nogalināt, jo tie atteicās uz ceļiem zvērēt padevību Kurzemes valdniekam. Polijas varas orgāni 1617. gadā atcēla Vilhelmu no amata, un visa vara valsti pārgāja Fridriha rokās, kam nebija bērnu. Tāpēc par viņa audzudēlu kļuva Vilhelma dēls Jēkabs. Lai nezaudētu Kurzemes hercogistes relatīvo patstāvību, landtāgs nolēma lūgt Polijas valdību atzīt Jēkabu par troņmantinieku. Kad 1642. gadā nomira hercogs Fridrihs, Polijas karalis atļāva Jēkabam dot lēņa zvērestu, jo kurzemnieki

apliecināja savu uzticību Polijai, būvējot katoļu baznīcas Jelgavā un Kuldīgā.

Kurzemes–Zemgales hercogisti pārvaldīja sešu muižnieku padome ar hercogu priekšgalā. Hercoga Jēkaba laikā tika daudz sasniegts manufaktūru attīstībā, tirdzniecībā un starptautisko sakaru paplašināšanās. Vēl 1634. gadā Vilhelms pēc Grobiņas iegūšanas it kā nopirka no indiāņiem Tobago salu – Dienvidamerikas piekrastē. Jēkaba valdīšanas laikā Kurzemes hercogiste ieguva otru koloniju Gambiju – svētā Andreja salu Ziemeļāfrikas rietumkrastā. Kolonisti bija zemnieki. E. Dunsdorfs izteica domu, ka tie varbūt bija savervēti Rietumeiropā, jo Kurzēmē trūka darbaspēka. 1658. gadā Jēkabs zaudēja Tobago, bet 1661. gadā – Gambiju, jo tās kļuva par Holandes un Anglijas savstarpējā kara objektiem.

Kurzemes–Zemgales hercogiste, tāpat kā Vidzeme, bija muižnieku republika. E. Dunsdorfs raksta, ka hercogs pārvaldīja valsti tikai nomināli. 18. gs. hercogi dzīvoja hercogistes teritorijā tikai ap 30 gadu. Reālā vara piederēja muižnieku padomei un Polijas un Lietuvas kopvalsts izmeklēšanas komisijai. Tās lēmumi bija obligāti Kurzemes–Zemgales administrācijai. Pēc tam, kad 1737. gadā beidzās Ketleru dinastija, pastiprinājās Krievijas impērijas ietekme hercogistē. Par šo ietekmi jau 1697. gadā sāka rūpēties Krievijas cars Pēteris I, kas solīja Kurzemes hercogistes troņmantinieku, 5 gadus veco Fridrihu Vilhelmu, nākotnē salaulāt ar Krievijas princesi. Kad troņmantinieks sasniedza 18 gadu vecumu, viņš kļuva par princeses Annas (nākotnē – Krievijas ķeizarienes) vīru, bet saslima un pēc viena gada nomira. Pēteris I vēl 1717. gadā pavēlēja Annai apmesties Jelgavā. Pēc Fridriha Vilhelma nāves viņa tēvocis un aizbildnis Ferdinands kļuva par pēdējo Ketleru nama Kurzemes hercogu. Taču daudzi luterticīgie muižnieki bija naidīgi noskaņoti pret Ferdinandu, jo viņš bija katolis un poļu ģenerālis. Tas veicināja Krievijas ietekmes pastiprināšanos Kurzemes–Zemgales hercogistē. Sevišķi pēc tam, kad 1737. gadā par jaunās dinastijas pirmo hercogu kļuva vācietis Ernests Johans Bīrons. Viņu ieskaitīja Kurzemes–Zemgales bruņinieku kārtā un muižnieku konferencē ievēlēja par Kurzemes hercogu. Taču E. Bīrons, būdams carienes Annas favorīts, atradās vairāk Pēterburgā nekā Kurzēmē. Anna mira 1740. gadā un pirms nāves iecēla iznireli Ernestu Bīronu par Krievijas valdnieku. Krievu muižnieki jau pirms tam bija sašutuši, ka faktiski Krieviju ķeizarienes Annas laikā pārvaldīja E. Bīrons. Tāpēc viņu apsūdzēja varas uzurpācijā un izsūtīja uz Sibīriju, bet 1763. gadā atkal iecēla par Kurzemes hercogu. Viņš jau bija vecs un zaudēja agrākās bagātības. Muižniekus satrauca iespējamā nodokļu sloga pastiprināšanās,

jo varēja gaidīt, ka E. Bīrons atkal centīsies iekrāt bagātības. Pēc ilgstošas cīņas ar muižnieku opozīciju nogurušais Ernests Bīrons 1769. g. nolēma atteikties no sava amata par labu dēlam Pēterim. Viņš bija trīs reizes precējies. Pētera trešā sieva grāfiene Mēdema bija par 37 gadiem jaunāka par 55 gadus veco Bironu. Viņš 1775. gadā nodibināja akadēmisku ģimnāziju Jelgavā un uzdāvināja tai 15000 grāmatu. 1795. gadā Pēteris atbilstoši Katrīnas II prasībai bija spiests atteikties no hercoga amata, saņemot divus miljonus rubļu un mūža pensiju. Kurzeme kopā ar Zemgali kļuva par Krievijas impērijas guberņu. Pirms tam, Krievijai 1710. gadā, tika pievienota Vidzeme, bet 1772. gadā – Latgale. Sākās krievu laiki Latvijā.

Kurzemes hercogistes vēsturi pētīja arī Jānis Juškevičs (1886-1961), kas bija Rīgas pils arhivārs un Pieminekļu valdes darbinieks. 1931. gadā viņš uzrakstīja darbu par Kurzemes hercoga Jēkaba laiku, bet 1936. gadā – grāmatas par veco Rīgu. Savā 1935. gada darbā viņš sīki raksturoja vairākus Kurzemes hercogus. 1562. gadā Rīgas pili vasaļu un pilsētnieku priekšā Gotards Ketlers svinīgi novilkā Livonijas ordeņa mestra mēteli un nodeva to Polijas karaļa Sigismunda II Augusta komisāram, lai pasludinātu sevi par Kurzemes un Zemgales hercogu. Hercogs Jēkabs cienīja ārzemniekus un uzaicināja viņus pārcelties uz Kurzemi, lai tie kļūtu par kurzemnieku instruktoriem. Jēkaba dēlam Fridriham-Kazimīram bija izcilas spējas, bet viņš bija izšķērdīgs. Ernesta Bīrona prombūtnes laikā muižnieki bija ar mieru atzīt par hercogu Kārli, ja viņš atteiksies no katoļticības. Viņš nepiekrita, un tomēr Polija piespieda muižniekus atzīt hercogu Kārli. Viņš bija bezatbildīgs valdnieks un balstījās uz miluļu kliķēm. Viņš bija izglītots un labsirdīgs, bet vienlaicīgi nevižīgs un slinks. J. Juškevičs raksta, ka pēc atkāpšanās no amata Pēteris Bīrons dzīvoja Silēzijā. Autors atzīmē, ka pēc 233 gadiem vairs nepastāvēja valsts, kas krietnu valdnieku laikā uzplauka un aizsargāja Rietumus no Austrumiem.

Runājot par E. Dunsdorfa darbiem, jāatzīmē viņa svarīgais pētījums par Latvijas vēsturi 20. gadsimtā. Tā ir grāmata par Kārli Ulmani. Raksturīgs ir grāmatas apakšvirsraksts: "Ceļinieks. Politikis. Diktators. Mocekļis." Tas rāda autora vispusīgo pieeju un atspoguļo viņa pozīciju. K. Ulmaņa darbība trīsdesmito gadu vidū un beigās tiek apzīmēta nevis kā vienotās tautas vadoņa rīcība, bet gan kā antidemokrātiskās diktatūras izpausme. Visai svarīgi ir tas, ka E. Dunsdorfs, rakstot par K. Ulmaņa dzīves gaitu, būtībā analizē Latvijas vēsturi 20. gs. pirmajā pusē, jo Ulmaņa darbība ir cieši saistīta ar tā laika svarīgākajiem notikumiem un izšķirošajām pārvērtībām. Nodaļā "Ceļinieks" E. Dunsdorfs apraksta K. Ulmaņa skolēna

un studenta gaitas – Jelgavas reālskolā, vācu piensaimnieku skolā pie Kenigsbergas, politehnikumā Šveicē, Leipcigas universitātes lauksaimniecības nodaļā un ASV Nebraskas universitātē, kur viņam piešķīra lauksaimniecības zinātņu bakalaura grādu. Vēlāk K. Ulmanis kļuva par pasniedzēju šīs universitātes piensaimniecības nodaļā. Kā ceļinieks viņš apguva svešvalodas, iepazinās ar Rietumeiropas un Ziemeļamerikas sasniegumiem lauksaimniecībā, kļuva par augsti kvalificētu speciālistu šajā nozarē. Tas bija visai svarīgi tādā agrārā zemē kā Latvija, kur politika bija cieši saistīta ar zemnieku problēmām.

Carisko ierēdņu birokrātisms, vācbaltu valdošais stāvoklis Latvijā un pārkrievošanas politika Latvijā pamudināja K. Ulmani iesaistīties 1905. gada nacionālās atbrīvošanās kustībā, un viņš bija apcietināts. Tiek izteiktas domas, ka Valmieras apriņķa priekšnieks apcietināja Ulmani, simpatisējot viņam, lai glābtu viņu no soda ekspedīcijas. 1913. gadā Ulmanis varēja atgriezties Latvijā, jo tika pasludināta amnestija 1905. gada notikumu dalībniekiem. Nodaļā "Politiki" E. Dunsdorfs raksturo K. Ulmaņa darbību neatkarīgajā Latvijas valstī. E. Dunsdorfs neslēpj savu negatīvo attieksmi pret K. Ulmaņa godkāribu un egoismu, tieksmi vājināt savu konkurentu ietekmi. Taču Ulmaņa ideja 1918. gadā radīt Tautas padomi (priekšparlamentu) no politisko partiju pārstāvjiem, lai tie ievēlētu Latvijas pagaidu valdību, bija auglīga ideja. Dunsdorfa secinājums, ka tas viss tika darīts nolūkā pārvarēt Latviešu pagaidu nacionālās padomes ietekmi, liekas visai strīdīgs. Ulmanis tiešām nerēķinājās ar Latviešu zemnieku savienības valdes locekļu vairākumu šajā jautājumā. Bet viņš iesaistīja Tautas padomes un pagaidu valdības sastāvā arī Latviešu pagaidu nacionālās padomes locekļus – J.Čaksti, Z.Meierovicu u.c. Tas, ka Ulmanis kļuva par pirmo Latvijas ministru prezidentu un arī turpmāk vairākkārt pildīja šos pienākumus, veicināja neatkarīgas nacionālās valsts radīšanu un nostiprināšanu. Dunsdorfs pārmet Ulmanim, ka viņš arī turpmāk maz rēķinājās ar juridiskām normām un savas partijas statūtiem. Taču dziļu pārvērtību gaitā šīs normas neizbēgami mainījās un Latviešu zemnieku savienības biedru vairākums atbalstīja Kārlī Ulmani kā šīs partijas galveno līderi. Vācijas pilnvarotais Latvijā Augusts Vinnigs rakstīja par K. Ulmani kā par solidu un spēcīgu personību. Kritiskajā brīdī, kad neatkarīgās Latvijas pastāvēšana vēl bija problemātiska, Kārlis Ulmanis rīkojās drosmīgi un tālredzīgi. Viņš bija dziļi pārliecināts, ka izdosies pārvarēt visus šķēršļus un radīt suverēnu nacionālu valsti, kaut 1918. gadā Latvija vēl piederēja vācu armijai, kas centās izvest uz Vāciju cik vien iespējams vairāk salaupītās mantas. K. Ulmani 1918. gadā nereti uzskatīja par politiķi,

kas sadarbojās ar vāciešiem – latviešu niknākajiem ienaidniekiem. Taču viņam toreiz nebija citas izejas. Vācu karaspēks pagaidām bija vienīgais reālais bruņotais spēks Latvijā. Un tāpēc bija neizbēgama Ulmaņa valdības 1918. gada decembra vienošanās ar Vinnigu par bruņoto spēku radišanu pret komunistiem. Taču Ulmaņa tālredzīgā politika 1919. gadā vainagojās panākumiem: Latvijas nacionālā armija auga un nostiprinājās. Padomju vara Latvijā krita. Vācu karaspēks bija spiests atstāt Latviju.

E. Dunsdorfs vērtē K. Ulmaņa darbību neatkarīgajā Latvijā visai kritiski un dažkārt tendenciozi, neobjektīvi. Latvijas ekonomiskajās grūtībās tiek vainots Ulmanis, un saimnieciskais uzplaukums tiek saistīts ar citu politiķu vārdiem. Taču nepārliecina Dunsdorfa mēģinājums uzvelt vainu par pasaules ekonomiskās krīzes sekām Latvijā trīsdesmito gadu sākumā Ulmanim ... Dunsdorfs uzskata, ka Ulmaņa diktatoriskās tieksmes noveda pie demokrātijas likvidēšanas Latvijā. Acīmredzot tomēr tiek par zemu novērtētas proporcionālu vēlēšanu sistēmas sekas Latvijas parlamentārajā republikā. Šī sistēma tika uzskatīta par demokrātijas garantu, bet izrādījās par demokrātijas kapraci. Ulmanis tiek apsūdzēts valsts līdzekļu izsaimniekošanā, lai nodrošinātu lauku lielsaimniecību īpašniekus ar pabalstiem. Taču jāņem vērā, ka tieši šīm saimniecībām bija izšķiroša loma pilsētu apgādāšanā ar pārtikas produktiem un Latvijas lauksaimniecības ražojumu eksporta nodrošināšanā.

Nodaļā "Diktators" Dunsdorfs aplūko 1934.-1940. gadu periodu Latvijas vēsturē. Viņš uzskata 1934. gada 15. maija apvērsumu par nelikumīgu un domā, ka par paraugu Ulmanim kalpoja konstitucionālā Austrija, lai pasludinātu sevi par Latvijas valsts vadoni līdz mūža galam. Dunsdorfs nepiekrīt tiem autoriem, kas apgalvo, ka tautas vairākums atbalstīja Ulmaņa autoritāro režīmu, norādot, ka neviens nemēģināja noskaidrot aptaujas ceļā tautas attieksmi pret parlamentārismu. Dunsdorfs negatīvi vērtē politisko partiju likvidēšanu, preses izdevumu aizliegšanu, kara stāvokļa pasludināšanu. Taču grāmatas autors attaisno lozungu "Vienotā latviešu tauta", uzskatot, ka mazākumtautības nebija lojālas pret Latvijas valsti.

Nodaļā "Moceklis" tiek apgaismoti 1940. gada notikumi. Tiek citēti Lielbritānijas sūtniecības ziņojumi par stāvokli Latvijā 1940. gada vasarā un izteikts pārmetums Ulmanim, kas it kā par zemu vērtēja latviešu patriotismu, paziņodams, ka "uz mūsu cilvēkiem nevar paļauties", ka "viņi tiks priekšā savus pakalpojumus padomju armijas karavīriem". K. Ulmaņa rīcību 1940. gada vasarā kritizēja vairāki autori. Taču ir acīmredzams, ka

K. Ulmaņa kompromisi ar Padomju Savienības valdību bija neizbēgami padomju agresora pārspēka dēļ. Ulmanis gribēja izbēgt no bezcerīgās asinsizliešanas un visdramatiskākajā situācijā palika kopā ar savu tautu, kļuva par staliniskā terora upuri, par mocekli, kuru 1940. gadā deportēja un kas 1942. gadā nomira padomju cietumā.

E. Dunsdorfs atšķirībā no vairākiem citiem autoriem kritiski apgaismoja neatkarīgās Latvijas attīstības problēmas un Kārļa Ulmaņa darbību. To dažādi vērtēja latviešu emigrantu avīzes un žurnāli. Latviešu sociāldemokrātu periodiskais izdevums Zviedrijā "Brīvība" atzinīgi atsaucās par Edgara Dunsdorfa grāmatu, bet juridisko zinātņu doktors Jānis Labsvīrs "Jaunajā Gaitā" raksta par to, ka Dunsdorfa grāmata kaitēja viņa reputācijai un to nevar uzskatīt par pozitīvu ieguldījumu Latvijas vēstures pētišanā. Dažādu politisku orientāciju zinātniskie darbinieki, protams, ir tiesīgi nepiekrīst E. Dunsdorfa secinājumiem vai solidarizēties ar tiem. Taču galēji negatīvas atsauksmes par Dunsdorfa pēdējo grāmatu acīmredzot nav pamatotas. Uzskatu plurālisms ir svarīgs sasniegums, bez kura vēsture kā zinātne nevar sekmīgi attīstīties. E. Dunsdorfa nopelns ir ne tikai plaša empiriska materiāla apkopošana, bet arī neatkarīgās Latvijas valsts attīstības mezgla problēmu apgaismošana. Tam, ka E. Dunsdorfa grāmata izraisīja diskusiju, ir pozitīva nozīme, jo dažādu viedokļu salīdzināšana dod vispusīgu priekšstatu par aplūkojamām problēmām un veicina dažādu argumentu apsvēršanu, lai izdarītu pamatotus secinājumus.

LITERATŪRA

1. Dunsdorfs E., Spekke A. – Latvijas vēsture 1500.-1600. – Stokholma: Daugava, 1964. – 812 lpp.
2. Dunsdorfs E. – Latvijas vēsture 1600.-1710. – Upsala: Daugava, 1962. – 588 lpp.
3. Dunsdorfs E. – Latvijas vēsture 1710.-1800. – Sundbyberg: Daugava, 1973. – 668 lpp.
4. Dunsdorfs E. – Brīvības cīnītāji // Arhīvs. – Raksti par latviskām problēmām. – Melburna, 1987. – 27. sējums. – 14.-45. lpp.
5. Dunsdorfs E. – Kārļa Ulmaņa dzīve. – Ceļinieks. Politīķis. Diktators. Moceklis. – B./v.: Daugava, 1978. – 614 lpp.

6. Dunsdorfs E. – Muižas. – Melburna: Kārļa Zariņa fonds, 1983. – 208 lpp.
7. Dunsdorfs E. – Mūžīgais latviešu karavīrs. – Melburna: ģenerāļa Kārļa Goppera fonds, 1966. – 268 lpp.
8. Dunsdorfs E. – Skaistā Latgale. – Latgales vēsturiskās kartes. – Melburna: Kārļa Zariņa fonds, 1991. – 392 lpp.
9. Dorošenko V. – Pāreja uz klušu muižas saimniecību Vidzemes bruņinieku muižās // Vēstures problēmas, 1958. – Nr. 2. – 7.-49. lpp.
10. Juškevičs Juris. – Kurzemes hercogi un viņu laikmets. – Rīga: Zvaigzne, 1993. – 65 lpp.
11. Spekke A. – Latvieši un Livonija 16. gs. – Rīga: Zinātne, 1995. – 265 lpp.
12. Stepermanis M. – Zemnieku nemieri Vidzemē 1750.-1784. – Rīga: Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 1956. – 400 lpp.

3. TEODORS ZEIDS UN JĀNIS ZUTIS

Rīgā pēc Otrā pasaules kara Latvijas viduslaiku un jauno laiku vēstures pētišanā ir daudz veikuši T.Zeids un J.Zutis.

Teodors Zeids (1912-1994) kopš 1946. gada ir bijis Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstures institūta zinātniskais līdzstrādnieks un vienlaikus gandrīz 40 gadus Latvijas Valsts Universitātes docētājs. Viņa galvenais pētišanas objekts – feodālās Latvijas vēstures avoti un historiogrāfija. Par svarīgākajiem avotiem pētnieks raksta sekojošo: 1853. gadā vācu vēsturnieks F.G. Bunge sāka izdot Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes dokumentu krājumu. Ar L. Arbuzova un citu speciālistu palīdzību izdevās izdot 15 sējumus. Bet reti tika publicētas muižnieku lēņu grāmatas un zemnieku parādu raksti, kas ir svarīgi viņu savstarpējo attiecību noskaidrošanā. Rīgā 1937. gadā sāka publicēt Latvijas Vēstures institūta avotu sēriju par viduslaiku vēsturi. Taču avotu lielākā daļa nesaglabājās – tika iznīcināti, kad vairs nebija praktiski vajadzīgi, vai arī gāja bojā kara laikā, ugunsgrēkos. Tas attiecās arī uz tā saucamām vaku (pagastu) grāmatām – kļaušu un nodevu sarakstiem. No Rīgas bīskapijas 13.-15. gs. dokumentiem saglabājās tikai ap 200 pergamentu. Livonijas ordeņa arhīvs glabājās kopš 17. gs. Stokholmā. Daudzi Rīgas rātes dokumenti gāja bojā 1674. gadā ugunsgrēkā. Muižnieku lēņu grāmatas, kas juridiski akceptēja viņu tiesības un fiksēja muižu apjomu, 1919. gadā tika izvestas uz Vāciju. 1937. gadā Rīgā izdeva V. Biļkina un M. Kundziņas sagatavoto avotu krājumu par latviešu dzimtcilvēku bēgšanu uz Rīgu. Rīgā saglabājās daļa vērtīgu 13. gs. dokumentu, piemēram, Jersikas valdnieka Visvalža līgums ar bīskapu Albertu, kas liecina par latviešu virsaišu lēmumu 1209. gadā padoties vācu valdniekam. Daudzi 14. gs. dokumenti glabājās Romas pāvesta arhīvā, tajā skaitā izmeklēšanas protokols sakarā ar Rīgas virsbīskapa sūdzību par Livonijas ordeņa rīcību. Visai vērtīgi ir Rīgas Lielās ģildes un amatnieku cunftu statūti, kas 1896. gadā tika publicēti speciālā krājumā. Pie Latvijas vēstures avotiem tiek pieskaitītas arī hronikas un ceļojumu apraksti. Svarīgākā no tām ir Indriķa hronika, kas atspoguļo vācu iekarotāju viedokli. Baltasara Rusova hronika aizstāv Zviedrijas valdības viedokli. Ir saglabājušies fragmenti no garīdznieka Bartolomeja Honekes hronikas, kas vēsta par notikumiem 14. gs. pirmajā pusē. Franču bruņinieks Žilbers de Lanua, kas apceļoja Livoniju 15. gs. sākumā, rakstīja par vietējo iedzīvotāju pretošanos kristietības uzspiešanai Latvijā un Igaunijā. Par Latvijas cilšu attiecībām ar Polockas, Pleskavas un Novgorodas kņazistēm vēsta krievu autoru hronikas. Noskaidrot Latvijas

iedzīvotāju dzīvesveidu pirms vācu iebrukuma dod iespēju arheoloģiskie materiāli: atrastie darbarīki, amatnieku izstrādājumi, augu un mājlopu paliekas, nauda. 1937. gadā Rīgā tika publicēts svarīgs arheoloģisko materiālu krājums "Latviešu kultūra senatnē". Valodnieku pētījumi atspoguļo latviešu valodas attīstības vēsturi un palīdz noskaidrot, kādā mērā izpaudās citu valodu ietekme. Latviešu zemnieku stāvokli, parašas un uzskatus raksturo folklorā. Valda uzskats, ka latviešu dainu lielākā daļa attiecas uz 13.-16. gs., bet nav izslēgts, ka daļa tautasdziesmu radās vēlāk – pat 19. gs. Latviešu nacionālās atmodas laikā tika pierakstīti vairāk nekā 500 tūkstoši dainu. Taču grūti noteikt to rašanās laiku, jo senie ticējumi un tradicionālās parašas saglabājas gadsimtiem ilgi un tikai specifiskās detaļas var palīdzēt noskaidrot tautasdziesmu hronoloģiskos ietvarus.

Aplūkojot dažādas publikācijas, T. Zeids atzīmē to īpatnības. 13. gs. hronikas tika sarakstītas feodāļu interesēs un attaisno vācu agresiju Livonijā. Tajās maz ir rakstīts par zemnieku dzīvi un visai negatīvi tiek novērtēta latviešu pretošanās vācu iebrucējiem. Toties visādi tiek izcelta vāciešu nozīme, pasvītrojot, ka tie nesa kultūras vērtības vietējiem iedzīvotājiem. Par latviešu kultūru vācu autori rakstīja nievājoši. Livonijas humānisti, kas aicināja būt saudzīgākiem pret latviešu zemniekiem, parasti attaisnoja dzimtbūšanas pastāvēšanu, jo uzskatīja, ka vietējām tautām it kā esot verdziska daba. Tāda nostāja bija Solomonam Frencelim, Danielam Hermanam u.c. vācu autoriem. 1585. gadā Lavrentija Millera grāmatā visā nopietnībā tika atkārtota anekdote, it kā Vidzemes zemnieki esot paši lūguši Polijas karali Stefanu Batoriju saglabāt viņiem agrākos miesas sodus. Baltasars Rusovs, aprakstot zemnieku grūto stāvokli, tomēr neprasa dzimtbūšanas likvidēšanu, bet tikai tās mīkstināšanu. Tikai 18. gs. otrajā pusē, kad feodālisms kļuva par šķērslī tālākai ekonomiskajai attīstībai, tas tiek kritizēts. Tad Vidzemes mācītājs Johans Georgs Eizens rakstīja par dzimtbūšanas atcelšanas nepieciešamību. Rīgas vācu namnieka dēls – luterāņu mācītājs Heinrihs Jannaus 1786. gadā publicēja grāmatu ar zīmīgu nosaukumu – "Verdzības vēsture un zemnieku raksturs Vidzemē un Igaunijā". Autors nebija zemnieku aizstāvis, bet objektīvi apgaismoja svarīgus faktus un atzīmēja, ka zemnieku brīvības zaudēšanas galvenais vaininieks ir bijis Livonijas ordenis. Viņš atzīst arī, ka baznīcas reformācija 16. gs. zemniekiem labumu nav devusi. Daudz asāk Vidzemes zemnieku apspiešanu ir kritizējis vācu publicists Garlibs Merķelis. Taču vairāki vācu autori kritizēja ne tikai Merķeli, bet arī Jannausu. Abus apsūdzēja it kā nepareizā vēsturisko apstākļu novērtēšanā.

19. gs. Krievijas valdība vērsās pret vācbaltu muižnieku autonomiju, jo gribēja panākt valsts varas centralizāciju un separātisma pārvarēšanu. Tāpēc vācu autori, pretojoties tam, slavēja Livonijas periodu. Vidzemes ģenerālsuperintendents Kārlis Gotlibs Zontags nosodīja visus, kas kritizēja vācu laikus Livonijā. Šī virziena pārstāvis bija arī Georgs fon Bunge, kas visādi attaisnoja vācbaltu privilēģijas. Svarīga vieta vācu historiogrāfijā bija baronam Hermanam fon Bruiningam, kas publicēja savus darbus 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā. Viņš centās pierādīt, it kā Livonijā zemnieku stāvoklis ir bijis labs un pasliktinājās poļu, zviedru un krievu valdīšanas laikā. Šāds tendenciozs un nepamatots vērtējums ir raksturīgs arī Astafa Tranzē-Rozeneka darbiem. Tie satur pilnīgi nepamatotus apgalvojumus, ka pirms vācu ienākšanas latvieši it kā esot bijuši mežoņi, ka tikai pateicoties vāciešiem Livonijā tika nodrošināta kārtība un civilizētas attiecības. Tādu viedokli aizstāv arī Baltijas vācu vēsturnieks Leonīds Arbuzovs un viņa dēls Leonīds, kā arī Aleksandrs Tobīns u.c. Krasi atšķiras krievu vēsturnieka Jevgrafa Čečihina viedoklis, kas 19. gs. beigās kritizēja vācbaltu privilēģijas Rīgas krievu avīzē. Viņš sāka publicēt krievu valodā Livonijas vēsturi. No paredzētajiem septiņiem sējumiem viņš paspēja izdot tikai divus. Tajos viņš apgalvoja, ka Livonija no seniem laikiem it kā bija krievu zeme, ka vācu iekarotāji nenodrošināja mieru Livonijā, bet bija karu un nemieru vaininieki.

Pirmais nozīmīgākais latviešu pilsoniskais vēsturnieks bija Jānis Krodznieks, kas bija Maskavas universitātes profesora S. Solovjova students. 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā J. Krodznieks publicēja darbus par dzimtbūšanas attīstību Livonijā. Autors feodālismā saskatīja tikai negatīvo, ignorējot tā laika ekonomiskos sasniegumus. Krievu vēsturnieks Roberts Vipērs, kas bija Latvijas Universitātes profesors, uzskatīja, ka dzimtbūšana Livonijā izveidojās tikai 15. gs.

1904. gadā sociāldemokrāts Fricis Roziņš publicēja savu grāmatu "Latviešu zemnieks". Tajā tiek pārāk zemu novērtēta ārpusekonomisko faktoru nozīme.

Teodors Zeids, analizējot dažādu autoru darbus, izteicis visai interesantus apsvērumus par Latvijas viduslaiku vēstures problēmām. Kaut gan verdzība Latvijā nebija plaši izplatīta, tomēr dažkārt gūstekņi kļuva par vergiem (drelljiem). Islandes vikings Egils savā sāgā stāstīja, kā viņš bija kļuvis par vergu kuršu ciemā. Tiek izvirzīta hipotēze, ka jau pirms 12. gs. Latvijas austrumdaļā sāka veidoties feodālu slānis – no bagāto dzimtu pārstāvjiem un vēlētiem karadraudzes vadītājiem. Viņus dēvē par bajāriem un tautasdziesmās tiek nosodīta viņu nežēlība. A. Švābe

gan pieturas citam viedoklim, uzskatot ka, ja nebūtu vācu iebrukuma, Latvija varētu izbēgt no feodālisma.

T. Zeids uzskata, ka periodā no 9. līdz 12. gs. ekonomiskās dzīves augšupeja Latvijā bija strauja: pielietoja arklu ar dzelzs lemešiem, notika pāreja no divlauku sistēmas uz trislauku sistēmu. Kaut gan jau mūsu ēras 1. gs. galvenā latviešu cilšu nodarbošanās bijusi zemkopība un lopkopība, tomēr arī viduslaikos nezaudēja savu nozīmi dravniecība un medības. Vasks un zvēradas bija svarīgas preces maiņas tirdzniecībā. Bet par galveno maksāšanas līdzekli kļuva sudraba stieniši un metāla monētas.

Latgaļu valstiņām piemita atsevišķas feodālās valsts pazīmes, bet kuršiem un zemgaļiem bija raksturīga militārā demokrātija. Tiek apstrīdēts, ka 1290. gadā Latviju pameta 100000 zemgaļu. Tas acīmredzot ir pārspīlējums. Patiesībā uz Lietuvu pārcēlās ap 10000 zemgaļu. Kaut gan vācu agresiju Baltijā nosacīja krusta kara mērķi, tomēr izšķiroša loma bija vācu tirgotājiem un feodāliem, kas gribēja nodrošināt sev jaunus tirdzniecības ceļus un iegūt jaunas teritorijas feodālās ekspluatācijas nolūkos. Vācu iekarojumus Latvijā atviegloja tas, ka šeit vēl nebija izveidojusies spēcīga valsts vara. Un tomēr latviešu zemnieki ilgstoši izvairījās kristīties. Ne tāpēc vien, ka jaunā ticība viņiem bija sveša, bet arī tāpēc, ka viņi negribēja maksāt vāciešiem nodevas.

Feodālismam Latvijā, tāpat kā citās zemēs bija raksturīga naturālā saimniecība. Taču 16. gs. sākās plaša labības ražošana tirgum un līdz ar to muižu lauku paplašināšana. Tā kā Rīgas bīskapa galvenais karaspēks bija viņa vasaļi, tad tiem piešķīra lielākus zemes gabalus nekā ordeņvalsts vasaļiem, kuriem nebija arī tiesnešu funkciju. Feodālo renti īstenoja atstrādāšanas veidā un arī graudā vai naudā. Parasti pieprasīja divus pūrus labības no katra arkla. Muižnieki, paplašinot savu sējplatību, centās palielināt arī kļaušu apjomu, kaut gan baidījās no zemnieku sacelšanās. Jo plašākas kļuva muižas, jo vairāk tika ierobežota zemnieku kustības brīvība. 15. gs. tika noslēgti līgumi par bēgļu izdošanu iepriekšējam īpašniekam. Piecas Livonijas valstis bija atkarīgas no Romas pāvesta kūrijas, no Vācu ordeņa Prūsijā un no Vācu ķeizārvalsts. Pāvesta ietekme dominēja.

16. gs. sākumā trīs ceturtdaļas no muižnieku zemes veidoja zemnieku tīrumi. Bet jo tālāk, jo biežāk zemniekus padzina no viņu sētām, un viņi bija spiesti līst līdumus jaunā vietā. 16. gs. muižās pieauga govju, aitu un cūku skaits, bet par zirgiem muižnieki rūpējās mazāk, jo gadsimta beigās

zirdzinieku kļaušu apjoms palielinājās līdz 300 dienām gadā un vasarā faktiski sāk pārvērsties par muižu īpašniekiem. 16. gs. pirmā puse bija Livonijas uzplaukuma periods, jo ap 50 gadu tās teritorijā nebija karu un auga labības cenas Eiropā. Baznīcas reformācija paātrināja Livonijas valstu bojāeju. Bīskapa un ordeņa varas graušana bija juku laiku sākums. To izmantoja daudzi muižnieki, lai piesavinātu senjoru muižas un paātrinātu lēnu muižu pārvēršanu par dzimtmuižām.

Starp feodālisma problēmu pētniekiem Latvijā izcēlās Jānis Zutis, kas veltīja lielu uzmanību Baltijas jautājuma starptautiskajam aspektam, agrāro attiecību vēsturei un historiogrāfijai. J. Zutis (1893-1962) no 1947. gada bija Latvijas Universitātes profesors un vienlaicīgi turpināja zinātnisko darbu Latvijas Zinātņu Akadēmijas vēstures institūtā. Pētījis galvenokārt Baltijas 18. un 19. gs. vēsturi, taču publicējis arī darbus par latviešu cilšu cīņu pret vāciešiem 13. gs., par Livonijas karu, par poļu un zviedru karu Vidzemes dēļ, par Latvijas pievienošanu Krievijai. Galvenā J. Zuša grāmata ir veltīta Baltijas jautājumam 18. gs. Šai grāmatai ir raksturīga plaša pirmavotu izmantošana, dziļa notikumu analīze, sociālpolitisko procesu vispusīga apgaismošana. Sevišķa uzmanība tiek pievērsta vācbaltu privilēģiju izcelšanas jautājumam un to būtībai. Šajā sakarībā autors izseko arī pārmaiņas iepriekšējos gadsimtos. Kad Latvija 18. gs. nokļuva Krievijas varā, tad carisma attieksmi pret vācbaltiešiem labvēlīgi ietekmēja dinastiskie sakari starp Krievijas imperatora galmu un vācu firstiem. Daudzi Krievijas gubernatori un ģenerāļi bija vācieši. Baltijas gubernās vācbalti veidoja aptuveni 10% no iedzīvotājiem, bet muižnieku, tirgotāju un amatnieku vairākums bija vācieši. Pēterburgas vācieši bieži vien pārkrievojās, bet Baltijā vācieši saglabāja savu tautību. Vācu baroniem Latvijas muižās un vācu patriciešiem pilsētās bija tādas privilēģijas, kādas lekškievijas gubernās nebija. Galvenā no tām bija landtāga plašās pilnvaras. Tā lēmumus gan apstiprināja Pēterburgas varas iestādes, bet reti kad šos lēmumus atcēla. J. Zutis apgāž vācu vēsturnieku apgalvojumu, ka 18. gs. vācbaltu baronu vairākums it kā bija Livonijas ordeņa bruņinieku pēcteči. Sastādot 18. gs. muižnieku matrikulu, izrādījās, ka tikai 50 ģimeņu priekšteči (25%) dzīvoja Livonijā pirms 1561. gada. Bet arī pārējie "bruņinieki" lepojās ar saviem senčiem, kaut arī tie bija parasti karavīri, kas nebija aristokrāti kā Tizenhauzens un Rozens. Taču visi vācu muižnieki cīnījās par lēņa īpašuma pārvēršanu dzimtipašumā. Vācbalti panāca, ka muižnieku kārtā nedrīkstēja pieņemt zemnieku, amatnieku un tirgotāju pēcnācējus. Bruņinieki centās panākt, lai bīskaps viņus aicina karot nevis pavēles, bet gan lūguma veidā. Svarīga vācbaltu privilēģija bija galma

tiesa, kuras pastāvīgie locekļi bija trīs landrāti. Muižnieki ieguva monopoltiesības ražot un pārdot degvīnu, medīt un zvejot, turēt dzirnavas un nemaksāt nodokļus. To smagums gūlās uz dzimtļaužu pleciem. Ja brīva sieviete precējās ar dzimtcilvēku, tad arī viņa kļuva par tādu. Zviedrijas karalis Kārlis XI 1694. gadā gan likvidēja landrātu kolēģiju un pārvērtā Vidzemes landtāgu par vienkāršu muižnieku sanākumi – bez pilnvarām. Taču krievu imperators atjaunoja landrātu tiesības. 16. gs. bruņinieki ar lēņu tiesībām faktiski kļuva par muižu īpašniekiem, kas ne tikai piedalījās landtāga sēdēs un ieņēma vadošus amatus, bet arī kontrolēja baznīcas un skolas. Krievijas guberņās veidojās jauna muižnieku kārta. To vidū bija arī plebeji pēc izcelšanās, kas ieguva muižnieku titulu par nopelniem karā jeb valsts darbā. Dažiem jauniem muižniekiem Krievijas imperators piešķīra muižas Latvijā un vācbalti bija spiesti viņus ierakstīt bruņinieku matrikulā. Bet vācbalti tomēr nepieļāva pilnīgu veco un jauno muižnieku saplūšanu – nedz 18. gs. sākumā, nedz vēlāk. Baltijas bruņiniekiem bija raksturīga korporatīva noslēgtība un separātisms. Viņi siksti pretojās jebkuram mēģinājumam ierobežot viņu privilēģijas. 18. gs. beigās tomēr vācbaltu stāvoklis nedaudz izmainījās. Krievijas impērijas Valsts padome saņēma informāciju, ka it kā pastāv plāns atjaunot Teitoņa (Vācu) ordeņa tiesības Baltijā, it īpaši Kurzēmē. Vācbaltu attiecības ar Pēterpili pasliktinājās, kaut gan baumas par ordeņa pretenzijām neapstiprinājās praksē. Tomēr vācbaltu pozīcijas nedaudz pavājinājās, jo ķeizariene Katrīna II centās nostiprināt centrālo varu un gribēja samazināt guberņu vadošo iestāžu lomu. Bez tam Katrīna II atbilstoši Monteskjē idejām mēģināja norobežot administratīvo un tiesas varu. Viens no smagākajiem triecieniem vācbaltu privilēģijām bija 1775. gada likums, kas paredzēja, ka krimināltiesā Pēterburgā tiek pilnvarota revidēt zemākstāvošo tiesas iestāžu lēmumus. Tas nozīmēja, ka zemnieku spīdzināšana un slepkavošana Baltijā tika ierobežota, bet pašus muižniekus var saukt pie atbildības aprīnķa tiesā. Zemnieku sūdzības kļuva par reālu faktoru. Guberņas tiesas iestādēs vairs nebija muižnieku ievēlēto amatpersonu. Tiesas palātu locekļus nozīmēja ķeizariene. Un par tiesas piesēdētājiem kļuva zemnieki. Un tomēr vācbalti joprojām atbalstīja Krievijas valdību. To konstatēja zviedru virsnieks-izlūks Erenstrems, kas 18. gs. beigās apmeklēja Kurzemi un Vidzemi. Šī lojalitāte izskaidrojama ar to, ka ķeizariene Katrīna II nežēloja vācbaltu baroniem ordeņus un pensijas. Pateicoties viņas labvēlībai, Baltijas muižnieku daļa 1783. gadā pārvērtā savu lēņu muižas dzimtmuižās un varēja tās ieķīlāt bankā, pārdot, dāvināt vai novēlēt jebkuram mantiniekam. Tomēr galvenais cēlonis, kas noteica

vācbaltu lojalitāti, bija pārliecība, ka zemnieku sacelšanās gadījumā krievu karaspēks apspiedīs dzimtļaužu nemierus un aizstāvēs muižniekus. Lai nodrošinātu sev Krievijas bruņoto spēku atbalstu, vācbalti savos ziņojumos Pēterburgai iztēloja vismazāko zemnieku nepaklausību kā briesmīgu dumpi. Vācbaltu vara balstījās uz krievu durkļiem. Latvieši simpatizēja zviedriem. Varēja paredzēt, ka zviedru karavīru desants Vidzemē izraisītu zemnieku sacelšanos. Vienlaicīgi jāatzīmē, ka Kurzemes vācu baronu vidū bija ne mazums Prūsijas un Polijas atbalstītāju. Ja izraisītos karš starp Krieviju un šīm valstīm, cara galms uz Kurzemes baroniem paļauties nevarētu. 1789. gadā Katrīna II pavēlēja Baltijas ģenerālgubernatoram G. Braunam ietekmēt vācbaltu baronus. Braunam vajadzēja dot draudzīgu padomu muižniekiem – būt mērenākiem dzimtcilvēku ekspluatācijā, apzinoties, ka tas ir pašu baronu interesēs, jo pretējā gadījumā zemnieki kļūs par zviedru atbalstītājiem. Keizariene negribēja aizvainot vācbaltus un tāpēc ieteica dot draudzīgu padomu. Taču neatkarīgi no brīdinājuma formas tā bija nopietna prasība. Vācbaltu baroni izvairījās no konflikta un liekulīgi atbildēja, ka viņi it kā prasot mērenas klausas un, kad pavasarī zemniekiem vairs nav labības, tēvišķi apgādā viņus ar maizi un sēklām. Ja tomēr dzimtcilvēki aizbēg no sava muižnieka, tad ne trūkuma dēļ, bet bēguļo savas augstprātības dēļ. Iznāca, ka augstprātīgi bija nevis vācu baroni, bet latviešu zemnieki ...

Katrīnas II pozīcija bija pretrunīga. Viņa valdīja Krievijā no 1762. līdz 1796. gadam un varēja lepoties ar panākumiem. Kad 1772. gadā notika pirmā Polijas dalīšana starp Krieviju, Prūsiju un Austriju, tad Polija zaudēja savas teritorijas ceturto daļu, arī Latgali. Kad 1793. gadā notika otrā Polijas dalīšana, minētās trīs valstis jau atņēma Polijai pusi no tās valdījumiem. 1795. gadā notika trešā Polijas dalīšana, un Polijas valsts beidza pastāvēt. Visvairāk ieguva Krievija, un Katrīna II bija lepna un augstsirdīga pret vācbaltiem. Tāpēc viņa neprasiya, lai tie radikāli lauž pastāvošās agrārās attiecības. Taču Polijas nemiernieki ietekmēja Kurzemi, un tur 1794. gadā sākās zemnieku nemieri. Bīstama likās arī Lielās franču revolūcijas ietekme. Baltijas guberņas varēja kļūt par asu pretrunu perēkli, bet tās Krievijai nozīmēja daudz sava ģeogrāfiskā stāvokļa dēļ. Baltijas ģenerālgubernators – katolis no Īrijas Georgs Brauns nomira 1792. gadā 90 gadu vecumā. Viņš līdz mūža galam bija možs un enerģisks, stingrs un nelokāms. Klīda baumas, ka 1791. gadā viņš licis nopērt Vidzemes muižnieku landmaršalu Hersdorfu, kas veltīgi apmeklēja Pēterburgu, lai sūdzētos par Braunu. Hersdorfs it kā izglābās aizbēgot. Brauns vienmēr neatlaidīgi aizstāvēja Krievijas intereses. Viņš piespieda Vidzemes

landtāgu 1795. gadā apspriest reformu projektus. Bet muižnieki stingri apņēmas neko būtiski nemainīt zemnieku labā. Taču viņu zaudējumi bija visai jūtami. Viņiem atņēma neierobežotas tiesāšanas iespējas, policijas dienestu un citas privilēģijas. Taču imperators Pāvils I 1796. gadā atjaunoja Baltijas autonomiju pilnā apjomā. 18. gs. bija apgaismības gadsimts, bet tas maz skāra Baltijas zemniekus. Tie degradējās saimnieciski un fiziski. Dzimtcilvēku garīgā dzīve un tikumība pārdzīvoja krīzi. Katrīnas II laikā dzimtbūšana saglabājās, bet zemniekiem bija tiesības rīkoties ar savu kustamo īpašumu un griezties pie tiesas muižnieku vai administrācijas patvaļas gadījumā. Tomēr 18. gs. otrajā pusē zemnieku materiālais stāvoklis turpināja pasliktināties. Katrīna II gribēja, lai viņu ciena kā apgaismības ideju atbalstītāju. Taču viņu ne mazāk kā vācbaltu baronus satrauca franču jakobiņu ietekme, kas apdraudēja dzimtbūšanas sistēmu. Objektīvi ķeizarienes reformas un Pāvila I kontreformas saasināja iekšējās pretrunas Baltijā. Šis ķeizars gan nespēja pilnā apjomā atjaunot visas vecās sistēmas sastāvdaļas, bet viņa valdīšanas laikā muižnieku pozīcijas nostiprinājās, turpretī zemnieku stāvoklis pasliktinājās.

Latvija administratīvā ziņā 18. gs. nogalē nebija vienota. Tās teritorija bija visa Kurzeme, 4 Vidzemes apriņķi un 3 Latgales apriņķi, kas pārgāja Vitebskas guberņas rīcībā. Lielākā Latvijas pilsēta bija Rīga. Tās iedzīvotāju skaits 18. gs. otrajā pusē divkāršojās un pārsniedza 28000 cilvēku. 18. gs. Latvijā bija laiks, kad izveidojās krievu pārvaldīšanas sistēma Baltijā. Krievijas carisms šeit balstījās uz vācbaltu muižniecību, un tas izslēdza nopietnas pārmaiņas latviešu zemnieku ekonomikā un tiesiskajā stāvoklī.

18. gs. problēmas tiek aplūkotas arī Andreja Johansona grāmatā par Latvijas kultūru. A. Johansons (1922-1983) ir rakstnieks, esejists, kultūrvēsturnieks. 1944. gadā viņš emigrēja uz Zviedriju. Savā grāmatā par 18. gs. kultūru viņš rāda, ka dažādi Latvijas novadi bija īpatnēji, jo tajos ilgstoši valdīja gan zviedri, gan poļi, gan krievi un sakari starp šiem novadiem nebija sistemātiski un cieši. Vidzemes dzimtcilvēku pārdošanu Kurzemē vai Latgalē uzskatīja par viņu pārdošanu uz ārzemēm. Kurzemes vācieši bija nesavaldīgi un uzskatīja, ka uz viņu ciltsbrāļiem Vidzemē nevar paļauties. Kā vieni, tā otri bija augstprātīgi. Vēl vairāk nekā baroni ar savu vācu cilmi lepojās mazvācieši – amatnieki, sīktirgotāji, muižu pārvaldnieki, skriveri, mežsargi. Atšķirīgi bija arī dažādu novadu latvieši gan valodas, gan parašu ziņā. Latgaļi piespiesti vai brīvprātīgi pārņēma poļu kultūras elementus, bet Rietumlatvijas latvieši – vācu. Kurzemes iedzīvotāji bija turīgāki par vidzemniekiem un nicināja tos. 18. gs. zemniekus sodīja bargi. Aizbēgušam dzimtcilvēkam draudēja publiska

pēršana svētdienā – pie baznīcas, bet pēc otrās bēgšanas vainīgo piekaldā pie ķēdes. Ubagi, vaļinieki un pirtnieki trūkuma spiesti mežos apsēja laukumu ar labību, kaut gan par šādu patvaļību viņiem draudēja smags sods. Rīgā krasi izpaudās cunfts separātisms. Maiznieki ciniņās pret pavāriem, kas uzdrošinājās cept tortes, bet vezumni – pret kareivjiem, kas pārvadāja preces. Kārtu atšķirības un pretrunas izpaudās pat dažādās bērnu dziesmās. Rātskungi bija savas, tirgotājiem citas, pārējiem pilsoņiem arī atšķirīgas. Epidēmijas laikā turīgākie slāņi centās izolēties no ārpasaules, lai izglābtos. Trūcīgie slimnieki palika neapkopti, bet mirušie neapglabāti. 18. gs. sākumā sērgas upuru skaits sniedzās līdz 200000 un to vairākums bija latvieši. Īpašs iedzīvotāju slānis bija personas ar augstskolas izglītību, kurus tolaik dēvēja par literātiem. Tie bija mācītāji, juristi, ārsti un skolotāji. Vācbaltu baroni arī bieži vien gribēja, lai viņus uzskata par izglītotiem zinātnes un mākslas cienītājiem, kaut tā nereti bija tikai izlikšanās. Vēlākais Tērbatas universitātes profesors Johans Krauze 18. gs. beigās bija apciemojis Vecsalacas baronu Fersenu, kas savā muižā uzcēla ķīniešu pagodu, nežēlojot naudu dārgām grīdsegām, glīti apģērba savus kalpotājus. Fersens uzdeva sevi par mūzikas cienītāju, bet nepareizi diriģēja dzimtcilvēku orķestri un pats pūta flautu, kaut gan neprata to darīt. Baronam bija liela bibliotēka, bet skeptiskais H.J. Jannaus rakstīja, ka parasti muižnieki lasa tikai romānus, ka viņu klavieres paliek nenoskaņotas, ka katrs čigātājs uzskata sevi par vijolnieku, bet katrs klauns – par aktieri. A.V. Hupels, aprakstot latviešu māju, atzīmēja, ka tā ir tīrāka par igauņu mājām. Turīgākiem latviešiem mājās ir stikla lodziņi, māla trauki, gultas segas, augļu dārzi, bet nabadzīgākie latvieši dzīvo zem viena jumta ar mājlopiem.

Rīgas kultūras dzīvi ietekmēja Imanuela Kanta audzēknis – filozofs Johans Herders, kas 18. gs. vidū bija Domskolas pedagogs un baznīcas mācītāja palīgs. Herders bija apgaismības ideju sludinātājs un augstu vērtēja latviešu tautasdziesmas, kuras publicēja Eiropas tautu folkloras antoloģijā. Apgaismotāji ciniņās pret kārtu aizspriedumiem un dzimtbūšanu. Viņi augstu vērtēja filantropiju un uzskatīja zemkopību par bagātību pirmavotu.

I.H. Neiendāls savā 1780. g. hronikā atzīmēja, ka plaisu starp vāciešiem un latviešiem radīja arī atšķirība valodas ziņā. Zemnieks griezās pie pūšlotāja, bet ne pie ārsta, jo tas nepārvalda latviešu valodu. Rīgas vācieši bija sašutuši, ka bagātie latvieši, kuru gan nebija daudz, grib iegūt namnieka tiesības, kā, piemēram, Jānis Šteinhausers. Latviešu tirgotājs 18. gs. bija retums, bet Rīgas latviešu vidū bija ne mazums mastu koku

šķīrotāju, sāls nesēju un citu amatu brāļu, kas dzīvoja pārticīgāk nekā zemnieki. Turīgākie latvieši nereti sevi uzskatīja par vāciešiem.

Rīgas brīvmūrnieki cīnījās par tikumību un atbalstīja filantropiju. Kādā no viņu dziesmām tika uzsvērts, ka brīvība, draudzība un jautrība ir brīvmūrnieku laime.

Kopš 1765. gada zemniekiem bija tiesības sūdzēties par muižnieku tiesā, bet, ja veiklais barona advokāts "pierādīja", ka sūdzība ir nepamatota, tad zemnieku gaidīja pēriens. Tad par cietušo smējās: viņš, lūk, devās uz tiesu pēc rīkstēm. Sodīja arī par burvju un pūšlotāju apmeklēšanu.

18. gs. īpatnības atspoguļojās Rīgas un Jelgavas laikrakstos. Vairāk gan rakstīja par notiekošo ārzemēs un mazāk par Latvijas notikumiem. Raksturīgi bija dažādi sludinājumi. Latviešu bagātnieks Jānis Šteinhausers piedāvāja savus papīra ražojumus. Trūcīgais Jānis Ozoliņš, kas mitinājās Kalēju ielas pagrabā, lika priekšā izīrēt divas gultasvietas strādniekiem. Tirgotājs aicināja pirkt viņa mācītus putnus, kas it kā dzied ne tikai laicīgas, bet arī garīgas dziesmas. Daudz atkārtotu sludinājumu par aizbēgušo dzimtcilvēku meklēšanu liecināja, ka bieži vien viņus nevarēja sameklēt. Rīgas "gaiss" darīja dzimtcilvēku brīvu, un pilsētas vācieši, kam bija vajadzīgs darbaspēks, nelabprāt izdeva prasmīgus kalējus, dārzniekus vai pavārus. Jāatzīmē, ka laikraksti publicēja informāciju par Lielo franču revolūciju, arī pilsoņu tiesību deklarāciju. To lasīja ne tikai muižnieki, bet arī latviešu kalpi muižās. Tas veicināja zemnieku nemierus.

Raksturojot grāmatniecību 18. gs., Andrejs Johansons atzīmē, ka lieli nopelni bija vēsturniekam Augustam Vilhelmam Hupelam, kas bija vispusīgi izglītots vācu mācītājs. Daudzus vērtīgus sējumus glabāja bibliotēkas un agrīnie muzeji. Krāslavas grāfa Ludviga Plātera radītajā garīgajā seminārā bija ap 1500 grāmatu.

Aprakstot skolu stāvokli, vēsturnieks un publicists Henrihs Johans Jannaus (1752-1821) kā apgaismotājs izteica dziļu neapmierinātību ar stāvokli izglītības laukā. Labs audzinātājs starp mājskolotājiem bija retums. Muižnieku dēli nemācēja uzrakstīt savu vārdu, jo viņu zinātne ir izpriecās. Muižnieki negrib, lai viņu meitas mācās rakstīt, lai viņas nesāktu rakstīt milestības vēstules. Latviešu zemnieku bērnus skolās parasti apmācīja mazvācieši. Šie "skolotāji" neapmeklēja baznīcu, dzēra degvīnu, lamājās, pārkāpa laulību un bija cietsirdīgi pret bērniem. Skolmeistariem, kas nereti bija pusanalfabēti, maz maksāja. Skolām nebija līdzekļu, un skolēniem vajadzēja ņemt līdzī uz skolu svecēs.

Raksturojot tā laika medicīnu, Andrejs Johansons atzīmē, ka 18. gs. medicīnas doktori ārstēja tikai iekšējās slimības. "Hirurgi" un "zobu ārsti"

tolaik bija frizieri un pirtnieki, kas tika galā ar sīkām operācijām un nolaida "sliktas" asinis. Trūka slimnicu. Psihiski slimos neārstēja, un vājprātīgie bieži vien skraidīja pa pilsētu ielām.

Zinātnieku bija maz. 18. gs. beigās Rīgā-tika radīts ķīmijas pulciņš, kura dalībniekiem demonstrēja eksperimentus. Jelgavas akadēmiskajā ģimnāzijā ierīkoja observatoriju, kuru vadīja matemātikas profesors Vilhelms Beitlers (1745-1811). Ievērojams filologs un ģeogrāfs bija vācu mācītājs Gothards Fridrihs Stenders (1714-1796). Latviešu rakstu valodas attīstībā svarīga nozīme bija jezuitiem, kas izdeva reliģiska satura grāmatas latviešu valodā (arī latgaļu izloksnē). Jau minētais Augusts Hupels bija ne tikai vēsturnieks, bet arī etnogrāfs un valodnieks, kas apsprieda arī saimnieciskas un sociālas problēmas. Viņš rakstīja, ka negrib aizstāvēt verdzību (dzimtbūšanu), bet, ja kungs un viņa zemnieks ievēro likumus, tad dzimtbūšana nav vairs tik briesmīga. Līdzīgs viedoklis bija Gothardam Fridriham Stenderam (Vecajam Stenderam).

Svarīga loma garīgajā dzīvē bija mācītājiem, kas nereti labi pārvaldīja latīņu, senebreju un latviešu valodu. Mācītāja pienākumi bija daudzveidīgi. No rīta viņš pieņēma draudzes locekļus, pēc tam sprediķoja baznīcā, kristīja, laulāja, piedalījās bērēs. Bet starp mācītājiem bija arī neatbilstoši savam amatam cilvēki. Kalsnavas mācītāju atcēla no amata par kalpones izvarošanu, kukuļņemšanu un alus darīšanu. Zemnieki parasti vāji orientējās kristīgās reliģijas jautājumos un bieži vien pieturējās seniem ticējumiem. Pērkons joprojām tika uzskatīts par debesu dievu, bet Pikols – par zemes un pazemes dievu. Zilnieki, burvji, raganas un vārdotāji deva padomus un ārstēja cilvēkus un mājlopus.

Andrejs Johansons vispusīgi raksturo 18. gs. kultūru, uzsverot, ka daudz kas ir saglabājies no iepriekšējiem gadsimtiem, bet bija arī būtiskas izmaiņas.

18. gs. Vidzemes problēmas emocionāli un izteiksmīgi aprakstījis vācu publicists, izcils apgaismotājs Garlībs Helvigs Merķelis, kura protests pret dzimtbūšanu un muižnieku nosodišana izsauca sašutumu vācbaltu aprindās. Viņa darbības pirmajos 25 gados pret Merķeli bija vērsti vairāk nekā 250 raksti vai apmelojoši pamfleti. G. Merķeli daudzi vācieši neieredzēja kā cīnītāju pret nacionālo apspiestību un sociālo netaisnību. Viņa grāmatas un rakstus caurstrāvo humānisms. Garlībs Merķelis (1769-1850) ir dzimis Vidzemē. Viņa tēvs bija amatnieks, vēlāk mājskolotājs un mācītājs. Iepazinies ar Ruso un citu franču un vācu apgaismotāju darbiem, Garlībs Merķelis aicināja Krievijas valdību atcelt dzimtbūšanu. Vairāki vācbaltu ideologi centās nomelnot Merķeli. Viņi izskaidroja viņa

"psiholoģisko miklu" ar it kā G. Merķelim piemītošo atreibīgo un ļauno raksturu, ko noteica personīgās neveiksmes. Merķeļa apmelotāji apgalvoja, ka viņš uz melīgu baumu pamata noķengā muižnieku kārtu. Vācbaltī nesaprata, ka Merķelis ir kļuvis par latviešu aizstāvi tāpēc, ka līdzjūtība un sašutums noteica viņa cīņu pret zemnieku nežēlīgo apspiešanu. Savā galvenajā grāmatā par latviešiem, kas tika izdota Leipcīgā vācu valodā 1796. gadā, Merķelis norāda, ka tauta mīl augstsirdīgus valdniekus un gāž tirānus, ka viņa nolūks ir patiesi attēlot latviešu stāvokli un dot muižniekiem spoguļi, lai viņi sevi ieraudzītu atbaidošā veidā. Latvieši ir brīvības cienīgi. Viņi nav izglītoti, bet prātīgi. Viņiem ir spēcīgs raksturs un piemīt asprātība. Bet viņus pārvērta par darba lopiņiem. Zemniekam jāatstāj savi lauki, lai strādātu muižnieka labā. Viņam jāmaksā nodevas un pašam jācieš bēdas. Merķelis apsūdz muižnieku vairākumu, bet atzīst, ka ir arī atsevišķi humāni muižnieki, kas rūpējas par saviem zemniekiem un atvieglo viņu stāvokli. Autors atzīmē, ka latvieši ir talantīgi, mīl tēlainus salīdzinājumus un ir prasmīgi amatnieki. Bet klausās muižas laukos un meža darbos neļauj zemniekam apstrādāt savu saimniecību arī tad, kad jau pūst siens un birst rudzi. Zemniekam jādod muižai labība, gaļa, nauda. Tas viss atņem latviešiem darba prieku, jo zemniekiem atstāj tikai to, ko labestīgs muižnieks viņam neatņem. Muižnieks var zemnieku padzīt no viņa mājām vai nosūtīt zaldātos uz 25 gadiem. Labvēlīgi muižnieki ir izņēmums – kā zibens tumsā. Kaut gan zemnieks bija tiesīgs rīkoties ar savu kustamo īpašumu, tomēr nereti muižnieks viņam atņēma zirgu vai sakņaugus, nemaksājot par tiem. Autors nosoda bargo pēršanu, pēc kuras sāk "birt" cilvēka miesas. Apcietinātos zemniekus mēnešiem ilgi turēja klučos aukstā kambarī un ar visai trūcīgu maizes devu. Latvietim ir liegta iespēja precēt to, ko viņš mīl un kas viņu mīl. Saskaņā ar muižnieka savtīgajām interesēm viņam jāprec līgava no cita pagasta, lai vairotu muižnieka darbaspēku. Merķelis brīdina apspiedējus, ka, ja viņi nerimsies, neizbēgama kļūs zemnieku sacelšanās, lai sarautu nežēlīgās važas. Autors atzīmēja, ka vēsture pazīst trīs tautas sacelšanās pakāpes – pret tirānu, pret apspiedēju kārtu un pret valsts iekārtu, lai iekarotu republikānisko pārvaldīšanas sistēmu. G. Merķelis bija vardarbības un asinsizliešanas pretinieks, bet uzskatīja, ka tieksme dumpoties piemīt cilvēka dabai, tāpat kā zemestrīces piemīt zemeslodes dabai. Vienīgā izeja ir latviešu atbrīvošana no dzimtbūšanas jūga. Pat tad, kad tie 13. gs. pielūdza Pērkonu, viņi drosmīgi aizstāvēja savu brīvību, cīnoties pret vācu iebrucējiem. Brīvība piemīt cilvēka dabai tāpat kā elpošana un sajūtas. 18. gs. latvietis ir vēl vairāk nobriedis brīvībai nekā 13. gs. Latviešu brīvības

pretinieki apgalvoja, it kā brīvība nenesis latviešiem laimi. Patiesībā nelaimīgs bija dzimtcilvēks. Merķelis noraida vācbaltu uzskatus, it kā latviešu darba mīlestība un padevība ir trūkuma un bailu rezultāts un pierāda, ka iespēja vairot savas mantas un atstāt tās pēcnācējiem iedvesmo zemnieku strādāt arvien vairāk un labāk. Autors atspēko vācbaltu apgalvojumus, ka latviešiem it kā piemīt daždažādas jaunas īpašības un pirmām kārtām slinkums, ka zemnieka raksturs prasa stingrību, jo viņi strādā tikai tad, kad vagars vicina nūju. Patiesībā dzimtcilvēka nevēlēšanās strādāt muižnieka laukā ir dabiska, jo par kļaušinieku darbu nemaksāja un nevarēja būt pat tās materiālās ieinteresētības, kas bija algotam strādniekam, kurš pelnīja iztiku savai ģimenei. Latviešu nīdēji arī apgalvoja, ka latvietis esot žūpa un zaglis un atturēt viņu no nedarbiem var tikai pātaga, citādi viņš dusmās ķērās pie cirvja. Merķelis rāda, ka dusmu izvirdums ir neizbēgams tad, kad pacietības trauks ir pārpilns. Kad zemnieks kļūs par privātipašnieku, viņš būs miermīlīgs un nosvērts. Tad arī viņš būs sevišķi čakls, ja strādās savā saimniecībā, savā labā. Kamēr latvietis ir dzīvais darbarīks, viņam nevar būt dzīvesprieka. Un nepamatoti latviešus apvaino izšķērdībā. Nedz turīgie, nedz arī trūcīgie zemnieki nav izšķērdīgi. Tas, ka zemnieks rudenī vāra sev alus mucu, bet bērniem cep pīrāgus, ir dabīgi. Kaut vai reti prieka brīži ir nepieciešami tiem, kas ilgi cieta trūkumu un badu. Tas nav saprotams bagātam muižniekam, kas pēc treknām pusdienām, gulot uz dīvāna, prāto, kā zemniekam taupīgi rīkoties ar saviem trūcīgajiem krājumiem. Nabadzīgam zemniekam nav nekādas jēgas taupīt, jo nežēlīgs muižnieks vienalga viņam atņems ietaupīto. G. Merķelis atzina, ka latvietim piemīt arī netikumi, bet uzskata, ka vainīgi bieži vien ir muižnieki. Tieši viņi noveda latviešus bezizejas stāvoklī, un nabadzīgais cilvēks cer remdēt savas bēdas ar degvīna palīdzību. Turklāt degvīna ražošana un pārdošana ir nozīmīgs muižnieku ienākuma avots, un tāpēc tie veicina alkohola lietošanu.

Latviešu literatūras pētnieks Antons Birkerts atzīmēja, ka Garlībs Merķelis, kas līdzekļu trūkuma dēļ tikai 6 gadus mācījās Rīgas Domskolā, savu augsto izglītības līmeni sasniedza kā autodidakts. A. Birkerts uzsvēra G. Merķeļa radošā darba spējas, raksturoja viņu kā cilvēku ar jūtīgu sirdi un ugunīgu temperamentu. Brīvdomības idejas G. Merķelis smēlās no franču apgaismotājiem Fransuā Mari Arnē Voltēra, Šarla Luija de Monteskjē, Žana Žaka Ruso un citu apgaismotāju darbiem. Kādu laiku viņš strādāja tiesas kancelejā par pārrakstītāju, bet viņa rokraksts nebija nevainojams, un viņš bija spiests šo darbu atstāt. Viņa kritiķi uzskatīja, ka neizdevusies karjera it kā bija par cēloni Merķeļa skaudībai un naidīgajai attieksmei

pret vācbaltiešiem. Īstenībā viņa uzskati bija veidojušies līdzjūtībā latviešiem un nesamierinātībā ar dzimtbūšanu, cilvēku pazemošanu. Viņa personīgie novērojumi un riebums pret miesas sodiem stipri ietekmēja humanistu. G. Merķelis apzinājās, kādas sekas būs viņa pozīcijai. Viņš atcerējās, ka daudzi muižnieki viņu viesmīlīgi uzņēma, un paredzēja, ka būs sašutuši par Merķeļa "nepateicību" tad, kad viņš būs kļuvis par muižnieku kārtas nesamierināmu ienaidnieku. Neraugoties uz to, ka Merķeli apsūdzēja ļaunprātīgā apmelošanā un nodevībā, viņš drosmīgi turpināja cīņu par brīvību un taisnīgumu. G. Merķelis publicēja daudzus darbus, bet populārākais no tiem bija "Latvieši ...", kas guva atzinību Eiropas progresīvajās aprindās. Viņa grāmatu Krievijas cariskā cenzūra neatļāva publicēt līdz pat 1905. gadam, jo paredzēja, kā tā ietekmēs latviešus.

Grāmatas par Latviju 18. gadsimtā dod konkrētu priekšstatu par baltvācu un latviešu dažādām dzīves pusēm krievu laikos.

LITERATŪRA

1. Johansons A. – Latvijas kultūras vēsture 1710.-1800. – Stokholma: Daugava, 1975. – 647 lpp.
2. Johansons A. – Pakavu dunona. – Rīga: Apgāds Daugava, 1994. – 206 lpp.
3. Merķelis G. – Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimtenā beigās. – Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1953. – 223 lpp.
4. Zeids T. – Ērģemes kauja un tās vēsturiskā nozīme // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1961. – Nr. 7. – 3.-9. lpp.
5. Zeids T. – Feodālisms Livonijā. – Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1951. – 143 lpp.
6. Zeids T. – Valters fon Pletenbergs un viņa nozīme Latvijas vēsturē // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1991. – Nr. 1. – 30.-51. lpp.
7. Zutis J. – Baltijas jautājums XVIII gadsimtā. – Rīga: Latvijas valsts izdevniecība (LVI), 1951. – 482 lpp.
8. Zutis J. – Latvijas aizvēstures problēmas. – Rīga: LVI, 1948. – 46 lpp.
9. Zutis J. – Livonijas karš (1558-1582). – Rīga: LVI, 1949. – 67 lpp.

10. Zutis J. – Vidzeme kā poļu un zviedru cīņas objekts. – Rīga: LVI, 1949. – 128 lpp.
11. Zutis J. – Vidzemes un Kurzemes zemnieku brīvlatšana XIX gadsimta 20. gados. – Rīga: LVI, 1956. – 227 lpp.
12. Zutis J. – Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi XIX gadsimta sākumā (1804-1819). – Rīga: LVI, 1954. – 194 lpp.

4. EDGARS ANDERSONS UN ARVEDS ŠVĀBE

Arveds Švābe (1888-1959) ir vēsturnieks, jurists un rakstnieks. No 1929. gada – Latvijas Universitātes mācību spēks, no 1932. gada – profesors. 1944. gadā emigrējis uz Zviedriju. 20. gadu sākumā A. Švābe vēl bija sociāldemokrāts un tāpēc savā grāmatā "Latvju kultūras vēsture" (II sējuma 1. daļā) pieturējās vēsturiskā materiālisma principiņiem. 1926. gadā tika izdota Švābes "Pagastu vēsture", bet 1927.-1940. gadā viņš bija konversācijas vārdnīcas 21 sējuma galvenais redaktors. Zviedrijā viņa vadībā 1950.-1955. gadā tika publicēta Latvju enciklopēdija trijos sējumos.

1925. gadā laida klajā A. Švābes "Latvijas vēstures" izdevumu (1. daļu), kas bija populāra grāmata plašās lasītāju masās. Tajā lakoniski, bet visai saturīgi apgaismoti šādi Latvijas vēstures posmi: Aizvēsture; Dzimts satversmes laiki; Vācu laiki (1184-1561); Poļu laiki Pārdaugavas hercogistē (1561-1629); Zviedru laiki Vidzemē (1629-1710); Kurzemes lielkunga valsts (1562-1795); Poļu laiki Latgalē (1629-1772).

Dažkārt šauras specializācijas atbalstītāji un zinātniski populāru grāmatu kritiķi uzskata, ka jo sarežģītāks (nesaprotams nespeciālistiem) ir vēsturnieka darbs un jo šaurāks ir viņa pētīšanas objekts, jo zinātniskāka ir grāmata. Bet daudzi nepiekrīt tādām viedoklim. Minētā Švābes grāmata to apgāž un pierāda, ka samērā mazā lappušu skaitā var dziļi un pārliecinoši apgaismot sarežģītas problēmas. Saprotamība nav grāmatas trūkums, bet gan lietderības kritērijs: jo plašāks ir lasītāju loks, jo lietderīgāka grāmata.

A. Švābe ir viens no spējīgākajiem latviešu vēsturniekiem, kas šajā zinātnes nozarē bija autodidakts. Pēc izglītības jurists, viņš skolā pasniedza dabaszinātnes un matemātiku. Bet turpmāk noskaidrojās, ka viņa aicinājums ir vēsture. Viņa plašākais un nozīmīgākais darbs Latvijas vēsturē ir veltīts 1800.-1914. gadu periodam. Aplūkojot vairākas šajā grāmatā apgaismotās problēmas, jāpievērš uzmanība autora norādījumam, ka vēsture vairāk nekā citas zinātnes ir saistīta ar tautu politiskajiem likteņiem. Tāpēc mainās notikumu un personu vērtējumi. Švābe, rakstot savu grāmatu Zviedrijā, atzīmē, ka Latvijā dzīvojošiem vēsturniekiem ir pieejami plašāki dokumentu krājumi nekā trimdas vēsturniekiem, bet tas nav galvenais. Padomju Latvijas vēsturniekiem trūka svarīgākā – iespējas brīvi izteikt savu viedokli. A. Švābem bija šī izšķirošā pētnieka privilēģija. Viņa grāmatā nefigurē daudz nepublicētu arhīvu dokumentu, bet ir dziļi un

pārliecinoši vērtējumi un secinājumi. Tieši tas nosaka pētījuma augsto zinātnisko līmeni.

A. Švābe kritizē J. Zuti, kas 1954. gadā rakstīja, ka Latvijas pievienošana Krievijai nodrošināja latviešiem sabiedroto – krievu zemniekus. Švābe uzsvēra, ka īstenībā latviešu zemnieki "ieguva" krievu galvasnaudas maksāšanu, rekrūšu likteni krievu armijā un kazaku soda ekspedīcijas ... Autors aplūko 1804. gada Vidzemes likumus un zemnieku brīvlaišanu Kurzemē 1817. gadā un Vidzemē 1819. gadā un pasvītro, ka, atšķirībā no 1861. gada reformas Latgalē, šo divu guberņu zemniekus "atbrīvoja" no zemes. Viņi ieguva meža putnu brīvību. Ar laiku viņi varēja atstāt savu dzimto pagastu un pat guberņu. Bet, lai nodrošinātu iztiku savai ģimenei, vairošanās bija spiesti kļūt par algotiem kalpiem vietējā muižā vai rentēt māju par maksu, kas bija 4 reizes augstāka nekā lekškrievijas guberņās. 19. gs. beigās ap 100000 latviešu ģimenes kļuva par privātipašniekiem, izpērkot savas saimniecības no muižniekiem par ļoti augstām cenām, paliekot parādā muižniekiem un bankām. Tas negatīvi ietekmēja saimnieku dzīves līmeni un ilgstoši saglabāja viņu atkarību no vācbaltu baroniem.

Pēc poļu 1830. gada sacelšanās, kas Kurzemi maz ietekmēja, pārkrievošanās politika kļuva par Krievijas impērijas vadmotīvu arī Latvijā. Krievija gribēja visai impērijai ne tikai vienu caru, bet arī vienu valodu un vienu ticību. Daudzi latvieši cerēja, ka, pieņemot pareizticību, viņi iemantos Pēterburgas valdības atbalstu un iegūs zemi Krievijas dienvidos. Bet, kad siltās zemes tīkotāji 1841. gadā ieradās Rīgā, Baltijas ģenerālgubernators Pālens lika zemniekus pērt Rīgas pils priekšā un noskūt pusgalvu kā noziedzniekiem. Tas izsauca vilšanos, jo 1835. gadā Nikolajs I deva iespēju 344 Kurzemes ebreju ģimenēm izceļot uz Melnās jūras apgabalu. Tur katrai ģimenei ierādīja lauku māju ar lopiem un darbarīkiem. Kolonistus atbrīvoja uz 50 gadiem no karaklausības un uz 25 gadiem no galvasnaudas.

Autors apraksta 1841. gada zemnieku nemierus Rīgas un Cēsu apriņķī, asiņaino izrēķināšanos ar zemniekiem, kas atteicās iet kļaušās. Muižnieki izvairījās atvieglot zemnieku stāvokli, bet tomēr piekāpās un nolēma, ka kļaušu darbs nedrīkst pārsniegt 12 stundas dienā, bet nomas līgums jāslēdz vismaz uz 6 gadiem.

A. Švābes grāmatā tiek parādīta Latvijas pilsētu attīstība. 18. un 19. gs. mijā Latvijā bija 20 pilsētas: 11 Kurzemē, 6 Vidzemē un 3 Latgalē. Zemnieku brīvlaišana nodrošināja algota darbaspēka pieplūdumu rūpniecībā. Pilsētu attīstību veicināja arī dzelzceļa būve starp Rīgu un

Daugavpili, kas tika pabeigta 1861. gadā. Apmēram 50 gadu laikā (līdz 1856. gadam) Kurzemes pilsētās iedzīvotāju skaits izauga no 23000 līdz 57000 cilvēku. Daugavpili 19. gs. beigās iedzīvotāju skaits tuvojās 100000 cilvēku. Galvenais Latvijas rūpniecības centrs bija Rīga. Tiek norādīts, ka rūpniecībā vidējā strādnieku alga bija 20 rubļu mēnesī. Sievietēm maksāja mazāk, bet pusaudžiem vēl mazāk. Darba diena ilga 12-14 stundas ... Muižas kalps saņēma 20 kapeikas dienā, bet viņam bija jāstrādā no saules līdz saulei. Jāņem vērā, ka tolaik ola maksāja 1 kapeiku, mārciņa sviesta 18 kapeikas, mārciņa kviešu miltu – 5 kapeikas, bet 7 vistas – 90 kapeikas. Augsta bija īres maksa – aptuveni 10 rubļi par vienu istabu pilsētā. Tas bija smags slogs rūpniecības strādniekiem.

A. Švābes grāmatā liela uzmanība veltīta latviešu sabiedriskajām kustībām 19. gs. un 20. gs. sākumā – jaunlatviešiem, jaunstrāvnikiem, 1905. gada notikumiem. Tiek atzīmēts, ka Matiss Kaudzīte, kas bija apzīmēts par jaunlatvieti, nevarēja atrast darbu Latvijā. Tiek norādīts, ka Fridrihs Veinbergs saistīja latviešu cerības uz reformām ar obligātu lojalitāti pret Krievijas caru. A. Švābe nepiekrīt J. Raiņa secinājumam, ka jaunā strāva 1895. gadā saplūda ar sociāldemokrātu kustību, un atzīmē, ka jaunstrāvniki bija visi, kas cīnījās pret Krievijas ķeizaru, un ne visi viņi bija marksisti. Pret jaunstrāvnikiem uzstājās liberāli demokrātiskais mācītājs Vilis Olavs (1867-1917). Bet Latviešu demokrātiskās partijas līderis un "Baltijas Vēstneša" redaktors Arveds Bergs 1905. gadā sadarbojās ar sociāldemokrātiem.

Par svarīgu 1905. gada revolūcijas cēloni Latvijā uzskata lielkrievu birokrātu šovinismu un vacbaltu ekonomiskos un politiskos spaidus. Viņi uzskatīja, ka latviesus pret carismu uzskūdija tautskolotāji, lai radītu Latvijas republiku. Sevišķi vācu baronus satrauca tas, ka 346 Latvijas pagastos tika radītas rīcības komitejas – jauni varas orgāni. Autors uzskata, ka gaivenie muižu dedzinātāji (arī ēku un inventāra postītāji) bija nevis zemnieki, bet pilsētu strādnieki. Rauras mācītājs Ādams Jende par revolūcijas cēloni uzskatīja vāciešu un latviešu pienākumu un tiesību nevienlīdzību un aicināja to novērst. Raksturīga arī latviešu saimnieku līdzdalība revolūcijā, kas liecina, ka tās kodols bija nacionālās atbrīvošanās kustība. Neapšaubāmi, ka svarīgs revolūcijas cēlonis bija arī latviešu tautas vairākuma apņēmība cīnīties par monarhijas gāšanu un demokrātiskas republikas izveidošanu. Daži sociāldemokrātijas darbinieki uzskatīja, ka saimnieciskajām prasībām 1905. gadā bija otršķirīga nozīme. Aktivākie revolūcijas dalībnieki bija nevis bada cietēji, bet labi atalgoti metāl rūpniecības strādnieki. Svarīga loma bija politiskajiem faktoriem.

Baznīcu demonstrācijas luterāņu draudzēs bija lielā mērā vērstas pret muižnieku patronāta tiesībām un vācu mācītājiem, kurus latvieši bieži vien neieredzēja. Kurzemē un Zemgalē starp 103 luterāņu mācītājiem bija 35 latvieši, bet Vidzemē starp 104 mācītājiem tikai 16 bija latvieši. Tas, ka mācītāji nostājās muižnieku pusē, izraisīja zemnieku naidīgu attieksmi pret viņiem.

Cara valdība apspieda revolūciju, bet bija spiesta sasaukt likumdošanas iestādi – Valsts domi, dot preses brīvību, atļaut sapulces un biedrības, pārtraukt latviešu tautskolu pārkrievošanu. A. Švābe norāda, ka latviešu līdzdalība valsts pārvaldīšanā bija gan vairāk ilūzija nekā realitāte, bet tomēr vairoja latviešu pašcieņu un viņu nacionālo pašapziņu. Lielu uzmanību Arveds Švābe ir veltījis nacionālajam jautājumam. Pirmā pasaules kara priekšvakarā Latvijai bija sasniegumi saimniecības un kultūras attīstības ziņā. Bet karš nesa latviešu tautai postu un lielus upurus.

1897. gadā latvieši veidoja tikai 68% no Latvijas iedzīvotājiem, jo samērā izdevīgas darbavietas Latvijas rūpnīcās un fabrikās vilināja cittautiešus. No 1435937 latviešiem Latvijā dzīvoja 1323615 cilvēki, jo daudzi meklēja zemi Sibīrijā vai strādāja Pēterpils u.c. Krievijas pilsētu rūpnīcās. Ap 10000 latviešu politisko bēgļu dzīvoja Vācijā, Anglijā, ASV un citās valstīs. 1914. gadā latviešu bija ap 1,7 miljonu, bet no tiem ārpus Latvijas dzīvoja 15%. Latviešiem draudēja briesmas kļūt par minoritāti savā zemē. Latviešu lielinieku līderis P. Stučka bija nihilists nacionālajā jautājumā. Viņš atzina tikai valodas problēmu un noliedza latviešu kopīgās intereses. J. Rainis tam nevarēja piekrist, sevišķi nevērībai pret latviešu garīgo kultūru. Viņš tomēr neatstāja sociāldemokrātu rindas, jo uzskatīja sevi par šīs kustības iniciatoru. Līdzīgi tam, kā Ādolfs Alunāns bija latviešu teātra tēvs. Sociāldemokrāta Marģera Skujenieka 1913. g. darbā "Nacionālais jautājums Latvijā" tika norādīts, ka mazās un nepilntiesīgās tautas strādnieku un pārējo šķiru nacionālās intereses sakrīt. Viņš bija par plašu Latvijas autonomiju un prasīja, lai zemstēs, pašpārvaldes iestādēs un skolās tiktu lietota latviešu valoda. A. Švābe kritizē latviešu vēsturnieku, sociāldemokrātu Kārli Landeru, kas apgalvoja ka latviešu valodai jāsaplūst ar krievu valodu ...

M. Valtera 1917. gada aprīlī publicētajā bošūrā (kas bija uzrakstīta agrāk) teikts, ka sociāldemokrāti uzstājas pret nacionālo apziņu un nacionālo politiku, bet, pateicoties latviešu zemniecībai, nacionālais ideāls ir dzīvs. A. Švābe secina, ka pēc revolūcijas latvieši orientējās vairāk uz materiāliem labumiem un politisku reālismu. Izgaista 1905. gada romantisms – romantiķi atradās cietumos. Rīgas Latviešu biedrība

savukārt zaudēja demokrātisko aprindu uzticību. Tāpēc trīs advokātu (Fr. Grosvalda, Fr. Veinberga un A. Krastkalna) vadībā spēja vairs pulcināt ap sevi tikai ap 500 piekritēju un tāpēc biedrība meklēja kontaktus ar krieviem un vāciešiem. Par 1906. gadā dibinātās Rīgas lauksaimniecības centrālbiedrības idejisko vadītāju 1913. gadā kļuva Kārlis Ulmanis.

Ceturtajā Valsts domē melnsimtnieks Puriškevičs cildināja vācbaltu lojalitāti un kritizēja latviešus kā separātistus. Rīgas krievu deputāts kņazs V. Mansirevs 1912. gadā norādīja, ka Latvijā nav atrisināts zemes jautājums un bezzemnieki bēg uz pilsētām. Otrs Rīgas deputāts – advokāts J. Zālītis nākošajā dienā uzsvēra, ka latvieši it kā uzskatot par savu tēviju Krieviju. Bet Jānis Jansons-Brauns sociāldemokrātu žurnālā “Darbs” Pirmā pasaules kara priekšvakarā kritizēja latviešu buržuāziju kā tautas interešu nodevēju. A. Švābe norāda, ka 1905. gadā J. Jansons-Brauns bija populārs tautas tribūns, bet vēlāk – emigrācijā – mazinieks, kas aktīvi pretojās Ļeņinam. Taču Latvijas sociāldemokrātijas rindās 1914. gadā bija tikai 3000 biedru un tās Centrālā Komiteja atradās lielinieku rokās. 1916. gadā Latvijas sociāldemokrātijas Centrālā Komiteja pilnvaroja Ļeņinu pārstāvēt to visos starptautiskajos sociālistu kongresos. Pasaules karš latviešu tautu pārsteidza sašķeltu, bez skaidriem nacionāliem mērķiem un bez draudzīgiem starptautiskiem sakariem.

Arveda Švābes grāmata par Latvijas vēsturi 1800.-1914. gadu periodā ir vispusīga un visai saturīga. Tajā aplūkoti gan saimnieciskie jautājumi, gan likumdošana, gan politikas un kultūras sfēras. Šajā darbā ir daudz statistisku datu un svarīgu komentāru. Pētījumā pamatoti daudz uzmanības veltīts Latvijas lauku attīstības problēmām, jo latviešu vairākums dzīvoja laukos. Vienlaicīgi visai konkrēti tiek parādīta Latvijas pilsētu attīstība, minot lielākos rūpniecības uzņēmumus un to strādnieku skaitu. Aprakstot politiskās partijas un sabiedriskās organizācijas, A. Švābe iepazīstina lasītājus ar dažādiem uzskatiem, neuzspīdžot savu viedokli, reizē arī neslēpjot savas simpātijas. Viņš augstu vērtē latviešu nacionālās pašapziņas lomu un demokrātiju, kritizē lielinieku ekstrēmismu.

Par 1800.-1914. gadu periodu Latvijā interesantas grāmatas ir uzrakstījuši arī Rīgas vēsturnieki Maksims Duhanovs un Pēteris Krupņikovs, kas kritiski analizēja attiecīgo vācu literatūru.

M. Duhanovs ir dzimis 1921. gadā. Kopš 1956. gada ir Latvijas Universitātes docētājs, 1965.-1969. gados – universitātes prorektors, bet vēlāk Vispārējās vēstures katedras vadītājs. Viņa svarīgākais pētījums ir veltīts Baltijas muižniecībai 19. gs. 50.-70. gados. Viņa darbā pārliecinoši tiek kritizēti vācbaltu vēsturnieki – viņu apoloģētiskās grāmatas, kas

mēģina attaisnot muižnieku politiku. Tiek arī apgaismota jaunlatviešu kustība un vācbaltu attieksme pret to. Autors nenoliedz, ka vācu amatnieki un zemnieki, kaut gan viņi Latvijā ieceļoja samērā reti, veicināja ražošanas pieredzes apmaiņu. Sakari ar vācu garīgo kultūru arī bija nozīmīgi. Taču visumā vācbaltu muižniekiem bija reakcionāra loma, jo viņi pretojās izmaiņām. Vācu baroni būtībā pārvērtā Latviju par savu koloniju un iedzīvojās uz latviešu zemnieku rēķina. Vācu vēsturnieki dēvēja 19. gs. 60. gadus par diženo reformu periodu, bet faktiski muižnieki kavēja pāreju no feodālisma uz kapitālismu un mainīja vietējo sistēmu tikai apstākļu spiesti. Vācijas historiogrāfija, pievēršoties Austrumu pētīšanai (Ostforschung), visādi daudzina vāciešu nopelnus Latvijā un noniecināja latviešu lomu. Tāda pieeja bija no Baltijas emigrējušajam T. Šīmanam. Pēc Otrā pasaules kara vācu vēsturnieki vairs nav tik vienpusīgi, jo vēstures pieredzi nevarēja ignorēt. Taču J. Hēns, B. Meisners, H. Rimša, A. Taube, H. Veiss u.c. vācu vēsturnieki nespēja pilnīgi atteikties no vācu historiogrāfijas agrākajām tendencēm. Latvijas iedzīvotāji neapšaubāmi cieta ne tikai no vācu baroniem, bet arī no cara patvaldības. Krievijas impērija bija tautu cietums. Latvijas pilsētās un laukos 19. gs. vidū galvenā teikšana bija vācbaltiem, un viņi to izmantoja latviešu apspiešanai un aplaupīšanai. Vācbalti visnotaļ atbalstīja krievu administrāciju, sevišķi Baltijas ģenerālgubernatoru A. Suvorovu. Tas ir izskaidrojams ar to, ka viņš, tāpat kā nozīmētie šajā postenī P. Šuvalovs un E. Baronovs, atbalstīja muižniekus ne mazāk kā vācu barons V. Līvens, kas arī ieņēma šo posteni. Vācbaltiem bija jēdziens "stilleben". Tas nozīmēja, ka viņi centās sev nodrošināt mierīgu dzīvošanu krievu administrācijas paspārnē, novēršot zemnieku nemierus un nodrošinot savu pašapmierināto noslēgtību un sastingumu. Vārdos muižnieki bija ar mieru daudz ko mainīt, bet praksē saglabāja gandrīz visu veco. Tikai zemnieku kustība un ekonomiskā nepieciešamība viņus piespieda piekāpties, jo to prasīja krievu administrācija. Baltijas ģenerālgubernators Aļbedinskis 1867. gadā apgalvoja, ka latviešu zemnieku un laukstrādnieku stāvoklis ir labs un ieteica caram visu atstāt pa vecam. M. Duhanovs dēvē muižniekus par rīkstes bruņiniekiem. Viņi ne tikai panāca dzimtbūšanas atcelšanu muižniekiem visizdevīgākajā variantā, bet arī pēc tam negribēja atteikties no "mājas pārmācības" tiesībām (Hauszucht). Uzskatot sevi par kultūras nesējiem, vācbalti apgalvoja, ka visa garīgā kultūra Latvijā ir vāciska, izņemot latviešu folkloru. Šie kultūrtrēģeri ignorēja to neapstrīdamo faktu, ka 19. gs. otrajā pusē sekmīgi attīstījās latviešu literatūra un māksla. Spiesti atzīt antagonismu starp latviešiem un vācbaltiem, vācu autori

vainu par to uzvēla "nepateicīgajiem" latviešiem. Šie autori uzsvēra, ka vācieši atteicās no latviešu pārtautošanas. Patiesībā tā nebija tolerance, bet gan izrietēja no cerības, ka izdosies pārvietot uz Latviju vācu zemniekus, lai kolonizētu to un nodrošinātu muižniekiem plašāku sociālo bāzi.

Vācu vēsturnieks J. Hēns atzina, ka jaunlatvieši gribēja pārvarēt vācu ietekmi ekonomikā un kultūrā, cīnījās par latviešu līdztiesību, veicināja savas tautas nacionālo atmodu. Jaunlatviešu kustība satrauca vācbaltus. Baltijas ģenerālgubernators V. Līvens sūdzējās cara valdībai par "Pēterburgas Avīzēm". Vācbalti pretojās šīs avīzes izplatīšanai Latvijā.

Vācbaltu šovinisms izpaudās jēdzienā "nevāci" (undeutsche), kas bija identisks nicinošajam apzīmējumam – "barbari". Vācu autori apgalvoja, ka latviešiem neesot vēstures, kas spētu viņus iedvesmot, ka tiem nepiemīt nacionālās jūtas. A. Kaizerlings rakstīja, ja latvieši kļūs lepni, tad viņus gaidīs Krilova fabulas vārdes liktenis: kad tā gribēja piepūsties tik liela kā vērsis, tad tā neizbēgami pārsprāga. Atšķirībā no vācu nicinošās attieksmes pret latviešiem jaunlatviešiem bija sveša nacionālā aprobežotība. Juris Alunāns pasvītroja vācieša Vecā Stendera darbības pozitīvo nozīmi.

Kaut gan jaunlatviešiem bija mēreni uzskati, Baltijas ģenerālgubernators P. Šuvalovs prasīja, lai Krievijas iekšlietu ministrija piespiestu Kr. Valdemāru pārtraukt sakarus ar Latviju. Jaunlatvieti Kasparu Biezbārdi gan netiesāja. Taču tikai tāpēc, lai nerastos viņa latvietības mocekļa autoritāte.

Īpatnēja bija vācbaltu attieksme pret Vāciju un Krieviju. Viņus interesēja Vācijas liktenis. Viņi bija vācu valodas un kultūras nelokāmi atbalstītāji. Bet, neraugoties uz savu uzticību vācietībai, viņi negribēja atgriezties Prūsijā, pieturoties principam: "Kur labi, tur tēvija". Par visu dārgāka viņiem bija vācbaltu autonomija, un tās ierobežošanu asi nosodīja. Kas attiecās uz Krieviju, tad vācbalti augstprātīgi nicināja krievus un kopīgais ar viņiem bija tikai piederība pie vienas valsts. A. Kaizerlings rakstīja, ka, kamēr cars valda pār tautu, tikmēr pastāv vācbaltieši. V. Boks vaļsirdīgi atzina, ka vācbaltu uzticību caram nosaka tas, ka viņš atbalsta viņu privilēģijas.

Vācu autoru grāmatas un rakstus analizē arī P. Krupņikovs, pievēršot galveno uzmanību 1905.-1907. gadu periodam. Pēteris Krupņikovs dzimis 1920. gadā un kopš 1953. gada ir Latvijas Universitātes docētājs. Viņa grāmata par Latvijas vēsturi vācu skatījumā tika publicēta latviešu, krievu

un vācu valodā. Tajā tiek kritizēti vācu autoru uzskati par 1905.-1907. gadu notikumiem Latvijā. Viņu interesi par Latviju lielā mērā nosacīja uzskati, ka tā esot izdevīgs kolonizācijas objekts, kas varētu paplašināt vāciešu "dzīves telpu". Vācu žurnāls "Aldeutsche Blätter" nicinoši rakstīja, ka latvieši ir kultūras ziņā mazvērtīgi. Toties latviešu rakstnieks un mācītājs Andrievs Niedra 20. gs. sākumā uzskatīja vācbaltus par "nāvei nolemtiem". Pēc 17 gadiem viņš gan uzskatīja viņus par "spējīgiem atdzimt".

Vācbaltiem piemita feodālais slinkums, un viņi nevarēja pielāgoties kapitālistiskās uzņēmības laikmetam. 1905. gada revolūcija viņus pārsteidza, jo muižnieki savlaicīgi nesaskatīja latviešu revolucionāro noskaņojumu. Dažādu Latvijas sabiedrisko slāņu uzskati 1905. gadā izpaudās laikrakstos, jo tad cenzūras praktiski nebija. Vācbalti ar atšķirīgām niansēm apmeloja un nomelnoja revolucionārus un aicināja soda ekspedīcijas izrēķināties ar dumpiniekiem. "Düna Zeitung" (Daugavas Avīze) prasīja par katru nogalināto baronu Bistramu nogādāt uz karātavām desmit Kalniņu vai Ozoliņu. Šī prasība tika īstenota ar uzviņu. Sākums bija bojā 82 vācbaltieši un sodu ekspedīciju laikā tika noslepkavoti vairāk nekā 2000 latviešu. Atbildot uz pārmetumu, ka kristietības principi prasa mīlēt arī savus ienaidniekus, soda ekspedīciju atbalstītāji atgādināja Mārtiņa Lutera 1552. gada norādījumu, ka dumpīgie zemnieki jānosūt kā traki suņi. Rakstot par soda ekspedīcijām, kas plaši praktizēja miesas sodus, vācu ārsts Krups paziņo, ka 400 sitieni it kā neesot kaitīgi cilvēka veselībai. Šo cinisko paziņojumu asi nosodīja Jānis Rainis un Rūdolfs Blaumanis.

Vācijas pilsoniskās avīzes bieži rakstīja par latviešu revolūciju un nosodīja vācu sociāldemokrātus, kas simpatizēja tai. Sociāldemokrātus dēvēja par slepkavām un uzsvēra, ka tie vada dumpīgās masas Latvijā. Sevišķi daudz rakstu par 1905.-1906. gadu notikumiem Latvijā bija vācu avīzē "Kreuzzeitung" (Krusta Avīze). Šī avīze uzsvēra, ka starp revolūcijas dalībniekiem nav vāciešu, ka tajā piedalās krievi, ebreji, igauņi un it sevišķi latvieši. Tika asi nosodīta muižu dedzināšana, muižnieku pakāršana un nošaušana. Sakarā ar to neņēma vērā, ka Ansis Buševics, Jānis Jansons-Brauns u.c. latviešu sociāldemokrātu līderi atturēja zemniekus no šādām cīņās metodēm.

Vācu žurnāls "Zukunft" (Nākotne) dēvēja revolūciju par "latviešu psihozi". Pat liberālis M. Hardens šī žurnāla slejās aicināja apspiest "satrakoto barbaru dumpi, kas apdraud vācbaltus".

Jāatzīmē, ka pat "Kreuzzeitung" ieteica īstenot Latvijā dažas reformas, uzskatot, ka patriarhālās iekārtas saglabāšana novestu strupceļā un ka kazaku pletnes nespēs šo iekārtu glābt. Šī avīze ar bažām rakstīja, ka

7. "neizglītotie un mežonīgie" Kurzemes latvieši pamudināja vācbaltus bēgt, jo muižniekiem draud nošaušana, bet mācītājiem – karātavas. Bija ne mazums fantastisku apmelojumu. Laikraksti ziņoja, it kā dumpinieki aplej labību un gaļu ar petroleju, lai Rīgu apdraudētu bads ... Vācu avīzes apsveica ģenerāļa Orlova vadītās soda ekspedīcijas un mudināja caru sūtīt uz Latviju arvien jaunas bruņotas vienības, kā arī uzlabot krievu zaldātu uzturu, lai tie sekmīgāk cīnītos pret latviešiem. Vācu avīzes jūsmoja par soda ekspedīcijām Limbažos, Tukumā, Aizputē u.c. vietās. Laikrakstu autori nebija apmierināti ar to, ka nereti revolucionāri saņēma tikai miesas sodus, bet ne nāves sodu. Laikraksti atzinīgi novērtēja Vidzemes ģenerālgubernatora Mellera-Zakomeļska aktīvo soda ekspedīciju atbalstīšanu. 1906. gadā Berlīnē laida klajā grāmatas "Lettische Revolution" (Latviešu revolūcija) pirmo sējumu – 156 lpp. apjomā. 1908. gadā izdeva otro sējumu (419 lpp.). Autors nebija zināms, bet vēlāk izrādījās, ka tas ir vācbaltu vēsturnieks – Vidzemes muižniecības notārs Astafs fon Tranzē-Rozeneks. Grāmatas autors netika norādīts acīmredzot tāpēc, ka Tranzē-Rozeneks bija Krievijas pavalstnieks un Latvijas iedzīvotājs, bet viņa darbā klaji izpaudās ne tikai latviešu, bet arī krievu negatīvi vērtējumi. Autors uzskatīja, ka pareizticīgie mācītāji kūdījuši latviešus pret vāciešiem. Tranzē-Rozeneka grāmatu cildināja recenzents T. Šimans, uzsverot, ka tajā spilgti parādīta "latviešu psihoze". Grāmata tika nosūtīta Vācijas ķeizaram Vilhelmam II ar acīmredzamu aprēķinu, ka Vācijas valdība atbalstīs vācbaltus Latvijā. Grāmatas autors norādīja, ka starp nācijām, kas 1905. gadā izpelnījās bēdīgu slavu, pirmajā vietā ir jāmin latvieši. Jaunlatviešu kustībā viņš saskatīja nevis nacionālo atmodu, bet gan pārkrievošanas sekas. Vācbalti grāmatā tiek tēloti kā latviešu labvēļi, kas uz muižu rēķina it kā ir uzlabojuši zemnieku materiālo un tiesisko stāvokli. Tiek uzsvērts, ka latvieši atbildēja "labvēļiem" ar nepateicību. Tranzē-Rozeneka grāmata pamatoti tiek uzskatīta par Vidzemes muižniecības aizstāvēšanas rakstu. Tajā tika idealizēta latviešu zemnieku un laukstrādnieku dzīve un izsmieta "pasaciņa" par zemes trūkumu, par plašu bezzemnieku slāņu nabadzību. Līdz ar to autors ignorēja senatora Nikolaja Manaseina secinājumus pēc viņa 1882. gada revīzijas Kurzēmē un Vidzemē. Šis cara Aleksandra III pilnvarotais vadīja 17 vīru komisiju, sadarbojās ar jaunlatviešiem un aicināja iedzīvotājus iesniegt sūdzības par iestāžu darbību. Tas guva plašu atsaucību. Komisija negatīvi novērtēja Baltijas guberņu pārvaldi un atstādināja no ieņemamajiem amatiem vācbaltu ierēdņus, kas pārkāpa likumus un bija pieķerti kukuļņemšanā. Manaseins secināja, ka zemnieku un bezzemnieku stāvoklis Vidzemē un Kurzēmē

19. gs. beigās ir sliktāks nekā zviedru laikos 17. gs. Tranzē-Rozeneka mēģinājumus viltot faktus atmaskoja Jānis Jansons-Brauns savā 1912. gada grāmatā "Baltijas revolūcija". Tranzē-Rozeneks u.c. vācu autori pasvītēja, ka latviešu sociāldemokrāti ir vācu sociālista Augusta Bēbeļa audzēkņi un līdz ar to izteica sašutumu par Vācijas sociāldemokrātu nostāju. Krišjāni Valdemāru un Juri Alunānu šie autori pilnīgi nepamatoti dēvēja par rasistiem un par sociālistiem ... Nopeļot Rīgas latviešu biedrību, tika secināts, ka tā it kā kaitīgi ietekmē latviešu tautas dvēseli. Tika kritizēts pat Frīdrihs Veinbergs, kas pārstāvēja turīgo latviešu aprindas. Vācbalti bija sašutuši sakarā ar to, ka 1905. gadā revolucionāri vērsās tikai pret vācu baroniem, bet neaizskāra latviešu saimnieku īpašumus. Sevišķi naidīgi revolūcijas ienaidnieki vērsās pret latviešu tautskolotājiem, kuru liela daļa aktīvi atbalstīja to. Par Jāni Raini vācbalti rakstīja, ka viņš esot dzejnieks pēdiņās. Bet rīcību komitejas pagastu vairākumā viņi dēvēja par 360 latviešu republikām. Pārmetumus izpelnījās pat Andrievs Niedra, kas bija revolūcijas pretinieks, jo viņš izskaidroja notiekošo ar nepieņemamām agrārajām attiecībām. Vienīgā Vācijas avīze, kas objektīvi apgaismoja notikumus Latvijā, bija vācu sociāldemokrātu "Vorwärts" (Uz priekšu). Šis laikraksts norādīja, ka drīzāk ir jārūnā nevis par vāciešu iznīcināšanu Latvijā, bet gan par latviešu iznīcināšanu.

Viens no nozīmīgākajiem Latvijas vēstures pētniekiem ir Edgars Andersons (1920-1989), kas emigrēja no Latvijas 1944. gadā. Sākot ar 1949. gadu, E. Andersons dzīvoja Amerikas Savienotajās Valstīs un tur kopš 1957. gada bija universitātes profesors. E. Andersons ir uzrakstījis vairākas nozīmīgas grāmatas par dažādiem Latvijas vēstures periodiem – par Kurzemes hercogistes koloniju Tobago, par neatkarīgās Latvijas valsts ārpolitiku un tās armiju u.c. Sevišķi vērtīgs ir viņa darbs par 1914.-1920. gadu periodu, jo šo gadu notikumus Latvijā nav apgaismojis tik sīki un konkrēti neviens no pētniekiem. Šīs grāmatas daudzas lappuses ir veltītas karadarbībai Latvijas teritorijā. Taču sevišķi interesanti ir autora secinājumi par politiskām problēmām. Grāmatā apgaismoti Pirmā pasaules kara gadi Latvijā, latviešu bēgļu gaitas, 1917. gada marta un novembra revolūciju ietekme Latvijā, neatkarīgās nacionālās valsts dzimšana un cīņa pret Bermonta karaspēku. Tiek pasvītrots, ka 1914. gadā Miķelis Valters bija vienīgais latviešu politiķis, kas noraidīja latviešu likteņu saistīšanu ar Krieviju un prasīja Latvijas neatkarību. Tajā laikā latviešu pilsoniskās partijas faktiski nedarbojās. Vienīgā organizācija, kas nelegāli turpināja darboties, bija Latvijas sociāldemokrātija, kuras rindās skaitījās tikai ap 3000 biedru. No tiem gandrīz 2000 tika ieslodzīti cietumos vai

izsūtīti uz Sibīriju. Tā kā Latvijas sociāldemokrātijā dominēja lielinieki, viņu aktīvākie pretinieki partijā tika izslēgti no tās rindām, tajā skaitā Rūdolfs Lindiņš. Lielinieki bija pret Krievijas impērijas aizstāvēšanu karā ar Vāciju Pirmā pasaules kara gados, uzskatot, ka abām karojošajām pusēm ir netaisnīgi mērķi. Bet daļa latviešu sociāldemokrātu bija krasī Vācijas pretinieki. To vidū bija ne tikai Fēlikss Cielēns un Jānis Rainis, bet arī Frīcis Roziņš. Tas liecina par to, ka sociāldemokrātus varēja dalīt internacionālistos (kara pretiniekos) un aizsardzībniekos (aizstāvniekos), – tēvijas aizsardzības piekritējos – tikai nosacīti, jo lielinieka Roziņa uzskati dažkārt sakrita ar mazinieku uzskatiem. 1915. gadā Rīgā pagridē darbojās ap 300 sociāldemokrātu. Gada beigās tika apcietināts viņu galvenais vadītājs Jānis Šilfs-Jaunzems. Bet 1916. gadā daudzi latviešu sociāldemokrāti atstāja Latviju un pārcēlās uz Petrogradu, Maskavu, Harkovu, Voronežu, Rostovu u.c. Krievijas pilsētām.

Latviešu bēgļu apgādāšanas Centrālajā Komitejā darbojās populāri politiski darbinieki – V. Olavs, J. Čakste, J. Goldmanis, J. Zālītis, A. Bergs, K. Zariņš, Fr. Vesmanis. J. Goldmanim bija slepenas sarunas ar Ziemeļu frontes komandieri ģenerāli Ruski par latviešu iesaukšanu armijā. E. Andersons J. Goldmana pozīciju dēvē par “krievisko” latviešu nacionālismu, jo šis Valsts domes deputāts cerēja īstenot latviešu intereses ar Krievijas palīdzību. Atšķirībā no viņa neliela latviešu nacionālistu grupa cerēja, ka Pirmā pasaules kara rezultātā Krievija tiks sakauta, bet Vācija – novājināta, un tas dos iespēju radīt neatkarīgu Latviju. E. Andersons uzskata, ka latviešu politiskie līderi pieļāva kļūdu, atbalstot masveida evakuāciju no Kurzemes un Zemgales. Viņš arī pārmet latviešu strēlnieku komandieriem, ka viņi karadarbības laikā netaupīja savus karavīrus, kas Ziemassvētku kaujās parādīja izcilas spējas un vēl neredzētu varonību. Kamēr M. Valters un neliela viņa piekritēju grupa sapņoja par Latvijas neatkarību, tikmēr Valsts domes deputāti J. Goldmanis un J. Zālītis iesniedza Krievijas valdībai Latvijas autonomijas projektu. 1917. gada pirmās revolūcijas ietekmē 48 latviešu organizāciju pārstāvji 17. martā pieņēma M. Skujenieka izstrādāto rezolūciju par Latviju kā nedalītu autonomu provinci.

Lielinieku ietekme latviešu strēlnieku pulkos noveda pie tā, ka strēlnieki atteicās cīnīties par Kurzemes atbrīvošanu pretkara noskaņojuma dēļ. J. Goldmanis un J. Zālītis to uzskatīja par noziegumu. Konservatīvās mantīgās latviešu grupas, kurām revolucionārais haoss derdzās, gaidīja vācu karaspēku kā glābēju. Tāds bija arī monarhistiskais politiķis Frīdrihs Veinbergs, kas gribēja, lai valdītu gudra un autoritāra valdība. Viņš aktīvi

cīņās pret sociāldemokrātiem un liberāļiem, kurus toreiz vadīja Arveds Bergs. F. Veinbergs piedalījās 1918. gada 22. decembra apspriedē, ko atļāva sasaukt austrumfrontes pavēlnieks vācu princis Leopolds. K. Ulmanis u.c. redzamākie latviešu politiķi atteicās piedalīties šajā sanāksmē. Tā tomēr notika, piedaloties ap 300 F. Veinberga Tautas partijas locekļiem un to atbalstītājiem. Tika pieņemta Frīdriha Veinberga un Andreja Krastkalna rezolūcija, kas paredzēja apvienot latviešu apgabalus kopīgā valstī ar nacionālu pašvaldību, neizslēdzot Latvijas autonomijas ietveršanu Baltijas kopvalstī.

Pēc 1917. gada lielinieku apvērsuma Petrogradā Valkā sanāca jūlijā organizētā Latvijas strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomes izpildkomiteja. Par tās priekšsēdētāju kļuva Fricis Roziņš-Āzis, bet viņa vietnieks bija Jānis Krūmiņš-Pilāts. 1917. gada 25. novembrī notika Krievijas Satversmes sapulces vēlēšanas. Vidzemē par lieliniekiem balsoja 72% vēlētāju, bet par Latviešu Zemnieku savienības kandidātiem trīs reizes mazāk. Par maziņu kandidātiem balsoja 12 reizes mazāk vēlētāju nekā par lieliniekiem. Latviešu strēlnieku pulkos lieliniekus atbalstīja vairāk nekā 96% vēlētāju. No Latvijas iecirkņiem Krievijas Satversmes sapulcē tika ievēlēti P. Stučka, F. Roziņš un J. Bērziņš, bet no Zemnieku savienības – J. Goldmanis. Tāds spēku samērs krasī atšķīrās no vēlēšanu rezultātiem visā Krievijā, kur par lieliniekiem caurmērā balsoja tikai ceturtā vēlētāju daļa. Augsto lielinieku piekritēju procentu Latvijā E. Andersons izskaidro ar vairākiem cēloņiem. Viņš neuzskata, ka tas bija tikai lielinieku terora rezultāts. Būtiska bija arī bezcerīgā situācija un lielinieku pretinieku sašķeltība. Tādēļ mazizglītotās un darbā nomocītās iedzīvotāju masas naivi ticēja lielinieku solījumiem izbeigt karu un uzlabot dzīves apstākļus.

Latviešu strēlnieki pārgāja lielinieku dienestā un spēlēja svarīgu lomu pilsoņu karā Krievijā. E. Andersons uzskata, ka viņi atbalstīja Krievijas padomju valdību tāpēc, ka tā bija labvēlīga pret nacionālajām minoritātēm, atšķirībā no krievu reakcionāru un liberāļu grupām, kas cīnījās pret lieliniekiem.

Krievijas Satversmes sapulces padzišanās 1918. gada janvārī piedalījās latviešu strēlnieki. Tās deputāts J. Goldmanis, kas agrāk sludināja lojalitāti pret Krieviju, tagad bija Latvijas neatkarības atbalstītājs. Bet Latvijas luterāņu arhibīskaps Teodors Grīnbergs ieteica sadarboties ar Vāciju. Pulkvedis Kārlis Goppers turpretim aicināja nesaraut saites ar Krieviju, kas ir apreibusi, bet celsies augšā. Arī Jānis Zālītis pagaidām vēl uzskatīja, ka Latvija esot nešķirama Krievijas daļa. Tam nepiekrita Zigfrīds Meierovics. Viņš bija pārliecināts, ka no Krievijas nav vairs ko gaidīt, bet

sadarbība ar Vāciju nav izdevīga. Tāpēc jāpanāk Latvijas patstāvība. 1918. gada 31. janvārī to prasīja Latviešu Pagaidu Nacionālā Padome. Tās valdē bija Voldemārs Zāmuēls, Kārlis Pauļuks, Oto Nonācs, Jānis Akuraters u.c. Šai padomei bija arī sociāldemokrātu-mazinieku, sociālrevolucionāru un tautas sociālistu sekcija, kuras sastāvā bija seši locekļi. Latviešu Pagaidu Nacionālās Padomes valde sazinājās ar F. Roziņu, ko uzskatīja par nopietnu cilvēku, kas respektē citu domas. Taču viņš, atbalstot Latvijas neatkarības ideju, atteicās no sadarbības, jo lieliniekiem jāiet cits ceļš.

1918. gada 1. martā Latviešu Pagaidu Nacionālā Padome atjaunoja savu darbību Valkā, bet vāciešu vajāšanas dēļ turpināja to slepeni Rīgā. Šī padome vēl arvien sevi uzskatīja par vienīgo starptautiski atzīto latviešu tautas pārstāvniecību, bet latviešu politisko partiju vairākums atbalstīja Rīgas demokrātisko bloku, kuru vadīja K. Ulmanis. Tas 1918. gada 17. novembrī organizēja slepeni sanākumi Rīgā Latviešu amatnieku biedrībā. Tajā piedalījās 8 latviešu politisko partiju un 1 Latgales pārstāvis. Vienojās par Latvijas Tautas padomes (priekšparlamenta) radišanu. Latviešu Pagaidu Nacionālās Padomes locekļu daļa pārgāja uz Rīgas demokrātisko bloku. Tie bija O. Nonācs, A. Freivalds, J. Akuraters, A. Kēniņš u.c. Taču V. Zāmuēls, A. Bergs u.c. pat atteicās 1918. gada 18. novembrī piedalīties Latvijas neatkarīgās valsts proklamēšanas aktā.

Jau 1918. gada 17. novembrī Tautas padome par ministru prezidentu izraudzīja K. Ulmani. Viņa valdībai vajadzēja pārvarēt lielinieku ietekmi tautā. E. Andersons raksta, ka lielinieku vairākums gribēja nevis celt, bet graut un nemaz negribēja milēt un rādīt priekšzīmi. Lielinieku karaspēks 1919. gada sākumā ieņēma gandrīz visu Latviju. Viņu liktenīgā kļūda bija tā, ka muižu zeme netika sadalīta bezzemniekiem. Viņu politika izsauca vilšanos tautas masās, un tās pārgāja Ulmaņa valdības pusē. 1919. gada 22. maijā vācu Dzelzs divīzija ieņēma Rīgu un Stučkas valdība bēga. Vācu karavīri centās lielinieku sarkano teroru pārspēt ar balto teroru. Rīgā vācieši nogalināja ap 4500 latviešu.

Pēc Rīgas krišanas P. Stučkas vadītās Padomju Latvijas valdības locekļi darbojās Rēzeknē un Veļikije Lukos. 1920. gada 13. janvārī šī valdība izbeidza savas gaitas. Taču, kā atzīmēja E. Andersons, Latvijā joprojām vēl bija diezgan daudz cilvēku, kas ticēja komunistiem. To vidū bija tādi, kas padomju varas laikā guva iespēju iedzīvoties vai arī ieņemt vadošus amatus, neraugoties uz zināšanu un pieredzes trūkumu. 1919. gada 15. augustā komunisti radīja Rīgas arodbiedrību centrālbiroju, kas gada beigās apvienoja ap 15000 strādnieku un aicināja boikotēt Latvijas Satversmes sapulces vēlēšanas. Taču 1920. gadā komunistu vadītās

partizānu grupas Latvijā bija spiestas pārtraukt savu darbību. Latviešu tautas nospiedošais vairākums atbalstīja Kārļa Ulmaņa vadīto valdību, kura, pārvarot milzīgas grūtības, nodrošināja P. Bermonta karaspēka sakāvi un atbrīvoja Latgali no padomju karaspēka.

Noslēgumā Edgars Andersons pasvitro, ka 1914.-1920. gadu periods bija nozīmīgāks Latvijas vēsturē nekā vairāki iepriekšējie gadsimti kopā. Latvieši, kas kādreiz bija beztiesīgs svešzemnieku apspiešanas objekts, kļuva noteicēji savā zemē un varēja brīvi baudīt sava darba augļus. Pirmo reizi vēsturē visi Latvijas novadi apvienojās vienā kopīgā neatkarīgā valstī. Tas varēja notikt tāpēc, ka Pirmā pasaules kara rezultātā sabruka cariskā Krievija. Vienaļcīgi cieta sakāvi karā Vācija, kas arī vairs nespēja kavēt Latvijas suverēnas valsts radīšanu. Svarīga nozīme bija tam, ka šajā laikā latviešu tauta bija saimnieciski un kulturāli sagatavota neatkarībai.

Edgara Andersona secinājumi balstās uz plašu faktu materiālu. Viņa vērtējumi ir objektīvi un pamatoti. Starptautiskās politikas jautājumus viņš aplūko ciešā saistībā ar iekšējās politikas problēmām. Lielu vērību viņš pievērš politisko darbinieku personības raksturošanai, izmaiņām to pozīcijās.

E. Andersona grāmatas un raksti ir svarīgs ieguldījums Latvijas vēstures pētīšanā.

LITERATŪRA

1. Andersons E. – Alberts Kviesis // Latvijas Vēsture, 1993. – Nr. 1. – 23.-26. lpp.
2. Andersons E. – Kārlis Ulmanis // Latvijas Vēsture, 1993. – Nr. 2. – 18.-21. lpp.
3. Andersons E. – Latvijas vēsture 1920.-1940. – Ārpolitika. – I. – Stokholma: Daugava, 1982. – 704 lpp.
4. Andersons E. – Latvijas vēsture 1920.-1940. – Ārpolitika. – II. – Stokholma: Daugava, 1984. – 698 lpp.
5. Andersons E. – Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. – Toronto, 1983. – 832 lpp.
6. Andersons E. – Latvijas vēsture 1914.-1920. – Stokholma: Daugava, 1967. – 754 lpp.

7. Andersons E. – Senie kurzemnieki Amerikā un Tobāgo kolonizācija. – Stokholma: Daugava, 1970. – 371 lpp.
8. Duhanovs M. – Baltijas muižniecība laikmetu maiņā. – Baltijas muižniecības politika 19. gs. 50.-70. gados un tās apoloģētiskās historiogrāfijas kritika. – Rīga: Zinātne, 1986. – 303 lpp.
9. Krupņikovs P. – Melu un patiesības palete. – Rīga: Zvaigzne, 1980. – 196 lpp.
10. Švābe A. – Latvijas vēsture. – 1. daļa. – Rīga: Avots, 1990. – 239 lpp.
11. Švābe A. – Latvijas vēsture 1800.-1914. – Upsala: Daugava, 1958. – 752 lpp.
12. Švābe A. – Pagastu vēsture. – 1. daļa. – Rīga: J. Rozes apgādība, 1926. – 415 lpp.

5. ANDRIEVS EZERGAILIS UN INDULIS RONIS

A. Ezergailis un I. Ronis savos pētījumos pievērsās galvenokārt 1907.-1917. gadu periodam Latvijas vēsturē. I. Ronis izteica interesantus apsvērumus par neatkarīgās Latvijas radīšanas priekšnoteikumiem, bet A. Ezergailis publicēja rakstus par holokaustu (ebreju katastrofu) Latvijā, kā arī pētīja Viktora Arāja "fenomenu", noskaidroja, kāpēc latviešu vienība V. Arāja vadībā kalpoja hitleriešu bendēm. Jāatzīmē, ka par 1907.-1917. gadu periodu rakstīja arī citi autori. Ā. Šilde apgaismoja latviešu deputātu darbību Krievijas Valsts domē. I. Andersons vēstīja par latviešu strēlnieku kaujām Rīgas frontē Pirmā pasaules kara gados. Sevišķi interesanta ir V. Bērziņa grāmata par latviešu strēlniekiem. Tajā tiek izskaidrots, kāpēc strēlnieki pašai ziedzīgi cīnījās par svešu lietu. Par 1914.-1921. gadiem ir rakstījis arī J. Seskis.

Indulis Ronis ir vienīgais Rīgas vēsturnieks, kas daudzus gadus vispusīgi pētījis 1907.-1914. gadu periodu un 1978. gadā ir publicējis grāmatu par šo gadu notikumiem.

I. Ronis ir dzimis 1943. gadā. Kopš 1970. gada bija Latvijas Zinātņu Akadēmijas (LZA) Vēstures institūta līdzstrādnieks, bet no 1990. gada – šī institūta direktors. Neraugoties uz šķēršļiem, ko radīja padomju laika cenzūra, un uz pašcenzūras neizbēgamību, I. Ronis plaši izmantoja nacionāli noskaņoto latviešu autoru darbus un maziņu apcerējumus – Mikeļa Valtera, Viļa Olava, Arveda Berga, Marģera Skujenieka u.c. Tika analizētas arī latviešu vēsturnieku grāmatas, kas tika izdotas ārzemēs. To vidū ir A. Švābes, E. Andersona un B. Kalniņa pētījumi. I. Ronis izmantojis Latvijas vēstures arhīva materiālus, piemēram, rūpniecības uzņēmumu īpašnieku, tirgotāju, lauksaimnieku un namīpašnieku dokumentus, kā arī arhīva lietas par administratīvo iestāžu darbību. Grāmatu bagātina pilsonisko laikrakstu analīze. Sevišķa uzmanība tika veltīta tādiem periodiskajiem izdevumiem, kā "Dzimtenes Vēstnesis", "Latvija", "Lidums" un "Rīgas Avīze". Autors vispusīgi apgaismoja Latvijas ekonomisko attīstību aplūkojamajā periodā un dažādus politiskus grupējumus. 19. un 20. gs. mijā Krievijā ar lauksaimniecību saistīto cilvēku īpatsvars veidoja trīs ceturtdaļas no iedzīvotājiem, bet Latvijā – gandrīz 40% no iedzīvotājiem (ieskaitot ģimenes locekļus) bija saistīti ar rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumiem. Taču šo uzņēmumu īpašnieki bija galvenokārt vācieši un ebreji (daļēji arī krievi). Tolaik latvieši veidoja 64% no Latvijas iedzīvotājiem, krievi, baltkrievi un ukraiņi – 12%, vācieši –

7%, ebreji – 6%, bet poļi – 3%. Ja lauku rajonos liels pārsvars bija latviešiem, tad pilsētās 1913. gadā dzīvoja ap 210000 latviešu – 41% no pilsētniekiem (Daugavpilī – apmēram 1%). Latviešu uzņēmējiem pilsētās piederēja sīki rūpniecības uzņēmumi, amatnieku darbnīcas, maizes ceptuves, dzirnavas, restorāni un viesnīcas. Daudzi latvieši bija arī namīpašnieki un tirgotāji. Pirmās un otrās kategorijas uzņēmumi piederēja cittautiešiem. Arī starp trešās kategorijas uzņēmumu īpašniekiem latviešu bija maz – 2 no 31 uzņēmēja. Krievam M. Kuzņecovam piederēja porcelāna un fajansa fabrika ar 4000 strādnieku. Gusevam, Popovam u.c. krievu uzņēmējiem piederēja tabakas fabrikas un citi lieli uzņēmumi. Taču fabriku un rūpnīcu īpašnieku lielākā daļa līdz pat Pirmā pasaules kara sākumam bija vācieši. It īpaši mašīnbūves nozarē un metālapstrādāšanas rūpniecībā. Tomēr Rīgā pastāvēja arī daži nozīmīgi latviešu uzņēmumi – velosipēdu fabrika “Marss” (60 strādnieku), ķīmiskās rūpniecības uzņēmums (50 strādnieku) un liela kokzāģētava (vairāk nekā 300 strādnieku). Latviešu uzņēmība plaši izpaudās laukos, kur vairāk kā 100000 latviešu ģimenēm piederēja saimniecības, kas ražoja labību, pienu un gaļu. Latvieši bija arī muižu, dzirnavu, ķieģeļceplu un krogu nomnieki, lauku tirgotāji. 1913. gadā latvieši veidoja 35% no pilsētu tirgotājiem, Rīgā – 42%. Lauku iedzīvotāju lielākā daļa bija bezzemnieki. Taču latviešu privātpašnieku skaits ar katru gadu auga – kā pilsētās, tā arī laukos. 1914. gadā zemnieku māju izpirkšana vēl turpinājās. Bet nereti nomnieki bija turīgāki par zemes īpašniekiem. Latgalē atradās vairāk vidējo un sīko zemnieku saimniecību nekā pārējos Latvijas novados, bet arī tur auga un nostiprinājās turīgas saimniecības, sevišķi Stolipina reformas rezultātā. 1913. gadā Latvijas zemnieki ražoja divas trešdaļas no lauksaimniecības produkcijas, jo viņu rīcībā atradās lielākā daļa no lauksaimnieciski izmantojamās zemes.

1906. gadā radās lauksaimniecības kooperatīvu centrs – Rīgas lauksaimniecības centrālbiedrība. Tā cīnījās pret muižniekiem un arī pret rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumu īpašniekiem pilsētās. Liela loma bija banku kredītiem. Krievijas bankām darbojās savas filiāles Latvijā, tai skaitā arī Kurzemē. Kredīta procents bija pārāk augsts – 6% (dažkārt pat 10%). Latviešu uzņēmēji prasīja kredītu pazemināšanu. Taču “Rīgas Avīze” uzskatīja, ka nauda esot prece un tās cena atkarīga no pieprasījuma un piedāvājuma. Tā kā pieprasījums tālu pārsniedza piedāvājumu, kredīts netika palētināts.

Vislielākos panākumus latviešu pilsoniskās aprindas guva kooperācijas laukā, it īpaši turīgie lauksaimnieki.

Latviešu pilsonības saimnieciskās pozīcijas 20. gs. sākumā ievērojami paplašinājās un nostiprinājās. Tāpēc arī šajā laikā auga latviešu pilsonības politiskā aktivitāte.

Latvijā bija gan latviešu, gan cittautiešu partijas. Krievu iedzīvotāju vidū agitācijas darbu veica Krievu tautas savienība. Šī melnsimtnieciskā partija bija populāra pareizticīgo garīdznieku un ierēdņu aprindās. To atbalstīja arī daļa amatnieku. Šīs partijas galvenā devīze (kā Krievijā, tā arī Latvijā) bija "Pareizticība, patvaldība un tautība". Tas nozīmēja, ka jāatbalsta Pareizticīgā Baznīca, kuras galva bija cars, absolūtā monarhija un krievu šovinizisms. Šī melnsimtnieciskā partija veicināja latviešu pārkrievošanu, rīkoja ebreju grautiņus, cīnījās pret demokrātiskiem spēkiem. Partijai bija piekrišana ne tikai Rīgā (Maskavas priekšpilsētā), bet arī Latgalē. Daugavpilī darbojās ap 1000 šīs partijas biedru, Ludzā – 300, bet Rēzeknē – 200. Ietekmīgs spēks Latvijā bija politiski grupējumi, kurus vadīja vācu muižnieki. Kurzemē populārākais šo aprindu līderis bija grāfs A. Keizerlings, kas aizstāvēja vācbaltu privilēģijas. Mērenāka bija vācu Baltijas konstitucionālā partija ar centru Rīgā. Tā apvienoja aptuveni 8000 biedru, kas liecina par vācbaltu organizētību. Partijā iestājās arī citu tautību pārstāvji, bet maz – 189 krievi un 139 latvieši. Galvenā šīs organizācijas sociālā bāze bija Rīgas rūpniecības uzņēmumu īpašnieki. Ar balsu vairākumu tie noraidīja krievu melnsimtnieku līdera Puriškeviča priekšlikumu pārstāvēt baltvācu intereses Valsts domē.

Latviešu konservatīvākā politiskā organizācija bija Latviešu tautas partija. Tās galvenais līderis – Frīdrihs Veinbergs. Viņu atbalstīja turīgie tirgotāji un lielie namu īpašnieki. F. Veinberga partijas laikraksts "Rīgas Avīze" apgalvoja, ka nepieciešams saglabāt cara patvaldību, lai nodrošinātu stabilitāti Krievijas impērijā, kā arī Baltijas guberņās. Taču Veinberga piekritēji noraidīja krievu melnsimtnieku šovinizmu, kas apdraudēja latviešu intereses. 1906. gada soda ekspedīcijas Latvijā "tautībnieki" atbalstīja, uzskatot sociāldemokrātus par saviem nīknākajiem ienaidniekiem. F. Veinbergs aicināja nodrošināt lauksaimniekiem lētus kredītus, pieļaut mantīgo latviešu līdzdalību zemstu darbā, reformēt luterāņu Baznīcu, lai pārvarētu vāciešu valdošo stāvokli tajā. F. Veinbergs publicēja brošūru "Politiskās domas no Latvijas". Tajā viņš aicināja veicināt latviešu lielgruntniecību. Tautībnieku partija apvienoja mazāk nekā 200 biedrus (toreiz partijas lielākoties nebija skaitliski lielas), bet tā bija aktīva politiska organizācija. Tā sadarbojās ar Kurzemes bagātajiem latviešu uzņēmējiem, ar J. Bisenieku. Kurzemnieki bija konservatori un klerikāļi. Sākot ar 1913. gadu, tautībnieku idejas atbalstīja bijušais latviešu liberāļu

laikraksts "Dzimtenes Vēstnesis", kā arī Jelgavas avīze "Tēvija". Latgalē bija populāra 17. oktobra savienība (oktobristu partija), kas atzina cara 1905. gada 17. oktobra manifestu, lai novērstu jaunas revolūcijas draudus Krievijā. Cara manifests paredzēja visai ierobežotas politiskās brīvības Krievijā, saglabājot absolūto monarhiju un iegrožojot Valsts domes tiesības. Oktobristu partijas nodaļas darbojās Daugavpilī (aptuveni 400 partijas biedru), Rēzeknē (123) un Krāslavā (94). Rīgā arī bija vairāki simti šīs partijas biedru, un tie sūtīja savus pārstāvjus uz Pēterburgu, kur viņu viedokli uzklusīja cars un viņa ministri. Starp latviešiem oktobristu bija maz. Latviešu pilsonības mērenākā daļa 1907. gadā apvienojās Latviešu reformu partijā, kurā izpaudās Krievijas konstitucionālo demokrātu (kadetu) ietekme. Kadeti cīnījās par Krievijas absolūtās monarhijas pārvēršanu konstitucionālā monarhijā un demokrātisko brīvību un tiesību paplašināšanu. Latviešu reformistu partijā bija aptuveni 100 biedru, un tā faktiski darbojās tikai Valsts domes vēlēšanu laikā. Latviešu reformistu uzskatus popularizēja laikraksts "Latvija". Reformisti mēģināja pārveidot Krieviju ar likumīgu reformu palīdzību un centās iekarot latviešu pilsonībai labvēlīgākus apstākļus, lai tā varētu sekmīgāk konkurēt ar vācu uzņēmējiem. Reformisti nepamatoti uzskatīja Krievijas imperatoru par latviešu aizstāvi, kas ierobežos melnsimtnieku aktivitāti. Reformisti atbalstīja Krievijas impērijas nedalāmības principu. Viņi prasīja skolotāju materiālā un tiesiskā stāvokļa uzlabošanu, kā arī likumus, kas noteiktu strādnieku un darba devēju savstarpējās attiecības. Reformistu liberālā spārna priekšgalā bija mācītājs Vilis Olavs. Taču 4. Valsts domes vēlēšanu priekšvakarā liberāli izrādījās mazākumā, un par deputāta kandidātu izvirzīja konservatoru pārstāvi. Pēc neveiksmes vēlēšanās reformistu partija savu darbību vairs neatjaunoja. Bijušais partijas vadītājs Andrejs Krastkalns 1917. gadā kļuva par vienu no Latviešu tautas partijas līderiem. Arī laikraksts "Latvija" pārgāja konservatoru rokās. 1912. gadā par šīs avīzes redaktoru kļuva liberālais Oto Nonācs, bet akcionāru vairākums 1914. gadā panāca viņa atcelšanu no redaktora amata.

1906. gadā Rīgā izveidojās arī ebreju kadetu partija ārsta M. Šēnfelda un advokāta P. Minca vadībā. Partijā iestājās ap 400 biedru. Tā cīnījās par ebreju līdztiesību. Vācu liberāli Latvijā bija vāja un maz ietekmīga cilvēku grupa. Viņu idejas pauda laikraksts "Rigasche Neuste Nachrichten" (Rīgas jaunākās ziņas). Avīze aizstāvēja vācu pilsētniekus.

1905. gadā izveidojās Latviešu konstitucionāli demokrātiskā partija, kas atjaunoja savu darbību 1907. gadā. Viens no populārākajiem šīs partijas līderiem bija advokāts Voldemārs Zāmuēls. Viņš kā liberālo aprindu

pārstāvis līdz ar saviem domubiedriem bija mierīgas attīstības piekritējs, pakāpenisku reformu atbalstītājs. Viņi nostājās pret strādnieku arodbiedrību iejaukšanos politikā, uzskatīdami, ka tām ir jāaprobežojas ar ekonomisku ciņu. Liberāluprāt, Latvijas laukos ir plaši jāattīsta sīksaimniecības. Viens no latviešu liberāļu spilgtākajiem pārstāvjiem bija Arveds Bergs, kas 20. gs. sākumā bija konsekvents demokrāts. Liberāļi pieprasīja visu Latvijas apriņķu (arī Latgales) apvienošanu vienā guberņā, prasīja aizstāt vācbaltu landtāgus ar zemstēm un likvidēt vāciešu patronātu pār skolām un citām iestādēm. Latviešu intelligences daļa grupējās ap laikrakstu "Jaunā Dienas Lapa". Tā apvienojās Progresistu partijā. Partijas līderis bija advokāts Gustavs Zemgals, kas atšķirībā no Frīdriha Veinberga nenosodīja 1905. gada revolūciju, jo saprata, ka ciņa par demokrātiju un nacionālo brīvību ir latviešu tautas interesēs. 1907. gadā trešās Valsts domes vēlēšanās progresisti, uzskatīdami, ka neizdosies nodrošināt sava kandidāta ievēlēšanu, aicināja savus piekritējus balsot par sociāldemokrātu kandidātu – ārstu Andreju Priedkalnu. Priedkalns kļuva par deputātu. Laikrakstā "Jaunā Dienas Lapa" atspoguļojās latviešu progresīvo aprindu neapmierinātība ar pastāvošo iekārtu, tieksme reformēt pašvaldības institūcijas, uzlabot strādnieku stāvokli un celt tautas masu kultūras līmeni.

Miķelis Valters un Ernests Rolavs gadsimta sākumā radīja savu partiju un nosauca to par Latviešu sociāldemokrātu savienību. Viņu politiskā platforma bija līdzīga krievu sociālistu revolucionāru (eseru) programmai. Kaut gan Valters un Rolavs nereti izmantoja sociāldemokrātu frazeoloģiju, viņi pastāvīgi un asi uzbruka Latvijas sociāldemokrātijai, apsūdzot to zemnieku interešu ignorēšanā. Tam bija zināms pamats, jo šī lielākā latviešu politiskā organizācija uzskatīja sevi par strādnieku partiju, bet nevis par zemnieku interešu aizstāvi. Toties M. Valters un viņa domubiedri uzskatīja, ka ciņa par zemnieku interesēm ir svarīgākais uzdevums, tāpat kā latviešu tautas nacionālo interešu aizstāvēšana. Latviešu sociāldemokrātu savienība bija skaitliski maza organizācija. 1906. gadā tās līderus arestēja, bet 1907. gadā tā tomēr izdeva nelegālu laikrakstu "Strādnieks". 1908. gadā partija pārtrauca savu darbību. Tās aktīvo drbinieku daļa iestājās krievu eseru pulciņos. M. Valtera un E. Rolava piekritēju grupas darbojās Šveicē, ASV un citās valstīs. Kaut gan latviešu eseri, tāpat kā viņu krievu domubiedri, aizstāvēja individuāla terora taktiku, lai iebaidītu Krievijas valdošās aprindas un piespiestu tās piekāpties, tomēr šī taktika Latvijā neguva plašu atbalstu. Rīgā 1909. gadā eseru grupa apvienoja divdesmit jauniešus, kas izdarīja atentātu pret Rīgas kara tiesas priekšsēdētāju ģenerāli Košeļevu. Šīs grupas dalībnieki tika arestēti.

1911. gadā Latviešu sociāldemokrātu savienība atjaunoja savu darbību ne tikai ārzemēs, bet arī Rīgā, Liepājā un Tērbatā. Kongresā (tas notika 1913. gadā Briselē) partija mainīja savu nosaukumu. To dēvēja par "Latvijas revolucionāro sociālistu partiju" (LRSP), kas joprojām izdeva avīzi "Strādnieks". Partija pieprasīja lielo muižu nodošanu pašvaldībām, lai tās izdalītu zemi zemniekiem. Revolucionārie sociālisti uzskatīja, ka ir nepieciešama Krievijas federācija, kas nodrošinātu Latvijai autonomiju. Tika izvirzīts uzdevums cīnīties pret latviešu pārkrievošanu un pārvācošanu. Miķelis Valters 1913. gadā jau aizstāvēja pilsonības pozīcijas un 1917. gadā kopā ar Kārli Ulmani radīja Latviešu zemnieku savienību (LZS).

Savā rakstā par Latvijas neatkarīgās valsts izveidošanas priekšnoteikumiem Indulis Ronis salīdzina dažādus viedokļus. Profesors Augusts Tentelis uzskatīja, ka Latvijas vēsture ir jāpārraksta no jauna kā nacionāla vēsture. Vācu vēsturnieks H. fon Rimša norādīja, ka par zemu tiek novērtēta vāciešu cīņa pret lieliniekiem Latvijā, jo lielinieku sakāvei bija izšķiroša nozīme Latvijas nacionālās valsts izveidošanā. I. Ronis atzīmē, ka 19. gs. otrajā pusē latvieši un igauņi pārvērtās par pilnvērtīgām nācijām un viņu elite, kaut gan tā bija ļoļāla carismam, pretojās rusifikācijai. Elītes daļa atbalstīja Baltijas valsts ideju, kas nebija populāra plašās tautas masās.

19. gs. 80. gadu rusifikācija Latvijā nozīmēja to, ka jaunlatvieši cieta neveiksmi. Laikraksts "Dienas Lapa" nostājās pret Rīgas Latviešu biedrības laikrakstu "Baltijas Vēstnesis" un veicināja plašas jaunstrāvnīeku kustības izveidošanu. Rezultātā radās spēcīga latviešu sociālistiskā kustība. Vācbalti līdz 1905. gadam tuvdredzīgi priecājās par šīs kustības pretošanos jaunlatviešiem. Taču vēlāk vācbalti sadarbojās ar konservatīvajām latviešu aprindām – ar Latviešu tautas partiju un daļēji ar Latviešu reformu partiju. F. Veinbergs, A. Niedra, J. Bisenieks u.c. pārmēta vācbaltiem, ka viņi grib atdalīt Latviju no Krievijas, bet paši ieinteresēti apsprieda Baltijas valsts radīšanas ideju.

Latvieši kļuva par pilnvērtīgu nāciju tad, kad izveidojās un nostiprinājās mantīgie tautas slāņi un kad 1918. gada sākumā nobrieda neatkarīgas Latvijas valsts radīšanas ideja. Ja Pirmajā pasaules karā uzvarētu Vācija, tad tā pievienotu sev daļu no Baltijas teritorijas. Taču starptautiskie apstākļi bija labvēlīgi Latvijas nacionālās valsts izveidošanai. 1917. gada novembrī Valkā notika Latviešu Pagaidu Nacionālās Padomes 1. sesija, bet 1918. gada janvārī Petrogradā padomes 2. sesijā tika runāts par neatkarīgu valsti, kuru proklamēja 1918. gada 18. novembrī.

1917. gadā, kad sabruka Krievijas impērija, Latvijā notika lielas pārmaiņas. Šī gada notikumus ir dziļi izpētījis Andrievs Ezergailis. Profesors A. Ezergailis ir dzimis 1930. gadā. Emigrējis uz ASV, viņš 1968. gadā Ņujorkas universitātē ieguvis doktora grādu. Ir publicējis vairāk par 150 rakstu angļu un latviešu valodā žurnālos "Jaunā Gaita", "Brīvība" u.c. Viņa grāmata par 1917. gadu sniedz lasītājiem oriģinālu un argumentētu faktu interpretējumu. Autors norāda, ka 1917. gadā Latvijā izpaudās plašu masu politiskā naivitāte, enerģija un cerības. Pirmo reizi pēc vairākiem gadsimtiem Latvijā tika nodrošināta demokrātija ar tai raksturīgām vispārējām vēlēšanām un dažādu politisko partiju savstarpēju konkurenci.

Demokrātija var būt tiri formāla, ja nav masu mītiņu, streiku un demonstrāciju, kā arī masveida kritikas. Demokrātiju nodrošina arī personas neaizskaramība, brīvība no varmācības un ekonomiskiem spaidiem. Demokrātija derdz tiem, kas sapņo par diktatūru un vienprātību, par despotismu. 1917. gadā Latvijas iedzīvotāji iepazinās ar vairākiem demokrātijas aspektiem un ievēlēja dažādus pārvaldes orgānus, piemēram, Vidzemes Zemes padomi un Rīgas Domi. Visās vēlēšanās labākie panākumi bija Latvijas sociāldemokrātijai (LSD), kurā 1917. gadā bija stabils lielinieku pārsvars. Partijā darbojās tikai 10% maziņieku. Taču Rīgas domes vēlēšanās LSD kandidātu sarakstā balotējās arī populāri maziņieki, kas veicināja vēlēšanu atbalstu LSD partijai. Tie bija F. Menders, P. Kalniņš, K. Eljass, K. Dēķens, V. Bastjānis, K. Kalniņa, A. Petrevics u.c. Liela ietekme bija partijai Latviešu zemnieku savienība (LZS), kas 1917. gada jūlijā apvienoja ap 20000 biedru. Taču par šo partiju dažādās vēlēšanās balsoja 25-40% no vēletājiem, bet par LSD – 60-75%. Kaut gan LSD bija vienota partija un maziņiekiem vēl nebija savas atsevišķas organizācijas, tomēr tie, pēc A. Ezergaila domām, bija politiskā ziņā visspējīgākie un visinteliģentākie latviešu politisko darbinieku vidū.

Rīgas domes vēlēšanās varēja piedalīties vairāki desmiti tūkstoši karavīru. Viņi gan nebija pastāvīgi Latvijas iedzīvotāji, bet atradās tās teritorijā – kara joslā. Toreiz kā skaitliski maza organizācija darbojās revolucionārie sociālisti, bet viņi bija Latviešu sociāldemokrātu savienības pēcteči, viņu autoritāti nodrošināja pagātnē populāri līderi. Tas ir M. Valters, E. Rolavs, E. Skrubīķis, J. Akuraters, K. Skalbe u.c. 1917. gadā Latvijā gandrīz visas partijas bija revolucionāras. Pie labējā spārna piederēja tikai F. Veinberga Latviešu tautas partija. Pārējās partijas ieturēja liberālu, demokrātisku virzienu. Galvenās politiskās partijas Latvijā bija LSD, LZS, Latviešu demokrātiskā partija, Radikāldemokrātiskā partija, Revolucionāro sociālistu partija, Republikāniskā partija un Tautas partija. Rīgas Domes

vēlēšanās, kas notika 1917. gada. 13. augustā, tika izvirzīti 550 kandidāti, no kuriem Domē iekļuva 150. Sevišķi rosīgi bija sociāldemokrāti. Viņu aģitatori (arī miliči) pārpildīja Rīgas ielas. 13. augustā tika nodotas 123129 derīgas balsis (piedalījās 75% civiliedzīvotāju). LSD dabūja vairāk par 40% no visām balsīm (latviešu vidū – apmēram divas trešdaļas). Par citu partiju kandidātiem balsoja daudz mazāk vēlētāju. Rīgas Domē LSD kandidāti ieguva 49 vietas. Starp tiem bija mazinieku līderi.

LZS apvienoja trīs reizes vairāk biedru, bet tā šajās vēlēšanās “spēra savus pirmos soļus”.

Vēlēšanās noskaidrojās, ka balsotājiem ir grūti izlemēt, kādas partijas kandidātus vajadzētu atbalstīt. Partiju programmas bija līdzīgas. Gandrīz visi politiskie darbinieki izteicās par revolucionāriem pārkārtojumiem, kas jāveic īsā laikā. No partiju vairākuma krasī atšķīrās LSD. Tās politiskā platforma paredzēja proletariāta diktatūras nodibināšanu vardarbības ceļā. Taču starp strādniekiem šai partijai bija daudz piekritēju, kurus demokrātiskie principi pagaidām maz interesēja. Kas attiecās uz LZS, tad tās galvenā sociālā bāze bija lauku iedzīvotāji, bet Rīgā par šo partiju balsoja samērā maz vēlētāju. A. Ezergailis objektīvi un konkrēti parādīja LZS tapšanas procesu un tās programmas būtību.

Pirmajā pusoficiālajā LZS dibināšanas sapulcē, kas notika Valkā 1917. gada 5. aprīlī (pēc vecā stila), sapulcējās lauksaimniecības kooperatīvu delegāti. Viens no galvenajiem Latviešu zemnieku savienības organizatoriem bija Kārlis Ulmanis. Lieli nopelni bija arī 1. Valsts domes deputātam Arvidam Brēmeram un laikraksta “Lidums” redaktoram Oto Nonācam, kas “iekustināja domu” par jaunās partijas nepieciešamību. Sakarā ar to “Lidums” publicēja uzsaukumu ar virsrakstu “Latviešu zemniecība!”. Tajā bija teikts, ka zemniekiem jāsakopo spēki un jāsaka rūgti, bet patiesi vārdi. Pagaidām zemniecība vēl nav politiski organizēta, bet šis pogresīvais spēks spēlēs svarīgu lomu cīņā par latviešu tautas ideālu – autonomu Latviju, kurai jāklūst par valsti ar savu Satversmi. Brīvā Latvija brīvā Krievijā – tas nozīmē, ka Latvijai jāpanāk sava likumdošana un pārvaldes augstākā vara. To spēš nodrošināt zemniecība, kas ir atbalstījusi latviešu liberālismu un gājusi Latvijas kultūras celtnieku pirmajās rindās. Aplūkojamajā uzsaukumā tika formulētas prasības, kas turpmāk saglabājās LZS partijas programmā. Pirmkārt, jāpārvar dažādi trūkumi laukos, kas ir iespējams tikai miera apstākļos. Otrkārt, jānodrošina pilsoniskās brīvības un jānokārto laukstrādnieku prasības. Zemniecībai jānodrošina laukstrādnieki vecuma dienās, nespējas un slimības gadījumā. Bezzemniekiem jādabū jaunsaimniecības, atsavinot tam nepieciešamo

zemi. Zemniekiem nepieciešams banku kredīts, bez kura nav iedomājama sekmīga lauksaimniecības attīstība. Zemniekiem vajadzīga politiska partija. Tā cīnīsies par zemnieku prasību īstenošanu un piedalīsies Latvijas pārvaldes orgānu un Viskrievijas Satversmes sapulces vēlēšanās. 1917. gada aprīlī kooperatoru sanāksmē Valkā notika incidents. Sapulces prezidijā tika ievēlēts rakstnieks un mācītājs Andrievs Niedra, kura uzskati būtiski atšķīrās no daudzu klātesošo uzskatiem. Taču Niedra Valkas Saeimas (sapulces) prezidijā tika ievēlēts ar 64 balsīm (tikpat daudz balsoja par Zigfrīdu Meierovicu). Vairāk balsu dabūja tikai Eduards Laursons (70 balsis). Miķelis Valters asi uzstājās pret Andrievu Niedru, bet referents J. Lapiņš arī parādīja savu neiecietību un atteicās referēt, kamēr A. Niedra būs prezidijā. Toreiz vēl nebija zemnieku politiskās partijas. Niedra, Lapiņš un Valters varēja kļūt par šīs partijas biedriem vēlāk. Atstumjot A. Niedru, jaunās partijas dibinātāji zaudēja iespēju iesaistīt šo lielisko oratoru demokrātiskās Latvijas radīšanas procesā. Turpmāk Niedra arvien vairāk pārgāja uz antidemokrātiskām pozīcijām un gribēja pārvērst Latviju par patriarhālu valsti. Bet 1917. gada pavasarī Andrieva Niedras uzskati vēl būtiski neatšķīrās no Jāņa Goldmaņa un citu LZS nākošo līderu uzskatiem. Ulmanis minētā incidenta laikā palika neitrāls, jo viņš tajā laikā bija mērenības paraugs un vidusceļa gājējs. Tādas īpašības ir raksturīgas labam politiķim, kas spēj piesaistīt savā pusē piekritējus, neraugoties uz zināmām atšķirībām viņu uzskatos. Referents Lapiņš turpmāk neiestājās Latviešu zemnieku savienības rindās, bet Valters 1917. gadā vēl uzturēja sakarus ar sociālrevolucionāriem. Taču M. Valters deva vērtīgu ieguldījumu LZS partijas programmas izstrādāšanā. Šī partija radās un veidojās sarežģītos apstākļos. Tai nebija viegli pārliecināt plašas tautas masas, it īpaši bezzemniekus, par to, ka jaunā partija vairs nav kooperatoru organizācija, bet gan politiska partija, kuras mērķis ir dziļi revolucionāri pārkārtojumi. Daudzi uzskatīja LZS tikai par zemes īpašnieku partiju, pat par kontrrevolucionāru un melnsimtniecisku biedrību, kas esot gatava aizstāvēt vācu muižnieku intereses ... A. Ezergailis uzskata, ka nosaukums "Latviešu zemnieku savienība" neizteica šīs partijas īsto būtību. Viņš uzskata, ka piemērotāks būtu nosaukums "Radikālā zemes partija". Tas ir strīdīgs jautājums. Zemes partija un zemnieku partija – tie ir dažādi jēdzieni. Zemi var saprast arī kā valsti – Latviju. Bet zemes jautājums var būt arī agrārais jautājums. Kas attiecas uz jēdzienu "radikāls", tad tas būtu pievilcīgs bezzemniekiem. Bet, kā atzīmē A. Ezergailis, tas varētu atstumt no partijas lauksaimniecības kooperatīvās biedrības, kas ne tikai deva LZS lielus pabalstus, bet veicināja šīs partijas šūniņu radīšanu

pagastos. Jāatzīmē gan, ka ne visi iestājās jaunajā partijā savas pārliecības dēļ. Dažkārt ar to gribēja iztapt vietējās lauksaimniecības biedrības priekšniekam vai pagasta vecākajam. Taču jāatzīst, ka LZS samērā konservatīvais nosaukums sekmēja un palīdzēja īsā laikā iesaistīt jaunās partijas rindās desmitiem tūkstošu biedru (agronomus, skolotājus un citus izglītotus cilvēkus). Atšķirībā no Latvijas sociāldemokrātijas funkcionāriem šiem partijas aktivistiem gan nebija politiskās darbības pieredzes. Taču LZS līderi bija pārliecināti, ka LSD popularitātei plašās tautas masās ir pārejas raksturs un ka nākotnē jaunā partija paplašināsies un nostiprinās savas pozīcijas. Laikraksts "Līdums" norādīja, ka LSD esot 7000 fanātiķu organizācija, kas ir aizmirsusi dzimtcilvēku gudrību – "bargi kungi ilgi nevalda". LZS līderi tālredzīgi paredzēja, ka lielinieku atteikšanās no demokrātiskām vērtībām un orientācija uz bargu diktatūru radīs latviešu tautas masās vilšanos. LZS sludināja nevis šķiru naidu, bet gan šķiru sadarbību, nevis internacionālismu, bet gan nacionālismu. LZS uzņēmās aizstāvēt ne tikai dažādu šķiru kopējās intereses, bet arī visas latviešu tautas nacionālo kultūru. A. Ezergailis atzīmē, ka mūsdienās propaganda tiek uzskatīta par negatīvu parādību, bet 1917. gadā tā bija nepieciešama, lai izskaidrotu LZS mērķus un uzdevumus, tāpēc jaunajai partijai bija jāsagatavo propagandistu kadri.

Latviešu zemnieku savienības oficiālā dibināšanas sapulce notika 1917. gada 29. aprīlī. Tajā piedalījās 260 delegātu, kurus ievēlēja 15000 biedru. Svarīgākais partijas dibināšanas sapulces uzdevums bija LZS programmas apspriešana. Runājot debatēs, Oto Nonācs izteica šaubas, vai Krievija nodrošinās pienācīgu Latvijas pārstāvību jaunradītās Krievijas federācijas augstākajos pārvaldes orgānos.

1917. gada 14. jūlijā Valkā tika sperts vēl viens svarīgs solis LZS veidošanas procesā – notika jaunās partijas pirmais kongress. Tajā daži delegāti izteicās pret piedalīšanos Viskrievijas Satversmes sapulces vēlēšanās, ja tādas notiks. Viņu runās pavidēja neatkarīgas Latvijas valsts radīšanas ideja. Par LZS programmas projekta nodaļu "Pilsoniskās brīvības" tika izteiktas dažādas domas. Bija delegāti, kas šaubījās, vai partijas programmā ir jāuzsver streiku brīvības prasība. Taču vairākums delegātu uzskatīja, ka demokrātiskā valstī ir nepieciešamas visas politiskās brīvības un tiesības – streiku un biedrošanās brīvība, vārda, preses un sapulču brīvība, personas, dzīvokļa un korespondences neaizskaramība, pasu sistēmas atcelšana un mazākumtautību tiesības lietot savu dzimto valodu.

Programmas nodaļā par agrāro politiku tika norādīts, ka bezzemnieki jāapgādā ar zemi, kaut gan nebija precizēts – zeme jānodod privātīpašumā vai nomā. Nebija arī precizēta partijas nostāja muižnieku zemes atsavināšanas jautājumā – to darīt par atlīdzību vai bez tās. Tautas izglītības laukā partijas programma paredzēja latvisko skolu un augstskolu autonomiju.

LZS 1. kongresā ievēlēja partijas padomi un valdi. Tās locekļi bija ne tikai agronomi, skolotāji un inženieri, bet arī zemnieki. Miķeli Valteru valdē neievēlēja, bet iesaistīja valdes darbā kā zinātnisko līdzstrādnieku. Pēc LZS kongresa Vidzemes Bezzemnieku padome pieprasīja kopsaimniecību radīšanu un šķiru ciņas attīstīšanu. Taču daudzos pagastos daļa bezzemnieku izteicās par individuālām privātsaimniecībām, tāpēc viņi iestājās LZS rindās. Šajā kongresā 280 delegāti reprezentēja 120 partijas nodaļas (no 162). Kongress uzskatīja, ka partijas programma nākotnē vēl būs jāpilnveido, tas pievērsās galvenokārt politiskās ciņas taktikas jautājumiem, it īpaši Vidzemes zemes padomes vēlēšanās. Šajā sakarībā nolēma lūgt Krievijas pagaidu valdību neattiecināt uz Vidzemi pastāvošo likumu par karavīru tiesībām piedalīties pašvaldības iestāžu vēlēšanās, jo Vidzemē frontes joslā bija ap 500000 krievu armijas karavīru. Runājot par partijas taktiku, Miķelis Valters atzīmēja, ka LZS nebūs nekādas iespējas saprasties ar lieliniekiem, kuri ir demokrātijas un individuālās zemnieku saimniecības pretinieki. Ar sociāldemokrātiem maziniekiem nevarēs saprasties tāpēc, ka viņi nav atteikušies no zemes nacionalizācijas idejas. Kas attiecas uz citām politiskām partijām, tad ar tām varētu atrast kopīgu valodu, bet lielas praktiskas nozīmes tam neesot, jo var prognozēt, ka šīm sīkajām partijām nākošajās vēlēšanās nebūšot iesaista masās. Orators uzsvēra, ka LZS nekādā ziņā nedrīkst piedalīties nevienā priekšvēlēšanu kampaņā bez konkrētiem priekšlikumiem par vēlamajām reformām.

Kongress atbalstīja Miķeļa Valtera rezolūcijas projektu, kas kopumā atspoguļoja kongresa delegātu kreisā spārna uzskatus: Latviešu zemnieku savienība nav vienas šķiras partija. Šī demokrātiskā partija panāks sociālas pārgrozības un rūpēsies par latviešu garīgās kultūras attīstību. Partijas biedriem jābūt godīgiem. LZS noraida demagoģiju un cīnīsies pret anarhistiskiem un lielinieckiskiem paņēmieniem politikā. Ar to LZS līderi domāja lielinieku tukšos solījumus nodrošināt pilsētu un lauku darbaļaudīm paradīzi zemes virsū. Lielinieki arī apmeloja savus politiskos pretiniekus, it īpaši Latviešu zemnieku savienību, apgalvojot, it kā šī partija rūpējas tikai par lielsaimnieku interesēm un negrib iedalīt bezzemniekiem muižu

zemi, jo respektē privātipašumu kā svētu un neaizskaramu. Lielinieku taktikai dažkārt piemita dažas anarhistiskas pazīmes – nihilistiska attieksme pret pastāvošajiem likumiem, tieksme nevis celt, bet visu graut.

Latviešu zemnieku savienība noraidīja arī lielinieku tieksmes sasniegt savus mērķus vardarbības ceļā, nerēķinoties ar tiem latviešu tautas slāņiem, kas pieturējās pie citiem uzskatiem saimnieciskos un politiskos jautājumos. Lielinieki gribēja uzspiest savu ideoloģiju piespiedu kārtā. Viņi cerēja izmantot to, ka latviešu strēlniekiem ir apnicis karot, ka latviešu lauku iedzīvotāju vairākums ir bezzemnieki, ka pilsētu strādnieki pagaidām uzskata Latvijas sociāldemokrātiju par savas šķiras partiju, ka šai partijai ir ilggadējas tradīcijas un popularitāte plašās masās kopš 1905. gada. To visu izmantoja lielinieki, kaut gan viņi nepauda visu sociāldemokrātu uzskatus. Būtībā lielinieki nebija īsti sociāldemokrāti. Viņi tikai pagaidām saglabāja tādu savas partijas nosaukumu, jo zināja, ka tas ir populārs latviešu vēlētāju vidū. Sociāldemokrātiem pēc savas būtības ir jābūt cīnītājiem par demokrātiju, bet lielinieki bija uzskatu plurālisma un politisko brīvību pretinieki. Viņi gribēja politiskas tiesības tikai savas partijas piekritējiem. Bet 1917. gadā lieliniekiem Latvijā bija pārsvars vēlētāju vidū. Tāpēc Latviešu zemnieku savienība, piedaloties četrās vēlēšanās, neuzvarēja nevienā no tām. Tas attiecās uz Rīgas Domes vēlēšanām, uz Vidzemes Zemes padomes vēlēšanām, uz Vidzemes apriņķu Zemes padomju vēlēšanām un uz Viskrievijas Satversmes sapulces vēlēšanām. Bet LZS bija daudzsološas izredzes nākotnē, jo tā pauda zemnieku un bezzemnieku patiesās intereses un partijai bija spējīgi līderi, kas vienlaicīgi darbojās arī kā programmas pārstrādāšanas komisijas locekļi. Tos ievēlēja LZS 1. kongress. To vidū bija Miķelis Valters, Zigfrīds Meierovics, Edmunds Freivalds un Ādolfs Klīve. Vēlēšanu sagatavošanas komitejā kongress ievēlēja Krievijas Valsts domes deputātu Jāni Goldmani.

Tikpat sīki un saturīgi kā Latviešu zemnieku savienību A. Ezergailis ir raksturojis arī latviešu mazinieku darbību 1917. gadā. Maziniekiem Latvijā līdz 1917. gadam nebija stabilas organizatoriskās bāzes. 1917. gadā LSD sašķēlās nevis divās daļās kā krievu sociāldemokrāti, bet četrās daļās: lielinieki-ļeņinieši (Stučka, Daniševskis, Lencmanis), lielinieki-vienībnieki (LSD biedru vairākums), mazinieki-vienībnieki (lielākoties internacionālisti) un mazinieki-aizstāvnieki (mazinieku lielākā daļa). Tāds iedalījums ir pamatots tikai vispārīgos vilcienos. Mazinieki-internacionālisti, kas darbojās Rīgā, bija P. Kalniņš, K. Kalniņa, B. Kalniņš, F. Menders. Bet M. Skujenieks un V. Bastjānis šim grupējumam piederēja tikai daļēji. Arī

mazinieku-aizstāvnieku vidū nebija pilnīgas vienprātības. Viņiem piebiedrojās K. Kurzemnieks, kas bija pārliecināts internacionālists.

Rīgas mazinieki 1917. gadā neizstājās no LSD rindām, kaut gan šajā organizācijā nedalīti valdīja lielinieki. Tas acīmredzot izskaidrojams ar to, ka šie mazinieki gribēja atstāt LSD kopā ar tās biedru vairākumu un cerēja viņus pārliecināt, ka lielinieku politika ved strupceļā, ka mazinieku cīņa par demokrātiju un pakāpeniskām mierīgām reformām ir vienīgais pareizais ceļš. Taču Pēterpils latviešu mazinieki nebija pacietīgi un viņu laikraksts "Strādnieku Avīze" jau 1917. gada maijā sāka aģitāciju par jaunas partijas radišanu. Šī partija pakāpeniski veidojās – no Pēterpils un citu Krievijas pilsētu latviešu maziniekiem, kā arī no maziniekiem, kas dzīvoja Rīgā u.c. Latvijas pilsētās. Taču 1917. gada vasarā starp šiem diviem mazinieku nozarojumiem vēl valdīja naidīgas attiecības. Bet 1917. gada rudenī tika panākta saprašanās, kas 1918. gadā noveda pie apvienošanās.

Pēterpils latviešu mazinieku grupa veidojās 1915. gadā, kad uz Krievijas galvaspilsētu evakuēja lielos Rīgas rūpniecības uzņēmumus. Šīs grupas mazinieki bija sašutuši sakarā ar to, ka lieliniecišķā LSD izslēdza no partijas pāris simtu mazinieku. Starp tiem bija žurnālists J. Grasis un bijušais LSD CK loceklis P. Pekmanis. Tas pamudināja P. Pekmani, R. Lindiņu un A. Rudevicu dibināt Pēterpils mazinieku grupu. Tajā darbojās arī K. Dzīlleja un K. Kurzemnieks. 1917. gada martā šajā grupā darbojās tikai ap 30 biedru, viņi nodibināja sakarus ar latviešu maziniekiem, kas dzīvoja dažādās Latvijas un Krievijas pilsētās. Daļa Pēterpils mazinieku boikotēja LSD 13. konferenci, ko sasauca Maskavā, bet daži no viņiem vēl gribēja vienoties ar lieliniekiem. Taču arī viņiem sagādāja vilšanos tas, ka Maskavas latviešu mazinieku grupa ar nosaukumu "Rīts" uzstājās pret Pēterpils mazinieku grupu ... Lielinieku Centrālās Komitejas avīze "Sociāldemokrāts" 1917. gada 13. aprīlī publicēja četru Maskavas mazinieku paziņojumu, ka viņi nesadarbosies ar "Strādnieku Avīzi", jo Pēterpils mazinieki šķēļ partiju, boikotējot konferenci, ko sasauca CK, lai organizētu savu paralēlo konferenci. Šo paziņojumu parakstīja V. Bastjānis, R. Bīlmanis, K. Dēķens un A. Petrevics. "Strādnieku Avīze" atbildēja, ka netaisās pārtraukt savu darbību, ka to atbalsta ap 400 mazinieku, kuri turpinās strādnieku interešu aizstāvēšanu.

Bastjānis un trīs citi Maskavas mazinieki netika izslēgti no LSD rindām, bet viņu piekāpšanās lielinieku priekšā daudzus maziniekos sēja vilšanos. Neraugoties uz šo piekāpšanos, "Rīta" delegātus LSD 13. konferencē Maskavā ielūdza tikai kā viesus. Bet Pēterpils mazinieku pārstāvjus konferences Mandātu komisija vispār neatzina. Pret Pēterpils

grupu uzstājās arī Rīgas mazinieks Bruno Kalniņš. Viņš bija laikraksta "Ciņa" redakcijas kolēģijas loceklis un šajā avīzē publicēja vairākus savus rakstus. B. Kalniņš kritizēja "Strādnieku Avīzi" par Cimmervaldes un Kintales starptautisko sociālistu konferenču viedokļa neievērošanu ... Šīs konferences aicināja cīnīties pret karu, bet Pēterpils mazinieku vairākums bija nevis internacionālisti, bet aizstāvnieki, kas uzskatīja, ka nepieciešams aizstāvēt Krieviju karā pret Vāciju. B. Kalniņš prasīja, lai šis vairākums pārietu internacionālistu pusē ... Taču Pēterpils mazinieku grupā joprojām saglabājās dažādu uzskatu piekritēji. Vairākums bija aizstāvnieki, daži bija internacionālisti. Vairākums aktīvi cīnījās pret lieliniekiem, bet daži mēģināja vienoties ar tiem. Pēterpils mazinieku vairākums bija par LSD kongresa sasaukšanu, lai ievēlētu jaunu CK. Viņi acīmredzot cerēja, ka jaunajā Centrālajā Komitejā vairs nevaldīs lielinieki, kurus Pēterpils mazinieki uzskatīja nevis par latviešu politisko partiju, bet par krievu lielinieku frakciju.

1914. gadā LSD 4. kongress Briselē nolēma nesadarboties ne ar vienu no krievu sociāldemokrātu centriem. 1917. gadā latviešu lielinieki ignorēja šo lēmumu un bija cieši saistīti ar krievu lieliniekiem.

Pēterpils mazinieki aicināja Krievijas pilsētās un Rīgā dzīvojošos latviešu maziniekus atbalstīt "Strādnieku Avīzi" un tās politiskās līnijas piekritējus. Un 1917. gada rudenī maziniecisms kļuva arvien populārāks. K. Kurzemieks, būdams internacionālists, kritizēja "Strādnieku Avīzi" par šovinisma sludināšanu, apgalvodams, ka tas diskreditē maziniekus strādnieku masās. Uz to A. Rudevics atbildēja, ka "Strādnieku Avīze" pauž visu mazinieku uzskatus. Bet šie uzskati ir dažādi un bieži mainās.

Svarīgākais solis atsevišķas mazinieku partijas veidošanas ceļā bija Pēterpils mazinieku konference 1917. gada jūnijā. Tajā piedalījās 14 latviešu mazinieku grupu delegāti no Tveras, Harkovas, Rēveles, Orlas u.c. pilsētām. Bija arī viens pārstāvis no Maskavas grupas "Rīts" un viens delegāts no Latvijas. Bet Rīgas mazinieki šajā konferencē nepiedalījās.

Konference ievēlēja Apvienotā centra komiteju. Tās sastāvā bija K. Bungšs, A. Rudevics, J. Biezais, P. Pekmanis, A. Veckalns u.c. 1917. gada augustā mazinieku Apvienotā centra vadībā darbojās ap 2600 sociāldemokrātu (arī Daugavpili un Valmierā). Rīga 1917. gada rudenī bija vācu karaspēka rokās. Rīgas populārie mazinieki gribēja, bet nevarēja pievienoties pēterpiliešu radītajam centram, jo viņu taktika mainījās. Šo taktikas maiņu noteica tas, ka 1917. gada augustā Rīgas mazinieku attiecības ar lieliniekiem pasliktinājās. Lielinieki izslēdza Valdemāru

Bastjāni no LSD, jo viņu izvirzīja par maziņu kandidātu priekšstāvošajās Viskrievijas Satversmes sapulces vēlēšanās.

Pēc krievu lielinieku apvērsuma Pēterpilī 1917. gada novembrī "Strādnieku Avīze" tika vairākkārt slēgta. Latviešu maziņi darbojās nelegāli.

Jau 1917. gada jūlijā LSD 5. kongresā lielinieku un maziņu viedokļi bija diametrāli pretēji. Lielinieks Eihe apsūdzēja maziņu Menderu, ka tas uzskatījis buržuāziju par revolucionāru spēku. Bet maziņš Petrevics u.c. maziņi asi polemizēja ar lieliniekiem. Andrejs Petrevics aicināja neignorēt liberālo buržuāziju. Kristaps Eliass piebilda, ka nedrīkst atstāt pie malas nevienu šķiru. Frīdrihs Menders uzsvēra, ka maziņi nekad nav uzskatījuši buržuāziju kā viengabalainu reakcionāru masu.

1917. gada rudenī domstarpības vēl vairāk saasinājās, tāpēc notika šķelšanās. 1918. gada jūnijā tika nodibināta Latvijas sociāldemokrātiskā strādnieku partija, kas aktīvi cīnījās pret lieliniekiem.

LITERATŪRA

1. Andersons I. – Gaitu sākums. – Latviešu strēlnieki Rīgas frontē (1915-1917). – Rīga: Latviešu žurnālistu savienības komercents, 1991. – 190 lpp.
2. Bērziņš V. – Latviešu strēlnieku drāma un traģēdija. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1995. – 288 lpp.
3. Ezergailis A. – Esejas par 1917. gadu. – Rīga: Zinātne, 1991. – 254 lpp.
4. Ezergailis A. – Holokausta pētišanas problēmas // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1993. – Nr. 1. – 126.-130. lpp.
5. Ronis I. – Latviešu buržuāzijas politika 1907.-1914. gadā. – Rīga: Zinātne, 1978. – 238 lpp.
6. Ronis I. – Latvijas valsts izveidošanās vēsturiskie priekšnoteikumi // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1993. – Nr. 3. – 75.-85. lpp.
7. Seskis J. – Latvijas valsts izcelšanās pasaules kara notikumu norisē. – Atmiņas un apcerējumi (1914-1921). – Rīga: Balta, 1991. – 343 lpp.
8. Šilde Ā. – Pirmie latviešu parlamentārieši Krievijas valsts domē // Acta Latgalica 8. – Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība, 1993. – 183.-194. lpp.

6. ARNOLDS AIZSILNIEKS UN ĀDOLFS ŠILDE

Arnolds Aizsilnieks ir uzrakstījis vērtīgāko darbu par Latvijas saimniecības vēsturi, sākot ar Pirmā pasaules kara pirmo gadu un beidzot ar Otrā pasaules kara pēdējo gadu. A. Aizsilnieks (1898-1982) 1944. gadā emigrēja uz Zviedriju. Tur viņš veica savus svarīgākos pētījumus, analizējot ļoti plašus statistiskus materiālus. Tos viņš vērtē nevis no politiskās ideoloģijas viedokļa, bet gan ekonomiskajā skatījumā. Tas nodrošina grāmatas maksimālu zinātnisku objektivitāti.

Pirmā Pasaules kara gados policija pavēlēja iedzīvotājiem, vācu armijai tuvojoties, atstāt dzīves vietas, paņemot līdzīgu kustamo īpašumu. Bēgļi bija spiesti savus lopus pārdot par ļoti zemu cenu. Muižnieki Latvijā bija galvenokārt vācbalti. 1300 privātām muižām piederēja gandrīz 50% Latvijas zemes. Dažās muižās no 12 kalpiem 10 bija pusnomnieki. Algu maksāja graudā. 1917. gadā bezzemnieku padomes patvaļīgi konfiscēja mācītāju muižas.

1913. gadā Latvijā pastāvēja vairāk nekā 1000 rūpniecības uzņēmumu, kuros strādāja pāri par 100000 strādnieku. 50 mašīnbūves uzņēmumos strādnieku skaits bija apmēram 400 cilvēku vienā uzņēmumā.

Kara gados Latvijas rūpniecība stipri cieta. Lielāko uzņēmumu daļu izveda uz Krieviju.

1919. gadā padomju Latvijā galvenais virziens ekonomiskajā politikā noteica privātuzņēmumu nacionalizāciju. Rīgā maizes norma bija no 100 līdz 300 gramiem dienā. Rīgā dzīvoja 35000 bezdarbnieku. Padomju vara un bermontiešu karaspēks 1919. gadā sagādāja Latvijas saimniecībai neapraķstāmu postu. 1920.-1922. gados neatkarīgā Latvijas valsts panāca lata zelta nodrošinājumu un 1430 rūpniecības uzņēmumi atsāka darbu. Sociālā likumdošana 1922. gadā noteica 8 stundu darba dienu fiziskā darba strādniekam un 6 stundu darba dienu garīgā darba darītājam. Bet 1920. gada likums par slimokasēm paredzēja obligāto pilsētnieku apdrošināšanu. Valsts, darba devēji un apdrošinātie veidoja slimokasu naudas fondu vienādās daļās. Par ārstēšanu nebija jāmaksā, bet slimības laikā strādnieki un kalpotāji saņēma divas trešdaļas no vidējās algas un pat vairāk. Agrārreformas laikā (1920-1937) valsts piešķīra pieprasītājiem ap 150000 objektu. Jaunsaimnieku ģimenes saņēma līdz 22 ha zemes. A. Aizsilnieks secina, ka tas nav pietiekami, jo ar tādas saimniecības ienākumiem nevarēja nopirkt lauksaimniecības mašīnas. Bet viņš attaisno valsts agrāro politiku, jo tikai zemes sadalīšana maksimāli lielam lauku

iedzīvotāju skaitam nodrošināja neatkarīgajai Latvijai plašu sociālo bāzi. Autors secina, ka bija arī kļūdas un ļaunprātības, bet tauta 20. gadu sākumā par spīti visām grūtībām veica varoņdarbu saimnieciskajā laukā. Un tāpēc 1923.-1929. gada periods kļuva par Latvijas saimnieciskā uzplaukuma periodu. 54000 jaunsaimnieku saņēma 25% no Latvijas zemes. Auga latviešu īpatsvars rūpniecībā un tirdzniecībā (1913. gadā 90% privāto uzņēmumu bija cittautiešu rokās). Banku kredīti palīdzēja vājākajiem saimnieciski nostiprināties. 1929. gadā rūpniecības uzņēmumos jau strādāja 72000 cilvēku. Nodrošināja pensiju kara invalīdiem, valsts ierēdņiem, pašvaldību darbiniekiem un skolotājiem. Nespējniekus apgādāja apriņķu un pagastu pašvaldības. 1923.-1929. gados strauji auga rūpniecība, piensaimniecība, linu ražošana, kokmateriālu sagāde, kas nodrošināja eksporta preces. A. Aizsilnieks kritiski vērtē valsts centienus paplašināt valsts sektoru tautsaimniecībā, lielākoties rūpniecībā un transportā. Tas vājināja privāto iniciatīvu un konkurenci un mazināja ekonomisko efektivitāti. Taču politiski tādi pasākumi tautsaimniecībā bija pamatoti, jo ebrejiem un vāciešiem vēl arvien piederēja vairāk rūpniecības, amatniecības un tirdzniecības uzņēmumu nekā latviešiem, kas sastādīja trīs ceturtdaļas no Latvijas iedzīvotājiem. Latviešu lomu tautsaimniecībā varēja un vajadzēja palielināt atbilstoši latviešu dominējošajai lomai likumdošanā un valsts pārvaldē.

No 1930. līdz 1933. gadam Latvijā, tāpat kā citās zemēs, bija saimnieciskā depresija. Preču pieprasījums krasi samazinājās, palielinājās bezdarbnieku skaits un pieauga arī protestēto vekseļu skaits. 1933. gadā Latvijā, kā arī visā Eiropā, stāvoklis uzlabojās. Taču Latvijas eksportējamo preču cenas pazeminājās. Daudzi uzņēmumi bankrotēja. Algas līmenis pilsētās un laukos pazeminājās. Daļa bezdarbnieku atrada darbu laukos, daļa iesaistījās sabiedriskos darbos. Ceļu būvēšanas darbos, kūdras rakšanā un meža darbos bezdarbniekam maksāja 2 latus dienā.

1934.-1940. gados K. Ulmaņa autoritārās valdības vadībā Latvijas tautsaimniecība tika būtiski pārkārtota. Šajā periodā ievērojami pieauga rūpniecības strādnieku skaits, paplašinājās aramzemes platība, palielinājās piemaksas par eksportējamām precēm. Bet A. Aizsilnieks kritizē dažus šī laika saimnieciskās dzīves aspektus, uzskatot, ka tā bija ekonomiskā sistēma, ko vadīja valsts bez noteikta plāna. Akciju sabiedrībās kapitāla daļa piederēja privātpašniekiem, bet kontrolpakete – valstij. Daudzus cittautiešu uzņēmumus valsts atpircā vai likvidēja. Tas nostiprināja latviešu pozīcijas tautsaimniecībā, bet kavēja privātuzņēmēju konkurenci. 1939. gadā ārzemju laukstrādnieku skaits pārsniedza 38000 cilvēku. Toties

rūpniecībā nodarbināto vietējo iedzīvotāju skaits piecu gadu laikā pieauga no 85000 līdz 118000. 1939. g. rūpniecības produkcijas vērtība palielinājās par vienu trešdaļu. Auga arī eksports. Trīskārtīgi samazinājās bezdarbnieku skaits. Dienas izpeļņa kvalificētiem strādniekiem pieauga no Ls 4,60 1934. gadā līdz Ls 5,85 1938. gadā. Tas nodrošināja samērā augstu dzīves līmeni. Slimokasēs 1939. gadā bija 229000 dalībnieku. Palielinājās pensionāru skaits.

1936. gadā valdība pazēmināja lata kursu, un tas veicināja saimniecisko rosību. Taču, pieaugot valsts uzņēmumu skaitam, pieauga arī valsts loma saimniecības vadīšanā un kapitāls tirgus attiecību sistēmā vairs neplūda uz efektīvākām nozarēm. Apslāpējot privāto uzņēmību, pastiprinājās ierēdņu birokrātisms. Valdība negribēja pārvērst lauku saimniecības par kapitālistiskiem uzņēmumiem. Līdz ar to trūka laukstrādnieku, jo pilsētās algoto strādnieku algu līmenis bija daudz augstāks. Valdība gan centās palielināt mašīnu skaitu laukos. Bet to kavēja tas, ka lauku saimniecību vairākums bija samērā mazs.

A. Aizsilnieks uzskata, ka ekonomiskās politikas trūkumu rezultātā tautas ienākums gandrīz nav pieaudzis. Tautas ienākumi caurmērā uz vienu iedzīvotāju bija nepietiekami – mazāki par Ls 500 gadā. Pastāvošās cietās cenas par lauksaimniecības precēm bija augstākas nekā brīvās tirgus cenas. Tas nozīmēja, ka starpību samaksāja pircēji vai paaugstināto nodokļu maksātāji.

1940.-1945. gadi bija saimniecības ārdīšanas laiks. 1940. gadā padomju vara nacionalizēja vairāk nekā 800 rūpniecības uzņēmumu. Rīgā vien tika nacionalizēti 9000 namu. Siktirdzniecības cenas palielinājās četras reizes. Viena gada laikā Latvijas iedzīvotāji kļuva nabagi.

A. Aizsilnieks negatīvi vērtē arī vācu okupācijas periodu (1941-1945). Viņš atzīmē, ka daudzi latvieši maldījās, domādami, ka vācu karavīri palīdzēs latvju tautai atjaunot savu neatkarību. Vācija gribēja iekļaut Latviju savā impērijā un pārvācošanai nederīgos pārvietot uz Krievijas apvidiem. 25000 vācu ierēdņu un uzraugu pakļāva Latvijas saimniecību vācu armijas apgādāšanas vajadzībām. Atkāpjoties no Latvijas, vācieši aizveda sev līdzī Rīgas uzņēmumu mašīnas, vairākas fabrikas tika uzspridzinātas. Latvija atkal bija nopostīta un izlaupīta. Nodarītie zaudējumi pārsniedza 600 milj. ASV dolāru.

Visai saturīgs ir A. Aizsilnieka atskats, kas rezumē un novērtē Latvijas saimniecības attīstības galvenās tendences. 1914.-1920. gados, kad karadarbība nepārtraukti turpinājās, Latvijas saimniecība bija galīgi izpostīta. Aramzeme un ganības aizauga krūmiem. Ēkas tika sagrautas.

Lopi izkauti. Mašinas aizvestas uz Krieviju. Taču latvju tauta pēc kara gadiem sadziedēja brūces – paplašinājās sējumi, auga ganāmpulki un palielinājās rūpniecības uzņēmumu skaits. To sekmēja latviešu uzņēmība, kas ir saimniekošanas pamats. Taču augstākie ierēdņi savu pieredzi bija uzkrājuši Krievijas impērijā, kas bija atpalikusi zeme. Turpinājās rutina un birokrātija. Vajadzēja visnotaļ apgūt Rietumu valstu pieredzi un atteikties no centieniem radīt vairāk valsts uzņēmumu un valsts monopolu. Latvijas valstsvīri, izvirzot pirmajā vietā nacionāli politiskus mērķus, nepietiekami rūpējās par tautas ienākumu vairošanu. Atceroties agrāko vācu muižnieku ekonomisko un politisko varu, bija pamats uzskatīt, ka mazākumtautību pārāk lielā loma Latvijas saimniecībā ir bīstama, jo valsts politiskā neatkarība izrādītos apdraudēta. Šādā situācijā bija mērķtiecīgi nevis vairost valsts uzņēmumu skaitu, bet atbalstīt latviešu privāto uzņēmību. Bet tas pietiekamā mērā netika nodrošināts. Visradikālāk latviešu ietekme auga lauksaimniecībā, kur bez atlīdzības nacionalizēja privātās muižas un sadalīja tās jaunsaimniekiem. Taču jaunsaimniecības bieži vien nevarēja racionāli apsaimniekot, jo tās bija mazas un izveidotas uz sliktas zemes. Zemkopībā un lopkopībā privāto uzņēmumu atbalstītāji guva virsroku, jo valsts pārdeva jaunsaimniekiem par lētu cenu zemi dzimtipašumā. Taču valsts paturēja savās rokās muižu vērtīgāko daļu – mežus, kuru vērtība vairākkārt pārsniedza jaunsaimniecību vērtību.

Rūpniecībā un tirdzniecībā latviešiem bieži vien trūka kapitāla un pieredzes. Tas pamudināja paplašināt valsts sektoru tautsaimniecībā. 1930. gadā trešā daļa no visiem Latvijas īpašumiem jau piederēja valstij un tās loma tautsaimniecībā nemitīgi pieauga. Tas veicināja korupciju, kukuļņemšanu. Šīs negatīvās parādības tika vairākkārt asi kritizētas, apsūdzot gan ierēdņus, gan politisko partiju darbiniekus. Taču visstraujāk valsts uzņēmumu skaits auga K. Ulmaņa autoritārā režīma gados. Tos dēvēja par nacionālām akciju sabiedrībām, kur ne mazāk kā 75% akciju piederēja valsts iestādēm. Speciāli radītā Latvijas kredītbanka, kas arī bija valstij piederoša akciju sabiedrība, likvidēja vairākas privātbankas un vēlāk arī privātos rūpniecības uzņēmumus, kurus atzina par dzīvotnespējīgiem. 1940. gada sākumā valsts uzņēmumi un monopoli jau dominēja. Padomju vara nacionalizēja atlikušos privātos uzņēmumus, arī privātos namus. Labākajā gadījumā privātā īpašumā tika atstāts mazs namiņš un kustamās mantas daļa. Pat sīkas amatnieku darbnīcas apvienoja arteļos vai valstij piederošos rūpniecības kombinātos. Tad sekoja vācu okupācija un hitlerieši paziņoja, ka visi bijušie Latvijas valsts īpašumi tiek pasludināti par Vācijas valsts īpašumu.

A. Aizsilnieks uzsver, ka ekonomiski visefektīvākie ir brīvi privāti uzņēmumi, kas sekmīgi attīstās, pateicoties konkurencei. Darbaspēks plūst tur, kur maksā augstāku algu, jo spēj algotus darbiniekus nodarbināt visproduktīvāk. Rezultātā vairojas tautas ienākumi un aug iedzīvotāju dzīves līmenis. Tā kā laukstrādnieku algas bija samērā zemas, laukos trūka darbaspēka. Tāpēc pieauga Polijā savervēto laukstrādnieku skaits, jo tie bija ar mieru strādāt par zemu algu. Rezultātā Latvijā dzīvojošo strādnieku potenciāls netika racionāli izmantots. Latvijas neatkarības pēdējos gados funkcionēja Darba centrāle, kas izvietoja algotus strādniekus attiecīgās nozarēs piespiedu kārtā. Iedzīvotājiem tika liegtas tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanās veidu. Tas samazināja darba produktivitāti un nacionālo ienākumu. Investīciju apjoms arī nebija pietiekami liels, bet bez mašīnu un ierīču uzkrāšanas ražošanas augšupeja nav iespējama. Privātpašnieku vietā valsts centās pati uzkrāt kapitālu, palielinot nodokļu apjomu. Neatkarīgās Latvijas pastāvēšanas sākumā valdība aktīvi rūpējās par ārzemju kapitāla vairošanu. Bet neatkarības pēdējos gados tā centās izspiest nelatviešu kapitālus. Tāpēc tie nereti legāli vai nelegāli aizplūda no Latvijas. Vienlaicīgi valsts centās noteikt, kas un ko ražos. Tāpēc ienākumi Latvijā auga lēnāk nekā daudzās citās zemēs.

A. Aizsilnieks visai kritiski analizē Latvijas saimniecības vājās puses, bet vienlaicīgi redz arī lielus sasniegumus. To, ko citas valstis veica ar vairāku paaudžu līdzdalību, neatkarīgā Latvija spēja realizēt daudz īsākā laikā. Par svarīgākiem sasniegumiem A. Aizsilnieks uzskata to, ka darbs un maize Latvijā bija katram darba spējīgam cilvēkam, ka jaunatnei tika nodrošināta izglītība, bet veciem un darba nespējīgiem – aprūpe.

Latvijas neatkarīgās valsts periodu vissikāk ir analizējis Ādolfs Šilde (1903-1990), pieredzējis jurists un žurnālists. Par viņa autoritāti liecina tas, ka viņš no 1951. līdz 1978. gadam (ar pārtraukumiem) bija Latviešu Centrālās padomes priekšsēdētājs – svarīgākās latviešu emigrantu organizācijas vadītājs. Ā. Šildes kritiķi pārmeta viņam, ka vācu okupācijas laikā viņš presē slavēja Hitleru un atbalstīja viņa ebreju iznīcināšanas politiku. Taču pēc Otrā pasaules kara, dzīvojot Vācijā, Ā. Šilde radikāli revidēja savus uzskatus un kļuva par konsekventu demokrātu, lojālu pret ebrejiem. Varbūt mutiska vai rakstiska grēksūdze nebūtu tik vērtīga kā vienpadsmit Ādolfa Šildes grāmatas, kas objektīvi un pārliecinoši apgaismo arī Latvijas attīstību no 1914.-1940. gadam un atmasko padomju varas teroru pēc Otrā pasaules kara. Sevišķi vērtīgas ir Ā. Šildes grāmatas par Latvijas neatkarības periodu. Autors rāda, ka latviešu sabiedriskās domas

attīstības gaitā jau pirms 1918. gada tapa valstiskās neatkarības ideja. 1914.-1917. gadu pieredze pārliecināja, ka cita reāla ceļa uz latviešu tautas brīvību un labklājību nevar būt.

Jā 1918. un 1919. gada notikumu izklāsts Ā. Šildes darbos maz atšķiras no E. Andersona u.c. autoru grāmatās teiktā, tad par 1920.-1940. g. periodu Šilde rakstīja sīki un vispusīgi. Viņa 1976. g. grāmatā parlamentārisma laiks neatkarīgajā Latvijā apgaismots 200 lappusēs, bet autoritārās valsts periods – 100 lappusēs. Pētnieks nav plaši apgaismojis Latvijas ārpolitiku šajos gados. To veica Rīgas vēsturnieks Alberts Varslavāns, kas daudzus gadus ir dziļi pētījis Latvijas un Lielbritānijas attiecības. Svarīgi ir arī Kārļa Poča zinātniskie darbi, veltīti Latvijas ārpolitikas problēmām. Ādolfs Šilde savās 11 grāmatās nav sīki apgaismojis Latvijas saimniecisko politiku – savā 1982. gada darbā viņš ir uzrakstījis 5 lappuses par agrārreformu Latvijā. Galveno uzmanību divās grāmatās par suverēnas valsts periodu Šilde pievērta politiskām problēmām, likumdošanas jautājumiem un kultūras dzīvei – Latvijas Satversmes izstrādāšanai, četru Saeimu darbībai, izglītībai un zinātnēi, kultūras iestādēm, grāmatniecībai un presei, baznīcai un reliģiskajām konfesijām. Runājot par Latvijas Satversmi, autors apskatīja ne tikai tās pirmo daļu, kas tika pieņemta, bet arī otro daļu, par kuru balsoja tikai 62 deputāti no 130 klātesošajiem, jo projekts neparedzēja plašu Latgales pašvaldību un noraidīja dažus citus Satversmes sapulces locekļu priekšlikumus. Taču Satversmes 2. daļas galvenie principi tika vēlāk realizēti Saeimas likumdošanas gaitā un paredzēja pilsoņu tiesības un pienākumus.

Parlamentārajai Latvijai bija raksturīga konsekventa demokrātija – vārda, preses, sapulču un biedrošanās brīvības. Tas dažkārt deva iespēju arī aizliegtām biedrībām turpināt savu darbību, mainot biedrības nosaukumu. 1921. gadā sociāldemokrāti dibināja Strādnieku sporta savienību (SSS) ar militarizētām sargu vienībām. 1925. gadā varas orgāni šo biedrību slēdza, bet tā atjaunoja savu nosaukumu kā "Strādnieku sports un sargs" (SSS) un apvienoja 5 bataljonus (kopā 1000 sargu). 1932. gadā SSS biedru skaits pārsniedza 6000 cilvēku un gandrīz puse no tiem bija sargi, kuru rīcībā bija šaujamie ieroči.

Savu nosaukumu mainīja pēc biedrības aizliegšanas arī fašistiski noskaņotā organizācija Gustava Celmiņa vadībā. Sākumā to dēvēja par Ugunskrustu, bet pēc aizliegšanas – par Pērkoņkrustu.

Ā. Šilde, rakstot par politisko ekstrēmistu organizācijām, norāda, ka Latvju nacionālā kluba biedrus satrauca tas, ka 1924. gadā ebrejiem

piederēja 41% no visiem tirdzniecības, rūpniecības un amatniecības uzņēmumiem, bet citu minoritāšu uzņēmējiem – 21%. Pērkonkrusts 1931. gadā pieprasīja, lai suverēna vara Latvijā piederētu nevis Latvijas tautai, kā norādīja Satversmes 2. pants, bet gan latviešu tautai. Ā. Šilde raksta, ka Pērkonkrusta ekstrēmās prasības sadūrās ar dzīves realitātēm, ka īsā laikā latviešu uzņēmēji nespēja uzkrāt kapitālus un bagātu pieredzi. Tāpēc latviešu uzņēmēji 20. gadu sākumā vēl nevarēja sekmīgi konkurēt ar minoritāšu uzņēmējiem.

Ā. Šildes zinātnisko interešu lokā nebija speciāla pētījuma par Latvijas armiju. Šo robu sedz vērtīga V. Bērziņa un A. Bambala grāmata. Toties Šilde ir daudz rakstījis par skolām un reliģiskajām konfesijām. Arī par mazākumtautību skolām un konfesijām – krievu, poļu, ebreju u.c. Šildes grāmatas papildina citi Rīgas un ārvalstu autoru pētījumi. Isidors Vizulis atzīmē, ka 30% no visām pamatskolām bija minoritāšu skolas. Ilga Apine raksturoja Latvijas valsts attieksmi pret vietējiem baltkrieviem. Leo Dribins parādīja ebreju kopienas īpatnības. Ēriks Jēkabsons rakstīja par poļu organizācijām Latvijā, bet Inesis Feldmanis apgaismoja Kārļa Ulmaņa autoritārās valdības attieksmi pret vāciešiem.

Ā. Šilde, rakstot par K. Ulmaņa vadīto 1934. gada 15. maija apvērsumu, atzīmē, ka plaši latviešu tautas slāņi labvēlīgi uzņēma notikušās pārmaiņas, jo bija neapmierināti ar politisko partiju ķildām un deputātu patvaļībām. Taču ģenerālis Jānis Balodis un Mārgers Skujenieks atbalstīja apvērsumu, ievērojot Kārļa Ulmaņa solījumu saglabāt Latvijas Satversmi pēc grozījumu izstrādāšanas. Parlamentārismu gribēja saglabāt arī Ādolfs Klīve. Šis populārais Latviešu zemnieku savienības darbinieks cerēja, ka drīz sanāks jauns parlaments – darbaspējīgāks nekā atlaistais. Šilde uzsver, ka 1934. g. maija apvērsuma laikā netika izlieta neviena pilīte asins, bet apcietināja ne tikai Saeimas sociāldemokrātijas deputātus, bet arī Jaunsaimnieku un sikgruntnieku partijas darbiniekus, pērkonkrustiešus, ebreju politiķus un skolotājus, kas saviem skolēniem izskaidroja, ka notikušās pārmaiņas ir nelikumīgas.

Raksturojot Kārļa Ulmaņa autoritāro režīmu 1934.-1940. gados, Ā. Šildes secinājumi daudzējādā ziņā sakrīt ar Rīgas vēsturnieka M. Skujiņa uzskatiem. Šilde norāda, ka jaunais režīms nepamatoti atsaucās uz tautas gribu, jo tikai vēlēšanu vai tautas nobalsojuma ceļā varēja konstatēt, ka jaunā politiskā sistēma ir leģitima. Autors arī apšaubā "vienotās tautas" principu un atzīst demokrātijas vērtību. Strīdīgs gan ir apgalvojums, ka pēc 1934. g. 15. maija Latvija vēl arvien bija demokrātiska republika, jo formāli agrākie likumi netika aizstāti ar jauniem likumiem. Taču Šilde atzīst,

ka jaunais režims faktiski nebija demokrātisks un valsts tiesiskā izpratnē pastāvēja diktatūra. Šajā sakarībā tiek citēts mēnešraksts "Sējējs", kas rakstīja, ka Ulmanis ir autoritāras valsts augstākais likumdevējs, pārvaldes vadītājs un galvenais tiesnesis. Likumdošanas iestāžu, pārvaldes orgānu un tiesas funkcijas vairs netika dalītas, bet koncentrējās vienās rokās – Ulmaņa personā. Kopš 1936. gada, kad Ulmanis bija ne tikai ministru prezidents, bet arī valsts prezidents, viņu dēvēja ne tikai par tautas vadoni, bet arī par Zemes valdnieku.

Ā. Šildes grāmatās atspoguļotas gan jaunās politiskās iekārtas negatīvās iezīmes, gan tās pozitīvie sasniegumi. Ulmaņa vadībā saimniecības un kultūras laukā tika sasniegts daudz tāda, kas neapšaubāmi pelna pozitīvu vērtējumu. 1935. gada jūlijā Latvijas kultūras fonda līdzekļus papildināja ar pastāvīgām piemaksām uz netiešu nodokļu rēķina. 1939. gadā atvēra Jelgavas Lauksaimniecības akadēmiju. K. Ulmanis ievadīja plānveidīgu monumentālo celtniecību. Trīsdesmito gadu otrajā pusē iesvētīja Brāļu kapus Rīgā, cēla Brīvības pieminekli galvaspilsētas centrā, veidoja Uzvaras laukumu. Attīstījās skolu celtniecība. Cēla arī Rīgas staciju, slimnīcu un pašvaldību ēkas. Augsti bija arī saimnieciskie sasniegumi. Lielu uzmanību K. Ulmaņa valdība pievērsa plānsaimniecības sistēmai, stimulēja visu ražošanas nozaru attīstību. Paplašinājās rūpniecība. Palielinājās zemnieku pirktpējas. Valdība sāka dibināt lielus uzņēmumus akciju sabiedrību veidā. Jauno ekonomisko kursu daži speciālisti raksturoja kā valsts sociālismu, bet latviešu tautsaimnieku vairākums to vērtēja pozitīvi. Ražoja vairāk lauksaimniecības mašīnu. Cēla Ķeguma spēkstaciju, kas apgādāja ar elektroenerģiju ne tikai pilsētas, bet arī laukus. Tiek atzīmēta pilsētu strādnieku reālās algas krišana sakarā ar lata vērtības pazemināšanos 1936. gadā. Bet lauku dzīves apstākļi uzlabojās. Tas piesaistīja laukiem daudz jaunu darba roku un veicināja bezdarba pārvarēšanu. Kopš 1936. gada labvēlīgāka nekā agrāk bija tirdzniecības bilance. Eksporta apjoms palielinājās. Latvijā bija maz bagātu cilvēku, bet vēl mazāk trūkcietēju ģimeņu. Galvenā šķira bija vidusšķira. Iedzīvotāju vairākumu veidoja sīkie un vidējie privātpašnieki, kas atbalstīja pastāvošo politisko un saimniecisko iekārtu, jo tā atbilda viņu interesēm.

Ādolfs Šilde nedod viennozīmīgu vērtējumu tām pārmaiņām, kas pārveidoja Latviju 1934.-1940. gadu periodā. Viņš salīdzina dažādus uzskatus, lai lasītāji varētu paši lemt – kāds viedoklis viņiem ir tuvāks. Autoritārā režīma piekritēji apgalvoja, ka Saeima ir lieka, jo likumus var pieņemt valdība un tādējādi būs lieki deputātu strīdi, kas neļauj pieņemt

lēmumus ar balsu vairākumu. Tautvaldības piekritēji to noliedza, uzskatot Saeimu par tautas gribas paudēju, par dažādu iedzīvotāju slāņu gribas izteicēju.

Parlamentārās iekārtas pretinieki redzēja galveno ļaunumu politiskās partijās, kas aizstāv nevis tautas intereses, bet savas šaurās intereses. Viņu oponenti uzskatīja – ja nepatika viena vai otra politiskā partija, tad varēja ievēlēt bezpartejiskus deputātus vai balsot par citas partijas kandidātiem.

Argumentu, ka daudzpartiju sistēma sašķēla tautu, demokrātijas piekritēji atspēkoja ar pretargumentu: pateicoties politiskajām partijām, tika radīta neatkarīga Latvijas valsts un tika organizēti pilsoņi savu interešu sasniegšanai. Daudzpartiju sistēmas pretinieki apgalvoja, ka latviešiem bija pārāk daudz partiju. Oponenti iebilda, ka mazākumtautībām arī piemita šī sērga.

Partijas veicināja korupciju un onkuļu būšanu – apgalvoja vieni. Šīs negatīvās parādības nav politisko partiju un Saeimas vaina, bet gan birokrātijas tradīcija – apgalvoja otri.

“Vislabāk ir stingra vara ar Vadoni priekšgalā”, paziņoja Ulmaņa diktatūras piekritēji. “Valdība, kuru tauta nekontrolē, ir bīstama”, iebilda oponenti. “Toties tāda valdība ir stabila”, sacīja autoritārā režīma piekritēji. Viņu pretinieki noraidīja šo argumentu, jo valstsvīru godkāriba un varaskāriba nenāk par labu tautai. Vieni norādīja, ka parlamentārā sistēma nelāva iesaistīt valdībā spējīgus politiķus, bet otri uzsvēra, ka Ulmanis bija 7 parlamentāro valdību galva.

Domstarpības izpaudās arī citos jautājumos. Satversmes pretinieki uzskatīja, ka Satversme nodrošināja Saeimai pārāk lielu varu, bet Satversmes atbalstītāji bija pārliecināti, ka Satversme ir nepieciešama un ka to var pilnveidot. Saeimas kritiķi atcerējās, ka Saeima noraidīja Satversmes grozījumus. Sekoja iebildums: grozījumi tika noraidīti tāpēc, ka tie apdraudēja demokrātiju.

Galvenais 15. maija apvērsuma atbalstītāju arguments bija tas, ka tautas vairākums apsveica 15. maija pārvērtības. To atspēkoja ar norādījumu – Ulmanis sāka apzināties, ka viņu neatbalsta tautas vairākums, tāpēc viņš izvairījās no vēlēšanām. “Tautas Vadoni visur sumina”, teica vieni. “Tā bija mākslīgi organizēta sumināšana”, atbildēja citi, “jo vairojās kluso skeptiķu skaits”.

Citas domstarpības skāra arī preses brīvības likvidēšanu un citas jaunās iekārtas iezīmes. Daļa iedzīvotāju domu brīvībai piešķīra svarīgu

nozīmi. Citi atkal uzskatīja par preses vainu ķengāšanos un tautas šķelšanu. Taču, neraugoties uz uzskatu dažādību, pretējo viedokļu atbalstītājus vienoja tas, ka dažādas politiskās orientācijas pilsoņi bija pārliecināti – visi Latvijas neatkarības gadi bija labākie gadi latviešu tautas vēsturē. Tie deva latviešiem nacionālās attīstības iespējas un nodrošināja tautas labklājības kāpināšanu. Ādolfs Šilde secina, ka latviešu tautas svarīgākais ieguvums ir suverēnās valsts idejas īstenošana. Nacionāli valstisku apziņu nespēja apslāpēt arī svešā okupācijas vara. Atceroties savu pirmo republiku, latviešu tauta bija dziļi pārliecināta, ka nākotnē izdosies atjaunot neatkarīgo Latvijas valsti. 90. gadu notikumi Latvijā pierādīja Ādolfā Šildes prognozes pareizību.

Viena no labākajām Ā. Šildes grāmatām ir viņa 1983. gada publikācija par komunistu represijām Latvijā, kas tika atkārtoti izdota Rīgā, tāpat kā viņa grāmata "Pirmā Republika".

Aprakstot sarkanā terora sekas, tiek atzīmēts, ka starp pirmajiem Padomju Krievijas čekistiem bija arī latviešu lielinieks Mārtiņš Lācis, kas uzskatīja, ka nevajag pūlēties, meklējot "vainīgā" naidīgās darbības pierādījumus. Izšķirošais ir personas sociālā izcelsme. Ja izrādījās, ka apcietinātais ir muižnieku vai turīgo pilsētnieku dēls, tad stingrs sods ir nepieciešams. Likumā čekistiem bija lieka. Viņi nošāva pulkvedi Fridrihu Briedi un daudzus citus bez tiesas prāvas.

Par P. Stučku (1865-1932) Ā. Šilde raksta, ka viņš bija politiķis ar lielu inteliģenci, bet ciniķis, kuru viņa svainis Jānis Rainis necieta. P. Stučkas vadībā 1919. gadā Latvijā nošāva pēc oficiālām ziņām vairāk nekā 5000 "kontrrevolucionāru". Faktiski upuru skaits bija daudz lielāks, jo bieži vien slepkavības neregistrēja. Sarkanā terora 1919. gadā padomju Latvijas varasvīri "attaisnoja" ar nepieciešamību nesaudzīgi cīnīties pret šķiras ienaidnieku – pasaules revolūcijas uzvaras vārdā.

Septiņdesmit gadu laikā (1918-1988) simtiem tūkstošu latviešu kļuva par sarkanā terora upuriem ne tikai Latvijā, bet arī Krievijā. Starp viņiem bija arī komunisti, kas ticēja marksismam kā kristīgie cilvēki Bībelei. Strādnieka dēls Kārlis Pečaks bija kļuvis par sarkanā profesoru, bet staļinisti viņu iznīcināja, jo viņi netiecās pēc ideālistiem, bet gan pēc nežēlīgiem liekuļiem. Apcietināja un šāva arī latviešu zemniekus Baltkrievijā, jo ar terora palīdzību gribēja iedvest bailes un nodrošināt paklausību. Apcietināja latviešu mācītāju Bašķirijā un Ivaru Smilgu Maskavā. Viņš bija viens no redzamākajiem lieliniekiem, bet aktīvs Trocka atbalstītājs. Opozicionārus Staļins necieta. Viņus iznīcināja pirmos. Uzskatu plurālisms bija pilnīgi izslēgts. Staļins neuzticējās latviešiem.

Tika nošauti PSRS vadošie darbinieki Jānis Rudzutaks (valdības priekšsēdētāja vietnieks), Roberts Eihe (zemkopības tautas komisārs), Jēkabs Alksnis (kara aviācijas pavēlnieks). Šo likteni neizbēga arī F. Dzeržinska tuvākie palīgi – Jēkabs Peters un Mārtiņš Lācis-Sudrabs, kā arī bijušais Krievijas Sarkanās armijas virspavēlnieks Jukums Vācietis. Staļina "tīrīšanas" akciju rezultātā cieta ne tikai apcietinātie komunisti. Soda nometnēs ieslodzīja arī viņu ģimenes locekļus. Sevišķi plašas represijas Padomju Savienībā bija 1937. gadā, un to upuri bija arī desmitiem tūkstošu Krievijas latviešu.

Latvijas iedzīvotājus atkal vajāja sarkanais terors 1940.-1941. gados. Čekistus Latvijā vadīja no Maskavas atsūtītais Simons Šustins, kas organizēja plašu slepenu "brīvprātīgu" ziņotāju tīklu. 1940. gada jūlijā tika apcietināti ne tikai pārkonkrustieši, bet arī dievturu vadonis Ernests Brastiņš, kas nebija politiskās organizācijas funkcionārs. Kad 1940. gada 21. jūlijā nelikumīgā Saeima pasludināja padomju varu Latvijā (bez tautas aptaujas), nākošajā dienā deportēja uz Krieviju Kārli Ulmani, kas pirms tam kā valsts prezidents apstiprināja ar savu parakstu Augusta Kirhenšteina valdības izdotos likumus. Pirms 1940. gada Saeimas vēlēšanām pret komunistu kandidātu sarakstu savus kandidātus izvirzīja demokrātiskie latviešu vēlētaji. Starp tiem bija rakstnieks Atis Kēniņš, jurists Voldemārs Zāmuēls, ģenerālis Jānis Balodis un agronoms Hugo Celmiņš. Ati Kēniņu un dažus citus komunistiskā saraksta konkurentus apcietināja. Skaitliski mazā un nevarīgā Latvijas komunistiskā partija nespēja noturēt savās rokās varas grožus. Galvenā loma bija valsts drošības orgāniem, kuros dominēja no Krievijas atsūtītie čekisti. Kad Latvija 1940. gada augustā tika pievienota Padomju Savienībai, latviešus gaidīja jauni terora uzplūdi. Ar katru mēnesi auga arestēto un nošauto skaits. 1940. gada otrajā pusē un 1941. gada pirmajā pusē čekisti nogalināja 1355 cilvēkus. Starp viņiem bija tikai 121 cilvēks, kas pretojās jaunajai varai. Šāva Latvijas pilsoņus arī tāpēc, ka viņi pirms 1940. gada rīkojās saskaņā ar toreiz pastāvošajiem likumiem. Deportēja sociāldemokrātu līderus Frici Menderu, Klāvu Lorencu, Kārli Būmeisteru, Frici Vesmani un Andreju Veckalnu. Tas, ka Lorencs un Menders sadarbojās ar jauno varu, netika ņemts vērā ... Apcietināja arī citu politisko partiju bijušos līderus – Marģeru Skujenieku no Progresīvās apvienības, Jezupu Trasunu no Latgaļu progresīvās partijas, Arvedu Bergu no labējā spārna politiķiem, krievu vecticībnieku līderi Meletiju Kaļistratovu un ebreju politiskos līderus Morduhu Dubinu un Markusu Nuroku. Arī bijušā laikraksta "Jaunākās Ziņas" redaktors Pēteris Blaus, kas bija Augusta Kirhenšteina valdības loceklis

un iestājās Komunistiskajā partijā, tika arestēts ... Masveida represijas vērsās pret skolotājiem, kuriem padomju vara negribēja uzticēt bērnu audzināšanu kā "ideoloģiski svešiem" elementiem. Ap 7000 skolotāju tika pārcelti citā darbā, 1500 tika atlaisti no amata vai paši atstāja darbavietu neciešamo apstākļu dēļ. 67 skolotāji tika apcietināti un pazuda bez vēsts, bet 372 tika ieslodzīti Sibīrijas spaidu darbu nometnēs.

Mežotnes lauksaimniecības vidusskolā un citās mācību iestādēs jaunieši sabojāja Staļina portretu. Apcietinātos skolēnus nežēlīgi piekāva ar gumijas nūjām.

1941. gada 13. jūnijā sākās masu deportācija pēc iepriekš sastādītiem sarakstiem. Tajos tika atzīmēta katra izsūtāmā "vaina": fašists, aizsargs, namu īpašnieks, bijušais baltgvars, Pērkonkrusta biedrs, nacionālists. Viņus izsūtīja bez tiesas lēmuma – administratīvā kārtā. Deportējamo ģimeni apcietināja čekists, kuru pavadīja vietējais komunistis, milicijas darbinieks un strādnieku gvardes pārstāvis. Arestētajai ģimenei bija atļauts paņemt līdž mantas, kas nepārsniedza 100 kg. Daudzi apcietinātie cilvēkiem nepiemērotos vagonos nomira ceļā, jo trūka pārtikas un ūdens, kā arī medikamentu. Viriešus atdalīja no sievietēm un bērniem un izmantoja spaidu darbos ieslodzīto nometnēs. Sievietes un bērnus gaidīja smags darbs un nabadzība izsūtīšanas vietās un čekistu stingrā kontrole.

Latvijas armijas virsnieku un instruktoru lielākā daļa tika demobilizēta. Armiju pārdēvēja par Sarkanās armijas teritoriālo korpusu, kurā noteicošā loma bija krievu virsniekiem. 1941. gada 14. jūnijā korpusu vasaras nometnes Litenē un citās vietās Gulbenes apkaimē ielenca čekisti ar ložmetējiem un tankiem. Latviešu virsniekus apcietināja (daļu nošāva), bet kareivju lielāko daļu demobilizēja, jo latviešiem neuzticējās. 1941. gada jūnijā pirms padomju armijas atkāpšanās no Latvijas Rīgas, Daugavpils, Rēzeknes un citos cietumos politiskos ieslodzītos iznīcināja.

1941. gada 13. un 14. jūnijā apcietināja un deportēja uz Sibīriju ap 20000 cilvēku. 12 mēnešos represēto skaits Latvijā pārsniedza 35000 cilvēku. Un tas bija tikai sākums. Ja staļinisti turpinātu valdīt Latvijā, tad terora upuru skaits nemitīgi augtu.

Karam sākoties, Krievija asi izjuta transporta līdzekļu trūkumu. Apcietinātos latviešus nereti dzina kājām uz austrumiem. Novārgušus un slimus nošāva ceļmalā. Tos, kas izdzīvoja, nodarbināja meža darbos, arī 47 grādu salā. Reti kāds no politiskajiem ieslodzītajiem izturēja vairāk kā divas nedēļas. Daudzi gāja bojā pārmērīga darba, bada un slimību dēļ. Sarkanais terors turpinājās 1944. gadā, kad padomju karaspēks atkal

okupēja Latviju. Deportācijas turpinājās vairākus gadus. Sevišķi smagi cieta karavīri, kas dienēja latviešu leģionā. Viņus uzskatīja par valsts nodevējiem, jo viņi vācu armijā karoja pret padomju armiju. Nelīdzēja paskaidrojumi, ka apsūdzētie uzskata sevi nevis par PSRS, bet gan par neatkarīgās Latvijas pavalstniekiem. Kuldīgas un Ventspils filtrācijas nometnēs ieslodzīja ap 35000 latviešu leģionāru, kas bija krituši gūstā. 1946. g. gūstekņus formāli atbrīvoja, bet drīz atkal apcietināja kā PSRS ienaidniekus. Rīgā 20000 arestēto civiliedzīvotāju likteni izšķīra nevis tiesa, bet ārkārtējās čekistu padomes. "Tiesa" notika ne tikai bez advokāta, bet bieži vien arī bez apsūdzētā klātbūtnes. Daudzus latviešus notiesāja spaidu darbos uz desmit vai pat piecpadsmit gadiem. Daudzus deportēja uz Sibīriju.

1949. gada martā deportēto skaits, pēc Ā. Šildes domām, vairāk nekā trīs reizes pārsniedza 1941. g. jūnija deportāciju – 430 vagonos izveda no Latvijas, kopskaitā ap 70000 apcietināto. Tie bija savā laikā turīgi zemnieki, arestētie nacionālie partizāni, kas ar ieročiem cīnījās pret lauksaimniecības kolektivizāciju un pārmērīgiem nodokļiem. Izsūtīja no Latvijas arī mežabrāļu atbalstītājus. Deportēja skolotājus un citus intelligences pārstāvjus, kuru nacionālā pašapziņa tika nosodīta kā naidīga ideoloģija.

Pēc Staļina nāves 1953. gadā terors nedaudz atslāba, taču tas turpinājās arī Hruščova valdīšanas laikā (1954-1964). Oficiālie paziņojumi, ka nav vairs politisku ieslodzīto, bija melīgi. Pēc Padomju Savienības komunistiskās partijas 20. kongresa, kas 1956. gadā negatīvi novērtēja staļinisko teroru, tika atbrīvota daļa politisko ieslodzīto. Bet latviešu patrioti, kas atbalstīja neatkarīgās Latvijas valsts ideju, joprojām tika uzskatīti par padomju varas niknākajiem ienaidniekiem. Cietumos un soda nometnēs ieslodzīja arī disidentus, kas cīnījās par politiskajām brīvībām un pret baznīcas vajāšanu. Tā bija N. Hruščova valdīšanas laikā. Tā tas turpinājās arī L. Brežņeva un citu PSKS CK ģenerālsekretāru laikā. Daļai deportēto gan atļāva atgriezties Latvijā. Bet daudzi, arī bijušie Latvijas armijas virsnieki, palika Noriļskā un citās izsūtījumu vietās. Daļu nošāva, bet citus izmantoja sevišķi smagos darbos. Daļa politiski vajāto latviešu pavadīja daudzus gadus padomju cietumos. Lubjankas cietums bija kaimiņos ar valsts drošības orgānu galveno pārvaldi. Maskavā politiski vajātie bija arī Butirkas cietumā un cietumā ar nosaukumu "Matroskaja tišina". Vladimiras pilsētas cietumā latviešu disidenti piedalījās bada streikā, protestējot pret cietuma administrācijas necilvēcisko rīcību. Tie latviešu patrioti, kas izdzīvoja un atgriezās Latvijā, dzīvoja čekistu uzraudzībā un nedrīkstēja mainīt savu dzīves vietu. Bija gadījumi, kad bijušie ieslodzītie

uzdrošinājās protestēt. Gunārs Rode, kas pēc 15 ieslodzījuma gadiem dzīvoja Rīgā, savā iesniegumā prasīja viņu atbrīvot no PSRS pavalstniecības, jo viņš ir dzimis Latvijā un viņa vecāki ir bijušie Latvijas pavalstnieki. Šādi iesniegumi, protams, palika bez atbildes. Padomju Savienībā nebija pat minimālās personības brīvības. Līdzīgus iesniegumus uzskatīja par noziegumu.

Ā. Šilde atzīmē, ka terora mērogs un formas septiņdesmito gadu beigās atšķīrās no čekistu metodēm četrdesmito gadu vidū. Tā, piemēram, 1945. gadā, pratinot nakti dzelzceļnieku Augustu Mertenu, viņu piespieda parakstīt pratināšanas protokolu, nelaujot to uzmanīgi izlasīt. Mertens tika konfrontēts ar "lieciniekiem", kas apgalvoja, ka viņš esot fašists. Bieži vien apsūdzētie "lieciniekus" agrāk nemaz nepazīna. Spīdzināšanas rezultātā arestētie nereti bija spiesti atzīties, it kā viņi vācu okupācijas laikā piedalījās ebreju iznīcināšanā. "Vainīgā" atzīšanās tika uzskatīta par pietiekamu pamatu tiesas lēmumam. Gunārs Rode atzīmēja, ka septiņdesmito gadu beigās politiski vajātajiem vairs nelauž kaulus un neizmet izkropļoto liķi ceļmalā. Toties čekistu rīcībā ir moderna noklausīšanās aparatūra un plašs slepenu ziņotāju tīkls. Dažus piespieda kļūt par čekistu informātoriem jau 1941. gada jūnijā, kad viņus apcietināja un deportēja. Gunārs Rode konstatēja, ka valsts drošības orgāni pūlas strādāt smalkākām metodēm nekā pirms divdesmit gadiem. Un tomēr atsevišķos gadījumos ir paredzētas "īpašas" izmeklēšanas metodes. Kaut gan parasti vairs tālāk par draudiem netika. Valsts drošības orgāni padomju varas laikā ne tikai pratināja vietējos iedzīvotājus, bet arī tūristus, kas apmeklēja Rīgu. Sevišķi piesardzīgi čekisti bija tad, kad Latvijā iebrauca latviešu emigranti, kas varēja informēt radniekus un paziņas par augsto dzīves līmeni Rietumos, atšķirībā no neapskaužamiem dzīves apstākļiem Padomju Savienībā.

Ā. Šilde sīki apraksta Jāņa Jahimoviča vajāšanu, jo tas bija zīmīgs gadījums divējādā ziņā. Šis vietējais polis bija komunistiskās partijas biedrs un viņu ieslodzīja republikas psihiatriskajā slimnīcā, sekojot Maskavas čekistu metodēm. J. Jahimoviča vajāšanas galvenais iemesls bija tas, ka viņš protestēja pret latviešu u.c. nekrievu tautu diskrimināciju. Pēc prokuratūras norādījuma viņu ievietoja Rīgas psihiatriskajā slimnīcā, kur ārsti ilgi pētīja šo personu. Izrādījās, ka viņš ir cēlies no daudz bērnu ģimenes un starp viņa radniekiem nav neviena psihiski slima. Viņš studēja Ļeņingradas universitātes Filosofijas fakultātē, pasniedza krievu valodu un literatūru Dagdas skolā. 1960. gadā bija nozīmēts par kolhoza priekšsēdētāju un 1963. gadā absolvēja Latvijas Lauksaimniecības

akadēmijas neklātienes nodaļu. Darba biedri uzskatīja J. Jahimoviču par enerģisku, izturīgu un sabiedrisku cilvēku. Viņš apprecējās 1960. gadā un bija triju bērnu tēvs. Attiecības ar sievu bija labas. Būdams līdz 1968. gada sākumam komunistiskās partijas biedrs, ir studējis marksisma-leņinisma klasiķu darbus un sekojis politiskiem notikumiem. Taču par šo pacientu ārstus informēja, ka sapulcēs viņš neatturējās no kritikas, kas komunistu vidū nebija pieņemta, un 1968. gadā zaimoja PSRS politisko un sociālo iekārtu, tāpēc viņu 1968. gada martā izslēdza no partijas un atcēla no amata. Turpmāk J. Jahimovičs rakstīja vēstules, kuras čekisti uzskatīja par padomju iekārtas nozākāšanas mēģinājumiem. J. Jahimoviča rakstus pārraidīja ārvalstu radiostacijas, ko uzskatīja par smagu noziegumu un psihiskās nenosvērtības izpausmi. Taču pacients uzskatīja sevi par garīgi veselu, un ārsti izmeklēšanas gaitā arī nespēja atklāt nekā patoloģiska. Viņi konstatēja tikai pacienta nervozitāti, kas radušās situācijas apstākļos bija dabiska. Bet pacientam bija laba atmiņa, un viņš uzskatīja sevi par politiķi, kas var pretendēt uz ārvalstu cilvēku tiesību aizstāvju atbalstu. Tāds bija ārstu komisijas slēdziens. Ārsti Markis un Krasjanskis negribēja viltot faktus un sastādītajā aktā raksturoja J. Jahimoviču kā taisnīguma aizstāvi, kas nedod pamatu viņu uzskatīt par garīgi slimu. Taču prokuratūra gribēja pārvērst J. Jahimoviču par psihiski slimu un cerēja, ka psihiatriskajā slimnīcā tas izdosies. Ārstiem sūtīja materiālus par viņa augstprātību, iedomīgumu, netaktiskumu darba laikā Krāslavas rajonā. Beidzot ārsts Risunovs parakstīja dokumentu, secinot, ka pacients cieš no paranoīdām pazīmēm.

Tiek aprakstīts vēl viens gadījums, kad tika vajāts komunisti. Tas bija 1898. gadā Lielvārdē dzimušais Jānis Ermansons. Pirms 1940. gada viņš piedalījās komunistu pagrīdes darbā un pat pārstāvēja Latvijas komunistisko partiju starptautiskā apspriedē Hamburgā. Taču 1940. gada vasarā pēc padomju karaspēka ienākšanas Latvijā viņš pārliecinājās, ka viņa ilūzijas par sociālismu ir pilnīgi nepamatotas. J. Ermansons acīmredzot neslēpa savu negatīvo attieksmi pret padomju varu. Rezultātā viņš 1949. gada 25. martā tika deportēts uz Sibīriju kopā ar savas ģimenes locekļiem. Viņš izdzīvoja un pēc 7 gadiem atgriezās Latvijā, kur viņu gaidīja aitu gana darbs un 12 rubļu liela pensija.

Ā. Šilde atzīmē, ka PSRS vadītāji ne vienu vien reizi apgalvoja, ka šajā zemē ir tikai kriminālnoziedznieki, bet politisko ieslodzīto it kā neesot. Viens no valsts drošības dienesta augstākajiem priekšniekiem J. Andropovs paziņoja, ka padomju valsts it kā nevajā citādi domājošos, bet soda tikai par kaitīgu uzskatu izplatīšanu. Tā bija liekulība, tāpat kā apgalvojums,

ka padomju valstī nepazīst vergu darbu. Ādolfs Šilde norāda, ka tieši šajā valstī arī 20. gs. vidū daudzi tūkstoši cilvēku tika arestēti un aizvesti uz Sibīriju vergu darbā.

LITERATŪRA

1. Aizsilnieks A. – Latvijas saimniecības vēsture 1914.-1945. – Sundbyberg: Daugava, 1968. – 983 lpp.
2. Apine I. – Baltkrievi Latvijā. – Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas Filozofijas un socioloģijas institūta Etnisko pētījumu centrs, 1995. – 90 lpp.
3. Bērziņš V., Bambals A. – Latvijas armija. – Rīga: Zinātne, 1991. – 108 lpp.
4. Dribins L. – Ebreji Latvijā. – Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas Filozofijas un socioloģijas institūta Etnisko pētījumu centrs, 1996. – 117 lpp.
5. Jēkabsons Ē. – Poļu minoritāte Latvijas republikā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1993. – Nr. 2. – 85.-97. lpp.
6. Feldmanis I. – K. Ulmaņa autoritārās valdības antivāciskie pasākumi // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1993. – Nr. 3. – 112.-120. lpp.
7. Skujiņš M. – Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma pamatiezīmes: 1934.-1940. // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1994. – Nr. 4. – 111.-134. lpp.
8. Šilde Ā. – Latvijas Vēsture 1914.-1940. – Valsts tapšana un suverēnā valsts. – Stokholma: Daugava, 1976. – 782 lpp.
9. Šilde Ā. – Pasaules revolūcijas vārdā. – Rīga: Elpa, 1993. – 425 lpp.
10. Šilde Ā. – Pirmā Republika. – Rīga: Elpa, 1993. – 379 lpp.
11. Varšlavāns A. – Latvija un Rietumu lielvalstis: 1928.-1929. gads // Latvijas Vēsture. – 1995. – Nr. 4. – 13.-17. lpp.
12. Varšlavāns A. – Rietumi un Latvijas "kreisās koalīcijas" valdības ārpolitiskās aktivitātes: 1927. gads // Latvijas Vēsture. – 1994. – Nr. 3. – 14.-21. lpp.
13. Varšlavāns A. – Rietumu politiskais faktors Latvijā: 1919. gads / // Latvijas Vēsture. – 1993. – Nr. 4. – 8.-15. lpp.
14. Vizulis I. – Latviešu tautas cīņa par brīvību (1917-1992). – Rīga: Apgāds Garā pupa, 1992. – 172 lpp.

7. ALFRĒDS CEIHNERS UN HEINRIHS STRODS

Dramatisks un traģisks periods Latvijas vēsturē bija 1940. un 1941. gads, kas vēl nav pietiekoši apgaismots zinātniskajā literatūrā. Vēsturnieki Ilga Gore un Aivars Stranga 1992. gadā Rīgā ir publicējuši visai saturīgu grāmatu par 1940. gada pirmo pusi. Vispusīgi un dziļi 1940.-1941. gadu notikumus analizējis Alfrēds Ceihners (1899-1987). Kā tautsaimnieks viņš 1937. gadā ir uzrakstījis grāmatu "Lauksaimniecība un zemnieki – Latvijas pamats", bet 1939. gadā publicējis darbu "Kārļa Ulmaņa saimnieciskā politika". A. Ceihners pētīja ne tikai ekonomiskas problēmas, bet arī vēsturiskus notikumus un, dzīvodams Rīgā, 1944. gadā uzrakstīja un publicēja fundamentālu darbu par 1940. un 1941. gadu, kas atkārtoti tika izdots Amerikas Savienotajās Valstīs, kur viņš dzīvoja pēc Otrā pasaules kara. Šajā grāmatā tiek uzsvērts, ka, aplūkojot PSRS attīstību, nevar paļauties uz komunistu vārdiem, jo tie neatbilst viņu darbiem. PSRS problēmas tiek analizētas, lai noskaidrotu padomju okupācijas sekas Latvijā. Krievijas komunistu saimniekošanas rezultātā turīgākie zemnieki tika izputināti un deportēti. Salīdzinot Latvijas saimniecisko attīstību ar Krievijas ekonomiku, tiek pierādīts, ka latviešu politiskā un saimnieciskā sistēma bija nesalīdzināmi pārāka. 1938. gadā Latvijā caurmērā uz vienu iedzīvotāju patērēja vairāk nekā 2 kvadrātmetrus vilnas auduma, bet PSRS trīsreiz mazāk, tāpēc valkāja nevis vilnas, bet kokvilnas kostīmus.

1939. gada beigās situācija Latvijā būtiski izmainījās. PSRS uzspieda Latvijai savstarpējās palīdzības līgumu un izvietoja Liepājā, Ventspilī un Mērsragā 25000 sarkanarmiešu. Divu mēnešu laikā Latviju atstāja 48000 vietējo vāciešu. 1940. gada jūnijā sekoja PSRS ultimatīvā nota. Rezultātā Rīgu, Daugavpili un citas pilsētas okupēja ap 100000 padomju karavīru. Maskavas pilnvarotie izveidoja Latvijas jauno valdību. Ministru prezidents un ārlietu ministrs bija 68 gadus vecais veterinarārsts Augusts Kirhenšteins – Latvijas Universitātes profesors. Iekšlietu ministra amatā iecēla rakstnieku Vili Lāci, kurš pagātnē bija zvejnieks, jūrnieks, ostas strādnieks, bibliotekārs. Ministri bija arī rakstnieks Jūlijs Lācis, žurnālists Pēteris Blaus, divi latgalieši, viens sociāldemokrāts, divi atvaļināti ģenerāļi. Īstais noteicējs okupētajā Latvijā bija PSRS Tautas komisāru padomes priekšsēdētāja vietnieks Andrejs Višinskis. A. Ceihners raksta, ka sākumā daļa latviešu bija priecīgi, ka K. Ulmaņa valdība krita. Tie bija marksistiski noskaņotie strādnieki, kuri PSRS dzīvi nepazīna un domāja, ka tur ir paradīze darbaļaudim. Taču zemnieki, kas dzirdēja par kolhoziem Krievijā,

bija pesimistiski noskaņoti un satraukti. 40000 aizsargu atbrūvoja. Privātīpašnieki vairs nedrīkstēja brīvi rīkoties ar savu mantu. 1940. gada 4. jūlija vēlēšanu likums, ko izdeva A. Kirhenšteina valdība, paredzēja, ka par Saeimas deputātu it kā var kļūt katrs Latvijas pilsonis. Ja tas tiešām tā būtu, tad komunistiem nebūtu nekādu izredžu iegūt balsu vairākumu. Viņus neatbalstītu 1100000 zemnieku un viņu ģimenes locekļi, 50000 amatnieku darbinicu īpašnieku un arī ierēdņi, ārsti, skolotāji u.c. Taču komunistu "Latvijas darba tautas bloka" kandidātu saraksts bija vienīgais, jo citus sarakstus Centrālā vēlēšanu komisija atteicās reģistrēt. Komunistu priekšvēlēšanu platformu parakstīja Latvijas Komunistiskā partija, Latvijas Darba Jaunatnes Savienība, arodbiedrības, 5 pagastu pārstāvji (no 517 Latvijas pagastiem), 17 kareivji (no 20000 karavīru). Kandidātu vidū bija A. Kirhenšteina valdības locekļi, rakstnieks Andrejs Upīrs un LKP līderi, kas nebija Latvijas pavalstnieki un nelegāli šķērsoja Latvijas robežu. Viens no šiem līderiem bija 1901. gadā dzimušais Žanis Spure – Rīgas kokzāģētavas strādnieks. Vairākkārt arestēts par nelegālu komunistisko darbību, viņš 1923. gadā tika izsūtīts uz PSRS. No 1936. gada – atkal nelegālā darbā Latvijā, bet 1940. gada aprīlī apcietināts. 1940. gada jūnijā viņu atbrīvoja no cietuma sakarā ar Kirhenšteina valdības izsludināto amnestiju. Līdzīgs liktenis bija arī citiem deputātu kandidātiem komunistiem. Raksturīgi, ka vairāk nekā 90 kandidātu (no 100) bija latvieši, lai uzsvērtu jaunās varas latvisko raksturu. Demokrātisko latviešu saraksts, ko ģengāja komunistiskā prese, tika noraidīts. Tā atbalstītājus apcietināja, pratināja, piekāva.

Komunisti pirms 1940. gada Saeimas vēlēšanām solīja zemniekiem un privātuzņēmējiem privātīpašuma saglabāšanu, bet pēc vēlēšanām nedomāja pildīt solījumu. Komunistu priekšvēlēšanu platformā nebija nekas teikts par padomju varas nodibināšanu un Latvijas pievienošanu Padomju Savienībai. 1940. gada 14. un 15. jūlija vēlēšanu komēdijā vēlētaji tika piekrāpti, un 21. jūlijā jaunā "Saeima" proklamēja padomju varu Latvijā. Ar draudiem piedabūja pie balsošanas un paziņoja, ka vairāk nekā 97% no balstiesīgajiem ir nobalsojuši par sarakstu Nr. 1 (2. un 3. saraksta nemaz nebija). Faktiski tika nodots daudz mazāk balsu, bet tomēr vairākums gāja balsot, kaut gan negribēja atbalstīt komunistus. Cilvēki balsoja, jo bija iebiedēti un neticēja, ka ir iespējams mainīt notiekošo. Pretēji latviešu tautas vairākuma gribai neatkarīgo Latviju pārvērtā par Padomju Latviju. Jaunajā valdībā, ko dēvēja par Tautas Komisāru Padomi, bija 18 locekļi. 15 no tiem bija komunisti, kas neatkarīgajā Latvijā piedalījās pagrīdes darbā un atradās cietumā. Jaunās valdības priekšsēdētājs bija V. Lācis,

bet A. Kirhenšteins kļuva par Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētāju. 1940. gada 5. augustā, kad Latviju "pieņēma" PSRS sastāvā, viņš savā runā apgalvoja, ka Latvijas iedzīvotāju dzīves apstākļi esot šausmīgi. Strādnieki dzīvojot pusbadā. Īstenībā Latvijā 1938.-1939. gados katrs iedzīvotājs caurmērā patērēja 85 kg gaļas gadā, bet Padomju Savienībā – četras reizes mazāk. Laukstrādnieka alga pirms 1940. gada bija mazāka nekā pilsētas strādniekam. Taču arī viņš pelnīja 600 latu gadā, kas līdzinājās 400 kg cūkgaļas, 200 kg sviesta vai 30 pāriem hromādas apavu. Rīgā vilnas uzvalku varēja nopirkt par 75 latiem, bet svaigu cūkgaļu – par 1,5 latiem kg. Kvalificēts latviešu strādnieks 1939. gadā pelnīja 150 latu mēnesī. Zemas kvalifikācijas strādnieces mēnešalga bija 70 latu, un tā pilnīgi nodrošināja iztikas minimumu.

Padomju Latvijā 1940. gada rudenī nominālās algas rūpniecības strādniekiem paaugstināja par 50%, brīvstrādniekiem – par 15%, laukstrādniekiem – par 20%, ārstiem – par 25%, skolotājiem – par 40%, taču drīz kļuva skaidrs, ka reālā alga pazeminājās. 1940. gada oktobrī auga plaša patēriņa preču cenas: apģērbam un apaviem – par 50%, bet piena un gaļas produktiem – par 25%. 1940. gada novembrī ieviesa rubļus, pielīdzinot tos latiem. Bet par rubli varēja nopirkt daudz mazāk nekā par latu. 1940. gadā maize kļuva dārgāka par 100%, cūkgaļa un sviests – par 150%, kokvilnas audumi – par 215%, bet cukurs – par 275%. Vilnas audumi maksāja par 650% vairāk, bet kokmateriāli – par 200% vairāk. Rīgas strādnieku ģimene izmantoja 12% no saviem ienākumiem drēbju, veļas un apavu iepirkšanai, 14% – dzīvokļa īrei, 5% – dzīvokļa apgaismošanai un apkurināšanai, 29% – mēbelēm, grāmatām u.c. izdevumiem. 100 latu mēnešalga sedza visus šos strādnieku ģimenes izdevumus, bet 1940. gada rudenī strādnieku ģimenei bija nepieciešams 300 rubļu mēnesī. 1940. gada maijā rūpniecības strādnieku vidējā alga bija 110 latu mēnesī. 1940. gadā tā it kā palielinājās, bet dzīves līmenis gan nepaaugstinājās. Lai nopelnītu nepieciešamo, vajadzēja pāriet uz akorda atalgojumu. Cenas strauji auga, un jo tālāk, jo vairāk bija jūtams rūpniecības un pārtikas preču trūkums.

Lauku iedzīvotājus visvairāk baidīja lauksaimniecības kolektivizācijas perspektīva, jo bija zināms, ka PSRS kolhoznieki dzīvo pusbadā. Komunistu avīzes un žurnāli apgalvoja, ka Latvijā tiks saglabātas zemnieku individuālās saimniecības. Latvijas Komunistiskās partijas pirmais sekretārs Jānis Kalnberziņš rakstīja, ka vācu baronu zemes nesadalīšana bezzemniekiem 1919. gadā bija nopietna kļūda, un 1940. gadā tā tiks labota. 1940. gada vasarā zemi pieprasīja 150000 personu. 37% no tām

bija laukstrādnieki, bet 38% – sīkzemnieki. Radīja 52000 jaunu saimniecību. 23000 saimniecību palielināja zemes platību, kas visās šajās saimniecībās nedrīkstēja pārsniegt 10 ha. Tik maza saimniecība nevarēja būt rentabla arī tāpēc, ka daudziem nebija sava lauksaimniecības inventāra. Tolaik pastāvošie likumi paredzēja, ka lauksaimniecībā nedrīkst palikt vairāk kā 30 ha zemes. 1941. gada martā 600 lauksaimnieku ģimenēm pilnīgi konfiscēja viņu saimniecības, un viņiem bija jāmeklē cita dzīvesvieta, jo šajās saimniecībās ierīkoja ap 50 mašīnu traktoru staciju un 500 zirgu un mašīnu iznomāšanas punktu. Tiem zemniekiem, kas apstrādāja tikai nelielu daļu no savas zemes, draudēja tiesa, cietumsods un mantas konfiskācija. To piedzīvoja, piemēram, Rēzeknes apriņķa zemnieks K. Tropiņš.

Lauksaimniecības produktu iepirkšanas cenas viena gada laikā būtiski pazeminājās, kas noveda pie zemnieku dzīves līmeņa pasliktināšanās. 1941. gada maijā rudzi bija jāpārdod divreiz lētāk nekā 1940. gada maijā. Labības piegāde bija obligāta. Sīksaimniecības piegādes minimums bija 65 kg labības no katra hektāra, bet lielākas saimniecības – 270 kg un arī vairāk nekā 100 litru piena – neatkarīgi no lopu skaita. Pirms 1940. gada zemnieki maksāja tikai nekustamās mantas nodokli, bet padomju varas laikā nāca klāt lauksaimniecības nodoklis – naudā un graudā. Tika organizētas zemes kopapstrādāšanas sabiedrības kooperācijas visvienkāršākajā formā: kopīgi raka grāvjus zemes nosusināšanai. Bet drīz vien dibināja pirmos kolhozus, kaut gan komunisti nesen apgalvoja, ka kolhozu nebūs. Abrenes apriņķa Augšpils pagastā 1941. gada jūnijā kolhozu nosauca Staļina vārdā. Tajā bija 250 ha, ko apstrādāja 20 krievu zemnieki: A. Jevdokimovs, A. Grigorjeva, D. Mihailovs u.c. Personīgajā lietošanā kolhozniekam palika 0,5 ha zemes, 2 govīs, 2 sivēnmātes, 10 aitai un 20 bišu saimju. Laikraksti uzsvēra, ka kolhozā iestājas labprātīgi. 1941. gada jūnijā nodibināja kolhozu arī Līvānu pagastā. Tā dibinātāji bija R. Romanovs, M. Stepanovs, M. Arhipovs u.c. krievu zemnieki. 41 personai piederēja 60 ha zemes, bet kolhoznieki papildus saņēma no valsts vēl 47 ha. Trešo kolhozu nodibināja Ludzas apriņķa Kārsavas pagastā. Ja karš nepārtrauktu kolektivizāciju, tā, neapšaubāmi, turpinātos arvien straujākā tempā. Dibināja arī valsts saimniecības (sovhozus), kurus nereti vadīja no Krievijas atsūtīti nemākuļi. Viņi nerūpējās par to, lai siens tiktu izžāvēts, un tas bieži vien gāja bojā.

1941. gada jūnijā tūkstoši turīgo lauksaimnieku kopā ar sievietēm un bērniem tika deportēti uz Sibīriju u.c. ziemeļu apgabaliem. Rezultātā Latvijas lauki zaudēja tos, kas sagādāja pārtikas produktus pilsētām un arī eksportam. Tos nicinoši dēvēja par budžiem un buržujiem. Viņiem

atņēma zemi un lopus. Viņiem laupīja brīvību un darba prieku. Viņus pazemoja un vajāja. Jelgavas apriņķa Zemes daļas vadītājs un viņam līdzīgie, kam nebija nekādas jēgas par lauksaimniecību, pavēlēja sēt labību sniegā, lai lielītos, ka viņam padotajā apriņķī sējas kampaņa pabeigta agrāk nekā citur, ka plāns izpildīts simtprocentīgi. Ka ražas nebūs, tas priekšniekus neuztrauca.

1941. gada 22. jūlijā Saeima nolēma nacionalizēt ne tikai zemi, bet arī privātos rūpniecības, transporta uzņēmumus, bankas un lielos namus. Motivēja to šādā veidā: darba tauta ir radījusi visas materiālās vērtības, tāpēc tām jāpāriet darbaļaužu rokās. Faktiski uzņēmumus pārņēma nevis tautas masas, bet valdošā birokrātija. Privātos uzņēmējus dēvēja par parazītiem, kas saraususi milzīgu peļņu uz algoto strādnieku darba rēķina.

Tie uzņēmumi, kas jau pirms 1940. gada piederēja neatkarīgajai Latvijas valstij, kļuva par padomju valsts īpašumu. Tādu uzņēmumu bija daudz. Formāli 1939. gadā bija tikai 108 valstij piederoši uzņēmumi ar 12400 algotiem darbiniekiem (no 117500 rūpniecībā nodarbinātajiem). Tā bija Valsts elektrotehniskā fabrika, metālrūpniecības uzņēmumi, visas cukurfabrikas.

Formāli privātas akciju sabiedrības bija lielākās tekstilfabrikas, kokapstrādāšanas uzņēmumi, dzirnavas, saldumu rūpniecība u.c. nozares. Taču gandrīz visas šo firmu akcijas piederēja valstij. Saskaņā ar 1940. gada 25. jūlijā pasludināto likumu bija jānacionalizē 804 lieli rūpniecības uzņēmumi ar vairāk nekā 20 strādniekiem, kuros bija nodarbināti 57000 strādnieku. Bija paredzēts nacionalizēt arī 155 celtniecības uzņēmumus, kuros strādāja vairāk nekā 9000 cilvēku. Kopā ar jau agrāk valstij piederošajiem uzņēmumiem nacionalizētās rūpnīcas un fabrikas ražoja trīs ceturtdaļas no Latvijas rūpniecības produkcijas. Lielajos rūpniecības uzņēmumos bija ap 76000 strādnieku un 12000 kalpotāju. 5000 rūpniecības uzņēmumos, kuros strādāja mazāk par 20 cilvēkiem katrā, darbinieku skaits bija 29000. Nacionalizācijas dalībnieki nereti rīkojās patvarīgi un konfiscēja arī mazus uzņēmumus, apsūdzot to īpašniekus kaitniecībā. Viņus apcietināja, bet apmelotāji kļuva par šo uzņēmumu vadītājiem. Tā kā uzņēmuma jaunā administrācija nebija kompetenta, darba disciplīna kritās un ražojumu kvalitāte pasliktinājās. Nereti tika izbrāķēta puse no ražotās produkcijas, piemēram, stikla rūpniecībā. Arvien biežāk izcēlās konflikti starp strādniekiem un speciālistiem. Uzņēmumos, kur bija ne mazāk par 20 darbiniekiem, ievēlēja strādnieku komitejas, kas centās kontrolēt administrācijas rīcību un veicināja strādnieku sadursmes ar to. Dažādas rūpniecības nozares vadīja vairāki tautas komisariāti. Tā,

piemēram, Latvijas Vietējās rūpniecības tautas komisariātam bija pakļauta ķīmiskā rūpniecība, ķieģeļu ceplī, stikla fabrikas u.c. uzņēmumi. Metālapstrādes nozare pārgāja Maskavas ierēdņu uzraudzībā. Latvijas Viegglās rūpniecības tautas komisariāts vadīja tekstilrūpniecību, ādas un apavu ražošanu u.c. nozares. Bet Mežrūpniecības tautas komisariāts – kokzāgētavas, mēbeļu fabrikas u.c. uzņēmumus. Pārtikas rūpniecības tautas komisariāts pārvaldīja cukura, konservu un tabakas fabrikas, alus darītavas u.c. uzņēmumus. Par nacionalizēto uzņēmumu direktoriem nereti iecēla inženierus un meistarus. Bet komunisti centās izvirzīt vadībā strādniekus, neraugoties uz to, ka viņiem trūka zināšanu un administratīvā darba pieredzes. Vadītājus ar augstskolas izglītību necienīja, un bieži vien garīgā darba darītājus atcēla no viņu amatiem kā aizdomīgas personas, kam nevar uzticēties. No 158 vieglās rūpniecības uzņēmumu direktoriem tikai 4% bija augstākā izglītība un 9% – vidēji tehniskā izglītība. Viņu alga bija piecas reizes mazāka nekā 1939. g. Šajā nozarē bijušie strādnieki kļuva par uzņēmumu direktoriem tikai 46 gadījumos un veidoja mazāk par vienu trešdaļu no vadītājiem. Pārtikas rūpniecībā direktoru no strādnieku vidus bija gandrīz puse – 40 no 85. Agrākajās darba vietās neatstāja aizsargus, studentu korporāciju locekļus, bijušos virsniekus, kas pirms 20 gadiem cīnījās frontē pret sarkanarmiešiem, tos, kam bija radinieki ārzemēs, augstākos ierēdņus. Visai negatīva attieksme bija pret turīgiem cilvēkiem, kurus uzskatīja par "šķiras ienaidniekiem". Kadru daļā bija jāaizpilda aptaujas lapa ar 61 jautājumu. Liela uzmanība tika pievērsta strādājošo ideoloģiskajai apstrādāšanai. Politiskās nodarbības nereti vadīja padomju armijas virsnieki. Galvenie mācību priekšmeti bija – boļševiku partijas vēstures īsais kurss un PSRS konstitūcija. Nodarbības apmeklēja, jo pretējā gadījumā varēja zaudēt darbu un pat nokļūt cietumā. Jautājumus centās neuzdot, bet daudzi klausītāji PSRS konstitūcijas studēšanas gaitā pārliecinājās, ka pamatlikumā formāli pasludinātās politiskās brīvības un tiesības ir pretrunā ar reālo sabiedrisko praksi, kas izslēdz vārda, preses un biedrošanās brīvību. Latvijas universitātes sagatavošanas kursos mācījās 400 cilvēku. 70% no tiem nāca no strādnieku un trūcīgo zemnieku ģimenēm. Valdīja uzskats, ka tieši šie iedzīvotāju slāņi atbalstīs padomju varu.

1940.-1941. gadu darba rezultāti rūpniecībā nebija iepriecinoši. Finieri ražoja par 12% mazāk nekā 1938. gadā, bet cementu – par 10% mazāk. Amatnieku darbnīcas nīkuļoja, jo trūka izejvielu. Arvien biežāk tika ražota zemas kvalitātes produkcija. Galvenais neveiksmju cēlonis bija privātās iniciatīvas izskaušana. Uzņēmumu vadītāji neuzdrošinājās kaut ko iesākt,

kamēr nesaņēma instrukciju no augstākstāvošām instancēm. Produkcijas pašizmaksu sadārdzināja arī pārmērīgi lielais pārvaldes aparāts. Piemēram, vienā kokzāģētavā no 40 nodarbinātajiem bija tikai 19 strādnieku, bet kantora darbinieku – 10 un sargu – 11. Tā bija visai raksturīga parādība, jo birokrātiskā uzskaitē un kontrole tolaik bija svarīgāka nekā pats ražošanas process. 1941. gadā likvidēja amatnieku darbnīcas, kurās strādāja pat 3 algoti darbinieki. Komunistu laikraksts "Cīņa" 1941. gada februārī rakstīja, ka arī sīkos uzņēmumos nav pieļaujama algota darbspēka ekspluatācija.

Sarežģīts stāvoklis bija arī tirdzniecībā. Iepirkšanās drudzi noteica bažas, ka drīz vien preces izzudīs. Situāciju pasliktināja tas, ka pircēju vidū bija daudz padomju virsnieku un viņu ģimenes locekļu, kuri pirka drēbes, apavus u.c. preces lielā daudzumā. Krievijā nebija iespējams nopirkt pat rokas pulksteņus, un preču pārpilnība Latvijas veikalos pārsteidza iebrāucējus. Tirgotāji slēpa preces, lai tās vēlāk pārdotu par paaugstinātām cenām. Cietumsoda draudi nespēja to novērst, jo veikalu īpašnieki gribēja sakrāt līdzekļus, paredzot, ka privātie veikali tiks likvidēti. Mazos veikalus pagaidām atstāja īpašniekiem, bet lielos tirdzniecības uzņēmumus nacionalizēja saskaņā ar Saeimas 1940. gada 22. jūlija lēmumu. Tādu uzņēmumu bijai vairāk par 2000. Dzelzceļa transports jau pirms 1940. gada piederēja valstij, bet tirdzniecības flotes kuģu īpašnieku mantu nacionalizēja. Ja kuģu kapteiņi neatgriezās no ārvalstu ostām, viņu ģimenes locekļiem draudēja represijas. 1940. gada oktobrī Latvijas Augstākā Padome pasludināja dekrētu par lielo namu nacionalizāciju. Par tādu uzskatīja pat nelielu māju ar 11 istabām, kuru kopējā platība pārsniedza 220 kvadrātmetrus. Bijušajiem namu īpašniekiem bija jāmaksā ires maksa. Tā bija niecīga, bet vienam cilvēkam paredzēja tikai 9 kvadrātmetrus. "Liekās" istabas bija jāatdod jauniem īrniekiem. Uzņēmumu un namu nacionalizācijas gaitā konfiscēja arī bijušo īpašnieku ieguldījumus bankās. Ieguldītājs varēja saņemt tikai Ls 100 mēnesī. 328000 strādnieku un kalpotāju, kā arī 170000 zemnieku bija spiesti nopirkt valsts aizņēmuma obligācijas. Tas vēl vairāk pasliktināja Latvijas iedzīvotāju materiālo stāvokli.

Tautā 1940.-1941. gadu Latvijā dēvēja par baigo gadu, jo tas bija plaša mēroga sarkanā terora gads. Apcietināja un nošāva policistus, armijas virsniekus, bijušo politisko partiju funkcionārus, ministrus, diplomātus un pat neitrālus cilvēkus, kam politika bija sveša.

1941. gada nakti no 13. uz 14. jūniju tautā dēvēja par "Bērtuļa nakti". Pēc iepriekš sagatavotiem sarakstiem vienlaicīgi apcietināja ap 15000

latviešu, lai neviens nepaspētu aizbēgt. Arestētos smagajās automašīnās aizveda uz dzelzceļa stacijām, lai vīriešus, sievietes un bērnus deportētu uz Sibīriju. Aiz restotiem vagonu logiem bez barības un ūdens daudzi mira no slimībām un bada. A. Ceihners raksturo deportētos. To vidū bija 3838 lauksaimnieki kopā ar ģimenes locekļiem (arī 27 agronomi). Rūpniecības un amatniecības darbinieku bija vairāk nekā 1000 – 780 strādnieku, 196 uzņēmēji, 61 inženieris. Starp transporta darbiniekiem bija 150 dzelzceļnieku, 20 jūrniece, 11 šoferu. Deportēto vidū bija 538 virsnieki, 90 kareivju un 353 policisti. Represiju upuru vidū bija arī 1240 valsts ierēdņi, pašvaldības darbinieki un tiesneši, kā arī 350 skolotāji, 23 garīdznieki, 70 ārsti, 56 advokāti, daudzi profesori, rakstnieki un žurnālisti. Deportēja arī namu īpašniekus, studentus, skolēnus un pirmskolas vecuma bērnus. 1940. un 1941. gadā apcietināja vai nošāva vairāk par 35000 personu. Kara pēdējās dienās padomju karaspēks atkāpjoties aizveda sev līdzī tūkstošiem vīriešu un sieviešu pret viņu gribu. 1355 noslepkavoto vidū bija nacionālie partizāni, kas jau pirmajās kara dienās cīnījās pret sarkanarmiešiem. A. Ceihners secina, ka Latvijas boļševizācijas gads bija melu, laupīšanas, spīdzināšanas un slepkavošanas laiks.

Pētot 1940.-1941. gada notikumus, A. Ceihners izmanto plašu literatūru un daudzus avotus. Viņš citē Ļeņina un Staļina rakstus, analizē padomju laikrakstu saturu, kā arī dažādus dokumentus un statistiskos materiālus. Lielu interesi izraisa fotoattēli, kas spilgti raksturo 1940. un 1941. gadu Latvijā. Svarīgi ir arī autora paskaidrojumi, paraksti zem fotoattēliem: vēlētajus "organizēti" un ar mūziku dzen uz vēlēšanu iecirkņiem; strādnieku gvarde, apbruņota šaujamiem ieročiem, soļo pa Rīgas ielu; nelatvieši un komunisti ar sajūsmu piedalās kārtējā manifestācijā. Visai raksturīgs ir attēls par Rīgas ģimnāziju audzēkņu manifestāciju. Skolēnu sejas ir drūmas. Acīmredzot viņi bija spiesti piedalīties gājienā un tāpēc ir noskumuši. Grāmatā ir arī fotogrāfijas, kurās redzami sakropļotu cilvēku liki. Tos atrada pēc sarkanarmijas atkāpšanās. Vienā no fotogrāfijām lasītājs redz padomju Latvijas valdības locekļus, un autors min viņu amatus. Latvijas Augstākās Padomes deputāti bija tie paši 1940. gada Saeimas deputāti. Saeimu pārdēvēja par Augstāko Padomi. Bet valdības locekļu sastāvs izmainījās. Fotoattēlā ir rakstnieks Vilis Lācis, kas kļuva par Tautas Komisāru Padomes priekšsēdi. Viņš 1928. gadā bija nelegālās komunistiskās partijas loceklis un 1940. gadā atkal bija komunisti. Viņa vietnieks un Valsts plāna komisijas priekšsēdētājs bija Fricis Deglavs, ko 1931. gadā ievēlēja par nelegālās komunistiskās partijas Centrālās

Komitejas pirmo sekretāru. Viņš vairākkārt uzturējās Latvijā, bet ilgāk Krievijā un arī Zviedrijā. Zernkopības tautas komisārs Jānis Vanags bija diplomēts agronoms, kas arī piedalījās pagrīdes darbā. Nelegālā darbā piedalījās arī sociālās nodrošināšanas tautas komisārs Alfreds Nurža, kas bija gadījuma darbu strādnieks un komunistiskās partijas biedrs kopš 1930. gada. Iekšlietu tautas komisārs Alfons Noviks bija Latgales komunisti, kas 1940. un 1941. gadā bija viens no čekistiem – represiju vadītājiem. Izglītības tautas komisārs Jūlijs Lācis – bezpartejiskais valdības loceklis. Viņš drīz tika apcietināts un nošauts. Bijušā žurnāla "Atpūta" redaktora J. Lāča līdzdalība padomju valdībā, iespējams, bija mēģinājums radīt iespaidu, ka tā nesastāv no komunistiem vien. Otrais bezpartejiskais komisārs bija bijušais sociāldemokrāts Jānis Jagars, kas vadīja komunālo saimniecību. Gandrīz visi valdības locekļi bija komunisti ar pagrīdes stāžu: vieglās rūpniecības tautas komisārs – kurpnieks Kārlis Šics, darba tautas komisārs – dzelzceļnieks Ludvigs Kažemaks, vietējās rūpniecības tautas komisārs – inženieris Kārlis Karlsons, finansu tautas komisārs – students Arnolds Tabaks, mežsaimniecības tautas komisārs – ostas strādnieks Jānis Gustsons, tirdzniecības tautas komisārs – strādnieks Jānis Pupurs un tieslietu tautas komisārs – slimokasu darbinieks Andreis Jablonskis. Tādējādi lielākā valdības locekļu daļa bija strādnieki, kam nebija nedz zināšanu, nedz darba pieredzes tajā nozarē, ko viņi vadīja. Augstskolas izglītība bija tikai trijiem valdības locekļiem.

Alfrēda Ceihnera grāmatas materiāli dod vispusīgu priekšstatu par tām izmaiņām Latvijā, kam bija tālejošas negatīvas sekas.

A. Kirhenšteina valdība, ko izveidoja 1940. gada 20. jūnijā, bija tikai padomju okupācijas maskēšanās līdzeklis. Daži Latvijas pilsoniskie demokrāti jūnija beigās apsveica šo valdību, cerēdami, ka tā atjaunos parlamentāro iekārtu, kas pastāvēja pirms 1934. gada 15. maija. Arī vairāki ārvalstu sūtņi Rīgā un Latvijas sūtņi ārzemēs ne uzreiz saprata, ka Latvijā demokrātijas nebūs. Aizdomīgi simptomi jo tālāk, jo vairāk izpaudās komunistiskajā presē. Taču pirms Saeimas vēlēšanām par padomju varas nodibināšanu Latvijā oficiālos dokumentos neieņinējās. Satrauca gan tas, ka 1940. gada 5. jūlijā manifestanti šo lozungu popularizēja. Gājiena dalībniekiem bija transparenti ar lozungiem "Lai dzīvo padomju Latvija!". Nākošajā dienā komunistu laikraksts "Cīņa", informējot par šo faktu, nekomentēja to ne pozitīvi, ne negatīvi. Tāda taktika "palīdzēja dezorientēt vēlētājus", kas cerēja, ka dažu kreiso komunistu izlēcieni neatspoguļo viņu partijas vadības viedokli. Bet jau 1940. gada 21. jūlijā pirmajā Saeimas sēdē tika pieņemta deklarācija par padomju varas nodibināšanu Latvijā.

Un tajā pašā dienā nolēma izveidot pilnvaroto deputātu delegāciju, kas dosies uz Maskavu "lūgt" PSRS Augstāko Padomi uzņemt Latviju Padomju Savienības sastāvā. Visi šie lēmumi tika pieņemti vienprātīgi, jo neviens deputāts neuzdrošinājās balsot pret. Saeimas lēmumus par jaunu politisku iekārtu motivēja ar nepārliecinošu argumentu. Apgalvoja, it kā vēlētāji to prasa. Tāds paziņojums balstījās uz atsevišķu sapulču rezolūcijām, kur klātesošie atklāti balsoja, jo neuzdrošinājās protestēt. 1940. gada 21. jūlija sēdē Saeimas deputāti noklausījās strādnieku, zemnieku, kareivju un intelligences "pārstāvju" runas, kurās viņi atbalstīja padomju varas lozungu un Latvijas pievienošanu Padomju Savienībai. Katram domājošam cilvēkam bija pilnīgi skaidrs, ka vairākas sapulces un daži iepriekš instruēti runātāji nevar izteikt tautas gribu. To varētu tikai tautas aptauja patiesas demokrātijas apstākļos. To arī paredzēja 1922. gada Satversme, kas paredzēja, ka mainīt valsts politisko iekārtu var tikai tādā ceļā. A. Kirhenšteina valdība vairākkārt atsaucās uz šo Satversmi un citiem Latvijas parlamentārās republikas likumiem, bet īstenībā to neievēroja. Par to liecina Centrālās vēlēšanu komisijas rīcība. Komisijas priekšsēdētājs bija bijušais sociāldemokrātu līderis Ansis Buševics, kas 1940. gadā iestājās Latvijas komunistiskajā partijā. Ievērojot partijas norādījumus, viņš, ne bez svārstīšanās, noraidīja visus kandidātu sarakstus Saeimas vēlēšanās, izņemot komunistu sastādīto sarakstu. Tāda rīcība formāli tika pamatota ar to, ka valdības papildus izdots likums atļauj reģistrēt tikai to kandidātu sarakstus, ar kuru platformu iepazīstināja plašas vēlētāju masas. Šādu prasību neparedzēja Latvijas parlamentārās republikas likumi. Jāatzīmē arī, ka drosmīgs tipogrāfijas īpašnieks uzdrošinājās nodrukāt latviešu demokrātisko vēlētāju priekšvēlēšanu platformu lielā metienā. Bet tas nelidzēja. Centrālā vēlēšanu komisija apgalvoja, ka neesot pierādījumu, ka platformu lasījušas plašas vēlētāju masas. Bet publicēt šo dokumentu populārākajās Rīgas avīzēs nebija iespējams, jo avīžniekiem tas bija stingri aizliegts. Visas avīzes 1940. gada jūlijā kontrolēja komunistiskā partija, kas savukārt bez ierunām izpildīja visus Maskavas varasvīru norādījumus. Saeimas vēlēšanas un tās delegācijas brauciens uz Maskavu, kur 5. augustā noformēja Latvijas iekļaušanu PSRS sastāvā, bija farss. Delegācijas sastāvā bija ne tikai Augusts Kirhenšteins un daži komunisti, kas pirms 1940. gada darbojās pagrīdē. Bez vadošajiem komunistiskās partijas darbiniekiem – Ievas Paldiņas un Pētera Plēsuma – delegācijas locekļi bija arī bezpartejiskais jurists no Latgales Juris Pabērzs un rakstnieks Andrejs Upīts. PSRS Augstākās padomes 5.

augusta sēde atgādināja teātra izrādi ne mazākā mērā kā Saeimas 21. jūlija sēde. Runātāji teica to, ko uzrakstīja un akceptēja citi.

Tikpat liekulīga bija padomju Latvijas konstitūcijas pieņemšana 1940. gada augustā. To negatavoja gadiem ilgi, bet burtiski norakstīja no Baltkrievijas konstitūcijas teksta. Vienīgi vārdu "Baltkrievija" aizstāja ar vārdu "Latvija".

A. Ceihners savā grāmatā raksta par strādnieku gvardi, kas apvienoja 10000 dalībnieku. Tos iesaistīja rūpnīcu un tiltu, kā arī sapulču un demonstrāciju apsargāšanā. Lai iestātos šajā organizācijā, bija nepieciešama arodorganizācijas vai komunistiskās partijas biedra rekomendācija. Taču latviešiem neuzticējās un strādnieku gvardi 1941. gada sākumā izformēja. To atjaunoja tikai kara sākumā, lai apbruņotu strādniekus un iesaistītu viņus cīņā pret vācu armiju.

A. Ceihners arī raksta, ka komunistiskā partija bija pārāk maza un vāja, lai vadītu valsti. Šo robu mēģināja aizpildīt, sūtot no Krievijas uz Latviju partijas darbiniekus, ierēdņus un čekistus, kuri reti pārvaldīja latviešu valodu un slikti orientējās vietējos apstākļos. Neraugoties uz visu to, komunistu partija bija vienīgā partija, un tās norādījumi bija obligāti visiem.

1940. gadā Latvija tika iekļauta staļinskajā sistēmā. Tā bija ne tikai teroristiska sistēma, bet arī sabiedriska iekārta, kas piekopa administratīvi birokrātiskas saimniecības vadīšanas metodes. Ražoja, lai izpildītu augstākstāvošo komandas, bet materiālās ieinteresētības nebija. Tāpēc visas Latvijas dzīves nozares piedzīvoja dziļu krīzi. 1940.-1941. gads Latvijas vēsturē bija viens no drūmākajiem gadiem, kad tika likvidēta neatkarīgā Latvijas valsts.

Otrā Latvijas okupācijas bija vācu okupācija 1941.-1945. gados. Šo periodu vispusīgi atspoguļoja savā 1994. gadā iznākušajā grāmatā Rīgas vēsturnieks Heinrihs Strods. Latvijas universitātes profesors H. Strods dzimis 1925. gadā un 20 gadu laikā (līdz 1985. gadam) ir bijis Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta zinātniskais līdzstrādnieks. Pēc tam – universitātes katedras vadītājs. Pētījis Latvijas 18. un 19. gs. vēsturi u.c. problēmas. 1996. gadā tika publicēta viņa grāmata par nacionālajiem partizāņiem 1944.-1956. gados.

H. Stroda grāmata par Otro pasaules karu aplūko sarežģītas latviešu tautas vēstures ekonomiskās un politiskās problēmas. Autors pirmo reizi analizējis ne tikai Rīgas, bet arī Vācijas Federatīvās Republikas, Lielbritānijas un Amerikas Savienoto Valstu arhīvu līdz šim neizmantotos

dokumentus, kā arī memuārus un citu pētnieku darbus, tajā skaitā R. Bangerska un Ž. Unāma atmiņas, V. Zariņa pētījumus par vācu fašistu politiku, M. Vestermaņa publikācijas par holokaustu Latvijā, H. Biezā grāmatu par latviešu nacionālajiem partizāniem 1944.-1945. gados u.c. H. Strods parādīja, ka Ādolfa Hitlera ekspansijas politikas koncepcija radās ilgi pirms tam, kad nacisti nāca pie varas Vācijā. Jau 20. gados savā grāmatā "Mein Kampf" Hitlers paredzēja kolonizēt zemes austrumos, iekarot "dzīves telpu" vāciešiem. Nacismam ir raksturīga tieši šāda ģeopolitika, līdz galējībai novests vadoņa kults un šovinisms, kas ir cieši saistīts ar rasismu – vācu āriešu pārkuma sludināšana un neāriešu verdzināšana un iznīcināšana. Pēc 20 neatkarības gadiem Latvija 1941. gadā atkal izrādījās zem vācu naglotā papēža. Beidzās padomju okupācijas gads, un sākās vācu okupācijas periods. 1941. gada jūnijā beigās vācu karaspēks ieņēma gandrīz visu Latvijas teritoriju, un 1. jūlijā daudzi latvieši sveica vācu karavīrus Rīgas ielās cerībā, ka Vācija palīdzēs atjaunot neatkarīgo Latvijas valsti. Taču vācu okupācijas režīms vajāja latviešu nacionālos centienus. Latvija kļuva par Vācijas provinces "Ostland" sastāvdaļu. Šīs provinces priekšgalā bija reihskomisārs ģenerālis Heinrihs Loze. Provinces sastāvā bija 4 ģenerālapgabali – Lietuva, Latvija, Igaunija un Baltkrievijas rietumu daļa. Latvijas ģenerālapgabalu vadīja bijušais zobu tehniķis Otto Heinrihs Drekslers. Latvijā bija 6 apgabali, kurus vadīja ģebliskomisāri ar sēdekli Rīgā, Daugavpilī, Valmierā, Jelgavā un Liepājā (sestais apgabals bija Rīgas pilsēta). Rīgas virsbirģermeistars bija Hugo Vitroks. Viņš bija Ostlandes reihministra Alfreda Rozenberga svainis (ši ministrija bija Berlīnē) un mūža beigās savos memuāros nosauca ebreju apšaušanu Rīgas apkaimē par bezdievīgu ļaundarību. Vācu okupanti paredzēja, ka daudzi rasiski pilnvērtīgi latvieši simpatizēs Vācijai un atbalstīs to, bet tiem nevar pilnīgi uzticēties, jo viņi ir nacionālās apziņas nesēji un līdz ar to tomēr Vācijas pretinieki. Hitlerieši plānoja pēc uzvaras karā pārvācot tos latviešus, kam piemīt āriešu rases iezīmes, bet pārējos deportēt uz Krieviju, lai atbrīvotu teritoriju kolonizācijai. Bija paredzēts, ka no Vācijas uz Ostlandi tiks pārvietoti Vācijas lauku iedzīvotāji – aptuveni 1,5 miljoni. Latvijā plānoja izvietot 164000 vāciešu – 70% pilsētās un 30% laukos. Lai vāciešiem Baltijā būtu plašāka sociālā bāze, Dr. H. Špērs lika priekšā pārvācot tikai tos vietējos iedzīvotājus, kam ir raksturīgi nordiskās rases elementi. Latgaliešus šajā ziņā uzskatīja par nepiemērotiem, jo viņiem it kā ir austrumu rases elementu pārsvars. Pārvācošanas nolūkā daļu latviešu gatavojās nosūtīt uz Vāciju, bet daļu iecelt par ierēdņiem ārpus viņu dzimtenes. Hitlerieši neuzskatīja Latvijas krievus par piemērotiem

pārvācošanai, bet sakarā ar to, ka ģenerālis A. Vlasovs veidoja krievu armiju cīņai pret bolševistisko Krieviju, tika dotas lielākas tiesības vietējiem krieviņiem. Latvijā darbojās krievu policijas pulks, kuru kontrolēja vācieši. Hitlerieši neuzticējās arī tiem latviešu leģionāriem, kas karoja vācu armijas rindās. Šajā sakarībā H. Strods aplūko Latvijas valsts vēstures arhīva dokumentus, kas glabājas fondā P-69 (1-a apraksts, 6. lieta, 262.-267. lapa). No šiem dokumentiem izriet, ka hitlerieši pilnīgi uzticējās latviešu leģiona pulkvežleitnantam Voldemāram Veisam, uzskatot viņu par viennozīmīgi provācisku. Dažiem citiem arī dāvāja uzticību, bet ne simtprocentīgu. Tas attiecās uz pulkvežleitnantiem K. Lobi, E. Griķi un A. Silgailli. Par aizdomīgiem uzskatīja V. Skaistlauku, K. Aperātu u.c. leģiona pulku un bataljonu komandierus. Bistams likās A. Kripēns. It īpaši tāpēc, ka viņš bija Latvijas karaskolas pēdējais komandieris un viņu ļoti cienīja jaunākie latviešu virsnieki. Latviešu nacionālā apziņa satrauca hitleriešus, un viņi negatīvi vērtēja dažādas latviešu organizācijas, to līderus, politizētos latviešu virsniekus un studentus. "Tautas palīdzības" organizāciju vācieši uzskatīja par "šovinistisko latviešu instrumentu". Ar Pērkonkrusta vadoni Gustavu Celmiņu vācieši sākumā sadarbojās, bet drīz nāca pie secinājuma, ka viņam ir cieši sakari ar pretvāciskiem spēkiem.

Hitlerieši formāli ievēroja starptautisko tiesību principu. Arī privātipašuma neaizskaramības principu. Taču attiecībā uz padomju varas konfiscēto īpašumu (arī zemi) pasludināja, ka tas pāriet okupācijas varas orgānu rīcībā. Ostlandes lietu ministrs A. Rozenbergs norādīja Latvijas ģenerālkomisāram O. Dreksleram, ka ir jāatturas no paziņojumiem, ka padomju laika privāto īpašumu nacionalizācija esot nelikumīga. Taču 1943. gadā sāka reprivatizēt to latviešu lielsaimnieku saimniecības, kuri bija lojāli pret vāciešiem. Pēc neveiksmes pie Staļingradas hitlerieši gribēja piesaistīt savā pusē iespējami vairāk okupēto teritoriju iedzīvotāju. Tāpēc Latvijā 1943. gadā daļēji reprivatizēja arī bijušo privāto īpašnieku nelielos rūpniecības uzņēmumus un amatnieku darbnīcas. Hitlerieši īstenoja principu "skaldi un valdi", noskaņojot vietējos krievus pret latviešiem un Latgales latviešus pret Latvijas rietumu apgabalu iedzīvotājiem. Tāpēc palielināja krievu skolu skaitu Latvijā no 139 1939. gadā līdz 187 skolām 1942. gadā, bet ģimnāziju skaitu divkāršoja. Bija arī mēģinājums izmantot latgaliešu separātistu grupu. Daugavpils apgabala komisārs Rīkens ieteica piesaistīt hitleriešu pusē tos latgaliešus, kas grib atdalīt Latgali no pārējās Latvijas. Vācu politiķis V.E. fon Medems ieteica nepaļauties uz latviešu leģionāriem. Leģionā viņi cīnījās latviešu virsnieku vadībā. Tie komandēja rotas, bataljonus un pulkus. Bet tas, pēc Medema domām, bija tikai veikls

taktisks paņēmieni. Izšķirošais bija tas, ka latviešu leģiona 15. un 19. divīziju komandēja vācieši, kuru pavēlēm bija jāpakļaujas bez ierunām. Medems uzskatīja, ka latviešu leģionārs, kas uzzinās, ka māti sodīja par nodevu nemaksāšanu, kļūs par sliktu karavīru. Jelgavas un Daugavpils apgabalu komisāri lika priekšā izmainīt vāciešu nacionālo politiku un rēķināties ar latviešu nacionālo pašapziņu, lai nodrošinātu viņu atbalstu Vācijai karā pret PSRS. Taču šis priekšlikums tika noraidīts. Par to liecina vadošo nacistu apspriede Rīgā, Heinriha Lozes štābā, kurā piedalījās reihministrs Alfreds Rozenbergs. Viņš nosodīja mēģinājumu iegūt latviešu u.c. tautu uzticību un vienlaicīgi vadīt ar pātagu. Kļuva skaidrs, ka A. Rozenbergs deva priekšroku nevis kompromisiem, bet pātagai. Šajā apspriedē viņš arī norādīja, ka vajag solīt tikai to, ko vācieši nolēmuši realizēt pēc kara. Šie vārdi liecina par to, ka arī 1944. gada sākumā hitlerieši cerēja uzvarēt karā, kaut gan viņu karaspēka stāvoklis frontē bija neapskaužams.

H. Strods atzīmē, ka daļa latviešu piedalījās genocīdā pret ebrejiem u.c. tautām, kļuva par noziedznieku palīgiem. Latviešu izcelsmes Zviedrijas vēsturnieks Agnis Balodis šajā sakarībā pasvītro, ka latviešu karavīri noziedzīgajā genocīdā nepiedalījās, ka civiliedzīvotājus slepkavoja īpaša hitleriešu organizēta vienība Viktora Arāja vadībā. Šis bijušais Latvijas policijas darbinieks bija diplomēts jurists. V. Arāja vienībā bija ap 1000 brīvprātīgo. Starp tiem bija daudz latviešu, kuru radinieki kļuva par padomju čekistu terora upuriem. Atriebības nolūkā šie cilvēki kļuva par nacistu noziegumu līdzdalībniekiem. Viktors Arājs pēc kara nodzīvoja Vācijā ar svešu uzvārdu, bet vietējie tiesas orgāni viņu atmaskoja. Arājam tika piespriests mūža ieslodzījums, un viņš nomira cietumā.

H. Strods raksta, ka jau 1941. gada jūnijā Vācijas drošības policijas šefs R. Heidrihs izvirzīja uzdevumu iznīcināt ebrejus un komunistus iekarotajās zemēs. Latvijā iznīcinātāju vienības darbojās SS brigadenfirera V. Štālekera vadībā. Polijā vien hitlerieši nošāva, pakāra un noslepkavoja gāzes kamerās vairākus no 3 mlj. ebreju. Lietuvā dzīvoja ap 150000, bet Latvijā – vairāk nekā 93000 ebreju. Pēc H. Stroda aprēķiniem, nacisti iznīcināja ap 70000 Latvijas ebreju. M. Vestermanis uzskata, ka iznīcināto ebreju skaits sasniedza 75000. Viņš balstās uz datiem par evakuēto ebreju nelielo skaitu, ievērojot arī to, ka tikai ap 1000 vietējo ebreju izdevās izglābties, pateicoties citu tautu pārstāvju drosmei un pašai izdzīvībai. H. Strods uzsver, ka latviešu tauta nosodīja ebreju iznīcināšanu, ka aptuveni 160 Latvijas iedzīvotāju, sevišķi garīdznieki, slēpa ebrejus, un daudzus no glābējiem hitlerieši sodīja, apcietināja un nošāva. Pēc H. Stroda

aprēķiniem vācu nacisti iznīcināja aptuveni 110000 Latvijas iedzīvotāju, to skaitā 18000 latviešu. Ap 30000 civiliedzīvotāju nošāva Viktora Arāja komanda. Latvijas pilsētās blakus pilsētās nosaukumam bija uzraksti "Judenfrei" (brīva no ebrejiem).

Kara gaitā hitlerieši mainīja savu taktiku okupētajās zemēs. Kara sākumā Latvijā aktīvi darbojās latviešu paš aizsardzības vienības, kas cīnījās pret sarkanarmiešiem ar ieročiem rokās. Ģenerālis V. Štālekers 1941. gada 8. jūlijā pavēlēja atbruņot latviešu paš aizsardzības vienības un likvidēt tās.

1941. gada 16. jūlijā Ādolfs Hitlers augstāko amatpersonu apspriedē norādīja, ka ieročus var uzticēt tikai vāciešiem, ka okupēto teritoriju iedzīvotāji nēsāt ieročus nedrīkst. Bet Heinrihs Loze uzdrošinājās iebrīst, ka vācu policijas spēki okupētajās teritorijās nav pietiekami lieli un uzticamu vietējo iedzīvotāju iesaistīšana policijas dienestā ir nepieciešama. Hitlers, ievērojot radušos situāciju, bija spiests piekrist. Jau 1941. gada jūlijā Latvijā organizēja pirmās četras kārtības dienesta rotas, kas piedalījās soda ekspedīcijās. Tā kā karadarbība austrumos prasīja arvien lielāku karaspēku, vācieši bija spiesti 1941. gada septembrī izveidot Latvijā no vietējiem iedzīvotājiem 3 kārtības dienesta bataljonus. Tos nosūtīja uz Krieviju, kur tie piedalījās cīņā pret padomju partizāniem. 1944. gada sākumā Latvijā jau bija 41 kārtības dienesta bataljons, bet brīvprātīgo pieplūdums tajos krasī samazinājās, jo vācieši piedzīvoja neveiksmes frontē. 1943. gada hitlerieši nolēma izveidot latviešu SS leģionu, kas piedalītos kaujās pret PSRS Sarkanā Armiju. Leģiona karavīrus dēvēja par brīvprātīgiem, kaut gan to lielākā daļa tika iesaukti vācu armijā mobilizācijas kārtībā. Apzīmējums "brīvprātīgie" tika lietots, lai oficiāli nepārkāptu starptautiskās konvencijas, kas aizliedza iesaukt okupantu armijā iekarotās teritorijas iedzīvotājus. 1944. gada beigās dažādu nāciju "brīvprātīgo" karaspēka daļās jau bija aptuveni 1 miljons karavīru, to skaitā 310000 krievu, ap 100000 latviešu, kā arī 19000 gruzīnu, 15000 Kaukāza musulmaņu u.c.

Vācu gūstā kritušais padomju ģenerālis A. Vlasovs vadīja Krievijas atbrīvošanas armiju, kurā ieplūda padomju karagūstekņi, kurus vervēja gūstekņu noietnēs. A. Vlasovs Smoļenskā publicēja deklarāciju. Tajā viņš aicināja krievus iesaistīties cīņā par Vācijai draudzīgu Krieviju, kurā nebūs nedz boļševiku nedz arī kapitālistu.

Daļa latviešu intelligences cerēja, ka latviešu leģiona izveidošana pamudinās vāciešus pieļaut plašu Latvijas nacionālu autonomiju. Vēsturnieks Haralds Biezais uzskata tādas cerības par pilnīgi

nepamatotām. Latvieši, kas tika iesaukti vācu armijā, reti varēja izvairīties no kara dienesta. Dezertiera ģimenei draudēja bargas represijas. Taču H. Biezais uzskata, ka nevar attaisnot brīvprātīgu iestāšanos leģionā, motivējot to ar vēlēšanos cīnīties par neatkarīgās Latvijas valsts atjaunošanu. H. Biezais ir pārliecināts, ka šo mērķi nevar sasniegt, karojot tās armijas rindās, kuras nolūks bija iznīcināt Latvijas valsti, likvidēt latviešu nāciju, pārvācojot un deportējot latviešus. H. Biezais secina, ka latviešiem vajadzētu cīnīties divās frontēs – pret PSRS bolševismu un pret vācu nacistiem.

Lietuviešu patrioti izteicās pret vietējā nacionālā leģiona radīšanu Vācijas armijas sastāvā. Nacisti to izskaidroja ar amerikāņu ietekmi, ar katoļu mācītāju noraidīto nostāju, ar lietuviešu ekstrēmo nacionālismu un ar viņu rasisko nepilnvērtību. Hitlerieši Lietuvā bija spiesti aprobežoties ar Lietuvas paš aizsardzības armijas izveidošanu, atšķirībā no Latvijas un Igaunijas, kur tika radīti SS leģioni, mobilizējot vietējos iedzīvotājus vācu armijā.

Latvijā daudzi leģionāri līdz pat kara beigām ticēja, ka viņi vācu armijas rindās cīnās par neatkarīgās Latvijas valsts atjaunošanu. Taču jo tālāk, jo vairāk daudzi leģionāri saprata, ka vācieši nez vai pieļaus latviešiem pat autonomiju. Latviešu leģiona virsleitnants E. Pārups atzīmēja, ka vācieši par to neieņemās nevienā runā, rakstā vai pavēlē. Kad 1943. gada februārī Latvijā tika mobilizēti armijā 58000 cilvēku, tad tas bija tikai sākums. 1943. gada rudenī iesauca armijā vēl 15000 latviešu. Raksturīgi, ka šoreiz no mobilizācijas izvairījās ap 11000 vīru. Latviešu SS leģiona ģenerālinspektors ģenerālis Rūdolfs Bangerskis savos memuāros atzīmē, ka latviešu vairākums bija pret dienestu vācu armijā. Tāpēc leģionā 1943. gadā brīvprātīgo bija mazāk par vienu trešdaļu. Izvairīties no karadienesta reti izdevās, slēpjoties mežā un citās vietās. Biežāk izmantoja ārstu liecības par slimību, kas dod iespēju nedienēt armijā. Liela loma bija arī piekukuļošanai.

Vācijas vadošās amatpersonas noraidīja Latvijas autonomijas prasību. Šajā sakarībā viens no Vācijas drošības policijas vadītājiem E. Kaltenbrunnērs informēja iekšlietu ministru H. Himleru, ka autonomijas noraidīšanas rezultāts bija latviešu naidis pret visu vācisko. Latviešu vidū gan bija konsekvēnti vācu nacistu atbalstītāji, bet viņi bieži vien slēpa savas simpātijas, jo zināja, ka latviešu vairākums tās nosoda. Jelgavas apgabala komisārs V.F. fon Medems, kas neieredzēja latviešus, ar sašutumu ziņoja, ka pret vāciešiem draudzīgi noskaņotie latvieši neuzdrošinās to atklāti izpaust.

1944. gada martā 150 latviešu leģiona 15. divīzijas karavīru dezertēja. Abrenē latviešu kareivji paziņoja, ka negrib karot par vācu armiju. Angļu izlūkošanas dienests konstatēja, ka visumā latvieši esot nacionālisti.

Latviešu pašpārvaldes ģenerāldirektori O. Dankers, M. Pīmanis, J. Skujevics un A. Kviesis 1943. gada novembrī rakstīja ģenerālkomisāram O. Dreksleram, ka viņi paliks savos amatos tādā gadījumā, ja latviešu leģionāri tiks izmantoti tikai cīņā pret bolševikiem, bet ne rietumu frontē pret angļu un amerikāņu karaspēku.

H. Strods secina, ka latviešu leģionāri nekad nav apliecinājuši, ka viņi cīnās par vācu nacistu mērķiem un nekad neslēpa, ka viņi cīnās par brīvu Latviju. Bet H. Biezais atzīmē, ka hitlerieši latviešiem brīvību nesolīja. H. Strods, pamatojoties uz pētītajiem vācu dokumentiem, nonāca pie secinājuma, ka hitleriešiem bijis slepens latviešu tautas iznīcināšanas plāns. To apstiprināja arī Žaņa Unāma un citu latviešu vēsturnieku pētījumi. To saprata latviešu patrioti, kas 1943. gadā radīja ietekmīgu nelegālu organizāciju – Latvijas Centrālo padomi (LCP). To vadīja bijušā Latvijas valsts prezidenta dēls Konstantīns Čakste. Viņa vietnieks bija sociāldemokrātu līderis Brūno Kalniņš. LCP vadītāju vidū bija pazīstami latviešu politiķi – J. Breikšs, Ā. Klīve, P. Kalniņš, katoļu bīskaps Jezups Rancāns u.c.

Viens no LCP vadītājiem – ģenerālis Jānis Kurelis – organizēja latviešu nacionālo partizāņu kustību, kas cīnījās kā pret nacistiem, tā arī pret bolševikiem. Šī kureliešu kustība liecina par to, ka latviešu patrioti Otrā pasaules kara gados turpināja cīņu par suverēnu Latviju.

H. Stroda grāmata par sarežģīto un dramatisko periodu Latvijas vēsturē dod vispusīgu priekšstatu par tā laika problēmām un pretrunām. Agrāk neizpētīti dokumenti palīdzēja vēsturniekam pamatot savus vērtējumus un secinājumus, objektīvi atspoguļot 1941.-1945. gadu notikumus.

LITERATŪRA

1. Biezais H. – Kurelieši. – Rīga: Junda, 1993. – 202 lpp.
2. Ceihners A. – Latvijas bolševizācija 1940-1941. – Nebraska: Gauja, 1986. – 559 lpp.
3. Gore I., Stranga A. – Latvija: neatkarības mījkrēslis. Okupācija. 1939. gada septembris – 1940. gada jūlijs. – Rīga: Izglītība, 1992. – 289 lpp.

4. Latvijas Centrālā padome – LPC. Latviešu nacionālās pretošanaas kustība 1943-1945. Sakārtojis un rediģējis Leonīds Siliņš. – Upsala: LCP, 1994. – 496 lpp.
5. Strods H. – Kurzemes kroņa zemes un zemnieki 1795-1861. – Rīga: Zinātne, 1987. – 235 lpp.
6. Strods H. – Latgales lauksaimniecība XIX gs. 60. gados // LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1967. – Nr. 10. – 37.-49. lpp.
7. Strods H. – Latvijas nacionālo partizāņu karš 1944-1956. – Rīga: a/s Preses nams, 1996. – 576 lpp.
8. Strods H. – Zem melnbrūnā zobena. – Rīga: Zvaigzne, 1994. – 154 lpp.
9. Unāms Ž. – Karogs vējā. Kara laika atmiņas divos sējumos. – 1. sēj. – B/v: Latvju grāmata, 1969. – 193 lpp.
10. Vestermanis M. – Holokausts Latvijā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1993. – Nr. 2. – 122.-138. lpp.

8. LATGALES VĒSTURES PĒTNIEKI

Latgales vēstures pētnieku vidū ir ne tikai profesionāli vēsturnieki, bet arī filologi, filozofi, kulturologi, agronomi. Par Latgales kultūras darbiniekiem sniedz saturīgu informāciju Latgales kultūras centra izdevniecības gadagrāmata "Tāvu zemes Kalendars". P. Laizāns raksta par katoļu filozofu Staņislavu Ludusānu, bet P. Zeile – par baznīcas vēsturnieku Heinriku Trūpu. Latgales pētniecības institūts Daugavpilī izdod rakstu krājumus "Acta Latgalica", kur publicēts, piemēram, vēsturnieka H. Soma raksts par pirmo lauksaimniecības biedrību Latgalē. Šī pētniecības institūta informācijas centrs periodiski publicē brošūras "Latgales fakti un dati", kuru redaktors ir H. Soms. Latgales politisko partiju vēsturi pēta S. Kuzņecovs. Viņš publicēja arī rakstus par Latgales politiskajiem darbiniekiem.

Par Latgales vēstures problēmām rakstīja daudzi. To vidū bija visai saturīgu memuāru autors Staņislavs Kursītis, Latgales ebreju vēstures pētnieki Z. Jakubs un B. Volkovičs. Daugavpils pilsētas vēsturi ir apgaismojusi arī G. Barkovska un citi zinātniski darbinieki. Šajā nodaļā tiks sīkāk apskatītas sekojošo autoru grāmatas – B. Brežgo, T. Puisāna, Fr. Kempa, M. Bukša un B. Briškas. Boļeslavs Brežgo (1887-1957) ir pieredzes bagāts Latvijas vēsturnieks. 1916. gadā viņš ir beidzis Maskavas arheoloģijas institūtu un bijis šī institūta profesors. No 1925. gada darbojās Latvijas pieminēkļu valdē. Par pētījumiem Latgales vēsturē Briseles universitātē viņam 1933. gadā piešķīra vēstures doktora grādu. 1945. gadā viņš bija Latvijas universitātes profesors, bet kopš 1946. gada B. Brežgo bija LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstures institūta zinātniskais līdzstrādnieks. Viņš pētīja Latgales zemnieku stāvokli dzimtbūšanas laikā un pēc dzimtbūšanas atcelšanas, kā arī zemnieku kustību Latgalē no 16. līdz 20. gs. 19. gs. otrajā pusē Latgales 3 apriņķi (Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas) bija Vitebskas guberņas sastāvdaļa. Latgales teritorija (14000 km²) veidoja mazāk nekā ceturto daļu no Latvijas teritorijas. No 261000 Latgales iedzīvotājiem 13% dzīvoja pilsētās. Iedzīvotāju vairākums bija latvieši, bet no 537 lieliem zemes īpašniekiem 417 bija poļi un 20 – krievi. 1843. g. baznīcas zemes kopā ar zemniekiem pārgāja valsts īpašumā. Turpmāk šie zemnieki nepildīja kļaušas, bet maksāja valstij nodevas. Muižniekam piederošā zemnieka rīcībā bija ap 3 ha zemes. Kalpi veidoja lauku iedzīvotāju mazākumu (Daugavpils apriņķī – 17%), jo lielu saimniecību bija maz. Rēzeknes apriņķī bija tikai 2 muižas. Kļaušiniekiem

nereti bija jāstrādā muižā 6 dienas nedēļā. Pēc 1861. gada zemnieku brīvlaišanas Latgalē sāka straujāk augt pilsētas, jo uz laukiem bija daudz brīvā darbaspēka, kas ieplūda pilsētās. 1862. gadā pilsētās bija tikai 24 rūpniecības uzņēmumi, bet 1902. gadā jau 80. Pilsētu amatnieku darbnīcās strādāja ap 7000 cilvēku. 1861. gada reforma Latgalē būtiski atšķīrās no zemnieku brīvlaišanas Kurzemē un Vidzemē 1817. un 1819. gadā, kad zemniekam tika dota putna brīvība. Latgalē zemniekiem atstāja mazus zemes gabalus, ko viņi bija lietojuši agrāk. Šiem personīgi brīvajiem zemniekiem līdz 20. gs. sākumam bija jāizpērk savas sētas, bet līdz tam laikam – joprojām jāpilda kļaušas un jāmaksā nodevas par zemes lietošanu. Kļaušas gan samazinājās līdz 2-3 dienām nedēļā.

Zemnieki jutās vilušies un negribēja ticēt, ka 1861. gada cara manifesta teksts nav viltots. Kad tika sūtīts karaspēks zemnieku nemieru apspiešanai, viņi ar rungām rokās pretojās karavīriem. Bija ievainotie, nogalinātie. Zemniekus nežēlīgi pēra. Tā bija Rēzeknes un Ludzas apriņķi. Šajos apriņķos lauku kopienas jau bija sairusas un reti sastopamas. 1904. gadā Latgalē bija 2900 viensētu, kas veidoja vairāk par vienu trešdaļu no visām zemnieku saimniecībām. Lauku kopienas pazina tikai valstij piederšie zemnieki. 20. gs. sākumā vairāk nekā puse zemes piederēja muižniekiem, bet zemniekiem – 40%. 1905. gadā Latgales zemnieki retāk piedalījās revolucionārajā kustībā nekā Kurzemē un Vidzemē, kas zināmā mērā ir izskaidrojams ar katoļu baznīcas autoritāti. Taču bieži vien zemnieki patvaļīgi izcirta muižnieku mežus un pretojās policijai, kas gribēja to novērst. Boļeslavs Brežgo pasvītro, ka Latgales zemnieku vairākums bija trūcīgi. Nereti maizes zemnieku ģimenei pietika tikai līdz februārim. Daudzi bija spiesti kļūt par muižnieku nomniekiem vai meklēt darbu ārpus Latgales. Latgales pilsētu strādnieki aktīvāk piedalījās 1905. gada revolucionārajos notikumos nekā lauku ļaudis. Tā, protestējot pret strādnieku apšaušanu Pēterpilī, 1905. gada janvārī streikoja Rēzeknes un Krāslavas strādnieki. Februārī Daugavpilī streikoja ādu apstrādes rūpnīcas, sērskābes fabrikas un dzelzceļa darbnīcu strādnieki. Bija arī demonstrācijas. To dalībnieki izsauca lozungus: "Nost ar cara patvaldību!", "Lai dzīvo brīvība!" Policija nošāva un ievainoja vairākus demonstrantus. Uz laukiem kalpi prasīja paaugstināt algu līdz 100 rubļiem gadā, bet nomnieki – samazināt par vienu trešdaļu nomas maksu.

Saskaņā ar Stolipina 1906. gada likumu katrs lauku kopienas zemnieks bija tiesīgs atdalīties viensētā, ja tam piekrita divas trešdaļas no pārējiem saimniekiem. Līdz 1908. gada februārim 61 sādžā radās 785 viensētas. Pēc 1910. gada likuma divu trešdaļu saimnieku piekrišana vairs nebija

vajadzīga – pietika ar vienkāršu vairākumu. Rezultātā līdz 1912. gadam radās ap 5000 jaunu viensētu, lielākas par 10 ha.

Stolipina reforma deva iespēju prasmīgākajiem un turīgākajiem zemniekiem nopirkt trūcīgo zemnieku zemi. Tas ļāva lauku uzņēmējiem radīt ekonomiski efektīvas saimniecības, bet nerentablu saimniecību bijušie īpašnieki kļuva par laukstrādniekiem vai meklēja darbu pilsētās. Daudzi Latgales iedzīvotāji strādāja Pēterpils rūpnīcās vai izceļoja uz Sibīriju. 19. gs. beigās izplatījās baumas, ka Sibīrijā ir daudz brīvas zemes. 20. gs. sākumā izceļoja ap 10000 cilvēku. Daļa nespēja pārvarēt grūtības, izputēja un atgriezās atpakaļ. Bet vairākums palika Krasnojarskas un Tomskas apgabalā, un tur izveidojās latgaliešu kolonijas. Boļeslavs Brežgo pasvītro, ka Latgales īpatnība ir zemes trūkums, jo iedzīvotāju vairākums bija laucinieki. Labvēlīgi situāciju ietekmēja tas, ka līdz 1915. gadam puse lauku kopienų locekļu kļuva par privātpašniekiem.

Profesionāls vēsturnieks, kas rakstīja grāmatas par Latgali, ir Tadeušs Puisāns, kas ir dzimis 1922. gadā Ludzas apriņķī, bet kļuvis par diplomētu vēsturnieku Kanādā. Viņa darbos tiek uzsvērts, ka Latgales vēsture ir Latvijas vēstures sastāvdaļa un latgaliešu problēmām jāpievērš lielāka uzmanība. Rakstītājs norāda, ka dažkārt ir pārspīlēta luterāņu baznīcas loma Latvijā un par zemu novērtēta katoļu baznīcas loma, šajā sakarībā viņš pasvītro, ka luterāņu baznīca bija kungu baznīca, bet katoļu baznīca – tautas baznīca, kas deva lielāku ieguldījumu latviešu kultūras saglabāšanā nekā luterāņu garīdznieki, mazināja sociālās pretrunas, izglāba latviešus Latgalē no pārkrievošanas. T. Puisāns augsti vērtē vēstures filozofiju un kultūroloģiju, it īpaši pozitīvisma filozofiju, kas pielīdzina objektīvus faktus vēsturē faktiem dabaszinātnē. Vēsturnieka uzdevums ir faktu atlase un izskaidrošana.

Izšķirošais vēsturē ir nevis materiālie apstākļi, bet cilvēks ar savām domām, jūtām, vēlmēm un ambīcijām. Protestantisma zemēs ir vairāk laicīguma un turības, bet Latgales katoļu mentalitātei ir raksturīgi patriarhāli un tradicionāli uzskati. Pirmais vārdu "Latgale" 20. gs. sākumā ir lietojis Fr. Kemps, bet senatnē vārds "Latvija" izcēlās no vārda "Latgola". 19. gs. beigās latvieši Daugavpils apriņķī veidoja ap 40% no iedzīvotāju kopskaita, Rēzeknes apriņķī – 58%, bet Ludzas apriņķī – 64%. Vairāk nekā vienu trešdaļu no Latgales iedzīvotājiem veidoja krievi, baltkrievi, poļi un ebreji, atšķirībā no Kurzemes un Vidzemes, kur cittautiešu bija maz. T. Puisānam ir savs viedoklis par zviedru laikiem Vidzemē (1629-1710). Viņš atzīst, ka zviedri izturējās pret latviešu zemniekiem labvēlīgāk nekā vācieši un

krievi, bet pēc viņa domām, daži vēsturnieki pārspilē zviedru politikas pozitīvās iezīmes Vidzemē.

T. Puisāns uzsver, ka zviedri Vidzemē neatcēla dzimtbūšanu, kuras nebija Zviedrijā, un negatīvi vērtē muižu redukciju un zviedru kadastru, uzskatot, ka viss tas bija domāts zviedru ierēdņu labākas nodokļu vākšanas interesēs. T. Puisāns diskusijas kārtībā aicina atmest leģendu par "labajiem zviedru laikiem" un pasvītrot, ka 400 katolicisma gadi Latvijā veicināja vienotās latviešu tautas veidošanos, ka katoļi bija iecietīgi pret latviešu folkloru, ka katoļu baznīca Latgalē rūpējās par zemnieku tikumību.

T. Puisāns pievērš lielu uzmanību arī Latgales politiskajām problēmām. 1915. gadā Pēterpilī atgriezās Francis Kemps, kas bija viens no aktīvākajiem latgaļu laicīgajiem politiķiem. Latgaliešu muzikālajā biedrībā Pēterpilī izšķirošā loma bija katoļu garīdzniekiem. Bet to nomainīja kultūrizglītības biedrība "Gaisma", kuru vadīja laicīgās inteligences pārstāvji, kas dzīvoja Pēterpilī. Sazinoties ar biedrību "Gaisma" un ar latgaļiem, kas strādāja Putlova rūpnīcā, Fr. Kemps 1916. gadā organizēja pirmo latgaļu politisko partiju – Latgaliešu demokrātisko darbaļaužu partiju. Kemps noraidīja sociālistiskās idejas, bet viņam bija jārēķinās ar marksisma ietekmi strādnieku vidū, un viņš pārdēvēja partiju par Latgales sociālistisko darbaļaužu partiju (saisināti – "Darbaļaužu partiju"). Līdz 1917. g. februārim šī partija darbojās nelegāli, bet pēc tam legalizējās. Šīs partijas avīze "Ļaužu Bolss" sludināja latgaliešu tautisko apziņu un autonomiju. Partija solīja valodas un ticības brīvību Latgales krieviem, baltkrieviem, poļiem un ebrejiem. Avīze aicināja strādniekus cīnīties par darba dienas saīsināšanu un minimālās algas garantēšanu pilsētas un lauku strādniekiem.

1917. gada martā Krievijas valdības galva kņazs Ljovs pieņēma latgaļu delegāciju, bet atteicās apspriest Latgales problēmas, kamēr turpinās karš. Fr. Kemps cīnījās par Latgales pašvaldību, bet Fr. Trasuns akcentēja nepieciešamību pievienot Latgali pārējiem Latvijas novadiem. Šādu prasību atbalstīja latgaliešu līderu vairākums. 1917. gada aprīlī Latgales pārstāvju kongresā Rēzeknē piedalījās tikai latvieši. Delegātu vairākums izteicās par to, lai Latgale tiktu atdalīta no Vitebskas guberņas un pievienota Vidzemei un Kurzemei. Kongress aicināja ievēlēt Latgales Pagaidu zemes padomi, sadarboties ar krieviem, poļiem, ebrejiem u.c. minoritātēm. Bija paredzēts, ka Latgales Pagaidu zemes padomē būs 60 locekļi – 36 latvieši, 12 krievi, 8 ebreji, 3 poļi un 1 pārējo minoritāšu pārstāvis. Kongresā izpaudās delegātu vairākuma apņēmība vadīties no demokrātiskiem principiem, cienīt toleranci un meklēt kompromisus. Kongresa delegāti

labvēlīgi uzņēma viesus no Vidzemes – Zigfrīdu Meierovicu un Jāni Zālīti. Fr. Kemps kongresā izteicās par Latgales autonomiju, brālīgi sadarbojoties ar citiem Latvijas novadiem. No 232 delegātiem viņu atbalstīja tikai 39, un viņš kongresu atstāja. Otrais Rēzeknes kongress tika sasaukts 1917. gada decembrī – padomju varas apstākļos. Piedalījās 290 delegāti, arī mazākumtautību pārstāvji. Kongresu vadīja nacionāli noskaņotie latviešu strēlnieku virsnieki A. Bojārs un F. Greivulšs. 202 delegāti balsoja par Latgales atdalīšanu no Vitebskas guberņas un pievienošanu pārējai Latvijai. Krievu un ebreju delegāti balsoja pret to.

Latgaliešu delegācija devās uz Pēterpili un dabūja lekšlietu tautas komisariāta vietējās pārvaldes dokumentu, kas liecināja, ka Pēterpils vadošās iestādes neiebilst pret Ludzas, Rēzeknes un Daugavpils apriņķa atdalīšanu no Vitebskas guberņas un pievienošanu Vidzemes guberņai. Acīmredzot boļševistiskās Krievijas vadošie darbinieki tolaik cerēja, ka padomju vara tiks nodibināta un saglabāsies visā Latvijā. Rezultātā radās tāds dokuments. Latgales vienotība ar Vidzemi un Kurzemi tika nodrošināta neatkarīgās Latvijas valsts ietvaros.

1938. gadā tika publicēta Franča Kempa grāmata par Latgales vēsturi.

Fr. Kemps (1876-1952) bija Rēzeknes apriņķa turīga zemnieka dēls, absolvējis Pēterpils civilinženieru institūtu. 1920. gada beigās viņš bija Rēzeknes pilsētas galva, 1920. gadā – Latvijas Satversmes sapulces deputāts, bet 1922. gadā Saeimas deputāts. Viņu daudzi uzskatīja par Latgaļu separatistu un 1934. gadā, kā arī 1939. gadā apcietināja. Pirms 1934. gada 15. maija apvērsuma Fr. Kemps bija Latvijas satiksmes ministra biedrs, bet vēlāk – galvenais dzelzceļu inspektors. 1949. gada martā padomju varas orgāni viņu deportēja, un viņš gāja bojā Sibīrijā. Rīgas filozofs Pēteris Laizāns rakstīja, ka uzskats par Fr. Kempu kā latgaliešu separatistu ir pārspilēts. Fr. Kempa grāmata par Latgales likteņiem apliecina to. Šajā grāmatā tiek aplūkota Latgales vēsture vācu laikos (13.-16. gs.), poļu laikos (1561-1772) un krievu laikos (1772-1917). Tiek uzsvērts, ka 13. gs. latgaļu ciltis dzīvoja arī Vidzemes austrumu daļā, ka poļu varā Latgale bija vairāk par 200 gadiem un tajā laikā baltiešu ietekme šajā novadā neizpaužās. Tiek parādīta Jezuitu ordeņa loma katolicisma nostiprināšanā, reliģiskās literatūras izdošanā latgaliešu dialektā. Krievijas valdīšanas laikā latgaliešus mēģināja pārkrievot, bet tas izdevās tikai daļēji. Vecākā paaudze saglabāja vietējo valodu un tradīcijas, tāpēc arī neatkarīgajā Latvijā latgaliešu izloksne bija plaši izplatīta.

1863. gada poļu sacelšanās laikā Latgales zemnieki to neatbalstīja, jo uzskatīja, ka poļu muižnieki sacēlās tāpēc, ka nebija apmierināti ar

Aleksandra II manifestu par dzimtbūšanas atcelšanu. Pēc 1863. gada poļu un latgalieši nedrīkstēja pirkt nekustamo īpašumu. Jebkuru katoli uzskatīja par poļu un lika šķēršļus viņa studijām augstskolā, nepieņēma darbā valsts iestādēs. Tādējādi gribēja piespiest latgaliešus pāriet pareizticībā, bet tas neizdevās. Skolās gan pasniedza tikai krievu valodā, bet baznīcā lūdza Dievu latgaliski. Taču poļu muižnieki bieži vien iznomāja zemi tiem, kas pārvaldīja poļu valodu. Bet krievu ierēdņi pavēlēja katoļu garīdzniekiem kristīšanas dokumentos rakstīt latgaliešu uzvārdu ar krievu valodā pieņemtām galotnēm: nevis Trukšāns un Mačāns, bet Trukšanovs un Mačanovs ...

Latgaliešu nabadzīgais zemnieks arī Latvijas neatkarības gados dažkārt kautrējās runāt vietējā izloksnē, jo krievs viņu nesapratis, bet "baltietis" izsmies. Avīzes nereti rakstīja, it kā latgalietis esot tumšs, slinks un noziedzīgs. Fr. Kempss pasvītro, ka dzimtās valodas brīva pielietošana veicinātu latgaliešu pašapziņas attīstību, palīdzētu tiem pārvarēt nedrošību un kautrību. Autors uzskatīja, ka baltkrievi Latgalē ir nevis pareizticīgi, bet katoļi, kam nerūp kopība ar Minskas vai Vitebskas baltkrieviem. Tāpēc latgalieši pretojās J. Raiņa rūpēm par baltkrievu skolām, jo uzskatīja, ka baltkrievi esot pārkrievoti latgalieši. K. Stalšans, analizējot latviešu austrumu apgabalu likteni, atzīmē, ka šeit daudziem nav izkopta nacionālā pašapziņa un tāpēc tie nerunā par savu tautību un dēvē sevi par vietējiem katoļiem. Bet 30. gados situācija sāk mainīties. 1930. gadā 57% no Latgales iedzīvotājiem sevi uzskatīja par latviešiem, bet 1935. gadā – 61,1%.

Fr. Kempss lielu uzmanību ir pievērsis latgaliešu nacionālajai atmodai. Šai problēmai ir veltījis savu grāmatu M. Bukšs.

Miķelis Bukšs (1912-1977) ir vairāk pazīstams kā literatūrzinātnieks un valodnieks, kā latgaļu gramatikas autors. 1944. g. viņš ir emigrējis uz Zviedriju. Vairākas grāmatas M. Bukšs ir uzrakstījis par vēstures jautājumiem, par Latgales sabiedriskajiem darbiniekiem – Nikodemu Rancānu un Franci Kempu. Visai saturīga ir viņa grāmata par latgaliešu nacionālo atmodu. Tajā tiek aplūkota šīs sabiedriskās parādības būtība un attīstības gaita. Tiek pasvītrots, ka katra atmoda pēc savas būtības ir sevis apzināšana. Latgaļu atmodas dalībnieki Pēterpilī atzina savu radniecību ar pārējiem latviešiem, bet uzskatīja, ka pastāv divas latviešu valodas. Kaut gan latgaļi senatnē bija baltu cilts, tai bija savas īpatnības, kas daļēji saglabājās arī pēc vairākiem gadsimtiem. Kad Latgale bija Polijas province, to dēvēja par Inflantiju un nepieskaitīja pie Baltijas provincēm, kuras ietekmēja vācu kultūra.

Dažkārt Latgales latviešus dēvēja nevis par tautas brāļiem, bet par vitebskiešiem, jo šis novads bija iekļauts Vitebskas guberņas sastāvā. Visai negatīvi Latgales garīgās kultūras attīstību ietekmēja drukas aizlieguma ilgais periods (1865-1904). Kurzemē un Vidzemē tolaik drukāja laikrakstus un grāmatas gotu burtiem, bet Latgalē – latīņu burtiem, tāpat kā Polijā. 40 gadus ilgais aizliegums bija viens no latgaļu kulturālās atpalicības cēloņiem. Latgaliešu nacionālā atmoda sākās nevis 19. gs. vidū, kā Vidzemē un Kurzemē, bet gan 19. gs. beigās, un to zināmā mērā nosacīja arī Latgales iedzīvotāju lielās daļas nabadzība, kas kavēja izglītības izplatīšanu plašākā mērogā. Izcilākais latviešu valodnieks profesors J. Endzelīns atzīmēja, ka 13. gs. par latviešiem dēvēja tikai latgaļus. Bet profesors P. Šmits uzskatīja, ka latgaļi it kā ir cēlušies no latviešu un sēļu konglomerata un viņus par latgaļiem nedrīkst saukt. It īpaši ievērojot poļu un krievu ietekmi uz Latgales iedzīvotājiem, M. Bukšs uzskata, ka tādi secinājumi balstās nevis uz lingvistiskajiem un etnogrāfiskajiem faktiem, bet izriet no tieksmes diskreditēt latgaļus politiskos nolūkos.

Latgaļi bija zemnieki, kam mūžīgi draudēja rekvizīcija un iesaukšana armijā. Latgaļi pazina badu, un tikai dzīvotspējīgākie kļuva turīgi. Baznīca izšķīroši ietekmēja viņu garīgo dzīvi. Tā mācīja, ka zemniekam, tāpat kā muižniekam, ir nemirstīga dvēsele. Taču garīdzniekiem privilēģijas bija līdzīgas ar muižniekiem, kuriem baznīcā tika ierādītas goda vietas. Mācītājs reti kritizēja muižniekus, bet bieži rāja zemniekus. Zemnieku nemieri neuzlaboja viņu stāvokli. Taču pēc 1861. gada brīvlatīšanas 41% no zemes piederēja zemniekiem. Viņi gan ieslīga parādos un vairākus gadu desmitus maksāja izpirkšanas naudu par zemi, kuras bija maz. Trūcīgākajiem piederēja tikai 2,5 ha zemes, bet lielākas par 10 ha bija tikai 22% no visām saimniecībām. M. Bukšs raksta, ka Rēzeknes un Daugavpils apriņķī lauku kopienu zemi periodiski pārdalīja no jauna, atbilstoši zemnieku ģimenes locekļu skaitam. Bet A. Švābe uzskata, ka latgaliešu ciemos nenotika periodiska zemes pārdalīšana. Iespējams, ka dažādos ciemos bija atšķirīgas zemes koplietošanās īpatnības. Periodā, kad aizliedza iespiest grāmatas latgaļu valodā, tās nelegāli iveda no Prūsijas, Somijas u.c. valstīm. Skolās mācīja tikai krievu valodā, bet māte mācīja saviem bērniem latgaļu valodu, un zemnieki nepieļāva krievu valodas ieviešanu katoļu baznīcās. Pirmie gaismas nesēji latgaļu zemnieku vidū bija dziesminieki Vincents Leika (1847-1918) un Andrivs Jurdžs, kas pašmācības ceļā iemācījās lasīt un rakstīt. Par tautskolotāju ar muižnieka atbalstu kļuva brīvā zemnieka dēls Pīters Migliniks (1850-1883). Bet

nevienam latgalietim neatļāva piedalīties pedagogiskajā darbā dzimtajā novadā. P. Migliniks nodibināja ciešus sakarus ar vietējiem zemniekiem. Viņš nepieļāva, lai viņu sauktu par kungu un uzsvēra, ka ir zemnieku brālis. Dzejnieks P. Migliniks aizstāvēja zemniekus tiesā, un muižnieki viņu uzskatīja par bīstamu musinātāju. Viņi P. Migliniku apmeloja un pēc ugunsgrēka dzejnieku arestēja kā "dedzinātāju". Cietumā viņš nomira. Vairāki latgaļu mācītāji 19. gs. beigās studēja teoloģiju Pēterpils garīgajā seminārā un akadēmijā. To vidū bija Aleksandrs Platpīrs, Seimans Tukišs, Pīters Smeļters u.c. Pēterpils katoļu garīgā semināra profesors bija latgalietis Kazimīrs Skrinda (1875-1919), kas deva vērtīgu ieguldījumu priesteru sagatavošanā Latgalei. No 1883. gada šajā seminārā mācījās Francis Trasuns, kurš kļuva par populāru sabiedriski politisko darbinieku. Kaut gan klausītāju vairākumu veidoja poļi, šajā mācību iestādē mācīja arī latgaļu valodu, tik nepieciešamu garīdznieku darbā. 1902. gadā Fr. Trasuns kļuva par Pēterpils garīgā semināra profesoru – pasniedza teoloģiju un filozofiju. M. Bukšs uzsver, ka latgaļu garīdznieki bija kulturālās un politiskās atmodas iniciatori. Viņiem palīdzēja Fr. Kempss, kas sastādīja lūgšanas grāmatas latgaļu valodā un 1903. gadā izdeva nelegālu laikrakstu "Zvaigzne". Svarīga loma latgaļu atmodas veicināšanā bija Pēterpils Latviešu muzikālajai biedrībai (1903-1913). Šīs organizācijas statūtus biedrības organizētāji parakstīja Fr. Trasuna dzīvoklī. To vidū bija Fr. Kempss, Nikodems Rancāns un profesors Jāzeps Vītols. Komponisti Jāzeps Vītols un Emīls Melngailis bija "baltieši", bet atbalstīja legālās latgaļu biedrības dibināšanu ar muzikālās organizācijas izkārti. Tas deva iespēju biedrībai izvērst plašu izskaidrošanas darbu latgaļu vidū, neaprobežojoties ar kora dziedāšanu un teātra izrādēm. Nikodems Rancāns organizēja Latgales zemkopības biedrību, kas rīkoja kursus.

1907. gadā viņš dibināja Rēzeknē arī katoļu labdarības biedrību un nodrošināja atbalstu skolām ar vietējās zemstes palīdzību. Pēc drukas aizlieguma atcelšanas sāk izdot latgaļu laikrakstus "Auseklis", "Gaisma" u.c. Šīs avīzes izskaidroja latgaļu valodas nozīmi, sludināja satību un godīgumu, uzsvēra, ka latgaļiem jāklūst turīgiem.

Kritiskie raksti latgaļu laikrakstos satrauca muižniekus un daļu garīdznieku. 1906. gadā N. Rancāns izdeva laikrakstu "Sākla", kas rakstīja ne tikai par reliģiskām problēmām, bet arī par skolām, zemes apstrādāšanu un veselības kopšanu. Populāri bija feļetoni un humoreskas šīs avīzes slejās. Kulturālajai atmodai sekoja politiskā atmoda. 1906. gadā Fr. Trasuns tika ievēlēts par Krievijas 1. Valsts domes deputātu no Vitebskas guberņas. Rēzeknes katoļu baznīcas dekāns Fr. Trasuns tika ievēlēts,

neraugoties uz 90 pilnvaroto balsotāju daudznacionālo sastāvu. To vidū bija 14 latgaļi, 16 ebreji, 24 poļi un 36 krievi. Valsts domē Fr. Trasuns atbalstīja Konstitucionālo demokrātu partiju, jo tā aizstāvēja visu tautu un ticību līdztiesību. Latgalē sevišķi liela autoritāte bija tiem katoļu mācītājiem, kuri bija latgaļu dēli, latgaļu valodas atbalstītāji, latgaļu nacionālās atmodas vadītāji. Latgales zemnieku vidū izskaidrošanas darbu turpināja arī laicīgie sabiedriski politiskie darbinieki sadarbībā ar garīdzniekiem. Latgales palīdzības biedrību karā cietušiem (1915-1919) vadīja farmaceits Vladislavs Rubuls kopā ar mācītāju Kazimiru Skrindu un dzejnieku Juri Pabērzu – vēlāko Latvijas tieslietu ministru. 1917. gada martā tika nodibināta Latgales skolotāju sabiedrība. Tai bija svarīga loma latgaļu mācību iestāžu paplašināšanā un pilnveidošanā. Organizācijas vadītāja – Valerija Seile (1891-1970), kas studēja vēsturi Pēterpilī – Bestuževa augstākajos sieviešuursos (1912-1916). 1919. gadā viņa bija Latvijas Tautas padomes locekle, 1920. gadā – Satversmes sapulces locekle, 1922. gadā – 1. Saeimas deputāte un izglītības ministra biedre. V. Seile organizēja Daugavpils skolotāju institūtu un vadīja to līdz 1940. gadam.

M. Bukšs savā grāmatā sīki apraksta divu Latgales kongresu norisi Rēzeknē – 1917. gadā, Latgales Pagaidu zemes padomes darbību V. Rubula vadībā un raksturo latgaļu pārstāvju lomu neatkarīgās Latvijas parlamentā. Tiek uzsvērts, ka "baltietis" Miķelis Valters, kas bija pirmais Latvijas iekšlietu ministrs, atbalstīja latgaļu tautisko kustību. 1921. gadā Latvijas valdība apstiprināja noteikumus, kas paredzēja, ka visām valsts iestādēm ir jāpieņem iesniegumi latgaļu izloksnē un ka to ir tiesīgi lietot valsts un pašvaldības iestāžu darbvedībā un sarakstē.

Latvijas Satversmes sapulcē (1920-1922), kas līdz 1. Saeimas vēlēšanām bija augstākā likumdošanas iestāde, 152 deputātu vidū bija 39 Latgales pārstāvji, tajā skaitā 17 Latgales zemnieku partijas pārstāvju. Aktivākie latgaliešu deputāti bija Fr. Trasuns un Fr. Kemps, kas cīnījās par taisnīgu agrārās reformas īstenošanu, aizstāvēja latgaļu intereses, kritizēja no Vidzemes atsūtīto ierēdņu rīcību Latgalē. M. Bukšs analizēja dažādu latgaļu politisko partiju darbību. Viņš pierādīja, ka 1920. gadā visietekmīgākā bija Zemnieku partija VI. Rubuļa vadībā, bet vēlāk – Latgales kristīgo zemnieku savienība. To organizēja un vadīja Fr. Trasuns. Auga arī Darba partijas ietekme. Tās līderis bija viens no progresīvākajiem Latgales politiķiem Jezups Trasuns. Šīs partijas rūpējās par Latgales saimniecisko un kulturālo augšupeju.

Latgales 20. gs. problēmas apgaismoja arī agronoms Bonifacijs Briška (1902-1994), kas bija skolas pārzinis Bērzgalē, Latvijas zemkopības

ministrijas Latgales lauksaimniecības lietu pārzinis (1928-1934), bibliotēkas darbinieks Ņujorkā (1965-1973). Vadīja arī latgaļu radoraidījumus Minhenē un bija šeit viens no Latgales pētniecības institūta dibinātājiem. Divās B. Briškas grāmatās par Latgali tiek analizēti dažādi dokumenti un periodiskās preses materiāli. Svarīga nozīme ir B. Briškas atmiņām, novērojumiem un pārdomām, argumentiem un secinājumiem.

B. Briška nereti apgaismo tās pašas problēmas, ko aplūko arī citi Latgales vēstures pētnieki, bet populārākā veidā. Saprotamība (vienkāršība) nav grāmatas trūkums. Gluži otrādi. Tā palīdz piesaistīt plašas lasītāju masas. Kaut gan B. Briška nav pedagogs, viņam neapšaubāmi piemīt spēja izskaidrot sarežģītus jautājumus saprotami arī mazāk sagatavotam lasītājam un bieži vien pārliecinoši pamatot savu viedokli. Sevišķi vērtīga ir viņa 1984. gadā izdotā grāmata, it īpaši Latgales zemnieku problēmu apgaismošana un latgaļu karavīru raksturojums. Pirms 1861. gada reformas zemnieki bija muižnieku vai valsts īpašums. Muižniekiem karaklausība nebija obligāta, bet dzimtcilvēkiem tā bija nereti soda veids par nepaklausību. 1859.-1874. gados karadienesta ilgums bija 15 gadi, bet pirms tam 25 gadi.

Pēc 1861. gada brīvlaišanas Latgalē cara valdība zemniekiem aizdeva naudu zemes izpirkšanai no muižniekiem. Parādu vajadzēja nomaksāt 49 gadu laikā – apmēram 2 rubļus par 1 desetinu gadā (kopā ar nodokli). Caurmērā katrs zemnieks ieguva nedaudz vairāk par 4 desetinām. Katram saimniekam bija sēta, māja, augļu dārzs un sakņu dārzs mājas tuvumā, bet aramzeme bija izkaisīta pa visiem ciema tirumiem. "Šņores" traucēja racionalizēt zemkopību. Arī plavas bija sadalītas "šņorēs", bet kopējās ganības lietoja visi zemnieki. Pieaugušajiem dēliem tēvs iedalīja atsevišķus zemes gabalus, un tā īpašnieka daļa no paaudzes uz paaudzi kļuva arvien mazāka. Pēc 1863. gada poļu dumpja, kurā piedalījās arī Latgales muižnieki, valsts iestādes atļāva zemniekiem ganīt lopus un cirst malku muižnieka mežā. Saskaņā ar 1911. g. likumu notika pāreja uz viensētām. Trijos Latgales apriņķos 9 gadu laikā sadalīja ap 900 ciemu. Māju pārcelšana uz jaunām dzīves vietām bija saistīta ar lielu piepūli un papildus izdevumiem. Latvijas agrārās reformas gaitā (1920-1937) bija paredzēts, ka jaunsaimniecības nedrīkst būt lielākas par 22 ha un ne mazākas par 10 ha. Ap 60000 Latgales zemnieku ģimeņu ieguva zemi, maksājot 10-20 latas par vienu ha. Līdz 1939. gadam turpinājās arī ciemu sadalīšana viensētās. Katrai viensētai iedalīja caurmērā 10 ha, jo Latgalē bija zemes trūkums. Tādēļ 530 latgaļu jaunsaimniecības ierīkoja ārpus Latgales, bet parasti vietējie iedzīvotāji negribēja atstāt dzimto novadu.

Latgales lauksaimniecības biedrību savienība izdeva žurnālu "Latgolas Zemkūpis", kas publicēja agronomu padomus. Šo biedrību skaits 1922.-1932. gadu periodā palielinājās no 8 līdz 128 biedrībām, un tās algoja 8 agronomus, organizēja kursus un ekskursijas. Aplūkojot būtiskākos faktus, B. Briška ne vienmēr ir neitrāls un konsekventi objektīvs. Dažkārt izpaužas viņa tendenciozitāte, kritizējot K. Ulmaņa autoritāro režīmu. Viņš ar nepatiku atzīmē, ka Kārļa Ulmaņa diktatūras laikā tika aizliegta pretimrunāšana un nebija rīcības brīvības. Viss bija jādara tā, kā tika pavēlēts. Tiek kritizēta atteikšanās no vietējās pašvaldības vēlēšanām pēc 1934. gada, kad aprīķu un pilsētu vadītājus nozīmēja. Latgalē 1938. gadā bija gandrīz 600000 iedzīvotāju, kas dzīvoja 71 pagastā, 53 miestos un 14 pilsētās. Latvieši veidoja 61% no iedzīvotājiem, krievi – 27%, ebreji – 5%, poļi – 4%, baltkrievi – 2%. Latgalē bija ap 117000 zirgu (30% no Latvijas zirgu kopskaita), 300000 govju (– 24%), 400000 aitu (– 30%), 173000 cūku (– 23%). 1935. gadā 17000 Latgales strādnieku strādāja citos novados – vairāk nekā divas trešdaļas par laukstrādniekiem. Pārējie bija grāvrāči, būvstrādnieki, mežstrādnieki un strādāja arī citās nozarēs. Dabiskais iedzīvotāju pieaugums Latgalē bija divas reizes lielāks nekā caurmērā Latvijā. 82% no Latgales iedzīvotājiem dzīvoja uz laukiem, un 94% no tiem guva iztiku no lauksaimniecības. Latvijas valdība monopolizēja lauksaimniecības ražojumu tirgu, lai vairotu valsts ienākumus. 1919. gadā radīja linu un spirta monopolu. Latgale ražoja trīs ceturtdaļas no Latvijas liniem, bet bija nabadzīgāka par citiem novadiem. Tai piederēja 15% no visiem Latvijas īpašumiem. Lauksaimniecības produktu tirgus monopolizācija turpinājās trīsdesmitajos gados. 1930. gadā radās Zemkopības ministrijas labības birojs, kas iepirka no lauksaimniekiem labību par valdības noteiktām cenām, pārdeva to dzirnavu īpašniekiem un regulēja eksportu un importu. Tiesības eksportēt cūkgaļu bija tikai akciju sabiedrībai "Bekona eksports", kas tika dibināta 1933. gadā, bet ar 1935. gadā iepirka arī citus mājlopus un putnus. Tajā gadā dibināja arī paju sabiedrību – "Centrālo sviesta eksportu". Ādu un vilnas eksportu arī realizēja centrāle.

Monopoli pirka tikai augstākā labuma zemnieku ražojumus. Neatbilstošo standartam bija jāpārdod vietējā tirgū par zemākām cenām. 1940. gada jūlijā komunisti nacionalizēja zemi un Latvijā radīja ap 52 000 jaunsaimniecību. 23000 sīksaimnieku ģimenes dabūja piegriezumus. Tāpēc lielsaimniecībām atstāja ne vairāk kā pa 30 ha zemes. Latgalē lielsaimniecību bija maz. Vācu okupācijas laikā atņēma zemi un represēja

daudzus latgaļus, jo padomju vara Latgales laukstrādniekiem piešķīra konfiscēto zemi, bieži vien aiz dzimtā novada robežām.

1944. gadā Latvijā sākās otrreizējā krievu okupācija, un komunisti centās izskaust latgaļus kā etnisku grupu, nepieļaut laikrakstus latgaļu valodā. Līdz 1946. gadam Latvijā tika radītas ap 50000 jaunsaimniecību, kuru zemes platība nedrīkstēja pārsniegt 15 ha, bet 1949. gadā sākās masveida lauksaimniecības kolektivizācija un zemniekiem tagad bija jāpakļaujas pavēlēm no augšas. Strādāja līdz 10 stundām dienā par niecīgu maksu. Sējplatība un mājlopu skaits samazinājās. Par piemājas saimniecību bija jāmaksā īpašs nodoklis. To paaugstināja tiem kolhozniekiem, kam izstrādes dienu bija mazāk par noteikto skaitu. Padomju varas gados pilsētu strādnieki saņēma piecas reizes mazāku atalgojumu nekā ASV strādnieki, bet kolhoznieki – vēl mazāk. Pensiju tiem sāka maksāt tikai 1967. gadā un tikai 12 rubļus mēnesī. B. Briška raksta, ka kolhoznieku atšķīra no dzimtcilvēka mašīnu pielietošana un labāki ceļi, skolas un slimnīcas. Bet daudz kas bija līdzīgs. Zeme zemniekam nepiederēja, un kolhozniekam nedeļa pasi. Muižas vietā bija kolhoza ciemats, muižnieka vietā – partijas birokrāts, bet vagara vietā – brigadieris. Kolhoznieku nepēra, bet apcietināja, un viņš arī bija nabadzīgāks nekā pārējie iedzīvotāji. Dzimtcilvēkam bija jāslavē muižnieks, bet kolhozniekam – komunistiskā partija. 100 gadu laikā kaut kas izmainījās, bet visai maz. Atceroties latgaļu karavīru gaitas, B. Briška atzīmē, ka 1877.-1879. gados tie cīnījās pret turkiem Bulgārijā, 1904.-1905. gados pret japāņiem pie Mukdenas, bet 1915. gadā pret vāciešiem pie Daugavas. Astoņos latviešu strēlnieku pulkos 1916. gadā bija arī brīvprātīgie no Latgales, tomēr mobilizēto bija daudz vairāk. E. Andersons raksta, ka it kā karoja maz latgaļu, un tas nedeļa iespēju saformēt īpašu Latgales strēlnieku pulku. B. Briška tam nepiekrīt, norādot, ka latgaļu strēlnieku bija vairāk nekā 10000, un to pietiktu trijiem pulkiem, bet tos neorganizēja, lai neveicinātu latgaļu pašapziņu, ko dēvēja par separatisma garu. Bez tam trūka izglītotu latgaļu virsnieku. Sākot ar 1917. gadu, latviešu strēlnieki pievērsās lielinieku ideoloģijai un 1918. gadā atbalstīja viņus pilsoņu karā. Arī daļa latgaļu ... B. Briška nosoda to, un raksta, ka Krievijas iedzīvotāji uzskatīja latviešu strēlniekus par bendēm. Bet viņš uzsver, ka latgaliešu vairākums necienīja komunistus un bija sašutuši par viņu ateismu, par reliģijas zaimošanu. 1919. gadā latgaļi karoja Latvijas nacionālās armijas rindās – pret vāciešiem un komunistiem. Šī gada martā Latgales partizāņi ("zaļie") uzbruka Balvu stacijai. Bet 1920. gada 16. janvārī Latgales partizāņu pulks ieņēma Jaunlatgali. Otrā pasaules kara

gados daļa latgaļu karoja padomju armijas rindās pret vāciešiem, bet daudz biežāk – vācu armijas rindās – pret krieviem. Vācu armijas latviešu leģionā gan bija vairāk baltiešu nekā latgaļu. Daļai izdevās izvairīties no karadienesta ar kukuļu palīdzību amatpersonām un ārstiem. Bet nabadzīgie latgaļi nevarēja atpirkties, un tie veidoja leģionāru prāvu daļu – vairāk nekā 40%. B. Briška nožēlo, ka daudzi latgaļi ir karojuši un krituši par Hitlera iecerēto Lielvāciju un ka 1942. gada pavasarī 12000 latgaļus deportēja uz Vāciju spaidu darbos. Tur viņi tika izvietoti nometnēs un bija tikpat beztiesīgi kā krievi un tatāri. Hitlerieši latgaļus uzskatīja par mazvērtīgu tautu. B. Briška apsūdz Daugavpils darba pārvaldes priekšnieku Mucenieku kā nacistu līdzskrējēju un rasu teorijas atbalstītāju. Vācieši un to līdzskrējēji uzskatīja, ka latgaliešus it kā ietekmē komunisti, kaut gan izšķiroša ietekme Latgalē bija katoļu baznīcai. Latgaļu dzīve Vācijas darba nometnēs bija tik neciešama, ka daudzi nolēma atgriezties Padomju Latvijā, uzskatot to par mazāku ļaunumu. Taču 1944. gadā Latviju atstāja 7000 latgaļu, neskaitot leģiona karavīrus, kas nokļuva amerikāņu un angļu gūstā.

Savā 1957. gada grāmatā B. Briška aplūko vairākas latgaliešu problēmas 20. gs. pirmajā pusē un sevišķi asi vēršas pret Latviešu zemnieku savienību un K. Ulmaņa autoritāro režīmu pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma. Viņš 1934.-1940. gadu periodu dēvē par Zemnieku savienības diktatūru, kaut gan šī partija tad vairs nepastāvēja, tāpat kā citas politiskās partijas. Autors uzskata, ka pēc 1934. gada valdība bijušie zemnieku savienības līderi, kaut gan viņu liela daļa bija konsekventi demokrāti un neatbalstīja 15. maija apvērsumu. Autors atzīmē, ka latgaļu valodnieku B. Spūļu apcietināja politiskā policija un pratināja kā latgaļu separatistu, kas it kā cenšoties atdalīt Latgali no Latvijas. K. Ulmaņa vārdus "Latgalē mēs esam vilušies" B. Briška uzskata par latgaļu uzslavu un neslēpj savu vilšanos pēc 1934. gada maija. Grāmatā tiek norādīts, ka Ulmaņa diktatūras periodā Latgale tika uzskatīta par lētu laukstrādnieku rezervātu Kurzemes un Vidzemes lielsaimniekiem. Vēl asāk tiek kritizēts staļiniskais režīms Latvijā 1940.-1941. gadā, kad agrākie pilsoniskie politiķi, it sevišķi katoļu politiķi, tika vajāti un represēti. Tiek kritizēts K. Ulmanis, kas reālpolitikas interesēs it kā nodeva čekistiem savus atbalstītājus. Tas liecina par to, kas grāmatas autors dažkārt bez pierādījumiem apsūdz K. Ulmani smagos noziegumos, kuros viņš nepiedalījās. Šajā gadījumā subjektīva tendenciozitāte noveda līdz galējībai. Tas pazemina šīs grāmatas vērtību, un jāatzīst, ka tā ir nesalīdzināmi vājāka par B. Briškas 1984. gada grāmatu. Tajā teikts, it kā komunisti

1940. gadā sāka strauju jaunu līderu vervēšanu, jo ar 500 partijas biedriem nepietika, lai vadītu Latvijas ekonomisko un politisko dzīvi.

Īstenībā Latvijas komunistiskās partijas sektantiskās tendences pamudināja to atteikties no daudzu jaunu biedru pieņemšanas savās rindās, jo komunisti neuzticējās vietējiem iedzīvotājiem. Grāmatā tiek atzīmēts, ka starp 900 latviešu agronomiem bija tikai 2 komunisti, kas pirms 1940. gada bija piedalījušies pagrīdes darbā. B. Briška nāk pie secinājuma, ka ilgu gadu svešas varas latgaļus mēģināja izskaust kā tautu, bet latgaļi tomēr saglabāja savu valodu un tradīcijas.

Visi minētie Latgales vēstures pētnieki nenoliedz, ka latgaļi ir latviešu tautas sastāvdaļa, bet augsti vērtē latgaļu īpatnības un ir dziļi pārliecināti, ka ir nepieciešami tās saglabāt. Visi grāmatu autori, kas apgaismo Latgales vēsturi, neraugoties uz secinājumu un vērtējumu dažādību, pasvītro katoļu baznīcas svarīgo lomu latgaļu garīgajā dzīvē.

LITERATŪRA

1. Brežgo B. – Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas 1861-1914. – Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1954. – 125 lpp.
2. Brežgo B. – Latgolas vēstures materiāli. – Daugavpils: V. Loča izdevniecība, 1944. – 168 lpp.
3. Briška B. – Latgola muna tāvzeme. – V/n.: P/s Latgaļu izdevniecība, 1984. – 396 lpp.
4. Briška B. – Latgaļi politiskajās patmaļoš. – V/n.: P/s Latgaļu izdevniecība, 1957. – 188 lpp.
5. Bukšs M. – Latgoļu atmūda, idejas un ceļņas. – V/n.: P/s Latgaļu izdevniecība, 1976. – 751 lpp.
6. Kempis Fr. – Latgales likteņi. – Rīga: Avots, 1991. – 208 lpp.
7. Kursītis S. – Atmiņu ceļos. – Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība, 1994. – 176 lpp.
8. Kuzņēcovs S. – Savienība, kurai nebija lemts tapt // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1996. – Nr. 4. – 94.-116. lpp
9. Puisāns T. – Apzināti kultivētās nepareizības Latvijas vēsturē par Latgali // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1993. – Nr. 2. – 116.-121. lpp.

10. Puisāns T. – Latgale. – Vēsturiskās skices. – Toronto, 1988. – 312 lpp.
11. Skujenieks M. – Latvijas iedzīvotāji // Latvijas zeme, daba un tauta. – III. – Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības apgāds, 1937. – 1.-28. lpp.
12. Soms H. – Pyrmō lauksaimnīceibys bīdreiba Latgolā // Acta Latgalica. – 8., 1994. – 200.-212. lpp.
13. Stalšans K. – Latviešu un lietuviešu austrumu apgabalu likteņi. – Čikago: Jāņa Šķirmanta apgāds, 1958. – 456 lpp.

9. LATVIJAS SOCIĀLDEMOKRĀTIJAS VĒSTURES PĒTNIEKI

Latvijas politisko partiju vēsturi ir apgaismojis Osvalds Freivalds.

O. Freivalds salīdzināja Latvijas sociāldemokrātiju ar pilsoniskām partijām un analizēja to savstarpējās attiecības. Viņa 1961. gada grāmatā tiek norādīts, ka apolitiskums nav attaisnojams un liecina par zemo politiskās izglītības līmeni, kas nedod iespēju saprast politisko partiju nozīmi. Grāmatas autors partijas dala trijās grupās: partijas, kas aizstāv noteiktus uzskatus, partijas, kas aizstāv noteiktās sociālās grupas intereses, un partijas, kas grib iekarot varu, lai izvirzītu valsts pārvaldes amatos savus atbalstītājus. Tiek norādīts, ka īstas partijas esot pirmās grupas partijas, bet Latvijai ir raksturīgas galvenokārt otrās grupas partijas, kam piemīt dažkārt pirmās un pat trešās grupas iezīmes. Pēdējais secinājums ir pilnīgi pamatots, bet viedoklis, ka īstas partijas ir tikai pirmās grupas partijas, ir diskutējams.

Pasaules uzskata ziņā vienas un tās pašas partijas biedri atšķiras, un konkrētās sociālās grupas interešu aizstāvēšanas pamatā ir attiecīgi politiski uzskati. O. Freivalda grāmatā tiek pievērsta liela uzmanība latviešu sociāldemokrātiem, jo trīsdesmit gadu laikā (1904-1934) viņu partija bija visietekmīgākā Latvijā. Tiek pasvītrots, ka progresīvās partijas cīnās par sabiedrības augšupeju, liberālās biedrības – par individuālo brīvību un pret galējībām, bet konservatīvās partijas grib saglabāt pastāvošo stāvokli. Latvijas sociāldemokrātijai valsts neatkarības gados ir raksturīgas progresīvās un liberālās partijas iezīmes. O. Freivalds norāda, ka citādi domājošo respektēšana raksturo demokrātus. Latvijas sociāldemokrātijas sastāvā līdz pat 1918. gadam bija spēcīgs lielinieku spārns, kas šo demokrātijas principu noraidīja. Tāpēc viņi saglabāja sociāldemokrātu nosaukumu tīri formāli un 1919. gada martā pamatoti no tā atteicās. Latvijas sociāldemokrātijas (lielinieku) 6. kongress Rīgā pārdēvēja partiju par komunistisko partiju. Bet latviešu mazinieki pilnīgi pamatoti saglabāja sociāldemokrātu nosaukumu. Tas nenozīmē, ka viņi bija iecietīgi pret komunistiem un fašistiem vai pret Latviešu zemnieku savienību. Taču viņi neatlaidīgi prasīja politiskās brīvības citādi domājošiem, kaut gan attaisnoja valsts pasākumus pret ekstrēmistu vardarbīgām cīņas metodēm, jo tās apdraudēja demokrātiju. O. Freivalda grāmatā tiek atzīmēts, ka vairāki vēlākie konservatīvās pilsonības darbinieki jaunībā

bija sociālistisko ideju paudēji. To vidū bija H. Asaris, A. Dauge un K. Kasparsons. Uzskatu maiņa ir bieži vien uzkrātās pieredzes rezultāts. Grāmatas autors dažkārt visai kritiski vērtē latviešu mazinieku darbību. Viņš norāda, ka 1917. gada beigās sociāldemokrātu pārstāvji piedalījās Latviešu pagaidu nacionālās padomes sēdē tikai kā novērotāji. Šo faktu O. Freivalds izskaidro ar to, ka tolaik mazinieki vēl nebija Latvijas neatkarības piekritēji. Mazinieku vidū bija daudz neatkarības idejas atbalstītāju, kaut gan galīgi vairākums kļuva par šīs idejas piekritējiem 1918. gada sākumā, kad lielinieki padzina Viskrievijas Satversmes sapulci.

Šajā nodaļā latviešu mazinieku vairākums turpmāk tiks dēvēts par sociāldemokrātiem, atšķirībā no lieliniekiem, kas tiks dēvēti par komunistiem. O. Freivalds kritizē sociāldemokrātus par to, ka viņi 1919. gada sākumā izstājās no Tautas padomes (priekšparlamenta) it kā tāpēc, ka K. Ulmaņa valdība sadarbojas ar vāciešiem. Autors pasvītro, ka F. Menders toreiz atzina to, ka latviešu strādnieku vairākums atbalstīja komunistus. Nevar noliegt, ka arī tas ietekmēja sociāldemokrātu pozīciju, nosacīja viņu svārstības un taktikas maiņu. Grāmatā tiek norādīts, ka no 17 politiskām partijām un grupām, kas 1920. gadā piedalījās Latvijas Satversmes sapulces vēlēšanās, tikai sociāldemokrāti un Latviešu zemnieku savienība attīstījās visā parlamentārās iekārtas periodā bez būtiskām pārmaiņām. Pārējās partijas pārveidojās vai izzuda no politiskās skatuves. Sevišķi stabilas sociāldemokrātu pozīcijas bija Rīgas domē. Tur 1928. gadā pilsoniskām partijām bija 28 domnieki, sociālistiem – 40, bet minoritātēm – 24. Sociāldemokrātu elektorāta sašaurināšanās 3. un 4. Saeimas vēlēšanās (1928. un 1931. g.) tiek izskaidrota ar to, ka daudz balsu viņiem atņēma komunisti. Šo u.c. problēmu apgaismošana O. Freivalda grāmatā liecina, ka autors ir objektīvs, vispusīgi izpētījis faktus, novērtē sociāldemokrātu darbību kritiski.

Sociāldemokrātu uzskati un darbība neatkarīgajā Latvijā konkrēti izpaužas partijas kongresu protokolos un laikraksta "Sociāldemokrāts" slējās.

Latvijas sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (turpmāk – LSDSP) 13. kongresā (1928. g.) tika kritizēta kreisā valdība (1926-1928), kurā sociāldemokrātiem bija vairākums. Valdībai bija jāreķinās ar Saeimas deputātu vairākumu, un radikāli grozīt stāvokli Latvijā nebija iespējams. LSDSP 15. kongresā (1930) tika apspriesta jauna partijas programma. Protokoli rāda, ka tā bija izstrādāta marksisma garā. Tika norādīts uz kapitālisma pretrunām, šķiru ciņu un sociālisma izredzēm. Izpaudās austromarksisma atbalstīšana. Bija uzsvērts, ka Latvija jāpārvērš par

patiesi demokrātisku republiku. Demokrātijas aizstāvēšana un pilnveidošana tika uzskatīta par LSDSP svarīgāko uzdevumu.

Laikraksta "Sociāldemokrāts" publikāciju analīze rāda, ka 1928. gadā liela uzmanība bija pievērsta komunistu kritikai. Šajā sakarībā tika negatīvi vērtēts PSRS stāvoklis, norādot uz 2,5 mln. bezdarbnieku šajā valstī. Bija pasvītrots, ka strādnieku šķīra vēl nav nobriedusi varas iekarošanai un valsts pārvaldīšanai. Tika norādīts, ka komunisti ir diktatūras piekritēji, bet LSDSP ies pa demokrātijas ceļu, ka radikālās pārmaiņas Latvijā būs reāli iespējamās tikai pēc tam, kad strādnieku šķīra uzvarēs Rietumeiropas zemēs. "Sociāldemokrāts" rakstīja, ka komunistu organizētais politiskais streiks 1928. gada 22. augustā ir taktisks gājiens, lai iegūtu vairāk balsu 3. Saeimas vēlēšanās un kompromitētu LSDSP, kas streiku neatbalstīja. Tajā pašā laikā sociāldemokrāti kritizēja komunistu vadīto arodbiedrību slēgšanu, pret ko protestēja streikotāji 22. augustā. Publikāciju autori "Sociāldemokrātā" rāda savas partijas viedokli. Bet LSDSP vēstures apgaismošanā visnozīmīgākās ir divas grāmatas – J. Augškalna-Aberberga darbs, kas veltīts LSDSP dibināšanas 25. gadadienai, un B. Kalniņa pētījums, kas veltīts LSDSP dibināšanas 50. gadadienai. Jāatzīmē, ka pirmās grāmatas sagatavošanā piedalījās arī B. Kalniņš, un abi šie darbi daudzējādā ziņā ir līdzīgi. Taču B. Kalniņa darbs ir plašāks. Tāpēc ir lietderīgi apskatīt abus pētījumus vienlaicīgi, atzīmējot atsevišķus specifiskus momentus J. Augškalna grāmatā. Jānis Augškalns-Aberbergs (1878 - 1941) bija izglītības un pašvaldību darbinieks, kā arī vēsturnieks, kas pētīja LSDSP vēsturi, Rīgas vēsturi un Latvijas pagastu vēsturi. 1941. g. viņu nošāva fašisti. J. Augškalna-Aberberga grāmata aplūko Vācijas sociāldemokrātijas darbību, kas visvairāk ir ietekmējusi LSDSP rašanos un attīstību, kā arī Krievijas sociāldemokrātijas lomu, tās sadarbību ar latviešu sociāldemokrātiem 1906.-1910. gados. Tiek apgaismoti LSDSP kongresi periodā no 1904. līdz 1917. gadam. Autors ir veltījis lielu uzmanību delegātu sastāvam un pieņemtajiem lēmumiem. LSDSP darbība tiek apskatīta ciešā sakarībā ar attiecīgiem vēsturiskiem notikumiem, it sevišķi ar 1905. gada situāciju. Lai raksturotu darba īpatnības, jāatstāsta vismaz daži grāmatas fragmenti. Ir minēts Grakha Babefa 1794. gada izteiciens: "Nevar pieļaut, ka cilvēku vairākumam jāstrādā vaiga sviedros, lai nēcīgais mazākums kļūtu bagāts". Tiek atgādināta 1831. gada Lionas audēju devīze: "Dzīvot darbā un mirt cīņā". Tiek uzsvērts, ka angļu čartisti 1837. gadā uzskatīja, ka varas iekarošana ir līdzeklis strādnieku labklājības nodrošināšanai. Autors augsti vērtē Marksa un Engelsa pētījumus, uzskatot tos par stingri zinātniskiem. Netiek izteiktas šaubas par marksistu

utopiskajiem uzskatiem, kas paredz nākotnes komunistisko iekārtu un tās sasniegšanas ceļus. Ir pasvītrots, ka 19. gs. beigās jaunstrāvnieki par tautu uzskatīja ne tikai latviešus vien, bet arī Latvijā dzīvojošus cittautiešus. Jaunstrāvnieki pieķērās visām jaunajām un radikālajām idejām kā zinātnē, tā arī praksē. Viņi noraidīja vecās tradīcijas un aizspriedumus. Jaunstrāvnieku vidū izvirzījās pirmie LSDSP dibinātāji un vadītāji. Viņi sastādīja pirmo nelegālo sociāldemokrātu uzsaukumu, kas bija nodrukāts 4000 eksemplāros Klāras Kalniņas tēva mājās – Jelgavas apriņķa Jēkabnieku pagastā. Proklamācija aicināja gāzt carismu un nodibināt demokrātisku republiku. Šo lozungu atbalstīja arī daudzi lauku saimnieki, it īpaši jaunā paaudze. Arī liberālā latviešu pilsonība zināmā mērā bija sociāldemokrātiem labvēlīga. Bet latviešu reakcionāri Fridrihs Veinbergs un Andrievs Niedra denuncēja sociālistus. Tiek parādīta radikālā atšķirība starp latviešu sociāldemokrātiem un krievu lieliniekiem, kuri 1905. gadā aicināja ķerties pie ieročiem un atbērties bendēm. Autors uzskata, ka atbērbība ir riebīga, bet sazvērnieciska taktika ved strupceļā. Tiek pasvītrots, ka sekmīga masu bruņotā sacelšanās 1905. gadā nebija iespējama. Tiek nosodīta individuālā terora taktika un novērtēta latviešu sociāldemokrātu apvienošanās ar krievu sociāldemokrātiem, kas arī Latvijā noveda pie lielinieku un mazinieku strīdiem. Tas traucēja nodrošināt kopēju līniju. Svarīgs ir secinājums, ka LSDSP kaujinieki pārvērtēja bruņotās cīņas nozīmi. Tiek pozitīvi novērtēta kaujinieka Jēkaba Dubelšteina pievēršanās propagandas darbam. Svarīgs ir secinājums, ka LSDSP 1904.-1914. gadu periodā ir ieturējusi centra pozīciju, bet domstarpības starp mazinieciskām un lielinieckiskām grupām apdraudēja partijas vienību. J. Augškalna-Alberberga secinājumi un vērtējumi tika visnotaļ ievēroti B. Kalniņa grāmatā.

Brūno Kalniņš (1899-1990) bija viens no redzamākajiem LSDSP līderiem. Viņu ievēlēja par Latvijas Satversmes sapulces locekli un visu Saeimu deputātu. 1937.-1940. gados viņš bija emigrācijā – Somijā. 1940. gadā atgriezās Latvijā un bija tautas armijas galvenais politiskais vadītājs, vēlāk – Latvijas universitātes docētājs. Kā pretošanās kustības dalībnieku viņu nacisti arestēja un ieslodzīja Štuthofas koncentrācijas nometnē (1944-1945). Pēc kara emigrēja, dzīvoja Zviedrijā. Tur viņš arī uzrakstīja savu fundamentālo darbu par LSDSP vēsturi. Šis vērtīgās grāmatas galvenais saturs tiks ar komentāriem īsumā izklāstīts.

Jaunā strāva tiek raksturota kā latviešu kreisās inteliģences protesta kustība pret pastāvošo netaisnīgo iekārtu. Tāds vērtējums atšķiras no Fr. Zāliša viedokļa, ka jaunstrāvnieku liela daļa kļuva par marksisma

piekritējiem un zobojās par tautas un dzimtenes mīlestību. Kalniņš uzskata jaunstrāvniekus par tautas interešu aizstāvjiem, bet Zālītis – par tautas interešu nicinātājiem. B. Kalniņa grāmatā tiek atzīmēts, ka jaunstrāvnieku iemīļotais dzejnieks bija Eduards Veidenbaums. Viņu populārākais vadonis bija Jānis Jansons. Bet Rīgas strādnieku vidū par redzamu sociālistiskās kustības darbinieku kļuva Dāvids Bundža (1873-1901). Cara varas orgāni 1897. gadā apcietināja 77 latviešu sociālistus. Jāni Raini, Pēteri Stučku, Paulu Kalniņu u.c. izsūtīja uz 5 gadiem nometināšanā ārpus Baltijas guberņām. 1899. gadā beidzās jaunstrāvnieku laikmets un sākās sociāldemokrātu laikmets. Tie bijušie jaunstrāvnieki, kas neatbalstīja marksisma idejas, meklēja jaunus ceļus politiskās darbības sfērā. Bet Fricis Roziņš un Fricis Vesmanis 1899. gadā Londonā organizēja Vakareiropas latviešu sociāldemokrātu savienību. Tā sadarbojās ar latviešu sociāldemokrātisko organizāciju, kas tika nodibināta Rīgā 1902. gadā. Ārzemēs latviešu sociāldemokrātu centrālā figūra bija Fr. Roziņš. Rīgā sociāldemokrātu līderis bija Jānis Ozols – Rīgas politehniskā institūta students. Kurzemes sociāldemokrātu redzamākie darbinieki bija ārsts Pauls Kalniņš, grāmatvedis Rūdolfs Endrups, strādnieks Jānis Lencmanis, ģimnāzisti Jūlijs Daniševskis un Kristaps Eliass. 20. gs. sākumā Latvijā darbojās arī krievu sociāldemokrāti un ebreju sociāldemokrātu savienība – Bunds, ar kuru latviešu sociāldemokrāti cieši sadarbojās. Turpretim ar Rīgas krievu sociāldemokrātiem, kurus vadīja Maksims Ļitvinovs, attiecības bija vēsas. Krievu organizācija apvienoja lieliniekus un maziniekus un prasīja, lai latvieši pievienojās Krievijas sociāldemokrātiskajai strādnieku partijai (turpmāk KSDSP). Latvieši tam nepiekrita, jo tā bija centrālistiski vadīta partija. Latvieši uzskatīja, ka Krievijas sociālistu partijai jāpārvēršās par nacionālo partiju federāciju.

Ārzemēs saasinājās pretrunas starp Fr. Roziņu un Fr. Vesmani no vienas puses un M. Valtera vadīto grupu no otras puses. Miķelis Valters un viņa domu biedri 20. gs. sākumā uzskatīja sevi par sociāldemokrātiem, bet idejiski bija pieslēgušies krievu sociālistiem revolucionāriem, kas uzskatīja par svarīgāko cīņās līdzekli individuālo teroru. Turpmāk M. Valters pievērsa arvien lielāku uzmanību zemnieku interešu aizstāvēšanai un latviešu tautas nacionālajām interesēm.

1904. gada jūnijā J. Ozola dzīvoklī Rīgā notika Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) pirmais kongress. Jaunā partija kļuva par pilsētu strādnieku un laukstrādnieku interešu aizstāvi. Laukstrādnieki veidoja 70% no visiem lauku iedzīvotājiem (ap 500000

cilvēku). LSDSP CK sastāvā ievēlēja J. Ozolu, J. Jansonu, A. Duševicu, V. Rikveilu un R. Endrupu.

Ozolam, Duševicam un Jansonam bija augstskolas izglītība. Endrups bija ierēdnis, bet Rikveilis – strādnieks. Arī turpmāk CK locekļu vairākumu veidoja inteliģences pārstāvji, bet partijas biedru vairākumu – rūpniecības strādnieki (70%). Latvijā partiju vadīja J. Ozols, kas bija spējīgs organizators un konspirators. Par partijas pārstāvi ārzemēs un laikraksta "Sociāldemokrāts" redaktoru LSDSP 1. kongress ievēlēja Fr. Roziņu.

1904. gadā LSDSP sastāvā bija 5 organizācijas – Rīgas (1500 biedri), Jelgavas (300), Līepājas (300), Ventspils (200), Tukuma-Talsu (200). Vidzemes pagastos un Latgalē pagaidām vēl nebija sociāldemokrātu organizāciju. 20. gs. sākumā LSDSP bija vienīgā lielā latviešu politiskā partija, kurā sastāvēja ap 2500 biedru. Latviešu pilsonībai un zemniecībai tolaik vēl nebija politisku partiju, ja neskaita reakcionāro latviešu tautas partiju, ko vadīja Fricis Veinbergs un kas apvienoja ap 100 biedru. LSDSP iesaistīja savās rindās daudz laukstrādnieku, kas pelnīja aptuveni 100 rubļus gadā un vasaras mēnešos strādāja 16 stundas dienā.

1905. gada 12. janvārī LSDSP vadītā politiskā ģenerālstreikā piedalījās 80000 Rīgas strādnieku. 13. janvāra demonstrācijas laikā no kareivju lodēm krita 73 demonstranti (31 LSDSP biedrs) un vairāk nekā 200 cilvēku tika ievainoti. LSDSP CK uzsaukumā bija norādīts, ka cīņā pret cara patvaldību lielos arī ieročus. Bet LSDSP no bruņotās cīņas metodēm parasti izvairījās, uzskatot, ka tās ir pieņemamas tikai ārkārtējos gadījumos un tikai tad, kad plašas masas nobriedis bruņotai sacelšanās carisma gāšanas nolūkā.

1905. gadā populāra bija dziesma "Ar kaujas saucieniem uz lūpām", ko sacerēja Jānis Akuraters, kas toreiz bija LSDSP biedrs. Kad 1905. gada jūnijā Rīgā sanāca LSDSP 2. kongress, partijas biedru skaits bija pieaudzis līdz 6000. Bet gada beigās partijas rindās jau bija 18000 biedru. 2. kongress noraidīja proletariāta diktatūras principu, jo uzskatīja, ka diktatūra ir pretrunā ar demokrātiju. Kongress nolēma cīnīties par visu tautu pašnoteikšanās tiesībām. Kongress izteicās pret petīciju iesniegšanu, jo partijas prasības nebija iespējams īstenot no augšas, cara valdības labvēlības rezultātā. 1905. gada jūlijā vācbaltu barons Bistrams smagi ievainoja latviešu revolucionāru. Viņa biedri atklāja uguni un baronu nošāva. LSDSP 2. kongress aicināja atturēties no varasdarbiem un norādīja, ka, ja bruņotā sacelšanās notiks atsevišķās Krievijas impērijas daļās, cara patvaldība to apspiedīs. LSDSP nepamatoti noraidīja muižnieku zemes izdalīšanu bezzemniekiem, uzskatot lielsaimniecības par progresīvākām ekonomiskā ziņā. LSDSP ievēlēja CK sastāvā kalēja dēlu Jāni Ozolu

(1878-1968), lauksaimnieka dēlu Jāni Jansonu (1872-1917) un nomnieka dēlu Ansi Buševicu (1878-1943). Vēlāk CK darbā kooptēja skolotāju Vili Dērmani (1875-1938) un studentu Jāni Asaru (1877-1908). Pēteris Stučka dzīvoja Vitebskā un LSDSP 2. kongresā nepiedalījās, tāpat kā Pauls Kalniņš, kas dzīvoja Šveicē un atgriezās Latvijā 1905. gada beigās. Jānis Rainis LSDSP 1. un 2. kongresā nepiedalījās, jo 20. gs. sākumā aktīvā politiskā darbībā neiesaistījās. 1905. gadā populārākie sociāldemokrātu kaujinieki bija Ventspils fabrikanta dēls Ferdinands Grīniņš un Liepājas telegrāfa ierēdnis Jēkabs Dubelšteins. 1905. gada septembrī bruņoti kaujinieki uzbruka Rīgas centrālcietumam un atbrīvoja LSDSP darbiniekus Jāni Lāci un Jūliju Šleseru, kam draudēja nāves sods. Ieroču slepenā transportēšanā ar kuģiem uz Rīgu un Liepāju aktīvi piedalījās LSDSP biedrs J. Kovaļevskis, kas dzīvoja Briselē. Rīgā latviešu un krievu sociāldemokrātu attiecības 1905. gadā bija sarežģītas, jo krievu biedri noraidīja sadarbību ar liberālo buržuāziju.

Rīgas krievu sociālistu vidū bija daudz lielinieku. Mazinieki atšķirībā no lieliniekiem 1905. gadā uzskatīja, ka sekmīga bruņota sacelšanās nav reāli iespējama un tāpēc ir revolucionārās cīņas labā jāpiedalās Valsts domē, neraugoties uz to, ka domi ievēlēja uz nedemokrātiska likuma pamata. Latvijas strādnieku masas krievu lielinieku un mazinieku strīdi neietekmēja. LSDSP attīstījās Rietumeiropas sociālistu ietekmē, un tās biedri maz ko zināja par domstarpībām krievu sociāldemokrātu vidū.

M. Litvinovs asi uzbruka Rīgas federatīvajai komitejai, kurā bez LSDSP pārstāvjiem bija arī "Bunda", lietuvju, vācu un igauņu sociālistu pārstāvji. Tāpēc šī komiteja nolēma pārtraukt sakarus ar Rīgas lielinieku komiteju. LSDSP Rīgā bija ap 7200 biedru, "Bundam" – 1000, bet krievu lieliniekiem un maziniekiem kopā – 500 biedru. Bez tam vēl viņiem bija nelielas organizācijas Liepājā un Daugavpilī. 1905. gadā svarīga nozīme bija dzelzceļnieku streikam, ko vadīja enerģisks organizators un spējīgs runātājs – ebreju sociāldemokrāts S. Kļevanskis (Maksims). Viņš bija "Bunda" Kauņas organizācijas darbinieks un tika nosūtīts partijas darbā uz Rīgu. Kā Rīgas federatīvās komitejas loceklis viņam bija svarīga loma. 1905. gadā masu mītiņos LSDSP Rīgas organizācijā pierakstījās daudz jaunu biedru no strādnieku vidus.

LSDSP organizēja bruņotu miliciju, kas patrulēja Rīgas ielās. Šī partija 1905. gada novembrī sasauca skolotāju kongresu, kurā piedalījās ap 1000 delegātu. Fr. Veinberga un A. Niedras Latviešu tautas partija gribēja panākt mantīgo latviešu pārstāvību Landtāgā un pilsētu domēs. Ietekmīgāka par Veinberga partiju bija konservatīvā Reformistu partija, kas cīnījās par

politiskām brīvībām un par vācbaltu muižnieku privilēģiju atcelšanu. Šīs partijas redzamākie darbinieki bija V. Zāmuēls, R. Blaumanis, O. Nonācs un Rīgas latviešu biedrības priekšnieks Fr. Grosvalds. Liberālā demokrātu partija gribēja panākt Krievijas demokratizāciju. Visas trīs partijas apvienoja tikai ap 300 biedru. Lielāka bija Latviešu sociāldemokrātu savienība, kas apvienoja ap 1000 biedru un 1905. g. darbojās ne tikai ārzemēs, bet arī Latvijā. Šīs partijas vadītāji bija Miķelis Valters un Emīls Skubikis.

LSDSP organizēja pagastos bruņotās tautas milicijas nodaļas, atņemot muižniekiem un policistiem bises un revolverus. Milicija apvienoja ap 10000 cilvēku. Vācbaltu baroni bija spiesti rēķināties ar LSDSP. Par to liecina tas, ka Vidzemes muižnieku landmaršals barons Rozens piedalījās sarunās ar LSDSP līderi Jansonu-Braunu un ziedoja 500 rubļus kritušo revolucionāru ģimeņu atbalstīšanai.

Lielinieki apgalvoja, ka artileristi Rīgā atbalstīs bruņoto sacelšanos, bet tā bija aplama informācija, un Rīgas federatīvā komiteja 1905. gada decembrī nolēma neizsludināt bruņotu sacelšanos, jo Latvijā ģenerāļa Sologuba rīcībā bija 19000 karavīru, kas sacelšanos ātri vien apspiestu.

1906. gads bija soda ekspedīciju gads. Tās vadīja ģenerāļi A. Orlovs un F. Vents. Tajās piedalījās vācbaltu baroni, kas rūpējās arī par sodāmo revolucionāru sarakstu sastādīšanu.

5000 revolucionāriem izdevās emigrēt, bet daudzi kļuva par soda ekspedīciju upuriem un bieži vien bez tiesas prāvas ("bēgot" nošāva). Tika nogalināti 2556 brīvības cīnītāji. No miesas sodiem cieta apmēram 1000 cilvēku. Uz spaidu darbiem notiesāja 481 revolucionāru, bet uz mūža nometināšanu Sibīrijā – 84. Pārmācības namos un cietumos tika ieslodzīti 713 revolucionāri. 2652 cilvēkus izsūtīja uz Krievijas ziemeļu guberņām un 1871 revolūcijas dalībnieku deportēja no Baltijas guberņām. Kopumā no represijām cieta 14000 personu. Vairākums bija LSDSP biedru. 1906. gadā LSDSP boikotēja 1. Krievijas Valsts domes vēlēšanas, uzskatot, ka tā ir parlamenta karikatūra. Tāpēc Rīgā ievēlēja konservatīvo Fr. Grosvaldu. Turpmāk LSDSP nolēma, ka tomēr būtu lietderīgi izmantot Valsts domes tribīni.

1906. gada aprīlī LSDSP 4. kongresa darbā Stokholmā piedalījās LSDSP pārstāvis Ansis Buševics, kas paziņoja par apvienošanās noteikumiem.

LSDSP piekrita apvienoties ar KSDSP, ja latviešiem būs savs pastāvīgs pārstāvis apvienotās partijas Centrālajā Komitejā.

4. kongress, kurā pārsvars bija maziniekiem, pieņēma šo prasību. Par to balsoja divas trešdaļas no delegātiem. Tas nodrošināja LSDSP patstāvību. 1906. gada jūlijā Majoros sanāca šīs partijas 3. kongress. Avīzē "Cīņa" tika publicēts kongresa dienas kārtības projekts. Tā kā bija panākta vienošanās ar KSDSP, kongresā piedalījās ne tikai 37 latviešu organizāciju delegāti, bet arī 7 Rīgas krievu lielinieku un mazinieku pārstāvji, kā arī 4 "Bunda" pārstāvji. Sakarā ar apvienošanos LSDSP 3. kongress konstituējās kā Latvijas sociāldemokrātijas (LSD) 1. kongress. Centrālās Komitejas (CK) sastāvā ievēlēja J. Ozolu, P. Stučku, K. Šulcu, Fr. Roziņu, K. Eliasu. J. Jansonu, kas emigrēja uz Šveici, nozīmēja par LSD pārstāvi ārzemēs, bet J. Ozolu – par pirmo LSD pilnvaroto pārstāvi KSDSP Centrālajā Komitejā.

LSD 2. kongresā 1907. gadā Londonā par CK locekļiem ievēlēja Jāni Lencmani, Robertu Pelši, Paulu Kalniņu, Jūliju Daniševski u.c. LSD 3. kongresā Helsinkos (faktiski piektajā), ko sasauca 1908. gadā, Centrālās Komitejas sastāvā ievēlēja Klāru Kalniņu, Eduardu Zandreiteru u.c. jaunus vadošos darbiniekus. Par "Cīņas" redaktoru nozīmēja Paulu Kalniņu. LSD bija arī savi deputāti Krievijas valsts domē – 2. domē Jānis Ozols, bet 3. domē Andrejs Priedkalns.

Represiju un emigrācijas rezultātā LSD organizācijā 1911. gadā palika tikai 2000 biedru, un to vadība līdz 1914. gadam atbalstīja maziniekus, kurus Ļeņins 1912. gadā izslēdza no KSDSP. 1912. gadā Krievijā bija ap 400 lielinieku, 700 mazinieku un 500 "Bunda" biedru. LSD šajā gadā apvienoja ap 2500 sociāldemokrātu vairāk nekā trīs minētās organizācijas kopā ņemot. Tāpēc 1912. gadā Trocka dibinātajā Augusta blokā LSD spēlēja svarīgu lomu, un to reprezentēja J. Jansons. Bet LSD 4. kongresā Briselē, kas notika 1914. gada janvārī, daži mazinieki nespēja ierasties, un Liepājas delegāts P. Augulis, kas bija slepens policijas aģents, pieslējās lieliniekiem, jo viņu pārsvars bija izdevīgs žandarmērijai. 18 balstiesīgu delegātu vidū bija 9 lielinieki, 8 mazinieki un 1 samierinātais, kas vēlāk pārgāja lielinieku pusē. Mazinieku viedokli izteica Fr. Menders, Kr. Eliass un F. Cielēns. J. Jansons mēģināja samierināt latviešu maziniekus un lieliekus. Bet, tā kā lielinieki noraidīja kompromisus, viņš pārgāja mazinieku pusē. CK sastāvā ievēlēja tikai lieliekus – J. Lencmani, R. Eihi, J. Šilfu, E. Zvirbuli, K. Pečaku un policijas provokatoru P. Auguli.

J. Jansons uzskatīja, ka tālāka sadarbība ar lieliniekiem nav iespējama, bet 1917. gadā daži latviešu mazinieki vēl darbojās LSD sastāvā. Taču 1918. gada jūnijā nelegālā konferencē Rīgā latviešu

bieži ar sociāldemokrātu mērķiem, īpaši zemnieku "Dzīvnieku" (1924-1931).
mazinieki atjaunoja LSDSP. Tagad šis nosaukums nozīmēja nevis
Latviešu, bet Latvijas sociāldemokrātisko strādnieku partiju. CK sastāvā
tika ievēlēti P. Kalniņš, Br. Kalniņš, K. Kursevics, Fr. Menders un P. Reišals.
Radās divas strādnieku partijas – sociāldemokrāti un komunisti, kas
turpmāk cīnījās viena pret otru. LSDSP paziņoja, ka paliek uzticīga
vecajiem, 1905. gada demokrātiskajiem principiem, no kuriem komunisti
bija atteikušies. Latviešu strādnieku kustības šķelšanās, kas sākās 1914.
gadā, noslēdzās 1918. gadā.

Jaunā partija ar veco nosaukumu "LSDSP" 1918. gadā izmainīja savu
viedokli neatkarīgas valsts radišanas jautājumā un secināja, ka jaunajos
starptautiskajos apstākļos neatkarīgas Latvijas izveidošana ir iespējama
un nepieciešama. Tas bija viens no LSDSP panākumu iemesliem
Satversmes sapulces vēlēšanās 1920. gada aprīlī. Par LSDSP balsoja
38,7% vēlētāju. Armijā – 65%, bet uz laukiem – 76,8%.

Bezzemnieku masas, kas bija lielākā vēlētāju daļa, ticēja, ka LSDSP
labāk nekā citas partijas parūpēsies par muižnieku zemes konfiskāciju
un to iedalīšanu bezzemniekiem. 1922. gada februārī Satversmes sapulce
pieņēma Latvijas satversmi, kas noteica valsts iekārtu. Tās galvenie autori
bija Andrejs Petrevics, Fricis Menders, Fēlikss Cielēns, Kārlis Dzelzītis
u.c. sociāldemokrāti. Satversme juridiski akceptēja demokrātiskās
republikas izveidošanu, kas jau kopš 1905. gada bija LSDSP svarīgākais
mērķis. 1922. gada beigās LSDSP rindās jau bija vairāk par 10000 biedru
(75% – laucinieku), bet 1925. gadā mazāk nekā 3000 un 1932. gadā –
vairāk par 12000 biedru. Tādas izmaiņas izskaidrojamas ar to, ka 20.
gados bezzemnieki, kļuvuši par zemes īpašniekiem, atstāja LSDSP rindas.
Toties pilsētu strādnieku vairākums pieslēgās tai un ne tikai kā viņu
ekonomiskās cīņas vadītājam.

LSDSP popularitāte izskaidrojama arī ar tās sasniegumiem sociālā
likumdošanā, sevišķi panākot 1920. gada likumu par obligātām
slimokasēm un demokrātiskus likumus par vārda, preses, biedrošanās
u.c. demokrātiskām brīvībām. Četru Saeimu vēlēšanās LSDSP kandidāti
1922. gadā dabūja 31 deputātu mandātu, 1925. gadā – 33, 1928. gadā –
26, bet 1931. gadā – 21 (pilsētās – 55%). Elektorata samazināšanās
izskaidrojama ar sikzemnieku politisko pasivitāti, kā arī ar to, ka LSDSP
neizdevās īstenot savus solījumus, jo deputātu vairākums bieži vien
noraidīja šīs partijas priekšlikumus. Šī iemesla dēļ arī Latviešu Zemnieku
savienība zaudēja daļu no saviem vēlētājiem. Par šo partiju 1922. gadā
balsoja gandrīz 17% no visiem vēlētājiem, bet 1931. gadā – 12%.

Ceturtajā saeimā (1931-1934) darbojās visi populārākie LSDSP deputāti, bijušās kreisās koalīcijas valdības ministri Voldemārs Bastjānis un Ansis Rudevics, kā arī citi redzami partijas darbinieki, kam bija liela politiska darba pieredze. To vidū bija Fricis Menders, Ansis Buševics, Pauls Kalniņš, Jūlijs Celms, Eduards Dzelzītis, Klāvs Lorencs, Brūno Kalniņš, Kristaps Eliass, Kārlis Dēķens, Pēteris Zeibots, Andrejs Veckalns, Jānis Višņa, Pēteris Ulpe, Roberts Dukurs u.c. LSDSP nekad neizdevās nodrošināt sava kandidāta ievēlēšanu valsts prezidenta postenī. Toties Saeimas priekšsēdētāji vienmēr bija sociāldemokrāti – Fricis Vesmanis (1922-1925) un Pauls Kalniņš (1925-1934), kas no 1918. līdz 1922. gadam arī bija LSDSP priekšsēdētājs. Šajā postenī tika ievēlēti arī A. Buševics (1922), A. Rudevics (1923) un Fr. Menders (1929). Partijas goda priekšsēdētājs līdz savai nāves dienai 1929. gadā bija Jānis Rainis.

Agnis Balodis raksturo LSDSP kā lielāko partiju Latvijā, kurai bija svarīga loma konstitucionālajā, agrārajā un sociālajā likumdošanā. Bija gadi, kad partijas biedru skaita ziņā lielākā partija bija Latvijas Zemnieku savienība, bet parlamenta vēlēšanās par LSDSP vienmēr balsoja vairāk vēlētāju nekā par jebkuru citu partiju. Taču galvenā LSDSP sociālā bāze – pilsētu strādnieki, salīdzinot ar 20. gs. sākumu sašaurinājās, kaut gan rūpniecībā nodarbināto strādnieku skaits no 1928. līdz 1934. gadam pieauga no 66000 līdz 90000. LSDSP ietekmi masās traucēja arī tas, ka daļai strādnieku vēl bija ilūzijas, ka padomju vara atbilst viņu interesēm. Zināmas grūtības radīja arī nesaskaņas starp partiju līderiem, kas pārstāvēja LSDSP labējo un kreiso spārnu. Partijas faktiskais vadītājs un galvenais teorētiķis bija advokāts Fricis Menders – labākais LSDSP publicists, runātājs un polemists. F. Menders 21 gada vecumā (1906. gadā) tika izsūtīts uz Sibīriju, lielu politisku pieredzi uzkrāja trimdā (1907-1917). Beļģijā, Austrijā un Šveicē viņš vispusīgi iepazinās ar šo valstu sociālistu pieredzi. F. Cielēns un V. Bastjānis asi kritizēja F. Mendera marksistisko doktrinārisumu, kas dažkārt traucēja pareizi novērtēt reālo situāciju.

LSDSP organizatoriskais darbs tika veikts augstā līmenī. Tas bija lielā mērā partijas sekretāru nopelns. Tie bija Br. Kalniņš (1918-1925), P. Ulpe (1925-1933) un P. Lejiņš (1933-1934).

Regulāri notika partijas gadskārtējie kongresi, piedaloties apmēram 300 delegātiem katrā. Aģitācijas un propagandas darbā svarīga loma bija tautas sapulcēm un laikrakstiem. LSDSP centrālorgānu "Sociāldemokrāts" izdeva 7000 eksemplāru metienā. LSDSP avīzes iznāca ne tikai Rīgā, bet arī Liepājā, Daugavpilī, Jelgavā, Valmierā, Cēsis, Tukumā, Jēkabpilī un Rēzeknē. Un ne tikai latviešu valodā, bet arī krievu valodā. Populāri

bija arī sociāldemokrātu mēnešraksti, it īpaši žurnāls "Domas" (1924-1934). Partijai bija arī sava izdevniecība, kas izdeva Latvijas un ārvalstu sociālistu grāmatas.

LSDSP sastāvā bija dažādu uzskatu piekritēji. Sevišķi asas domstarpības bija taktikas jautājumos. LSDSP vadība uzskatīja, ka partijas pārstāvji var piedalīties valdībā tikai tad, kad tiem būs izšķiroša ietekme tajā. Pretējā gadījumā būs jāatbild par citu grēkiem un sociāldemokrāti sevi sakompromitētu. Bet vairākiem LSDSP pārstāvjiem satversmes sapulcē bija cits viedoklis. Viņi par katru cenu gribēja kļūt par valdības locekļiem. Viņi apgalvoja, ka pretējā gadījumā vara vienmēr būs K. Ulmaņa un A. Berga koalīcijā ar minoritāšu pārstāvjiem, un tas nāks par labu vācu muižniekiem. Tāda viedokļa atbalstītāji 1921. gadā atšķēlās no LSDSP un izveidoja savu partiju, dēvējot to par Latvijas strādnieku sociāldemokrātu-mazinieku partiju. LSDSP protestēja pret "mazinieku" nosaukumu, jo mazinieku vairākums palika LSDSP rindās, bet protesta rezultāts bija tas, ka sociālistiskā Internacionāle atteicās pieņemt jauno partiju savā sastāvā. Sākotnēji jaunā partija apvienoja tikai vairākus desmitus cilvēku, bet to vidū bija 17 satversmes sapulces locekļi.

1921. gadā arī LSDSP nolēma ar zināmiem noteikumiem piedalīties valdības sastādīšanā, ieņemt ministru posteņus. Taču mazinieku prasības bija mērenākas un tieši viņus pieņēma Z. Meierovica kabinetā. Par valdības locekļiem kļuva mazinieki: R. Dukurs, V. Holcmans un R. Lindiņš. Viņi uzsvēra, ka valdība šoreiz iztika bez koalīcijas ar labējiem politiķiem un mazākumtautību pārstāvjiem. Mazinieki Margēra Skujenieka vadībā panāca likumu par 8 stundu darba dienu strādniekiem. Viņu partija 1921. gada beigās apvienoja jau vairākus simtus biedru. (LSDSP – ap 6000). 1922. gada Saeimas vēlēšanās par mazinieku kandidātiem balsoja ap 50000 vēlētāju, bet 1928. gadā – ap 12000. Mazinieki A. Petrevics un R. Dukurs jau 1925. gadā atgriezās LSDSP rindās. Bet M. Skujenieks un viņa domu biedri kļuva par centra politiķiem un 1928. gadā pārveidoja mazinieku partiju par Progresīvo apvienību. Šajā gadā bijušie LSDSP biedri Kārlis Dzelzītis, Andrejs Kuršinskis un Andrejs Jablonskis nodibināja Neatkarīgo sociālistu partiju. Kārlis Dzelzītis bija godkārigs jurists, kuru neapmierināja tas, ka LSDSP neizvirzīja viņu vadošos posteņos. Viņš arī kļuva par Neatkarīgo sociālistu partijas priekšsēdētāju. Bet faktiski partiju vadīja ārsts un rakstnieks A. Kurcijs (Kuršinskis), kas sadarbojās ar komunistiem un kļuva par Saeimas deputātu no Neatkarīgo sociālistu saraksta Nr. 19. Slimokasu darbinieks Andrejs Jablonskis bija vēl kreisāks, bet nozīmīgu lomu jaunajā partijā nespēlēja. Faktiski šī legālā partija kļuva

par aizsegu komunistu nelegālajam darbam. Tāpēc šo partiju 1928. gada beigās slēdza. Bet pirms tam no 19. saraksta par 3. Saeimas deputātu kļuva Daugavpils galdnieks komunist L. Jeršovs. K. Dzelzītis bija neapmierināts ar komunistu ieplūšanu neatkarīgo sociālistu organizācijās un vēlāk atgriezās LSDSP rindās.

Šī partija divas reizes piedalījās koalīcijas valdībās un uzkrāja pamācošu pieredzi šajā ziņā. Pirmo reizi tas ir bijis 1923. gadā, kad ministru prezidents bija bezpartejiskais Jānis Pauļuks. Tad ministru un viņa vietnieku (biedru) posteņus ieņēma Ansis Buševics, Fēlikss Cielēns, Kārlis Dēķens un Klāvs Lorencs. Valdībā bija arī centra, latgaļu un Latviešu zemnieku savienības kreisā spārna pārstāvji. Otrā reizi sociāldemokrāti piedalījās kreisās koalīcijas vadībā. Viņu līderis maziņieks M. Skujenieks bija ministru prezidents un vienlaicīgi pildīja arī iekšlietu ministra pienākumus. 4 LSDSP biedri bija ārlietu ministrs F. Cielēns, finansu ministrs V. Bastjānis, tautas labklājības ministrs A. Rudevics un izglītības ministrs J. Rainis. Šajā valdībā bija arī Demokrātiskā centra pārstāvis E. Bite (tieslietu ministrs) un ģenerālis R. Bangerskis (kara ministrs).

Šī valdība darbojās no 1926. gada beigām līdz 1928. gada sākumam, un LSDSP biedri šo darbību vērtēja dažādi. Daļa sociāldemokrātu uzskatīja, ka valdība nostiprināja Latvijas demokrātisko iekārtu un sekmīgi cīnījās pret korupciju. Citi atkal uzskatīja, ka kreisā valdība nespēja neko būtiski izmainīt un tikai kompromitēja sociāldemokrātus strādnieku acīs. Tā uzskatīja Fr. Menders, A. Buševics un K. Lorencs, kas 1928. gada martā LSDSP 13. kongresā kritizēja kreisās valdības darbību, kas it kā nāca par labu komunistiem, kuru pusē pārgāja strādnieki, vīlušies sociāldemokrātu ministru bezspēcībā. Acīmredzot kreisā valdība maz ko varēja izmainīt, jo savā vietā palika vecais ierēdņu aparāts, kas pretojās jauninājumiem un traucēja sociāldemokrātiem rīkoties.

Cīņa pret komunistiem bija LSDSP uzmanības centrā. Kaut gan Latvijas Komunistiskā partija (LKP) bija nelegāla, tā mēģināja piesaistīt savā pusē daļu strādnieku. Šajā nolūkā komunisti centās izmantot arodkustību. 1921. gada maijā 1. arodbiedrību kongresā komunisti cieta neveiksmi – 108 delegāti atbalstīja LSDSP, bet 70 – LKP. Komunisti demonstratīvi atstāja kongresu un kļuva par Latvijas arodbiedrību vienības šķēlējiem, jo nodibināja savu Rīgas arodbiedrību centrālbiroju, kuru vadīja bijušais maziņieks Vilis Dermanis, kas atgriezās no ASV un pārgāja komunistu pusē, izstājoties no LSDSP. Viņu 1923. gadā notiesāja un izsūtīja no Latvijas uz Krieviju. V. Dermani apsūdzēja viltotas naudas izplatīšanā, bet vēlāk izrādījās, ka šo naudu ir ielicis Dermana skapi

politiskās policijas aģents Licītis, pildot sava priekšnieka Martiņsona norādījumu.

Komunistu vadītājās kreisajās arodbiedrībās turpmāk aktīvi veica aģitācijas darbu rakstnieki Leons Paegle un Linards Laicēns, kas bija LKP biedri, kā arī citi komunisti. Tomēr viņi nespēja pārvarēt LSDSP izšķirošo ietekmi arodbiedrībās u.c. legālās organizācijās. Latvijas arodbiedrību centrālbirojs, kuru vadīja sociāldemokrāti Andrejs Veckalns, Ernests Morics un Jānis Višņa, 1922.-1928. gados apvienoja ap 22000 strādnieku, kas sastāvēja kopējā arodbiedrībā (tā apvienoja dažādu profesiju pārstāvjus) un dzelzceļnieku savienībā. Turpretī LKP vadīto aroorganizāciju biedru skaits šajā periodā samazinājās no 17000 līdz 10000, bet 30. gadu sākumā līdz 3000. 1928. gadā komunisti cīnījās pret sociāldemokrātiem arī 3. Saeimas vēlēšanās. Ar bezpartejisko strādnieku un zemnieku kandidātu izkārtņi komunisti ieguva 3. Saeimā 6 vietas, bet 4. Saeimā – 7 vietas.

Daudzi sociāldemokrāti uzskatīja, ka komunistu saraksts Nr. 22 tika pielaists Saeimas vēlēšanās tāpēc, ka pilsoniskās partijas gribēja vājināt LSDSP pozīcijas parlamentā. Komunisti no Saeimas tribīnes uzbruka galvenokārt sociāldemokrātiem, apgalvojot, it kā viņi esot strādnieku šķiras interešu nodevēji, buržuāzijas sabiedrotie un pat sociālfāšisti (sociālisti vārdos un fāšisti darbos). Šī demagoģija ietekmēja nelielu strādnieku daļu. Par komunistiem parlamenta vēlēšanās balsoja ap 70000 vēlētāju. Taču cilvēkiem, kas orientējās politikā, bija skaidrs, ka LSDSP tiek apmelota. Tieši šai partijai bija reāli sasniegumi strādnieku ekonomiskā un tiesiskā stāvokļa uzlabošanā. Tieši šī partija darīja visvairāk demokrātiskās iekārtas saglabāšanas un nostiprināšanas labā, nesamierināmi cīnījās pret fāšistiem.

LSDSP aktīvi cīnījās divās frontēs – pret komunistiem un pret fāšistiem, kas uzbruka sociāldemokrātu sapulcēm un mītiņiem Rīgā un Liepājā. Komunistu pagrīdē 1922. gadā darbojās ap 1500 cilvēku, bet 1928. gadā jau tikai 650. Fāšistiskās legālās organizācijas apvienoja daudz lielāku biedru skaitu, un tās atbalstīja daudzi armijas virsnieki un policijas darbinieki. Bija gadījumi, kad Rīgā, Liepājā un Balvos fāšisti šāva, ievainoja un nogalināja LSDSP darbiniekus, lai iebiedētu sociāldemokrātus. Pēc fāšisma uzvaras Itālijā 1922. gadā Rīgā tika nodibināts Latvju nacionālais klubs (LNK), kas 1923. gadā uzbruka LSDSP masu mītiņam. Sadursmju rezultātā bija simtiem ievainoto. Latvijas valdības locekļu vairākums atteicās sodīt fāšistus. Iespējams tāpēc, ka šajā sadursmē tie arī cieta no sociāldemokrātu Strādnieku sporta savienības (SSS) sargiem. Šī

organizācija tika nodibināta 1921. gadā un 1925. gadā apvienoja 24 militarizētas sargu rotas – ap 1000 dalībniekiem. Kad varas orgāni šo savienību 1925. gadā slēdza, tā turpināja savu darbību ar jaunu nosaukumu – Strādnieku sports un sargs (atkal SSS). 1927. gadā ārlietu ministrs F. Cielēns atļāva SSS vadībai iegādāties šaujamos ieročus. 1932. gadā SSS biedru skaits pārsniedza 6000 cilvēku un 3000 no tiem sastāvēja sargu vienībās. Arī Latvju nacionālā kluba darbību 1925. gadā aizliedza, bet tas faktiski turpināja rosīties ar jauniem nosaukumiem – Ugunskrusts, Pērkoņkrusts. Šīs organizācijas bija naidīgas mazākuma tautībām. Turpretī LSDSP konsekventi aizstāvēja visu tautību līdztiesības principu. Ebreju sociāldemokrātu savienība Bunds bija LSDSP sastāvdaļa. Tā 1933. gadā apvienoja gandrīz 500 biedru Rīgā, Liepājā, Daugavpilī, Rēzeknē, Krustpilī, Ludzā, Kārsavā, Varakļānos, Līvānos un Krāslavā. LSDSP organizācijas sastāvā bija arī krievu, poļu, vācu un lietuvju sekcijas. Neraugoties uz LSDSP ietekmi plašās masās, tā nevarēja novērst 1934. gada 15. maija valsts apvērsumu.

1933. gadā K. Ulmanis, kas agrāk bija demokrātiskās iekārtas atbalstītājs, gribēja ierobežot Saeimas tiesības un nodrošināt ministru kabinetam plašas tiesības. Sociāldemokrāti uzskatīja to par fašistu spiediena rezultātu. Faktiski Pērkoņkrusts 30. gadu sākumā bija vāja organizācija un naidīga K. Ulmanim. Viņš ar pērkoņkrustiešiem nerēķinājās un tos apkaroja. Visi vēsturnieki atzīmē, ka K. Ulmanis gatavojās valsts apvērsumam neatkarīgi no tā, vai Saeima piekritis dažiem grozījumiem Satversmē vai noraidis tos. Stridīgs ir sociāldemokrātu secinājums, ka K. Ulmanis 1933. gadā apmeklēja Vāciju, lai iepazītos ar hitleriešu valdīšanas metodēm un pārņemtu tās. Komunisti viennozīmīgi uzskatīja, ka 1934. gada 15. maija apvērsuma rezultātā Latvija kļuva par fašistisku valsti. Sociāldemokrāti nebija tik kategoriski, bet nepievērsa pietiekamu uzmanību atšķirībām starp K. Ulmaņa autoritāro režīmu un Hitlera teroristisko diktatūru. K. Ulmaņa pārvaldīšanas metodes bija mērenākas. Latvijā pēc 1934. gada nebija arī antisemitisma nacistu izpratnē. Taču dažādām totalitārām valstīm ir kopīgas iezīmes un svarīgākā ir diktatūra demokrātijas vietā.

Latvijas sociāldemokrātu uzskatus un taktiku 1934.-1940. gados dziļi analizēja Aivars Stranga, kas, atzīmējot LSDSP politikas pozitīvo nozīmi, to arī kritiski analizē. 1934. gada maija apvērsuma priekšvakarā LSDSP CK locekļu vairākums bija kreisie sociālisti. No 15 CK locekļiem tikai 3 bija labējā spārna pārstāvji – V. Bastjānis, P. Ulpe un Brūno Kalniņš. LSDSP radikalizācija lielā mērā bija ekonomiskās depresijas rezultāts.

Bija raksturīga daudzu LSDSP darbinieku sektantiskā neiecietība pret atšķirīgiem uzskatiem. 1934. gada 1. janvārī "Sociāldemokrāts" mēģināja pierādīt, ka M. Skujenieku ietekmē hitlerisms. Sociāldemokrāti nepamatoti pārmeta arī citam bijušajam savas partijas biedram V. Salnājam, ka viņš kā ārlietu ministrs it kā isteno prohitleristisko politiku. F. Menders 1934. gada aprīlī apgalvoja, ka strādnieku aktivitāte varētu novērst gaidāmo valsts apvērsumu. Tā neapšaubāmi bija ilūzija. Taču 15. maija apvērsuma vadītāji, lai izbēgtu no sarežģījumiem, 16. maijā sāka arestus. Apcietināto vidū divas trešdaļas bija sociāldemokrātu, kurus represēja bez juridiska pamata. Dažiem no viņiem ilgstoši bija draudzīgas attiecības ar K. Ulmani, bet tas neko nemainīja. Daļu LSDSP darbinieku nesaprotamu apsvērumu dēļ apcietināja nevis maija vidū, bet mēneša beigās. To vidū bija Jānis Jagars – Rīgas komitejas priekšsēdētāja biedrs, Rīgas pilsētas galvas biedrs un būvnodeļas vadītājs. Lai noskaņotu sabiedrisko domu pret sociāldemokrātiem, "Brīvā Zeme" tos apsūdzēja sadarbībā ar Komunistisko Internacionāli. Apgalvoja, ka A. Veckalnam rūp nevis strādnieku, bet gan ebreju kapitālistu intereses. Pret P. Kalniņu izvirzīja citu melīgu apsūdzību, ka viņš it kā ir gribējis PSRS interesēs izzagt Latvijas armijas mobilizācijas plānus. Bija labi zināms, ka P. Kalniņš noraidīja jebkādu sadarbību ar komunistiem. F. Menders, kas 1903. gadā bija Rīgas lielnieku organizācijas biedrs, drīz vien kļuva par nesamierināmu Ļeņina pretinieku. LSDSP darbiniekus ne tikai apsūdzēja sadarbībā ar komunistiem, bet arī bruņotā apvērsuma gatavošanā. 1934. gada 16. maijā kratīšanas laikā B. Kalniņa dzīvoklī meža parkā (P. Kalniņa vasarnīcā) tika atrasti 95 revolveri, 4 šautenes, 1 mašīnpistole un 1 sporta bise. Oficiāla atļauja bija tikai viena revolvera un sporta bises glabāšanai. 24 revolverus policija atrada J. Celma dzīvoklī un 9 revolverus – P. Ulpes dzīvoklī. 1934. gada novembrī kara tiesa piesprieda Br. Kalniņam 3 gadus ieslodzījuma pārmācības namā, bet Celmam un Ulpem – 4 un 6 mēnešu cietumsodu. 400 LSDSP biedrus ieslodzīja Liepājas koncentrācijas nometnē, ko likvidēja pēc viena gada – 1935. gada maijā. Režīms šajā nometnē krasi atšķīrās no Vācijas koncentrācijas nometņu režīma. Uzturs bija apmierinošs un režīms samērā pieņemams. Raksturīgi, ka politiskās pārvaldes aģentūras vadītājs R. Štiglics neuzskatīja, ka visi sociāldemokrāti ir nesamierināmi valsts ienaidnieki. Par galīgi kreisiem viņš uzskatīja Menderu, Buševicu, Lorencu, bet Dukuru, Jagaru un Aberbergu raksturoja kā politiķus, kas ir lojāli pret Latvijas valsti. Taču 1934. gada novembrī politiskās policijas priekšnieks F. Fridrihsons ieteica dažiem no apcietinājuma atbrīvotajiem sociāldemokrātiem neparādīties publiskās vietās.

Daudzi LSDSP biedri uzskatīja, ka šī partija ir beigusi pastāvēt un vairs nav atjaunojama. Bet daļa LSDSP darbinieku nolēma turpināt politisko darbu nelegāli un jau 1934. gada 16. maijā nolēma radīt nelegālu organizāciju ar nosaukumu "Latvijas Sociālistiskā strādnieku un zemnieku partija" (LSSZP). To sākumā vadīja A. Buševics un K. Lorencs, kas vēl nebija apcietināti, bet vēlāk – A. Rudevics, arī pēc tam, kad viņš bija emigrējis uz Zviedriju. Šīs partijas darbību atbalstīja Br. Kalniņš u.c. aizliegtās LSDSP bijušie līderi. Viņi uzskatīja 1934. gada 15. maija apvērsumu par vislielāko noziegumu, bet nelegālā LSSZP apvienoja tikai ap 300 biedru. Nelegālā Sociālistiskās jaunatnes savienība un pagrīdē atjaunotā SSS arī bija vājas organizācijas. Bijušo LSDSP biedru vairākums negribēja piedalīties pagrīdes darbā, uzskatot to par bezcerīgu. LSSZP savā Zviedrijā iznākušajā žurnālā "Brīvība" atmaskoja vācu nacionālsociālistu un 1934. gada beigās noslēdza vienotās frontes līgumu ar nelegālo Komunistisko partiju. LSSZP 30. gadu beigās arvien vairāk radikalizējās un ciešāk sadarbojās ar LKP. Bet pēc A. Buševica un citu LSSZP darbinieku apcietināšanas šīs partijas darbība bija visai ierobežota.

Pēc tam, kad padomju karaspēks 1940. gada jūnijā okupēja Latviju, sociāldemokrātu vidū bija dažādi uzskati par notiekošajām pārmaiņām. Pauls Kalniņš 1940. gada 5. jūlijā slepenā apspriedē Voldemāra Bastjāņa dzīvoklī ļoti negatīvi izteicās par A. Kirhenšteina valdību un paredzēja, ka sociāldemokrāti tiks represēti. Taču daudzi sociāldemokrāti nolēma sadarboties ar jauno valdību, uzskatot, ka viņi varēs atgriezties ierēdņu un skolotāju darbā, kas viņiem bija liegts 1934. gadā. Daudzi uzskatīja, ka, piedaloties praktiskā darbā, būs iespējams kaut kādā mērā aizstāvēt latviešu nacionālās intereses. Tāpēc arī K. Ulmanis ieteica profesoram P. Lejiņam uzņemties atbildīgus amatus. K. Ulmanis nepamatoti cerēja, ka izdosies saglabāt Latvijas neatkarību, tāpēc viņš izšķīrās par kompromisiem ar komunistiem. Daļa sociāldemokrātu uzskatīja, ka padomju okupācija ir mazākais ļaunums, salīdzinot ar iespējamo hitleriešu okupāciju. Tāpēc V. Bastjānis 1940. gada vasarā nolēma strādāt par Finanšu ministrijas departamenta direktoru, bet K. Lorencs – par bankas direktoru. B. Kalniņš 6 nedēļas bija Latvijas armijas galvenais politiskais vadītājs (1940. gada jūlijā un augustā). Pieņemot šo augsto amatu, B. Kalniņš bija spiests aģitēt, lai latviešu karavīri 14. un 15. jūlijā balso par komunistu kandidātiem. Savā 1956. gada grāmatā Br. Kalniņš neraksta par to, ka viņš kā armijas politiskais vadītājs atbalstīja komunistu propagandu. Br. Kalniņš arī neraksta, ka viņš, tāpat kā Fr. Menders, uzrakstīja iesniegumu uzņemšanai LKP rindās. Abu lūgumus noraidīja,

bet 6 sociāldemokrāti kļuva par komunistiskās partijas biedriem, to skaitā arī A. Buševics un A. Rudevics. Taču komunistu attiecības ar bijušajiem sociāldemokrātiem bija saspringtas.

A. Kirhenšteina valdībā bija tikai viens sociāldemokrāts – J. Jagars. 1940. gada 3. jūlijā komunisti faktiski likvidēja LSSZP, apgalvojot, ka šī partija it kā pati nolēma pārtraukt savu darbību. Par kritisku nostāju A. Buševicu no LKP biedriem pārskaitīja kandidātos. 1941. gada 14. jūnijā tika apcietināti un deportēti sociāldemokrāti Fr. Vesmanis, A. Veckalns, R. Dukurs, P. Ulpe, P. Lejiņš, J. Višņa, R. Lindiņš, N. Maizels u.c. bijušie LSDSP darbinieki. Dažiem piesprieda 25 gadu ieslodzījumu soda nometnē.

Latviešu sociāldemokrāti, kas pēc Otrā pasaules kara emigrēja uz Zviedriju, tur izdeva žurnālu "Brīvība". Tā 1984. gada janvāra numurā tiek uzsvērts, ka vācu okupācijas apstākļos LSDSP 1942. gada februārī atjaunoja savu nelegālo darbību un saziņā ar citiem demokrātiskiem spēkiem 1943. gadā aktīvi piedalījās Latvijas Centrālās Padomes (LCP) darbā K. Čakstes vadībā. Antihitleristiskā pretošanās kustībā piedalījās Br. Kalniņš, Fr. Menders, F. Cielēns, K. Lorencs, P. Kalniņš u.c.

Raksturīgi arī tas, ka 1950. gadā latviešu sociāldemokrāti Zviedrijā pieņēma jaunu programmu, kas radikāli atšķīrās no LSDSP 1930. gada programmas. Jaunā programma liecina par to, ka latviešu sociāldemokrāti (atbilstoši Sociālistiskās Internacionāles pēckara programmai) ir atteikušies no marksistiskās ideoloģijas un uzskata demokrātiju nevis kā līdzekli sociālisma sasniegšanai, bet kā pašmērķi. 1951. gadā bija atjaunota Sociālistiskā Internacionāle, un pēc diviem gadiem LSDSP tika uzņemta šīs starptautiskās organizācijas sastāvā kā partija trimdā, kuras darbība Padomju Latvijā ir aizliegta. Sociālistiskā Internacionāle, vadoties no sociālistu uzkrātās pieredzes, secināja, ka marksistu priekšstati par sociālistiskās iekārtas būtību un sasniegšanas ceļiem ir utopiski. Tika pieņemta demokrātiska sociālisma koncepcija, kas paredzēja privātpašuma un sabiedriskā īpašuma līdzaspastāvēšanu, sociālistu uzskatu dažādību ideoloģijas jautājumos, rietumvalstu kultūras vērtību atzīšanu, dažādu politisku un reliģisku virzienu piekritēju respektēšanu. Visu zemju sociālistu uzmanības centrā bija cīņa par konsekventu demokrātiju, politisku un nacionālu brīvību, fiziskā un garīgā darba darītāju sociālo aizsardzību un dzīves līmeņa celšanu. LSDSP trimdas laikā saskaņā ar šiem mērķiem iesaistījās cīņā par neatkarīgās Latvijas valsts atjaunošanu un tās turpmāko attīstību atbilstoši patiesas demokrātijas principiem.

LSDSP 1950. gada programma ir šīs partijas ilgstošas evolūcijas rezultāts. 20. gs. sākumā tā bija tradicionāla marksistiska partija, kurā lielinieku ietekme dažkārt krasi izpaudās, it īpaši 1914.-1917. gadu periodā. 1918. gadā LSDSP tika atjaunota uz 1905. gada demokrātisko principu bāzes un latviešu tautas nacionālo interešu aizstāvēšanas pamata.

Neatkarīgajā parlamentārajā Latvijā LSDSP sadarbojās ar pilsoniskajām partijām un aizstāvēja demokrātisko iekārtu, cīnoties pret komunistiem un fašistiem par darbaļaužu sociāli ekonomiskajām interesēm. 20. gs. vidū LSDSP kļuva par demokrātiskā sociālisma partiju, atsakoties no dogmātiskiem un utopiskiem marksisma postulātiem, lai pakāpenisku un mierīgu reformu ceļā panāktu mūsdienīgās sabiedrības tālāko pilnveidošanu.

LITERATŪRA

1. Atcerēsimies Latvijas Centrālo Padomi // Brīvība, 1984. – Nr. 1. – 4. lpp.
2. Augškalns-Aberbergs J. – Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija. – Vēsturisks atskats. – Rīga: Izdevniecība P/s Nākotnes kultūra, 1929. – 144 lpp.
3. Balodis A. – Latvijas un latviešu tautas vēsture: Kabata. – Rīga, 1991. – 430 lpp.
4. Freivalds O. – Latviešu politiskās partijas 60 gados. – Kopenhāgena: Imanta, 1961. – 224 lpp.
5. Kalniņš Br. – Latvijas sociāldemokrātijas piecdesmit gadi. – Stokholma: Memento, 1993. – 247 lpp.
6. Latvijas Republikas prese 1918-1940. – R. Treija redakcijā. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1996. – 524 lpp.
7. Sociāldemokrāts. – LSDSP Centrālorgāns, 1928. – 4. jūlijā, 8. jūlijā, 28. jūlijā, 5. augustā, 25. augustā, 29. augustā.
8. LSDSP 13. kongresa pārskats. – Rīgā: Centrālās Komitejas izdevums, 1928. – 108. lpp.
9. LSDSP 15. kongresa protokoli. – Rīgā: Centrālās Komitejas izdevums, 1930. – 32. lpp.

10. Stranga A. – Sociāldemokrāti K. Ulmaņa režīma gados // Latvijas Vēsture, 1991. – Nr. 1. – 15.-20. lpp.; Nr. 2. – 20.-26. lpp.; Nr. 3. – 17.-23. lpp.; 1992. – Nr. 1. – 18.-23. lpp.; Nr. 2. – 18.-29. lpp.
11. Zālītis Fr. – Latvijas vēsture vidusskolām. - Rīga; Zvaigzne, 1991. – 357. lpp.

10. LATVIEŠU ZEMNIEKU SAVIENĪBAS DARBINIEKU MEMUĀRI

Memuāri ir svarīgs vēstures pētišanas avots, kurš palīdz noskaidrot tādas detaļas, kas nav sastopamas arhīvu dokumentos. Atmiņas ir sevišķi svarīgas politisko darbinieku psiholoģijas raksturošanā. Latviešu Zemnieku savienības (LZS) darbinieku atmiņām un piezīmēm ir īpaša vērtība, jo viņu vidū bija kompetenti un labi informēti valsts vīri, to skaitā Kārlis Ulmanis un Alfreds Bērziņš. Memuāri allaž ir lielākā vai mazākā mērā subjektīvi un tendenciozi. Tāpēc ir nepieciešama kritiska pieeja tiem. Šajā ziņā ir vērtīgas Jēkaba Dūka atmiņas. Viņš bija Ādolfa Bļodnieka vadītās Jaunsaimnieku un sikgruntnieku partijas funkcionārs un kritiski vērtēja LZS darbinieku rīcību. J. Dūks ir latviešu nacionālists un Latvijas patriots. Viņš neatkarīgajā Latvijā bija jaunsaimnieks un skolotājs, kas aktīvi piedalījās sabiedriski politiskajā dzīvē. J. Dūks ir LZS un komunistu pretinieks, bet viņš cenšas būt objektīvs un atzīmē, ka arī komunistu vidū bija godīgi cilvēki, ka nicināmi ir tikai nolieši. Atšķirībā no tautsaimnieka A. Aizsilnieka J. Dūks augsti vērtē jaunsaimniecību efektivitāti, uzskatot, ka tās bagātīgi ražoja pārtiku ne tikai ģimenes, bet arī tirgus vajadzībām. Iespējams, ka autors pārspilē tāpēc, ka viņa personīgā saimniecība Jelgavas apriņķī uzplauka, bet viņa secinājumi nebalstās uz kopainu – uz visu jaunsaimniecību darba rezultātu zinātnisku analīzi. Autors raksta, ka viņa 21 ha lielā jaunsaimniecība bija vienā rindā ar vecsaimniecībām, kuru platība pārsniedza 50 ha. J. Dūka dzimtajā Vecauces pagastā bija pāri par 100 vecsaimniecībām, bet īsti turīgas bija tikai 20 no tām, jo trūka laukstrādnieku. Negatīvais J. Dūka grāmatā tiek izskaidrots galvenokārt ar tikumības pagrimumu. Aizraušanās ar alkoholiskajiem dzērieniem un neuzticība ģimenē tiek asi nosodīta. Autors asi uzbrūk vecsaimniekiem un uzskata LZS par viņu partiju, kaut gan kritika ne vienmēr ir pamatota. Sevišķi, kad ir runa par visas tautas tikumisko pagrimumu, kas it kā nosaka fizisko pagrimumu. Tiek atzīmēts, ka Zemgales turīgie vecsaimnieki jau cara laikā centās atdarināt vācu muižnieku dzīvesveidu un tika dēvēti par pelēkajiem baroniem, kas kalpus sauca uz “tu”, bet kungus uz “Jūs”. Ja saimnieka meita precēja kalpu, to uzskatīja par kauna lietu. Autors nosoda asos sociālos kontrastus, demokrātisko principu pārkāpšanu un kukulņemšanu. Zemniekiem Latvijas neatkarības gados bija nepieciešami banku kredīti, bet dabūt tos bija grūti. Tiek kritizēts LZS aktīvis Fricēlis, kurš piedalījās tumšos darījumos un bija starpnieks,

kas par kukuļiem sagādāja bankas kreditus. Ne visi spēja maksāt bankai augstus procentus. Rezultātā parādnieka mantu pārdeva ūtrupē un izputējušās ģimenes bērni dzīvoja pusbadā. J. Dūks apraksta tādu gadījumu. 1928. gadā pirms 3. Saeimas vēlēšanām Aucē ieradās K. Ulmanis, kas nelietoja alkoholiskus dzērienus, bet piedalījās pusdienās, kurās jau minētais Fričelis gribēja demonstrēt viesim, "kā zemnieki dzer", un iztempa pilnu pudeli konjaka vienā paņēmienā. Grāmatā tiek nosodīti godkārtīgie politiskie demagogi, kas ar nereāliem solījumiem centās piesaistīt vēlētājus savā pusē. Autors uzskata, ka zemnieku sašķeltība politisko partiju konkurences rezultātā nav attaisnojama, jo zemniecībai ir kopīgas intereses – lētu banku kredītu nodrošināšana, ēku celšana, meliorācijas organizēšana, ceļu būvēšana, skolu celtniecība, pieņemamas lauksaimniecības produktu cenas. Tiek izteikta nožēla, ka zemnieki neapvienojās vienā partijā, jo viņus šķir dažādas ētiskas vērtības, un vecsaimnieki raugās uz jaunsaimniekiem kā uz zemāku kārtu. Autors augsti vērtē Ā. Bļodnieka partiju, kuras biedrs viņš bija, un tendenciozi kritizē ne tikai LZS, bet arī LSDSP, kas pēc J. Dūka domām ārdīja tautas tradīcijas un mēģināja strādnieku vidū izskaust tautisko, nacionālo. Latvijas Satversme pēc grāmatas autora domām ir pārspilēti demokrātiska un neievēro reālo cilvēku kaislības, savtīgumu un godkāri. Daudzpartiju sistēma noved pie tirgošanās un kaulēšanās Saeimas kuluāros. Nedz LZS, nedz LSDSP nevarēja dabūt vairākumu Saeimā, bet ietiepīgi atteicās no vienošanās un savstarpēji nikni karoja. Tāpēc bija neizbēgama sabiedroto meklēšana koalīcijas valdības sastādīšanas nolūkā. Un sākās amatu pieprasīšana, kas grāva cieņu pret Saeimu. J. Dūks nosoda K. Ulmaņa 1934. gada 15. maija apvērsumu, bet arī nejūsmo par Latvijas parlamentāro iekārtu. Autors ir pārliecināts, ka, tikumiem sabrūkot, neizbēgami degradējas demokrātija. Tiek pasvītrots, ka demokrātija, kaut gan tā nodrošina politiskās brīvības, faktiski nozīmē tautas vairākuma atkarību no vadoņu ētiskās tīrības un politiskās gudrības. Par amorāliem tiek uzskatīti cilvēki, kas augstāk par visu vērtē materiālus labumus. Taču grāmatā tiek uzsvērta ekonomisku sasniegumu nozīme un tiek atzinīgi novērtēta LZS loma likumdošanā, kura veicināja lauksaimniecības uzplaukumu. Salīdzinot J. Dūka grāmatu ar Ā. Klīves vai A. Bērziņa memuāriem, ir skaidri redzama starpība. Šo divu LZS vadošo darbinieku grāmatās izpaužas viņu neapšaubāms atbalsts savai partijai. Kaut gan Ā. Klīves attieksme pret K. Ulmaņa rīcību 1918. gadā ir kritiska.

Ādolfs Klīve (1888-1974) bija aktīvs sabiedriski politisks darbinieks, LZS valdes priekšsēdētāja vietnieks, Latviešu pagaidu nacionālās

padomes, Tautas padomes un Satversmes sapulces loceklis, pirmo triju saeimu deputāts un LZS deputātu frakcijas vadītājs. Bijušais skolotājs kļuva par Latvijas bankas padomes priekšsēdētāja biedru (1931-1940). Politiskajās aprindās viņu dēvēja par "zelta muti", jo viņš bija labākais LZS orators. 1944. gadā Ā. Klīve emigrēja un kopš 1950. gada dzīvoja ASV. Savā 1969. gadā izdotajā grāmatā Ā. Klīve vēsta par savu bērnību un jaunību, par 1905.-1917. gadu periodu un sevišķi sīki par 1918. un 1919. gadu Latvijā. Raksturīgi ir daži jaunības iespaidi. Tolaik par progresīviem cilvēkiem jaunieši uzskatīja tos, kam bija gari mati, bārda un kreklis virs biksēm. Pilsoņu vidū nereti denuncēja demokrātus, apgalvojot, ka viņi ir sociālisti, kas to slēpj. Tāpēc uz Arveda Berga jaundibināto Demokrātu partiju raudzījās ar neuzticību un viņu izsūtīja no Latvijas. Bauskas pilsētas skolā, kur mācījās Ā. Klīve, skolēni 1905. gadā nebija sociāldemokrātu piekritēji, bet uzskatīja sevi par revolucionāriem, jo gribēja, lai muižas zemi sadala bezzemniekiem privātpašumā un lieluzņēmējus pilsētā apliek ar augstu ienākuma nodokli. Tas nesakrita ar LSDSP uzskatiem, jo šīs partijas galamērķis bija privātpašuma likvidēšana, un tā noraidīja reliģiju un nacionālistu. Ā. Klīve un viņa domu biedri bija nacionālisti un protestēja pret baznīcas denuncēšanu. Šaubas izsauc apgalvojums, ka jaunieši jau 1905. gadā atbalstīja pilnīgi patstāvīgas Latvijas valsts lozungu. Ideja par Latvijas atdalīšanu no Krievijas radās daudz vēlāk, bet pagaidām tika izvirzīts Latvijas autonomijas lozungs. Grāmatas autors pamatoti atzīmē, ka 1. Valsts domes sasaukšana nenomierināja prātus, jo masas prasīja nevis padomdevēja, bet likumdošanas domi, un nemieri turpinājās. Neapmierināja arī tas, ka Krievijas iekšējās guberņās bija lielāks domnieku skaits nekā cittautiešu guberņās. Rīgā vēlēšanas bija tiešas, bet mazākās pilsētās un laukos – pakāpeniskas. Zemniekus domē pārstāvēja viens deputāts no katras guberņas. Pagasta zemnieki sūtīja 2 pārstāvjus uz Bauskas apriņķa sapulci un tur ievēlēja 2 elektorus uz guberņas pārstāvju sapulci Jelgavā. Rezultātā par Kurzemes domnieku kļuva zvērinātais advokāts J. Kreicbergs, bet par zemnieku pārstāvi domē – arī zvērinātais advokāts J. Čakste. 1. valsts domē bija 6 latviešu domnieki. Viņu kritiku valdība ignorēja. Ā. Klīves grāmatā tiek atzīmēts, ka kadeti bija pret P. Stolipina ierosināto zemnieku izdalīšanos viensētās, bet šī reforma veicināja uzņēmīgāko zemnieku augšupeju un kāpināja lauksaimniecības efektivitāti. Autors kopumā vērtē Stolipina politiku negatīvi, jo tā bija lielkrievu šovinistu politika, pārkrievošanas politika, cittautiešu vajāšanas politika, melno sotņu atbalstīšanas politika, ebreju grautiņu organizēšanas politika. Sevišķi sīki

grāmatā tiek aprakstīts neatkarīgās valsts tapšanas process 1918. gadā. Savstarpēji konkurēja divas organizācijas – Latviešu pagaidu nacionālā padome (NP) un Rīgas demokrātiskais bloks (DB). Abās organizācijās svarīgu lomu spēlēja LZS darbinieki. DB priekšgalā bija K. Ulmanis un tā sastāvā – gandrīz visu latviešu politisko partiju pārstāvji. NP darbā aktīvi piedalījās LZS biedri J. Čakste, Z. Meierovics, Ā. Klīve u.c. NP valdes priekšgalā bija V. Zāmuēls. Tās locekļi bija arī K. Skalbe, J. Akuraters, A. Bergs u.c. 1917. gada 17. novembrī Valkā NP dibināšanas sapulcē piedalījās Vidzemes un Latgales pagaidu zemes padomēs ievēlētie pilsoniskie deputāti, latviešu bēgļu, saimniecisko organizāciju un nacionālo karavīru pārstāvji. Taču LSDSP pārstāvji NP nepievienojās. Viņi iekļāvās K. Ulmaņa vadītajā DB, un viņš uzskatīja LSDSP biedrus par neatkarīgās un demokrātiskās Latvijas idejas piekritējiem, bez kuriem nav iespējama šīs idejas īstenošana, jo LSDSP atbalstīja liela latviešu tautas daļa. Vācu okupācijas laikā NP darbinieki pārcēlās uz Pēterpili, bet 1918. gada beigās to lielākā daļa atgriezās Latvijā, kur neatrada kopīgu valodu ar DB vadītāju K. Ulmani. NP pilnvarotais Z. Meierovics Londonā 1918. gada 11. novembrī panāca Lielbritānijas valdības lēmumu atzīt Latvijas neatkarīgo valsti de facto un uzskatīt NP kā Latvijas vadošo iestādi. NP vadītāji pārmeta DB, ka tas it kā orientējas uz Vācijas uzvaru karā, atšķirībā no NP orientācijas uz Anglijas atbalstu. Apsūdzība acīmredzot nebija pamatota, jo K. Ulmaņa sadarbībai ar vāciešiem bija pagaidu raksturs un to nosacīja nepieciešamība, kamēr Latvijas teritoriju okupēja Vācijas karaspēks. Taču K. Ulmanis ignorēja NP, kaut gan tā lika viņam priekšā kļūt par Latviešu nacionālās padomes dibinātās valdības ministru prezidentu. Tā kā 1918. gada novembrī Rīgā nebija vairāku NP vadītāju, sarunas veda Ā. Klīve. Ārpus Latvijas pagaidām bija Jānis Čakste, Zigfrīds Meierovics, Kārlis Pauļuks, Alberts Kviesis u.c. K. Ulmanis gribēja sadarboties ar NP pārstāvjiem, bet NP uzskatīja par bēgļu organizāciju, kas jau ir pārdzīvojusi savu laiku. K. Ulmanis bija LZS valdes priekšsēdētājs, bet Ā. Klīve – viņa vietnieks. Un tomēr viņi nevarēja vienoties. Acīmredzot zināmu lomu spēlēja personiskas ambīcijas, jo izšķirās jautājums, kas kļūs par neatkarīgās Latvijas valsts dibinātāju – NP vai DB? Taču bija arī dažādi taktiski apsvērumi. K. Ulmanis gribēja izveidot Tautas padomi (TP) kā priekšparlamentu, kurā būs pārstāvētas gandrīz visas Latvijas politiskās partijas, arī LSDSP. Turpretim NP uzskatīja, ka TP tiek it kā izveidota vācu padomdevēju ietekmē un Anglija to neatzīs. 1917. gada 17. novembrī Tautas padome tomēr tika radīta, un tā iecēla par Latvijas pagaidu valdības galvu K. Ulmani. Tajā pašā dienā pēdējā NP sēdē tika pieņemts lēmums

nelikt šķēršļus Tautas padomes darbam, bet TP izjukšanas gadījumā atjaunot NP darbību. Jāzīmē, ka daži NP vadītāji 1918. gada 18. novembrī nepiedalījās neatkarīgās Latvijas valsts proklamēšanā Nacionālajā teātrī, bet drīz vien sāka cieši sadarboties ar jaunajām Latvijas vadošajām iestādēm. K. Ulmanis savukārt tālredzīgi piesaistīja kopīgam darbam J. Čaksti – kā TP priekšsēdētāju un Z. Meierovicu – kā Latvijas pirmās pagaidu valdības ārlietu ministru. Ā. Klīve savā grāmatā tomēr pārmet K. Ulmanim, ka tas bija patvaļīgi likvidējis Latviešu pagaidu nacionālo padomi, nerēķinoties ar pārējiem LZS valdes locekļiem un pieņemot attiecīgu lēmumu laikraksta "Lidums" redakcijas sēdē, kurā nepiedalījās neviens LZS centrālās valdes loceklis. Šajā faktā izpaudās K. Ulmaņa tieksmes pieņemt lēmumus vienpersonīgi. Savas grāmatas noslēgumā Ā. Klīve nāk pie dažiem secinājumiem, kas dažkārt ir strīdīgi. Viņš pamatoti uzskata, ka neatkarīgās Latvijas radīšana bija galvenokārt latviešu tautas nacionālās pašapziņas rezultāts, bet nepietiekamu uzmanību pievērš starptautiskiem faktoriem, kas bija labvēlīgi Latvijas suverenitātes sasniegšanai. Viņš kategoriski noliedz, ka latviešu strēlnieku boļševizācijas iemesls bija tas, ka viņu lielākā daļa nāca no bezzemnieku vidus, un par izšķirošiem uzskata subjektīvos faktorus. Viņš nepamatoti apsūdz F. Menderu, F. Vesmani u.c. maziņiekus, ka tie it kā netieši ir atbalstījuši lieliniekus. Viņš pārmet sociāldemokrātiem F. Cielēnam un R. Lindīnam, ka tie neticēja neatkarīgās Latvijas iespējām patstāvīgi eksistēt saimnieciskā ziņā, kaut gan 1917. gadā šajā jautājumā vēl nebija skaidrības arī pilsonisko partiju vadītājiem. Viņš pārmet NP vadītājam V. Zāmuēlam pasivitāti. Visai interesants Ā. Klīves grāmatā ir latviešu politisko darbinieku raksturojums. Pozitīvi tiek vērtēta NP vadītāju J. Čakstes, J. Goldmaņa, J. Zāliša un Z. Meierovica darbība. Par K. Ulmani teikts, ka viņš bija valstsvīrs, apveltīts ar milzīgu iniciatīvu. Tiek atzīmēta ģenerāļa J. Baloža sirsnība un labsirdība, J. Čakstes erudīcija, Z. Meierovica diplomātiskā veiklība, G. Zemgaļa miermīlība. Par P. Kalniņu un A. Bergu ir teikts, ka viņi bija korekti attiecībās ar saviem oponentiem, par Fr. Menderu – ka viņš bija nelokāms marksisma teorētiķis, bet par latgaļu politiķi Fr. Trasunu – ka viņš bija Latvijas vienības ideologs. Ā. Klīves grāmatā tiek aplūkotas Latvijas vēstures svarīgākās lappuses no latviešu zemnieku savienības darbinieka viedokļa. Fakti tiek apgaismoti objektīvi, bet savas simpātijas un antipātijas autors neslēpj. Salīdzinot Ā. Klīves memuārus ar LSDSP darbinieku atmiņām, var gūt vispusīgu priekšstatu par svarīgām Latvijas vēstures problēmām.

Ne mazāka nozīme ir cita Latviešu zemnieku savienības darbinieka A. Bērziņa 1963. gada grāmatai, kas vispusīgi aplūko 1934. gada 15. maija apvērsumu un K. Ulmaņa autoritāro režīmu 30. gadu otrajā pusē. Alfrēds Bērziņš (1899-1977) bija viens no galvenajiem 1934. gada apvērsuma organizētājiem. Pirms tam – Saeimas LZS frakcijas deputāts. Vēlāk – iekšlietu ministra biedrs (1934-1937) un sabiedrisko lietu ministrs (1937-1940). No 1940. gada dzīvoja Vācijā, kur tika apcietināts kā latviešu nacionālists un Latvijas patriots un ieslodzīts Zaksenhauzenes koncentrācijas nometnē. Kopš 1950. gada dzīvoja ASV. Viņa grāmatas galvenais saturs ir 1934.-1940. gadu periods. Šo darbu raksturo ne tikai konkrētu faktu bagātība, bet arī savdabīgi secinājumi, kuros atspoguļojas autora politiskie uzskati. Jaunībā viņš bija nelegālā sociāldemokrātu pulciņa dalībnieks, bet atsāja to, jo sociālisti it kā cīnījās pret varmācību, bet paši gribēja to izmantot. Kā LZS funkcionārs viņš runāja zemnieku sapulcēs, veica audzināšanas darbu aizsargu organizācijā. 1934. gada februārī A. Bērziņš piedalījās slepenā apspriedē advokāta Holcmaņa dzīvoklī, kur tika runāts par iespēju realizēt armijas apvērsumu. Virsnieki, kas piedalījās apspriedē, gribēja, lai kara ministrs būtu ģenerālis J. Balodis, bet K. Ulmanim paredzēja tikai zemkopības ministra posteni. A. Bērziņš informēja par visu to K. Ulmani, un virsnieku plānotais apvērsums tika novērsts. K. Ulmanis izvēlējās citu valsts apvērsuma variantu 1934. gada 15. maijā. Par to bija informēti tikai vairāki armijas ģenerāļi un pulkveži – J. Balodis, Kr. Berķis, Fr. Virsaitis un R. Klinsons. Armijas komandieri ģenerāļi M. Peniķi un viņa palīgu ģenerāļi M. Hartmani neinformēja, jo neuzticējās viņiem. Apvērsumā iesaistīja aizsargu priekšnieku pulkvedi Praulu, pasta un telegrāfa departamenta direktoru Einbergu un iekšlietu ministru Gulbi. 3000 lauku aizsargu koncentrēja Rīgā. K. Ulmanis un J. Balodis parakstīja uzsaukumu tautai, ko publicēja 1934. gada 16. maijā. LSDSP piekritēji nepretojās, M. Skujenieks kļuva par ministru prezidenta biedru. Apvērsuma naktī viņš kopā ar K. Ulmani, J. Balodi un V. Gulbi atradās apvērsuma štābā – ārlietu ministrijas namā. Apvērsumu vadīja pats toreizējās valdības galva K. Ulmanis. Iesaistīt aizsargus un policiju, lai paralizētu apvērsuma pretiniekus, palīdzēja A. Bērziņš. LZS valdes locekļu vairākums par apvērsuma gatavošanu nezināja, bet šīs partijas redzamākie līderi Ulmanis un Balodis bija apvērsuma vadītāji. Viņi bija pārliecināti, ka tauta mīl kārtību ne mazāk kā brīvību un tāpēc atbalstīs ne tikai likumu par izņēmuma stāvokli, bet arī politisko brīvību un politisko partiju likvidāciju. Valsts prezidents Alberts Kviesis 25. maijā pozitīvi novērtēja notikušās pārmaiņas. Viņš bija viens no tiem LZS darbiniekiem, kas akceptēja apvērsumu.

Viens no ietekmīgākajiem LZS līderiem Hugo Celmiņš un viņa domu biedri partijas rindās bija konsekventi demokrāti un Saeimas likvidēšanu neatbalstīja. Grāmatā tiek raksturoti jaunās valdības locekļi, ko K. Ulmanis izveidoja pēc apvērsuma. Par Kārli Ulmani rakstīts, ka viņš bija liela auguma cilvēks, fanātisks Latvijas patriots, bet kā valstsvīrs nosvērts un zinošs. Neraugoties uz ne visai labo veselību, Ulmanis bija nenogurdināms darbā, atcerējās cilvēkus un savas sarunas ar viņiem. Grāmatas autors dievināja Ulmani un tāpēc nevarēja būt pilnīgi objektīvs, bet viņš ilgi un labi pazina ministru prezidentu, un viņa novērojumi ir vērtīgi. Kārlis Ulmanis uzskatīja Hugo Celmiņu par savu seno pretinieku un bija sarūgtināts, kad LZS darbinieki nesvitroja Celmiņa uzvārdu no kandidātu saraksta Saeimas vēlēšanās. Grāmatā atzīmēta Ulmaņa tolerance, kad viņa padomiem nesevoja viņa līdzstrādnieki. Bet to var apšaubīt, jo ir zināms, ka K. Ulmaņa neiecietības dēļ LZS rindas atstāja J. Čakste u.c. redzami politiķi. Ticamāk ir tas, ka Ulmanis bija gandarīts, kad par viņa idejām un panākumiem citi izteicās atzinīgi. Raksturīgi ir arī tas, ka Ulmanis, vairākkārt sastādīdams valdību pirms 1934. gada, nesaskaņoja ministru kandidatūras ar LZS vadību. To atzīst arī A. Bērziņš, kas idealizē Ulmani. Jo mazāk ministru prezidents uzklusēja citu domas pēc 1934. gada. Taču izvēloties ministrus pēc 1934. gada 15. maija, Ulmanis centās izvairīties ne tikai bijušos LZS darbiniekus, bet arī citu partiju pārstāvjus. Zemkopības ministrs J. Kauliņš bija agrākās Jaunsaimnieku un siksaimnieku partijas darbinieks, bet satiksmes ministrs B. Einbergs un izglītības ministrs L. Adamovičs nāca no A. Berga Nacionālās apvienības. Tautas labklājības ministrs V. Rubulis bija Latgales progresīvo zemnieku partijas līderis. Bezpartejiskie bija finansu ministrs L. Ēķis un tieslietu ministrs H. Apsītis. Visi bija īsti profesionāļi. Zīmīgi ir arī tas, ka K. Ulmanis bija izraudzījis par savu vietnieku bijušo sociāldemokrātu M. Skujenieku. Grāmatā tiek uzsvērts, ka Ulmanis savā 60. dzimšanas dienā atteicās no lauku īpašuma, ko viņam valdība gribēja uzdāvināt, norādot, ka viņa personīgās vajadzības varētu apmierināt 200 latu liela mēnešalga. Grāmatā raksturoti vairāki ministri. Iekšlietu ministrs Gulbis bija taktisks, izglītības ministrs Adamovičs – jautrs, zemkopības ministrs Kauliņš – izpalīdzīgs. Par ārlietu ministru Vilhelmu Munteru teikts, ka viņam prāts valdīja pār jūtām. A. Bērziņš cenšas pierādīt, ka Ulmaņa autoritārais režīms it kā bija ipatnēja demokrātijas forma, jo demokrātijas galvenā būtība ir tautas vara, bet K. Ulmaņa valdību esot atbalstījis tautas vairākums. Šajā ziņā A. Bērziņa argumenti nav pārliecinoši. K. Ulmanis it kā negribēja noskaidrot tautas attieksmi pret 15. maija režīmu tautas aptaujas ceļā tāpēc, ka tā rīkojās

hitlerieši. Bet bija taču ne mazums gadījumu, kad tautas aptauja notika demokrātiskās valstīs. Acīmredzot tomēr K. Ulmanis nemaz nebija pārliecināts par gaidāmajiem aptaujas rezultātiem.

Aprakstot savu darbību ministrijās, A. Bērziņš raksturoja iekšlietu ministra biedra funkcijas. Tas pārzināja presi, biedrības, aizsargu organizāciju. Atšķirībā no parlamentārās republikas laikiem bija iepriekšējā cenzūra un A. Berga avīze "Latvis" tika slēgta par valdības kritiku. Grāmatas autors nenosoda to un apgalvo, it kā Ulmanis bija saudzīgs un dusmojās tikai tad, kad ministri neatzina kļūdas un negribēja tās labot. Tā kā streiki bija aizliegti, ministrijas pārstāvji palīdzēja meklēt kompromisus starp uzņēmējiem un strādniekiem. Līdzīgas funkcijas bija 1937. gadā dibinātajai sabiedrisko lietu ministrijai. Grāmatā tiek uzsvērts, ka valdība, vadot sabiedriskās organizācijas, tajā skaitā arodbiedrības, nodrošināja mieru un satiecību valstī, tautas vienību. Pozitīvi tiek vērtēti arī sociālekonomiskās politikas rezultāti 1934.-1940. gados. Kviešu raža pieauga pusotras reizes, mājputnu skaits divkārtšojās, sējumu platība palielinājās. Divkārtšojās rūpniecības strādnieku skaits. Atpirka svešautiešu uzņēmumus un veicināja to akciju pāriešanu turīgo latviešu rokās. Trīskārtšojās noguldītāju skaits krājkasēs. Uzcēla 111 jaunu skolu ēku un Ķeguma spēkstaciju. Auga slimnīcu un sanatoriju skaits. Autors gan atzīst, ka valsts iejaukšanās saimnieciskajā dzīvē bremsēja brīvo konkurenci, ka, zvejnieku ienākumiem palielinoties, tie sastādīja tikai ap 100 latiem mēnesī, ka fabrikā "Laima" strādniecēm maksāja tikai 10 santīmus stundā, kas bija mazāk par iztikas minimumu. Veļas šuvējas par 12 stundu darbadienu saņēma mazāk par pusotru latu dienā. Tas nozīmē, ka 1921. gada likums par 8 stundu darbadienu netika ievērots. Autors raksta, ka valdība noteica minimālās dienas algas nodrošinājumu strādniekiem 2 latu apmērā. Taču arī tas nebija daudz – apmēram 50 latu mēnesī. Rezumējot A. Bērziņa 1963. gada grāmatā teikto, jāsecina, ka autors pārspilē sasniegumus un maz runā par trūkumiem, ka viņš nav parlamentārās demokrātijas piekritējs un visādi cenšas pierādīt autoritārās politiskās sistēmas priekšrocības.

A. Bērziņa 1976. gada grāmata apgaismo 1939. gada notikumus. Būdams Latvijas valdības ministrs, viņš bija labi informēts par "aizkulišu notikumiem", zināja daudz vairāk nekā laikrakstu lasītāji un izdarīja savus secinājumus. Tiek norādīts, ka Latvijai nebija nekādas iespējas saglabāt savu neatkarību, ka situācijas noteicēji bija Hitleris un Staļins, kuri 1939. gada 23. augustā vienojās par Baltijas valstu likteni. Hitleriskā Vācija, sludinot āriešu rases pārkāpumu, ignorēja citu tautu nacionālos mērķus. Grāmatā atspoguļojas ne tikai autora pretpadomju pozīcija, bet arī naid

pret vācu nacistiem. Tiek atzīmēts, ka igauņu puklvedis Jakobsens, kas bija ģenerāļa Laidonera uzticības persona, apmeklējot Latviju, novēroja rusofilu noskaņojumu tautā un armijā. Pulkvedim radās iespaids, ka uz latviešiem nevarot paļauties, ka Latvijas okupācijas gadījumā viņi apsveiktu padomju karaspēku. Autors pasvītro, ka Maskava bija tikpat bīstama kā Berlīne. Anglija ciniski pārtrauca ieroču piegādāšanu Latvijai, jo paredzēja drīzu krievu okupāciju un negribēja, lai angļu ieroči nonāktu krievu rokās. 1939. gada pavasarī Lielbritānija galīgi atbrīvojās no ilūzijas, ka sadarbība ar Hitleru ir iespējama. Bet angļi neuzticējās arī PSRS. Anglijas ārlietu ministrs Halifaks paziņoja Latvijas sūtnim Londonā Zariņam, ka Lielbritānija labi saprot Latvijas vēlēšanos palikt neitrālai un nepieļaut krievu karaspēka izvietojumu savā teritorijā. Latvijas prese atturējās no satraucošām ziņām, lai neaizskartu kaimiņus. Taču situācija kļuva arvien bīstamāka. Latvijas neuzbrukšanas līgumiem ar Vāciju un PSRS vairs nebija praktiskas nozīmes. 1939. gada 1. augustā Vācijas sūtnis Rīgā fon Kotce ziņoja Berlīnei par Latvijas bažām, ka Hitlers atdos to Staļinam. Molotovs paziņoja, ka PSRS vēlas paplašināt savu aizsardzības sistēmu arī Baltijas teritorijā un negribētu šajā nolūkā lietot bruņotu varu. Tie bija nepārprotami draudi Baltijas valstīm. Igauniju piespieda noslēgt savstarpējās palīdzības līgumu ar PSRS, un pēc tam pienāca Latvijas kārta. 1939. gada 30. septembrī V. Molotovs paziņoja Latvijas sūtnim Maskavā Fr. Kociņam, ka uzskata par nepieciešamu, lai Latvijas delegācija ierastos Maskavā. Delegāciju vadīja Latvijas ārlietu ministrs Vilhelms Munters. Par viņu un viņa sievu (krievieti) klīda baumas, ka abi ir Krievijas slepenie aģenti, bet tās nebija pamatotas, un kompetentais Alfreds Bērziņš šīs baumas ignorē. Munters informēja Latvijas valdību par Maskavas draudiem, ja līgums ar PSRS netiks noslēgts. Ulmanis uzskatīja, ka vēlēšanās nebūt mazdūšīgiem neattaisnos bezprātīgu rīcību, un ministru kabinets vienbalsīgi nolēma pilnvarot Latvijas delegāciju parakstīt līgumu ar PSRS. Munters ieradās Maskavā 1939. gada 2. septembrī un kopā ar Kociņu piedalījās sarunās ar Staļinu, Molotovu, Potjomkinu (Molotova vietnieku) un PSRS sūtni Rīgā Zotovu. Molotovs paziņoja, ka padomju karaspēkam ir nepieciešamas neaizsalstošas jūras bāzes Baltijā, bet PSRS it kā netaisoties apdraudēt Latvijas neatkarību un tās saimniecisko sistēmu. Molotovs it kā nedraudēja, bet atgādināja, ka Polija nozuda no Eiropas kartes, un tas var notikt arī ar citām valstīm. Munters iebilda un pasvītroja, ka Baltijas jūrā valda krievi un vācieši. Tāpēc šo jūru neviens nevar izmantot naidīgos nolūkos pret PSRS. Staļins norādīja, ka angļi ir krievu ienaidnieki un gatavojas izvietot savas lidmašīnas un zemūdenes

Zviedrijā. Staļins arī atklāti pateica, ka interešu sfēras starp Vāciju un Padomju Savienību jau ir sadalītas. Tas acīmredzot bija mājiens, ka uz Vāciju Latvijai nav ko cerēt. Viņš arī pasvītroja, ka PSRS varot Latviju okupēt nekavējoties, bet to nevēlas. Taču krievi ir nepieciešamas kara bāzes Liepājā un Ventspilī. Molotovs konkretizēja, ka runa ir par 4 lidlaukiem, 15 zemūdeņu un palīgkreiseru izvietošanu, smagās artilērijas batareju Pitragā un pagaidu garnizonu Rīgā. Paredzēts izvietot Latvijā 50000 padomju karavīru. Munters atbildēja, ka Latvijai ir sava smagā artilērija un padomju garnizona izvietošanai Rīgā nevar piekrist. Staļins liekulīgi tēloja "labo onkuli" un "piekāpās". Rīgā padomju karavīru nebūs, Kurzemē tiks izvietoti nevis 50000, bet 30000 sarkanarmiešu. Munters gribēja 25000, bet Staļins nepiekāpās un atgādināja, ka Latvijā ir ne tikai 20000 karavīru, bet arī 40000 aizsargu. Viņš arī pārmeta Latvijai, ka Rīga esot pārvērsta par pretpadomju propagandas centru. Staļins vaļsirdīgi atzina, ka Vācijas uzbrukums nav izslēgts. Ir iespējamās negaidītas pārmaiņas. Staļins izlikās par Latvijas draugu. Viņš paziņoja, ka 1939. gada augustā sarunās par ietekmes sfēru sadalīšanu vācieši lika priekšā sadalīt Latviju divās daļās, bet PSRS nepiekrita sašķelt latviešu tautu. A. Bērziņš pasvītro, ka 1939. gada 5. oktobrī parakstītais līgums starp Latviju un PSRS nebija brīvprātīga vienošanās, bet Krievijas diktāta rezultāts. Pēc savstarpējās palīdzības līguma parakstīšanas Staļins sarunā ar Munteru liekulīgi apliecināja, ka Latvijas neatkarība netiks skarta un paziņoja, ka atšķirībā no lielkrieviņiem viņš pats, būdams mazas tautas dēls, saprot latviešu tautas vēlēšanos dzīvot neatkarīgā valstī. Staļina viltība un varmācība imponēja Hitleram. Viņš teica, ka Staļins ir vienīgais ārvalsts vadītājs, kurš ir jāciena. Staļins par Hitleru savukārt izteicās, ka tas esot ģeniāls. A. Bērziņš secina, ka 1939. gada 5. oktobra līgums bija Latvijas gala sākums. Latvija vinnēja laiku, bet, cik ilgi tā vēl būs patstāvīga valsts, nevarēja paredzēt.

Alfrēda Bērziņa atmiņām ir raksturīga Kārļa Ulmaņa idealizēšanas tieksme, tā vai citādi attaisnojot viņa darbības negatīvās puses. Citādi ir Jāņa Lejiņa memuāri. Viņš nekad nav bijis valdības loceklis vai partijas līderis, bet kā LZS funkcionārs var un grib kritiski analizēt latviešu zemnieku savienības darbību un tās vadītāju rīcību pēc šīs partijas likvidēšanas. Grāmatā ir teikts, ka Talsu apriņķī, kur strādāja autors, bija 18 pagastu un daudzus LZS nodaļas nedarbojās, tāpēc partijai bija maza ietekme uz apriņķa zemniekiem. 1928. gadā pirms 3. Saeimas vēlēšanām atbrauca K. Ulmanis, lai runātu sapulcēs Laucienē, Nogalē, Lubezerē un Dundagā. Sapulču dalībnieku bija maz, jo minētos pagastus dēvēja par

"sarkaniem pagastiem". Citi runātāji aicināja atbalstīt LZS, kuras priekšgalā ir pieredzējuši valstsvīri – K. Ulmanis un J. Balodis. H. Celmiņš panāca J. Lejiņa pārceļšanu uz Valmieru, uzskatot, ka viņš sekmīgi cinīsies pret sociāldemokrātiem, strādājot par apriņķa valdes priekšsēdētāju.

Hugo Celmiņš kopš 1928. gada decembra divu gadu laikā bija ministru prezidents un nesatika ar zemkopības ministru A. Alberingu, kas arī bija LZS biedrs. Avīzes rakstija par Alberinga korupciju, kaut gan pierādījumu nebija. LZS funkcionāri bija disciplinēti kā karavīri un aktīvi piedalījās vēlēšanu kampaņās. 1931. gadā pirms 4. Saeimas vēlēšanām LSDSP līderis Brūno Kalniņš runāja Dikļos un Jaunburtniekos. Viņš atzinīgi izteicās par Kārli Ulmani, kas saimnieciskās krīzes laikā ir piešķīris 5000 latu SSS sportistiem, lai viņi varētu piedalīties sacīkstēs Vinē. Saeimas vēlēšanās kandidātu saraksti bija grozāmi. Varēja svītrot nevēlamo kandidātu un pierakstīt klāt vēlamo uzvārdu. V. Bastjānis un F. Cielēns savās grāmatās apgalvo, ka K. Ulmanis 1931. gadā netika ievēlēts Saeimā un viņam par labu it kā atteicās no deputāta mandāta cits LZS kandidāts. Tāds apgalvojums neatbilst patiesībai. K. Ulmanis kandidēja visos piecos Latvijas vēlēšanu apgabalos. Ievēlēts viņš bija tikai divos apgabalos. Vienā no tiem viņš bija priekšpēdējā vietā, bet otrā – pēdējā vietā. Šis fakts liecina par to, ka LZS propagandistu apgalvojums, ka Ulmanis bija ļoti populārs masās, ir pārspīlēts. K. Ulmanis deputāta mandātu saņēma Kurzemē, bet A. Alberings tika izbalsots. 1931. gada decembrī tika izveidota Marģera Skujenieka valdība, kuras sastāvā bija divi LZS pārstāvji – kara ministrs J. Balodis un zemkopības ministrs V. Gulbis. Valdību atbalstīja 55 Saeimas deputāti, un tā darbojās 15 mēnešus. Grāmatā tiek kritizēts Demokrātiskais centrs un P. Leikarta Jaunā zemnieku apvienība, kas atņēma balsis Latviešu zemnieku savienībai. Negatīvi tiek novērtēti "Jaunāko Ziņu" redaktors J. Kārklīšs, kas apkaroja korupciju, bet bez pierādījumiem. Atzinīgi ir rakstīts par pilsoniskajiem ebreju deputātiem, kas sadarbojās ar LZS un atbalstīja šīs partijas ministrus. P. Leikarta uzbrukumus K. Ulmanim autors uzskata par demagoģiskiem, bet atzīmē, ka Ulmanis demokrātiju nekad nav cienījis, un tas nosacīja viņa konfliktus ar LZS demokrātiski noskaņotajiem darbiniekiem. Grāmatas autors bija LZS frakcijas deputāts 4. Saeimā un atceras Ulmaņa paziņojumu frakcijas sēdē, ka leģionāru vadoņi pulkvežleitnants Ozols un Plan-Dubrovskis gribēja organizēt bruņotu uzbrukumu Saeimai, bet tika apcietināti. Klātesošie LZS deputāti tam neticēja un vēlāk uzzināja no Politiskās pārvaldes darbiniekiem, ka šī informācija ir "izzista no pirksta".

Trīs dienas pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma tika izveidota jauna valdība. No bijušajiem LZS darbiniekiem tajā bija trīs – K. Ulmanis, J. Balodis un V. Gulbis. Grāmatas autors atceras, ka pirms apvērsuma viņš apmeklēja Ulmani viņa dzīvoklī Tērbatas ielā 38 un pateica viņam, ka vēlēšanās valdījis haoss un ir vajadzīgas radikālas pārmaiņas. Uz jautājumu, ko viņš ieteiktu, Ulmanis neatbildēja, jo labprāt uzklausa citu domas, bet negribēja, lai viņu izprašnā. Kaut gan Ulmanis jau sen gatavojās apvērsumam, tas tika darīts slepenībā. Vidzemes divīzijas komandiera amatā ģenerāli Kārli Gopperu nomainīja ar ģenerāli Krišjāni Berķi, bet politiskās pārvaldes priekšnieku Ozoliņu – ar Fridrihsonu. Pēc apvērsuma J. Akuraters bija dusmīgs, bet K. Skalbe – skumjš. No 14 LZS Saeimas deputātiem par apvērsumu zināja tikai 4 tā dalībnieki – K. Ulmanis, J. Balodis, V. Gulbis un A. Bērziņš. Vairākums LZS deputātu ar H. Celmiņu priekšgalā bija pret nelikumīgo apvērsumu, bet 16. maijā klusēja. Grāmatas autors uzskata Ulmani ne tikai par veiklu un gudru valstsvīru, bet arī par varaskārīgu politiķi. Grāmatā pasvītots, ka demokrātija ir viena no labākajām valsts formām, bet Latvijā tā “slimoja” un tāpēc 15. maija operāciju uzskata par pamatotu. Taču “ārstēšana” nedeļa gaidītos rezultātus. Ulmanis kļuva par diktatoru. Kad viņam jautāja, ko viņš darīs, ja ministri neatbalstīs prezidenta priekšlikumu, Ulmanis atbildēja, ka tad pēc 10 minūšu pārtraukuma valdība citā sastāvā tomēr pieņems ministru prezidenta ieteikto likumu. Ulmanis solīja dot darbu visiem LZS frakcijas deputātiem, bet jaunu darbinieku pieņemšanā tika pieļautas netaisnības. Eduards Virza apdzejoja Kārli Ulmani kā tautas vadoni un tomēr tika atstādināts no radiofona direktora posteņa. Laikraksti pēc 1934. gada 15. maija bija garlaicīgi. 17. maijā nolēma likvidēt aprīņķu valdes un aizstāja tās ar ieceltiem aprīņķu vecākajiem. Ā. Klīvi daudz kas neapmierināja. Lai atbrīvotos no H. Celmiņa, viņu atcēla no Rīgas pilsētas galvas amata un iecēla par Latvijas sūtni Berlīnē. J. Lejiņa grāmatā tiek aprakstīti arī 1940. gada notikumi Latvijā.

Šajā gadā Krievu čekisti slepkavoja latviešus, bet pēc tam nacisti slepkavoja ebrejus. Autors atceras žīdu rabina M. Dubina draudzību ar K. Ulmani un secina, ka latvieši bija labvēlīgi noskaņoti pret mazākumtautībām. Bet, kad padomju virsnieki dzīvoja Rīgas zobārstes mājās, viņi izteica saimniecei savu nepatiku, ka Latvijā ir tik daudz ebreju, un solīja drīz ar tiem tikt galā. Sakarā ar to J. Lejiņš ironizē par ebrejiem, kas pasniedza padomju tankistiem puķes, nesaprotot, ka staļinisti ir tikai šķietami visu tautu līdztiesības un draudzības piekritēji. Grāmata satur interesantas detaļas par A. Kirhenšteina valdības veidošanas apstākļiem.

1940. gada 19. un 20. jūnijā Rīgā, notika divas bijušo politisko partiju pārstāvju apspriedes, kurās piedalījās bijušie LZS biedri Hugo Celmiņš un Roberts Dambītis. Apspriežu dalībnieki nolēma piedalīties jaunajā valdībā, ja tiks atjaunota 1922. gada Satversme un garantēta Latvijas neatkarība. Andrejs Višinskis, kas bija PSRS valdības pilnvarotais Rīgā, tādas prasības noraidīja. 21. jūnijā izrādījās, ka R. Dambītis ir kļuvis par A. Kirhenšteina valdības locekli. Būdams daudzus gadus LZS biedrs, R. Dambītis nekad neieņēma vēlētu amatu, bet 1940. gada jūnijā šis atvaļinātais ģenerālis negaidīti pieņēma kara ministra vietu.

K. Ulmanim nebija nekādas teikšanas ministru izraudzīšanā. Visu izšķīra A. Višinskis. Jauno valdību tautā dēvēja par "Jaunāko Ziņu" valdību, jo 4 ministri bija šīs avīzes līdzstrādnieki. A. Kirhenšteins bija godkārigs liberālis, kura brāli it kā nošāva Krievijā 1937. gadā. Pēteris Blaus, kas kļuva par Kirhenšteina valdības sabiedrisko lietu ministru, bija aizsargu vada komandieris un pēc 1934. gada 15. maija tika nozīmēts par "Jaunāko Ziņu" atbildīgo redaktoru, kā arī uzturēja labas attiecības ar Alfredu Bērziņu, kas pārzināja presi. Augusta Kirhenšteina iekšlietu ministrs Vilis Lācis arī sadarbojās ar "Jaunākajām Ziņām". Viņa romānā, ko publicēja žurnāls "Atpūta", bija aprakstītas lielinieku zvērības Sibīrijā, par kuru upuriem bija kļuvuši latviešu bēgļi. Bet noskaidrojās, ka V. Lācis ir komunisti. Bijušais Demokrātiskā centra līderis J. Breikšs atteicās no piedāvātā zemkopības ministra amata – tāpat kā daži citi latviešu sabiedriskie darbinieki. Pēc tam, kad K. Ulmanis 1940. gada 21. jūnijā bija spiests izsludināt jaunu valdības sastāvu, agrākie viņa ministri dzīvoja laukos, to vidū bija Kr. Berķis, V. Munters, H. Apsītis un J. Auškaps. Latviešu sabiedrībā daudzi domāja, ka Latvijas patriotiem ir jāieņem ministru amati A. Kirhenšteina valdībā, lai glābtu to, kas vēl ir glābjams. Tāds it kā ir bijis arī K. Ulmaņa viedoklis. Tāpēc nevarēja visus jaunās valdības locekļus uzskatīt par komunistiem. Pēc J. Lejiņa domām ir iespējams, ka labi nolūki bija Robertam Dambītim, Robertam Kļaviņam, Jānim Jagaram, Jūlijam Lācim un pat Augustam Kirhenšteinam. Taču šiem ministriem nebija reālas varas, un viņi izrādījās bezspēcīgi. Pārmaiņu īsto būtību ātri vien saprata robežsargu brigādes komandieris ģenerālis Bolšteins, kas nošāvēs. Citādi rīkojās A. Karčevskis, kas cerēja tikt mirtiesneša amatā. Viņš sastādīja kontrrevolucionāru sarakstu un iesniedza to Mihailam Vetrovam, kas bija PSRS sūtniecības faktiskais vadītājs Rīgā. Taču Karčevskis darbu nedabūja. Par Daugavpils apriņķa priekšnieku kļuva bijušais Latvijas armijas virsnieks J. Fridrihsons, kuram tiesa 1933. gadā piesprieda 15 gadu spaidu darbus kā PSRS spiegam. 1940. gada 4. jūlijā Brūno Kalniņš

atgriezās no Somijas, un Hugo Celmiņš ieteica viņam pieņemt amatu. Kad jaunā Saeima 1940. gada 21. jūlijā nolēma, ka Latvija jāpievieno Padomju Savienībai, Rīgā sākās panika un pircēji veikalus drīz vien iztukšoja. Tāpēc sekoja rikojums, ka vienam pircējam nedrīkst pārdot vairāk par diviem uzvalkiem un diviem mēteļiem. Par spekulāciju apcietināja daudzus ebrejus, ko uzskatīja par antisemitisma izpausmi, jo zināja, ka Višinskis neieredz ebrejus. Tika apcietināti arī astoņi Politiskās pārvaldes nodaļu priekšnieki un tās vadītājs J. Fridrihsons. Viņš paziņoja, ka slepenos aģentus pārzināja R. Štiglics, kas bija aizbēdzis uz Vāciju, tāpat kā bijušais K. Ulmaņa ministrs A. Bērziņš. Taču Fridrihsons atzina, ka kontrrevolucionāru saraksta sastādītājs Karčevskis bija Štiglica aģents. A. Karčevski arestēja, tāpat kā bijušo Latvijas izglītības ministru A. Kēniņu, kas tika ieslodzīts Rīgas centrālcietumā. Bijušais K. Ulmaņa valdības tautas labklājības ministrs J. Volonts meklēja darbu. Grāmatas autors padomju varas laikā strādāja par kriminālnoziedznieku audzinātāju attiecīgajā Irlavas iestādē. Pēc vācu armijas ienākšanas J. Lejiņu nozīmēja par šīs iestādes priekšnieku. 1941. gada 1. jūlijā Rīgā sāka izdot laikrakstu "Tēvija", kas aprakstīja komunistu briesmu darbus. J. Lejiņš atspoguļo arī ebreju iznīcināšanu un nonāk pie secinājuma, ka Staļins ir lielākais slepkava pasaules vēsturē, bet Hitlers ar viņu sacenšas. Tiek atzīmēts, ka vācu okupanti aizliedza valkāt Latvijas armijas un aizsargu formas tērpus. J. Lejiņš sīki raksturo pārmaiņas Latvijā Otrā pasaules kara gados. Viņa grāmata liecina par to, ka viņš asi nosoda kā krievu okupāciju 1940. gadā, tā arī vācu okupāciju 1941. gadā un cenšas objektīvi vērtēt dažādu Latvijas politisko darbinieku rīcību divu okupāciju periodā. Atšķirībā no dažām citām LZS biedru grāmatām J. Lejiņa darbā ir daudz kritikas, kas vērsta galvenokārt pret K. Ulmani. Autors atzīst Ulmaņa spējas un nopelnus, bet nevar samierināties ar viņa autoritāro domāšanas veidu. J. Lejiņš uzskata, ka LZS ir demokrātiska partija un, kaut gan atzīst parlamentārās demokrātijas krīzi Latvijā, tomēr kritiski vērtē autokrātiskā režīma politiku.

Kārlis Ulmanis bija galvenais LZS vadītājs. Viņš memuārus nerakstīja, bet ir saglabājušās Ulmaņa piezīmes, kuru fragmentus publicēja "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls" un arī žurnāls "Zvaigzne". Šīs piezīmes K. Ulmanis rakstīja Vorosilovskā (Stavropolē), kur viņš dzīvoja pēc deportācijas 1940. gada jūlijā. Tāpēc nav izslēgta varbūtība, ka piezīmes tika rakstītas piesardzīgi, rēķinoties ar iespējamību, ka čekisti var iepazīties ar manuskriptu. Taču piezīmju saturs liecina par to, ka K. Ulmanis nemainīja savus uzskatus, atceroties notikušo Latvijā, bet droši vien nepieskaras

vienam otram visai sāpīgam jautājumam pašcenzūras rezultātā. Atstāstot un komentējot K. Ulmaņa piezīmes, jāatzīmē to fragmentārais raksturs, jo autora atmiņas kavējas pie dažādiem laika posmiem un atšķirīgām problēmām.

Kārlis Ulmanis (1877-1942) bija populārākais Latvijas valstsvīrs. Viņu 1905. gadā apcietināja kā latviešu nacionālistu, un viņš bija spiests emigrēt. Vācijā un Šveicē viņš studēja dažādās mācību iestādēs, pēc tam absolvēja ASV universitāti un kļuva par diplomētu agronomu. 1913. gadā pēc amnestijas pasludināšanas viņš atgriezās Latvijā un 1917. gadā kļuva par LZS galveno līderi. 1918.-1940. gados vairākkārt bija ministru prezidents, bet 1936.-1940. gados pildīja Latvijas valsts prezidenta pienākumus. 1941. gada 22. jūlijā pēc padomju varas pasludināšanas Latvijā K. Ulmani deportēja uz Krieviju. 1941. gadā, karam sākoties, viņu ieslodzīja cietumā, kur viņš nomira. K. Ulmanis spēlēja izšķirošu lomu Latvijas neatkarīgās valsts radīšanā, tautas padomes organizēšanā, Satversmes sapulces sasaukšanā un 1934. gada 15. maija apvērsuma sagatavošanā.

Savās trimdas piezīmēs (1940. gada augustā-novembrī) K. Ulmanis atceras, ka pēc vācu apvērsuma Liepājā 1919. gada 16. aprīlī viņa vadītā pagaidu valdība bija spiesta pārcelties uz kuģi "Saratov". Taču pēc A. Niedras provāciskās valdības izgāšanās K. Ulmaņa valdība varēja atgriezties Rīgā. Vācu ģenerāļi apsolīja atstāt Latvijas teritoriju, bet nespēja atteikties no Baltijas jūras piekrastes kolonizācijas plāniem un gribēja atjaunot cara varu Krievijā. Tas, iespējams, izskaidrojams ar to, ka vācu ģenerāļi bija monarhisti, un tas arī noteica viņu naidīgo attieksmi pret jaundibināto Latvijas demokrātisko republiku. Vienotās un nedalāmās Krievijas impērijas atjaunošana Latvijai nozīmētu nebūt, un tāpēc latvieši centās to nepieļaut. Bet Latvijas neatkarību apdraudēja bermontiešu karaspēks, kas bija vācu ģenerāļu ierocis cīņā pret Latvijas valsti. Tikai uzvara pār bermontiešu karaspēku varēja nodrošināt neatkarīgās Latvijas saglabāšanu. Izšķirošajās kaujās Rīgas pievārtē Latvijas nacionālās armijas uzvaru palīdzēja gūt daži angļu un franču karakuģi. Bet nebija skaidrs, vai tam piekrita viņu valdības.

Runājot par Latvijas saimniecisko attīstību pēc 1914.-1918. gadu pasaules kara, tiek atzīmēts, ka stāvokli sarežģīja kapitāla trūkums. Latvijā kapitālieguldījumu ziņā svarīgākā loma bija Lielbritānijai un Vācijai, jo Francijas kapitāli 1937. gadā nepārsniedza 1,5 mln. latu, bet ASV ieguldīja vēl mazāku kapitālu. Latviešu nacionālais kapitāls pakāpeniski izspieda

ārzemju kapitālu un spēlēja izšķirošu lomu Latvijas tautsaimniecībā. Latviešu rokās bija lauksaimniecība un mežsaimniecība.

Tam bija izšķiroša nozīme, jo šīs saimniecības nozares nodrošināja svarīgākās preces eksportam – bekonu, sviestu, linus un kokmateriālus. Tiek pasvītots, ka Latvijas neatkarīgā valsts sākumā bija pilsoniskā demokrātiskā republika, kas tika atzīta par labāku sistēmu. K. Ulmanis piekrit šai izvēlei, un tāpēc ir stridīgs J. Lejiņa apgalvojums, ka Ulmanis it kā vienmēr bija demokrātijas pretinieks. Jādomā, ka ne vienmēr, ka viņa uzskati pēc uzkrātās pieredzes mainījās. Kaut komunisti apcietināja Ulmani un viņš Vorošilovskā dzīvoja čekistu uzraudzībā, piezīmēs tiek skaidri norādīts, ka neatkarīgās Latvijas cīņa pret komunistiem bija nepieciešama. Tas liecina par to, ka, neraugoties uz risku, K. Ulmanis trimdā tomēr rakstīja vaļsirdīgi, kaut gan atturīgi. Tajā pašā laikā izpaužas viņa politiskā taktika. Tiek atzīmēts, ka, cīnoties pret komunistiem, nebija lietderīgi izmantot šajā nolūkā laikraksta slejas, kā to darīja "Latvis". Tiek pasvītots, ka tas bija viens no šīs avīzes slēgšanas iemesliem. K. Ulmanis nemin gan citu iemeslu – šī avīze kritizēja viņa valdību. To viņš laikam negribēja atcerēties. Piezīmēs rakstīts ne tikai par cīņu pret komunistiem, bet arī pret fašistiem. Šeit izpaužas K. Ulmaņa noraidošā attieksme pret fašismu, un tas rāda, ka komunistu apgalvojums, ka viņš it kā esot fašists, nebija pamatots. Tiek atzīmēts, ka "Pērkonkrusts" bija tuvs hitleriešiem, un tas tiek nosodīts tāpat kā "Pērkonkrusta" lozungs "Latvija – latviešiem!". Tas netraucēja Ulmanim 30. gadu otrajā pusē ierobežot mazākumtautību pozīcijas saimnieciskajā dzīvē un izglītības sfērā. To Ulmanis 1940. gadā negrib atcerēties un vēsta, ka viņš strādnieku svētkos 100000 cilvēku klātbūtnē ir teicis, ka tiks nodrošināta viena taisnība visiem. Nav precizēts, vai šoreiz bija domāti strādnieki jeb minoritātes. Bet jāatzīmē, ka daži vēsturnieki, analizējot Ulmaņa nacionālo politiku, uzsver, ka viņš bija par Latvijas latviskošanu. Tas nav tas pats, kas "Latvija – latviešiem!", jo pēdējais nozīmē tikai viena etnosa interešu ievērošanu, bet latviskot Latviju nozīmē nostiprināt latviešu valodas un kultūras lomu valstī. Interesants ir arī piezīmju autora secinājums, ka buržuāziskie revolucionāri grib komandēt, bet paši pielietot ieročus negrib. To raksta cilvēks, kas atzīst, ka viņš pats pieder pie buržuāzijas.

Vairākas piezīmju lappuses ir veltītas latgaļu politiskajiem darbiniekiem. Tiek minēta Latgales demokrātisko zemnieku partija, kuras līderi bija brāļi Vladislavs un Jānis Rubuls un brāļi Juris un Sebastjāns Pabērzs. Tiek norādīts, ka V. Rubuls 10 gadu laikā bija tautas labklājības ministrs, bet J. Pabērzs 3 reizes bija tieslietu ministrs. Ar to tiek uzsvērts Ulmaņa

uzmanība Latgalei. Viņš tiešām vienmēr centās iekļaut savā ministru kabinetā pārstāvjus no Latgales. Runājot par Jezupu Trasunu kā progresistu lideri, Kārlis Ulmanis norāda, ka viņš dažkārt uzstājās pret katoļu baznīcu. Tiek pasvītrots, ka ne visiem latgaļiem bija stingri politiskie principi. Daži pārgāja no vienas partijas otrā arī savtīgos nolūkos. 1920. gada Satversmes sapulces vēlēšanās latgaļu zemnieku pārstāvji ieguva 22 mandātus no 152. Viņiem bija proangliska orientācija ārpolitikā – tāpat kā Latviešu zemnieku savienībai.

Taču 1940. gada jūnijā J. Pabērzs, kas agrāk bija komunistu pretinieks, kļuva par PSRS draugu. Ulmanis atzīmē savas nesaskaņas ar brāļiem Pabērziem, kas atšķirībā no viņa paša lietoja alkoholiskus dzērienus un ieslīga parādos. Tiek atzīmēts, ka K. Ulmanis tomēr atstāja J. Pabērzu tiesneša amatā. Tiek pasvītrots, ka Vl. Rubula vadītā zemnieku partija un biskapa J. Rancāna vadītā katoļu partija nebija draudzīgas Polijai, bet F. Kemps – gan. Tiek norādīts, ka Kemps bija separātists, kas gribēja panākt Latgales autonomiju un tika arestēts, bet Ulmanis lika viņu atbrīvot. Par Latgales vecticībnieku deputātu Saeimā M. Kaļistratovu piezīmēs ir teikts, ka viņa runas bija skaļas un tukšas. Minētie piezīmju fragmenti rāda, ka K. Ulmanis tajās neskāra sāpīgākos jautājumus – Latvijas okupāciju 1940. gada jūnijā un savas attiecības ar PSRS pārstāvjiem pēc Latvijas neatkarības likvidēšanas.

Vēsturnieki un memuāru autori dažādi novērtēja K. Ulmaņa darbību. E. Dunsdorfs atzīst viņa nopelnus, bet kritizē viņu kā diktatoru. Latviešu izcelsmes ASV profesors Jānis Labsvīrs (tautsaimnieks un publicists), kritizējot E. Dunsdorfu, norādīja, ka viņa grāmata par Ulmani kaitēja pašam autoram un nenesa labumu latviešiem. J. Labsvīrs pamatoti atzīmē, ka K. Ulmanis bija Latvijas izcilākais valstsvīrs, bet dažkārt pārspīlēja viņa lomu un neprecīzi apgaismo pagātnes notikumus.

J. Labsvīrs, piemēram, raksta, it kā 1919. gadā Latviju faktiski simbolizēja Kārlis Ulmanis, ka tajā laikā A. Rudevics u.c. sociāldemokrātu līderi it kā apsveica Stučkas valdību. J. Labsvīrs atzīst, ka 1934. gada 15. maijā K. Ulmanis pārkāpa Latvijas Satversmes likumus, bet pasvītro, ka Ulmanis to darīja tautas interešu labā. Sakarā ar to, ka Ulmanim pārmeta ārzemju pasu liegšanu tiem, kas gribēja atstāt Latviju, lai izglābtos no krievu okupantiem, Labsvīrs attaisno Ulmaņa rīcību, jo, lūk, bēgļu plūdi beigtos traģiski. Un aizbēgušo vietā čekisti deportētu un nošautu vēl lielāku latviešu skaitu. Atbildot tiem, kas pārmet Ulmanim, ka savās runās ir mierinājis tautu, kad sarkanarmieši 1940. gadā okupēja Latviju, Labsvīrs

norāda, ka valstsvīri dažkārt nevar teikt to, ko viņi domā, un minētajām Ulmaņa runām par iemeslu bijusi cerība, ka Latvijai izdosies kaut vai daļēji saglabāt savu suverenitāti. Diskusija par šīm problēmām ir nepieciešama. Objektīvam pētniekam skaidrs, ka Ulmaņa nopelni ciņā par neatkarīgo Latviju ir neapšaubāmi, bet idealizēt visu viņa darbību nav pamata.

LITERATŪRA

1. Bērziņš A. – Labie gadi. – Pirms un pēc 15. maija. – B./v.: Grāmatu draugs, 1963. – 415 lpp.
2. Bērziņš A. – 1939. – Lielo notikumu priekšvakarā. – Ņujorka: Grāmatu draugs, 1976. – 320 lpp.
3. Dūks J. – Latviešu tauta lielo maldu un iznīcības ceļos. – Mičigana, 1974. – 330 lpp.
4. Klīve Ā. – Brīvā Latvija. – Latvijas tapšana. – Atmiņas, vērojumi un atziņas. – B./v.: Grāmatu draugs, 1969. – 493 lpp.
5. Labsvirs J. – Kārlis Ulmanis. – Rēzekne: Latvijas atdzimšanas partija, 1991. – 39. lpp.
6. Lejiņš J. – Mana dzimtene. – Atmiņu un pārdomu atspulgā. – Vāsteras, 1971. – 275 lpp.
7. Kārļa Ulmaņa trimdas piezīmes // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1994. – Nr. 1. – 146.-155. lpp.
8. Manas piezīmes // Zvaigzne, 1992. – Nr. 15.-16. – 9.-10. lpp.; Nr. 17.-18. – 10.-11. lpp.; Nr. 19.-20. – 21.-22. lpp.

11. SOCIĀLDEMOKRĀTU ATMIŅAS UN PĀRDOMAS

LSDSP līderu atmiņas, tāpat kā LZS darbinieku memuāri, daudzos gadījumos visai precīzi apgaismo pagātnes notikumus. Tas ir lielā mērā izskaidrojams ar to, ka autori nepaļaujas tikai uz savu atmiņu, bet izmanto arī dokumentus, publikācijas periodiskajā presē, zinātnieku grāmatas. Pateicoties visam tam, atmiņas kļūst par nozīmīgu vēstures pētišanas avotu. Kaut gan ir nepieciešama kritiska pieeja, lai dažādu politisku virzienu autoru vienpusība netraucētu gūt pareizu priekšstatu par notikumiem un personām, par pārmaiņu cēloņiem un sekām. Tas attiecas ne tikai uz aprakstītajiem novērojumiem, bet vēl lielākā mērā – uz pārdomām. Sociāldemokrāti, tāpat kā citu memuāru autori, bija daudzu svarīgu vēsturisku parādību aculiecinieki, bet izlases rezultātā viņu grāmatās tiek aprakstīts tikai tas, kas viņus vairāk interesē un kalpo viņu secinājumu pamatošanai. Memuāru autoru pārdomās izpaužas viņu pasaules uzskats, kas lielā mērā atkarīgs no viņu interesēm. Bet tas dažkārt palīdz noskaidrot objektīvo patiesību, jo rāda, ka dažādi autori vienas un tās pašas vēsturiskās parādības traktē dažādi. Ne visi sociāldemokrāti vērtē šīs parādības vienādi. A. Buševica un F. Mendera viedoklis nereti būtiski atšķiras no F. Cielēna un V. Bastjāņa uzskatiem. To salīdzināšana izraisa jaunas pārdomas un pārliecinošu argumentu meklējumus.

20. gs. sākumā par sociāldemokrātu sevi uzskatīja arī Miķelis Valters, kaut gan viņš nebija LSDSP biedrs un jo tālāk, jo vairāk attālinājās no marksisma principiem, kas bija raksturīgi šai partijai. M. Valters (1874-1968) bija dzejnieks, publicists un sabiedriski politisks darbinieks, kas piedalījās LZS 1917. gada programmas izstrādāšanā, bija K. Ulmaņa vadītās pagaidu valdības iekšlietu ministrs 1919. gadā, bet vēlāk Latvijas sūtnis Itālijā, Francijā, Polijā un Beļģijā, kur viņš dzīvoja arī pēc 1940. gada. M. Valtera dzīves gaita ir spilgts piemērs tam, kā mainās sabiedrisko darbinieku uzskati – pieredzes kritiskās analīzes rezultātā. 19. gs. beigās M. Valters bija aktīvs jaunstrāvnieku kustības dalībnieks, bet 1903. gadā, vēl pirms LSDSP dibināšanas kongresa, Miķelis Valters kopā ar Ernestu Rolavu un Emilu Skubiķi Rietumeiropā izveidoja Latviešu sociāldemokrātu savienību (LSDS), kas arvien vairāk tuvojās krievu eseru uzskatiem, atzīstot individuālu teroru un aizstāvēt zemnieku specifiskās intereses. Tāpēc LSDS 1913. gadā pārdēvēja par Latvijas revolucionāro sociālistu partiju (LRSP). LSDS izstrādāja plašu Latvijas politiskās autonomijas

projektu, un LRSP 1917. gada beigās iesaistījās aktīvā cīņā par neatkarīgās Latvijas valsts dibināšanu, bet 1918. gadā piedalījās Latvijas tautas padomes izveidošanā. LRSP 1919. gadā izbeidza savu darbību.

Miķeļa Valtera 1969. gadā izdotās atmiņas palīdz noskaidrot, kā jaunstrāvnieku vidū 19. gs. beigās veidojās sociāldemokrātiski uzskati, kurus autors vērtē visai kritiski. Dažkārt vēsturnieki pamatoti noraida mēģinājumus raudzīties uz pagātnes parādībām caur mūsdienų atzinumu prizmu. Neapšaubāmi, ka ir nepieciešams iedziļināties pagājušo laikmetu cilvēku mentalitātes specifikā. Bet tas nebūt neizslēdz secinājumus par pagātnes maldīgajiem uzskatiem, kuru utopismu pierādīja tālākā notikumu gaita. M. Valters augstu vērtē memoārus, uzskatot, ka tas, ko ir saglabājis atmiņa, turpina dzīvot. Viņš apraksta Liepājas un Rīgas jaunstrāvnieku pirmos kontaktus ar strādniekiem. 19. gs. beigās strādnieku ikdienas rūpes atturēja viņus no sabiedriskās aktivitātes, bet mūrnieku, atslēdznieku, galdnieku u.c. profesiju pārstāvju vidū bija arī patstāvīgi domājoši un runīgi strādnieki. Viens no tiem bija Jānis Driega (1871-1927), kas 1896. gadā pārcēlās no Liepājas uz Rīgu. 1897. gadā viņu apcietināja un izsūtīja uz Vjatkas guberņu kā revolucionāru strādnieku. Pēc 1905. gada revolūcijas viņš dzīvoja Baku pilsētā un atgriezās Latvijā 1921. gadā. M. Valters atzīmē, ka jaunstrāvnieku kustības ietekmes rezultātā atdzīvojās inteliģences prāti un jūtas. Romantiskās sociālisma idejas pamudināja pāriet pie praktiskās darbības. Sociālo domāšanu aktivizēja strādnieku dzīves novērošana, iepazīšanās ar viņu smago darbu, nabadzību, izmisumu. M. Valtera grāmatā tiek raksturoti vairāki redzami jaunstrāvnieki. Jānis Jansons-Brauns bija liela auguma vīrs ar pabālu seju, talantīgs runātājs un polemists. Par Pēteri Stučku teikts, ka viņš bija vienlaicīgi kļiedzējs pēc sociālās taisnības un bende, kas nicinoši noraidīja vecos svētkus, vecās dziesmas, vecās paražas un ticējumus – atšķirībā no skolotāja Teodora Zeiferta, kas mīlēja latviešu tautu. Tiek uzsvērts, ka Ernests Rolavs krasī atšķīrās no jaunstrāvnieku vairākuma ar savu oriģinālo domāšanas veidu un pašizliedzību. E. Rolavu (1874-1907) bez tiesas sprieduma nogalināja Liepājas aprīņa priekšnieks barons Rops. M. Valtera grāmatā skaidri izpaužas viņa negatīvā attieksme pret tiem jaunstrāvniekiem, kas arvien vairāk tuvojās ekstremiskām marksistu idejām. To rāda nākošo līnietu P. Stučkas un Fr. Roziņa raksturojums, kurus grāmatā dēvē par komunistiem. Par Pēteri Stučku ir teikts, ka viņš bija nepacietīgs un jauns polemikas gadījumos. Viņš uzskatīja līdzietību par mietpilsonības izpaušmi. Cilvēks un viņa mocības viņam bija vienaldzīgas. Svarīga bija ideja. Par Frici Roziņu rakstīts, ka viņš bija

neapvaldīts, rupjš un brutāls. Dzeju viņš nicināja un uzskatīja par nepieciešamu iznīcināt visu pilsonisko kultūru. Grāmatā atzīmētas komunistu un fašistu kopīgās iezīmes. Tas bija uzskats, ka parlaments ir tikai nevajadzīga plāpātuve, ka partija izsaka plašu sabiedrisko spēku gribu. Jādomā, ka M. Valtera vārdos ir ne mazums subjektīva un tendencioza. Šajā darbā jau tika atzīmēts, ka starp F. Roziņa politiskajiem pretniekiem bija tādi, kas uzskatīja, ka viņš atšķīrās no citiem komunistiem. Ar viņu sazinājās latviešu nacionālisti, uzskatot, ka viņš ir iecietīgs pret citādi domājošo uzskatiem. Bez tam bieži vien ir ļoti liela starpība starp politiskā darbinieka vai rakstnieka personīgajām īpašībām, kas mēdz būt visai nepievilcīgas, un viņa uzskatiem un praktisko rīcību, kas var būt pievilcīga. Un otrādi ... M. Valtera grāmatā par F. Veinbergu un J. Purapuķi ir teikts, ka tā bija aizejošā paaudze, bet viņi paredzēja, ka jaunā paaudze novedīs pie gara stagnācijas. Simpātijas pret pilsoniskiem domātājiem ar laiku attālināja M. Valteru kā no sociāldemokrātiem, tā arī no revolucionāriem sociālistiem, bet lasītājam var rasties šaubas – vai autors attēlo 19. gs. beigās tā, kā tas ir bijis? Vai viņš neraugās uz pagātnes notikumiem pēc 70. gadiem caur uzkrātās pieredzes prizmu? M. Valteram gan neapšaubāmi ir taisnība, kad viņš pasvītro, ka 19. un 20. gs. mijā marksisms bija modes lieta. Tāpat kā darvinisms vai dabas zinātnieka Hekeļa mācība, kas noraidīja noslēpumaino pirmcēloni, neatzina Dievu kā radītāju. Grāmatā tiek minēts Pēteris Strūve, kas 19. gs. beigās sludināja marksismu un 1898. gadā uzrakstīja KSDSP 1. kongresa manifestu, bet drīz vien kļuva par nesamierināmu marksisma pretinieku. Acīmredzot uzskatu maiņa nav izņēmums, bet plaši izplatīta parādība, jo jauna pieredze un informācija palīdz atteikties no agrākajiem maldīgajiem uzskatiem. Grāmatā tiek pasvītrots, ka 19. gs. nogalē romantiķi un dumpinieki tiecās pēc nenasniedzamā. Bet tiek arī uzsvērts, ka ne visi jaunstrāvnieki bija marksisti, kuri vairāk cerēja panākt nevis brīvības, bet gan spiediena un pavēles rezultātā. Taču daudzi jaunstrāvnieki kļuva par sociāldemokrātiem, kas Marksa un Engelsa Komunistiskajā Manifestā saskatīja vadlīnijas. Tiek aprakstīti jautājumu un atbilžu vakari, laikraksta "Dienas Lapa" darbība, jaunstrāvnieku vajāšana. Tiek parādīta J. Raiņa atšķirība no citiem jaunstrāvniekiem. Grāmatas autors uzsver, ka bija lielas neskaidrības jautājumā par sociālisma būtību un tā sasniegšanas ceļiem. M. Valtera atmiņās atspoguļojas tas pretrunīgais process, kas noveda pie daudzu jaunstrāvnieku pārejas uz sociāldemokrātu pozīcijām Vācijas sociālistu ietekmē.

No LSDSP līderiem plašākus memuārus ir izdevuši V. Bastjānis un F. Cielēns. Katrs no viņiem ir uzrakstījis un publicējis trīs sējumus, kas veltīti notikumiem Latvijā 20. gs. pirmajā pusē. Tāpēc šajā nodaļā, lai izbēgtu no atkārtotā, tiks aplūkoti tikai tādi grāmatu fragmenti, kas nesakrīt abu domu biedru vēstījumos.

Voldemārs Bastjānis (1884-1975) bija aktīvs politisks darbinieks un publicists, 1905. gada revolūcijas dalībnieks, vēlāk LSDS CK loceklis. 1926.-1928. gados viņš bija Latvijas finanšu ministrs, bet 1940. gada jūlijā – šīs ministrijas departamenta direktors. 1944. gadā emigrējis, viņš no 1952. gadā dzīvojis ASV. 1970. gadā izdotajā grāmatā V. Bastjānis raksta par savas dzīves gaitu 20. gs. pirmajā ceturksnī, raksturojot latviešu dzīves apstākļus. Gandrīz visi luterāņu mācītāji bija vācieši, un tie mācīja padevīgu paklausību muižniekiem. Bet ar tautskolotāju palīdzību cara varas orgāni centās pārkrievot latviešus. Skolā visus priekšmetus pasniedza krievu valodā. Izņēmums bija latviešu valodas un ticības mācības stundas un pa daļai arī dziedāšanas stundas. V. Bastjānis mācījās Kuldīgas skolotāju seminārā, kur latviešu valodu pasniedza tikai 1 stundu nedēļā. Semināristi streikoja, prasot, lai tiktu atļauta latviešu laikrakstu lasīšana un latviešu teātra apmeklēšana. Par piedalīšanos streikā V. Bastjāni izslēdza no semināra, bet viņš nokārtoja attiecīgos eksāmenus Pēterpilī un strādāja Skultes pagasta skolā. Nākamais sociāldemokrātu līderis nebūt nebija vienaldzīgs pret latviešu valodu un latviešu kultūru. Acīmredzot sociāldemokrātu pretinieku apgalvojumi, ka visi sociālisti ir bijuši nihilisti nacionālajā jautājumā, ir stipri pārspīlēti. 1905. gada šapulcē Limbažos, kur piedalījās ap 1000 cilvēku, V. Bastjānis runājis par to, kā vācbalti 700 gadus ir verdzinājuši latviešus. Raksturīgi, ka viņa māte nosodīja savu dēlu, norādot, ka pret kungu un cara varu dumpoties nedrīkst. Tāda bija daudzu vecākās paaudzes cilvēku psiholoģija. J. Jansons un A. Buševics, noraidījuši sagūstīto baronu nošaušanu, piekrita viņu ģimeņu pārvešanai uz Rīgu. Daļa muižnieku tur paslēpās un vēlāk vadīja soda ekspedīcijas. Autors nekritizē Jansona un Buševica rīcību, bet uzsver, ka muižnieki, ignorējot LSDSP darbinieku humānismu, terorizēja latviešus. Soda ekspedīcijas, kas sākās 1905. gada beigās, turpinājās 2 gadus. Un tikpat ilgi cīnījās mežabrāļu kustības dalībnieki, ko atbalstīja daudzi zemnieki. 1906. gada beigās V. Bastjānis uzņēmās LSDSP profesionālā propagandista pienākumus. Mēnešalga bija 40 rubļi. Apmēram tikpat liela kā augsti kvalificētam strādniekam. Tas liecina par LSDSP finansiālajām iespējām, par plašu masu atbalstu šai partijai. Liepājā, kur kā propagandists darbojās V. Bastjānis, sevišķi populārs bija Vilis Dermanis, ko autors

raksturo kā lielisku oratoru, kam nespēja līdzināties neviens. Drāšu fabrikas strādnieki ar lielu interesi klausījās Dermaņa runas. Pēc revolūcijas Bastjānis dzīvoja Maskavā un 1913. gadā beidza tur komercinstitūtu. Šeit viņš cieši sadarbojās ar Jūliju Celmu u.c. sociāldemokrātiem, kā arī piedalījās latviešu bēgļu organizāciju darbā, gādājot par viņu izvietošanu un iztiku, par latviešu skolu rādīšanu viņu bērniem. Kultūras birojā Voldemārs Bastjānis strādāja kopā ar pilsonisko partiju pārstāvjiem. Biroju vadīja Zigfrīds Meierovics. Viņa vietnieks bija Pauls Dauge, bet sekretārs Atis Kēniņš. Biroja locekļi bija arī Ādolfs Bļodnieks un Voldemārs Bastjānis. Tas liecina, ka maziņieki bez grūtībām sadarbojās ar citu partiju pārstāvjiem. Autors pasvītro, ka Latviešu bēgļu apgādes Centrālā komiteja kļuva par latviešu nacionālo politisko centru. Nākotnē tās darbinieki kļuva par Latvijas ministru prezidenti un ministriem. Pievērs uzmanību arī autora secinājums, ka jebkurai revolūcijai ir dziļi cēloņi. Tas, protams, nenozīmē jūsmošanu par bruņotu cīņu, bet netieši tiek atzīta revolūcijas neizbēgamība. Šis secinājums ir strīdīgs. Zinātniskā literatūrā dažkārt tiek izvirzīta hipotēze, ka, ja cara valdība īstenotu tālejošas progresīvas reformas, varētu izvairīties no 1905. un 1917. gada revolūcijas. V. Bastjānis atzīmē, ka daudzus neapmierināja domnieku J. Goldmaņa un J. Zāliša darbība. Iespējams, ka tas bija saistīts ar Goldmaņa 1914. gada augusta runu Valsts domē, kurā viņš apliecināja latviešu uzticību Krievijas cara valdībai, vai arī ar šo divu deputātu uzbrukumiem latviešu sociāldemokrātiem, apgalvojot, it kā viņus finansējot Vācija. Bastjānis noraida šo apsūdzību, bet uzskata par pierādītu, ka Ļeņins Šveicē saņēma no Vācijas ķeizarkās valdības miljonus marku, lai vājinātu Krievijas spēkus karā. V. Bastjāņa grāmatā atspoguļojas viņa mērenie uzskati un kompromisu atbalstīšana. Viņš ir solidārs ar E. Ogrīņu, V. Rikveili u.c. maziņiekiem, kas uzskatīja, ka lielinieku 1917. gada oktobra apvērsums bija nevis revolūcija, bet gan kontrrevolūcija, kas atņēma cilvēkiem personīgo brīvību un 1918. gada 17. janvārī padzina Krievijas Satversmes sapulci, kad izrādījās, ka lielinieki tur ir mazākumā. Kritiskas piezīmes tiek izteiktas arī par Krievijas eseru un maziņieku valdību, kas vilcinājās ar zemes piešķiršanu zemniekiem un nevarēja vienoties ar Vāciju par kara pārtraukšanu. Atzinīgi tiek novērtēts tas, ka Z. Meierovicam izdevās apvienot 1917. gada pavasarī ievēlētās Vidzemes pagaidu zemes padomi un bezzemnieku padomi. Apvienotajā padomē darbojās A. Buševics, M. Skujenieks u.c. maziņieki. Tiek atzīmēts, ka sociāldemokrāti bija par muižu lietošanas tiesībām, bet pilsonības pārstāvji prasīja piešķirt zemniekiem muižu zemi privātīpašumā. Un tomēr maziņiekus Latvijas Satversmes

sapulces vēlēšanās atbalstīja vairāk nekā viena trešdaļa vēlētāju. Tas liecina par to, ka bezzemnieki laikam vēl nesaprata privātipašuma nozīmi. Voldemāra Bastjāņa grāmata dod skaidru priekšstatu par 1905.-1917. gadu svarīgākajiem notikumiem Latvijā.

Otrā viņa grāmata ir veltīta parlamentārās republikas periodam (1920-1934). Tiek aprakstīts neatkarīgās Latvijas tapšanas process un Satversmes sapulces darbība. Tiek atzīmēts, ka K. Ulmanis it kā lika šķēršļus V. Zāmuēla cīņai pret korupciju. Tiek kritizēti Latvijas ārējās tirdzniecības pasākumi – pārāk lētu līnu pārdošana Anglijai, lokomotīvu, vagonu un dzelzceļa sliežu pirkšana ASV šaubīgā firmā, kas naudu saņēma, bet solito nepiegādāja u.c. Tiek nosodīts Rīgas policijas prefekts Dambekalns, kas 1923. gada 1. maijā vadīja korporeļu uzbrukumu LSDSP masu sapulcei Esplanādes laukumā. Sakarā ar to, ka Dambekalnu no amata neatcēla, LSDSP pārstāvji izstājās no valdības. F. Cielēns to uzskatīja par kļūdu, par fašistiskās kustības nozīmīguma pārspīlēšanu. V. Bastjānis viņam nepiekrīt, uzskatot Dambekalna saudzēšanu par pilsonisko ministru neattaisnojamu demokrātijas ignorēšanu. V. Bastjānis raksta, ka pret atlidzības maksāšanu muižniekiem par atsavināto zemi 1924. gadā balsoja tikai 50 Saeimas deputāti. Tas liecina, ka LSDSP priekšlikums tika pieņemts ne bez grūtībām. Grāmatā norādīts, ka A. Bergs nevienu vien reizi atkātoja: "Satversme neiet." Tāpēc sociāldemokrātiem bija jāaizstāv demokrātija no fašistiskām un koruptīvām tendencēm. Šajā cīņā viņi bloķējās ar centra grupu vadītājiem – Jāni Breikšu, Marģeru Skujenieku, Oto Nonācu, Jezupu Trasunu u.c. Tiek aprakstīti apstākļi, kuros radās un darbojās kreisā koalīcijas valdība (1926-1928). Tiek atzīmēta A. Buševica nepieļaujamā rīcība. Būdams finansu ministrs K. Pauļuka 1923. gada valdībā, viņš saņēma naudu no spirta rūpniekiem LSDSP vajadzībām. Tiek kritizēta K. Ulmaņa vadītā Zemnieku banka, kas saņēma no Ā. Klīves vadītās Latvijas bankas 2 milj. latu aizdevumu, kas 4 reizes pārsniedza Zemnieku bankas pamatkapitālu. Būdams finansu ministrs, V. Bastjānis 1927. gadā pieprasīja, lai K. Ulmanis sākt dzēst Zemnieku bankas parādus. Grāmatas autors neslēpj, ka LSDSP uzskatīja Ulmani par "korupcijas tēvu", bet nevarēja pierādīt, ka viņš Latvijas bankas aizdevumus ir izmantojis savtīgos nolūkos. Grāmatas beigās tiek izdarīti daži secinājumi. Par neatkarīgās Latvijas panākumu galveno cēloni autors uzskata tautas lielo tieksmi pēc nacionālas un demokrātiskas valsts. V. Bastjānis kritizē A. Bērziņu u.c. autorus, kas pārspīlē K. Ulmaņa pozitīvo lomu un ignorē J. Raiņa, P. Kalniņa u.c. LSDSP

pārstāvju lomu Latvijas demokrātiskās republikas attīstībā. Tiek pasvītots, ka demokrātiska iekārta atraisa tautas radošās spējas.

Trešā V. Bastjāņa grāmata analizē 1934.-1940. gadu periodu Latvijas vēsturē. Viņš kritizē bijušo LSDSP biedru M. Skujenieku, kas bija ģenerāļa J. Baloža draugs un, pēc autora domām, zināja, ka gatavojas 1934. gada 15. maija apvērsums. Pēc apvērsuma Skujenieks kļuva par ministru prezidenta vietnieku, bet atstāja šo posteni, jo prasīja atjaunot Latvijas Satversmi, kaut gan ar zināmām izmaiņām. To prasīja arī J. Balodis, bet K. Ulmanis negribēja pildīt agrāk doto solījumu par Saeimas sasaukšanu un atcēla Balodi no kara ministra amata. Kad 15. maija naktī policisti gribēja V. Bastjāni apcietināt, viņiem nācās izlauzt viņa dzīvokļa durvis. Acīmredzot dzīvokļa saimnieks uzskatīja, ka paliek spēkā deputāta neaizskaramība, bet kļūdījās. Pēc 6 mēnešiem, ko viņš pavadīja Liepājas koncentrācijas nometnē, visas iestādes atteicās iekārtot bijušo finanšu ministru darbā, jo nedrīkstēja to darīt bez Ulmaņa piekrišanas. Grāmatā teikts, it kā Politiskās pārvaldes priekšnieks J. Fridrihsons bijis PSRS slepenais aģents, bet pierādījumi netiek minēti. Nepārliecinošs ir arī apgalvojums, it kā J. Balodis pirms 1934. gada gribēja radīt LSDSP un LZS kopīgu valdību, bet tas nenotika, jo sociāldemokrāti gribēja atspēkot komunistu apsūdzību, ka viņu līderi ir pārdevušie kapitālistiem. Šī apsūdzība taču figurēja vienmēr, neatkarīgi no LSDSP pārstāvju piedalīšanās valdībā. Tiek atzīmēts, ka K. Ulmaņa tuvais draugs M. Valters 30. gadu beigās kritizēja ārlietu ministru V. Munteru Rīgas laikrakstos par to, ka tas it kā aizstāvēja Vācijas un PSRS intereses un sanaidoja Latviju ar Lietuvu, Angliju un Franciju. Tomēr Ulmanis neatcēla Munteru no amata. Grāmatā tiek kritizēta K. Ulmaņa autoritārā režīma saimnieciskā politika. Autors apgalvo, ka 1935. gadā dibinātā kredītbanka tika dēvēta par privātu banku, bet faktiski saņēma 5 gadu laikā 80 milj. latu no valsts līdzekļiem un bija galvenais eksperts, kas pieņēma lēmumus konfiscēt privātus uzņēmumus kā maksātnespējīgus vai valsti apdraudošus. Grāmatas autors raksta, ka privātie uzņēmumi it kā tika konfiscēti bez atlīdzības, bet tas ir pretrunā ar citu autoru liecībām. V. Bastjānis arī apgalvo, ka šī jaunā banka dzēsa Ulmaņa un viņa draugu parādus. Tiek aprakstīti arī 1940. gada vasaras notikumi. Autors pārmet Ulmanim, ka pēc tam, kad sarkanarmieši bija okupējuši Latviju, valsts prezidents mierināja tautu, apgalvojot, ka tagad Baltijas valstīm nedraud svešzemes (t.i., Vācijas) iebrukums. V. Bastjānis atceras arī Ulmaņa radorunu 1939. gadā sakarā ar vācbaltiešu repatriāciju. Toreiz Ulmanis teica: "Lai viņi brauc uz neatgriešanos." To apstrīdēja žurnāla "Sējējs" redaktors Jānis Lapiņš, kas

atzīmēja vācbaltu pozitīvo lomu. Sekoja nekavējoša redaktora atcelšana no amata, jo iebilst diktatoram nedrīkst nekad. V. Bastjānis apgalvo, ka padomju okupanti bija solījuši Ulmanim, ka viņam atļaus izbraukt uz Šveici un pat sagādāja šim nolūkam Šveices valūtu. Bet drīz vien PSRS sūtnis Derevjanskis paziņoja, ka ārpolitisku iemeslu dēļ Ulmanim būs salonvagonā jābrauc uz Krieviju. Ar to grāmatas autors dod mājienu, ka Ulmanis it kā esot apstiprinājis ar savu parakstu A. Kirhenšteina valdības lēmumus, jo noticeja melīgiem solījumiem un cerēja nokļūt Šveicē, t.i., stādīja savas personīgās intereses augstāk par tautas interesēm.

F. Cielēna fundamentālajā darbā vēl plašāk tiek apgaismotas tādas pašas problēmas kā V. Bastjāņa grāmatās. Tāpēc Bastjānis bieži citē Cielēnu, un viņu vērtējumi nereti sakrīt. Viss tas nosaka nepieciešamību atzīmēt Cielēna darbā tikai to, par ko vēl nebija teikts, aplūkojot Bastjāņa grāmatas.

Fēlikss Cielēns (1888-1964) bija pazīstams politisks darbinieks, rakstnieks un publicists. 1918.-1922. gados viņš bija Tautas padomes un Satversmes sapulces loceklis. Vēlāk – Saeimas deputāts. 1923. gadā ārlietu ministra biedrs (vietnieks), bet 1926.-1928. gados – Latvijas ārlietu ministrs. 1933.-1934. gados Cielēns bija Latvijas sūtnis Francijā. 1940. gada vasarā viņš atgriezās Rīgā, bet 1944. gadā emigrēja uz Zviedriju. Līdz 1933. gadam bija LSDSP CK loceklis. Sava darba 2. sējumā F. Cielēns raksturo 1918.-1934. gadu periodu Latvijas vēsturē, dēvējot to par lielo laiku. Viņš kritizē LSDSP galveno līderi Fr. Menderu, kas atšķinībā no M. Skujenieka un R. Lindiņa piekrita LSDSP pārstāvju iekļaušanai Latvijas valdībā tikai tad, kad viņiem piešķirs pusi no ministru posteņiem. Kad šo ierosinājumu pilsoņi noraidīja, Menders bija laimīgs, ka LSDSP ir tikusi valā no atbildības. Menders tiek arī apsūdzēts, ka viņš klanijās lielinieku priekšā, kad Rīgā tika nodibināta Stučkas valdība. Šajā jautājumā F. Cielēna viedoklis nesakrīt ar B. Kalniņa viedokli, kas tāpat kā Menders uzskatīja, ka LSDSP biedri nevar piedalīties pilsoņu karā pret latviešu strēlniekiem. F. Cielēna kritika rāda, ka starp LSDSP vadošajiem darbiniekiem bija būtiskas domstarpības. Grāmatā tiek norādīts, ka 1919. gada sākumā K. Ulmaņa valdība vervēja brīvprātīgos, bet pagaidām atturējās no iesaukšanas nacionālajā armijā, jo liela tautas daļa vēl simpatizēja komunistiem. Autors augsti vērtē Ulmaņa varonīgo stāju: pat šādos apstākļos viņš turpināja cīņu un ticēja uzvarai. Cielēns atkārtoti, ka laikraksts "Sociāldemokrāts" 1919. gada 3. janvārī apsveica komunistus, kuru rokās pārgāja vara Rīgā, bet viņš nepaskaidro, kas no LSDSP darbiniekiem šajā laikā simpatizēja komunistiem. Tas, ka autors atzīst

sava galvenā pretinieka Ulmaņa nopelnus un kritizē savas partijas biedrus, liecina, ka viņš centās būt objektīvs. Bet strīdīgs ir apgalvojums, ka 1919. gada 22. jūnijā Cēsu kaujas laikā J. Baloža brigāde palika neitrāla, it kā pildot K. Ulmaņa norādījumu nekarot pret vāciešiem. Grāmatā norādīts, ka Menders esot pārāk mēreni kritizējis Ulmani, kas 1919. gadā nozīmēja par finansu un tieslietu ministriem savā valdībā 2 vāciešus – Erhardu un Magnusu. Būdams padomju Krievijas nesamierināms pretinieks, Cielēns tomēr uzskatīja, ka tās uzvara pār Deņikinu izdevīga Latvijai. Deņikins gribēja atjaunot vienotu un nedalāmu Krieviju, kas nozīmētu neatkarīgās Latvijas galu. F. Cielēns uzskatīja, ka R. Lindiņa prasība iedalīt bezzemniekiem zemi nevis lietošanā, bet gan īpašumā bija pareiza, jo tā bija populāra.

Tiek aprakstīta Raiņa un Aspazijas atgriešanās Rīgā pēc ilgajiem trimdas gadiem un pilsētas domes lēmums nosaukt divus galvaspilsētas bulvārus viņu vārdā. Aplūkojot Satversmes sapulces sastāvu, tiek norādīts, ka LZS dibinātājs M. Valters pat nefigurēja kandidātu sarakstā, jo K. Ulmanis viņu uzskatīja par bīstamu sāncensi. Grāmatā aprakstīta J. Raiņa vilšanās, kad Satversmes sapulces priekšsēdētāju vēlēšanās viņš dabūja tikai 48 balsis, bet J. Čakste – 83 balsis. Par Raini nenobalsoja pat visi LSDSP deputāti, jo paredzēja, ka viņu neievēlēs. Čakste tiek raksturots kā priekšzīmīgs sēžu vadītājs, bet Raiņa centieni kļūt par valstsvīru izsauc Cielēna nesaprašanu. Viņš uzskatīja, ka liela dzejnieka popularitāte ir daudz svarīgāka par visādiem amatiem.

Kad V. Dermani nepamatoti apsūdzēja viltotās naudas izplatīšanā, sociāldemokrāti nebalsoja pret viņa izdošanu tiesai, jo nejutās atbildīgi par viņu. Dermani ievēlēja Satversmes sapulcē no LSDSP saraksta, bet viņš faktiski pārgāja komunistu pusē. Par Latvijas demokrātijas galveno ideologu autors uzskatīja Raini. Satversmes sapulcē viņš runāja it kā nedroši un tēvišķi pamācīja LZS deputātus, kuru starpsaucieni viņu mulsināja. Tiek pasvītrots, ka Raiņa domas par demokrātijas, kultūras un morāles problēmām bija dziļas. To, ka par LSDSP CK priekšsēdētāju 1923. gadā kļuva nevis Fricis Menders, bet gan liepājnieks Ansis Rudevics, autors izskaidro ar Mendera augstprātību un neiecietību. Kļūstot galēji kreisam, Menders apgalvoja, ka viņu neievēlēja nevis viņa personīgo īpašību, bet gan politisku iemeslu dēļ. Grāmatā tiek raksturota dažādu baznīcu politiskā pozīcija. Pareizticīgās baznīcas arhibīskaps Jānis Pommers bija naidīgi noskaņots pret LSDSP. Bet Saeimā ievēlēto katoļu bīskapu Jāzepu Rancānu atbalstīja visu politisko virzienu deputāti, jo cienīja viņa inteliģenci. Tiek atzīmēts, ka vairāki ģenerāļi – Bangerskis,

Peniķis, Goppers u.c. atbalstīja demokrātiju, atšķirībā no ģenerāļa Radziņa, kas bija Nacionālā kluba virsaitis.

F. Cielēna darba 3. sējumā tiek atzīmēts, ka K. Ulmaņa autoritāro režīmu nevar uzskatīt par vecsaimnieku diktatūru. Tiek norādīts arī, ka Ulmanis, kaut gan daudz ko ir aizguvis no itāļu un vācu fašisma, tomēr ir gājis īpatnēju ceļu. Fašistu Gustavu Celmiņu un viņa domu biedrus Kārlis Ulmanis lika arestēt. Bet Cielēns pasvītro, ka 1934. gada 16. maijā Cēsu pulka un citu armijas vienību karavīri rīkojās nelikumīgi, kad ieņēma strādnieku Tautas namu Rīgā un ielenca 4. Valmieras pulku, kas bija uzticīgs Satversmei. Tiek atzīmēts, ka Akuraters, Aspazija un Plūdonis atbalstīja 15. maija apvērsumu, bet Skalbe bija opozīcijā. Ģenerālis Roberts Dambītis gatavoja apvērsumu pret Ulmaņa diktatūru, un to atbalstīja Pauls Kalniņš.

Kad Ulmaņa valdība atcēla Cielēnu no sūtņa amata, viņš palika Parīzē. Tiekoties ar pulkvedi Voldemāru Ozolu Parīzē, Fēlikss Cielēns ir nācis pie secinājuma, ka viņš nebūt nav fašists. Ozols bija Spānijas republikāņu armijas ģenerālis, tur tika apcietināts aiz pārpratuma un atbrīvots ar Cielēna palīdzību. Cielēns raksta, ka Ulmaņa mīlulis Munters (pēc izcelsmes vācietis) bija apprecējis Krievijas krievieti, par kuru klīda baumas, ka viņa ir PSRS spiedze. Ulmanis neņēma vērā arī to, ka Muntera sieva tikko bija šķīrusies no komunistiski noskaņota advokāta. A. Kirhenšteins, kas J. Cielēnu pazina kopš 1912. gada, aicināja viņu atgriezties Rīgā. Kad Cielēns to izdarīja, viņš drīz vien saprata, ka Latvijā valda nevis Kirhenšteins, bet Maskavas pilnvarotais Višinskis, kas pakāpeniski īsteno Latvijas boļševizāciju, maskējot to ar demokrātijas izkārti. A. Rudevics un A. Buševics pārgāja LKP pusē. V. Baštjānis un B. Kalniņš sadarbojās ar komunistiem, bet P. Kalniņš to neatbalstīja. Pats F. Cielēns strādāja valsts izdevniecībā kā tulkis. Viņš raksta, ka demokrātu Ati Kēniņu deportēja uz Turkestānu, bet A. Kirhenšteina ministru Jūliju Lāci apcietināja, un nebija zināms par ko. Pats Cielēns bija visai piesardzīgs un nepazīstamu personu klātbūtnē izlikās par PSRS draugu. Varbūt tas viņam palīdzēja izglābties no aresta un deportācijas. Taču apcietināto vidū bija bijušie LSDSP darbinieki Fricis Vesmanis, Roberts Lindiņš, Jānis Višņa, Andrejs Veckalns u.c. Bet brīvībā palika ievērojami LZS darbinieki – Alberts Kviesis, kas bija 6 gadus valsts prezidents, Saeimas deputāti Kārlis Pauļuks un Ādolfs Klīve, žurnālists Arturs Kroders u.c. F. Cielēns raksturo LCP darbību un pasvītro, ka tajā cīņai pret hitleriešiem apvienojās dažādu politisku virzienu pārstāvji. Cielēns arī stāsta, ka 1944. gada maijā zvejnieki viņu slepeni aizveda no Ventspils uz Zviedriju. Tur viņš 1961. gadā prasīja, lai Latvijā rīkodu tautas

aptauju – vai Baltijas tautas negrib atjaunot savas neatkarīgās valstis. F. Cielēna memuāri liecina, ka to autors ir spīdošs publicists un polemists. Viņa grāmatas ir ļoti saturīgas un lieliskas arī formas ziņā.

Bruno Kalniņa 1983. gadā izdotajos memuāros sevišķi interesants ir 1917.-1919. gadu perioda raksturojums. 1917. gadā Pēterpilī LSD organizācija "Prometejs" izdeva laikrakstu "Cīņa", bet maziņiekiem tur nebija nekādas ietekmes, jo redakcijas vadība bija kreisā lielnieka Rūdolfa Salnas rokās. Rīgas Strādnieku deputātu padomes izpildkomitejas priekšsēdētājs pēc 1917. gada februāra revolūcijas sākumā bija Arvids Zeibots, bet vēlāk – Rūdolfs Endrups, kas bija mērens lielnieks (pirms kara – Rīgas latviešu bankas grāmatvedis). Tātad lielnieku vidū bija galēji kreisi sektanti, kas neatzina nekādus kompromisus, un mērenāki politiķi, kas sadarbojās ar maziņiekiem. Rīgas padome radīja latviešu miliciju, kas darbojās krievu policijas vietā. Pilsētas galva bija radikāldemokrāts G. Zemgals, bet prefekts – kapteinis R. Dambekalns, kas 1917. gadā bija sociāldemokrāts, bet pēc 6 gadiem atbalstīja fašistus. Tas bija vēl viens apliecinājums tam, kā jaunā vēsturiskā situācijā mainās cilvēku politiskā orientācija. 1917. gada pirmajā pusē vēl turpinājās lielnieku un maziņieku sadarbība. Rīgas padomes izpildkomitejā bija 12 lielnieku ar J. Daniševski un J. Lencmani priekšgalā, 7 maziņieki ar P. Kalniņu priekšgalā un 7 locekļi ārpus frakcijām, kuri parasti atbalstīja maziņiekus. Latviešu strēlnieku pulki ietilpa 12. armijas sastāvā, un viņu delegāti ievēlēja savu izpildkomiteju, kuras priekšsēdētājs bija kapteinis Valdemārs Ozols (1884-1949). Viņš tiek raksturots kā iedomīgs, bet augsti kvalificēts virsnieks, kurš atbalstīja revolūciju un atrada kopīgu valodu ar strēlniekiem (atšķirībā no dažiem citiem). Rīgas padomē 1917. gada pavasarī lielnieki panāca lēmumu atbalstīt lozungu "Visa vara padomēm!" R. Endrups klusēja, bet A. Zeibots un B. Kalniņš balsoja pret to, taču palika mazākumā. Šo lozungu atbalstīja arī latviešu strēlnieku kongress 1917. gada maija beigās. Nelīdzēja rakstnieka Jāņa Akuratera, kā arī virsnieku Kārļa Goppera un Roberta Dambiša protesti. 1918. gada novembrī tika nodibināta Liepājas strādnieku deputātu padome. Tās priekšsēdētājs bija LSDSP darbinieks Ansis Rudevics. Tas bija svarīgs maziņieku panākums. Šī padome nodibināja draudzīgus kontaktus ar vietējām vācu kareivju padomēm. Viņi gribēja, lai Berlīne nozīmētu par ģenerālpilnvaroto Baltijā Augustu Vinnigu, un LSDSP tam piekrita, kaut gan vēlāk nožēloja šo lēmumu. LSDSP atbalstīja neatkarīgās Latvijas valsts proklamēšanu. Nelīdzēja J. Krūmiņa-Pilāta iebildumi, kurš gribēja, lai Latvija paliek lielnieciskās Krievijas sastāvā. Latviešu strēlnieki to pagaidām atbalstīja, jo vēl nesaprata lielnieku īsto

būtību. B. Kalniņš atzīmē, ka daži memuāru autori nepamatoti apgalvo: 1918. gada 17. novembrī 8 latviešu partiju līderi apvienojās ar V. Zāmuēla vadīto Nacionālo padomi. LSDSP vadība nožēloja, ka tas nenotika. Strādnieku vairākums arī 1919. gada sākumā vēl atbalstīja komunistus, jo nepaspēja iepazīties ar viņu diktatūru un teroru. Komunisti nepamatoti apgalvoja, ka LSDSP esot pilsonības piedēklis. Kad 1918. gada 18. novembrī 38 Tautas padomes (TP) locekļi proklamēja neatkarīgās Latvijas valsts dibināšanu, starp tiem nebija neviena garīdznieka un neviena virsnieka, jo tie politisko partiju darbībā nepiedalījās. Vienīgā sievietē starp TP locekļiem bija Klāra Kalniņa. TP locekļu vairākums bija samērā jauni: Andrejam Petrevicam bija 35 gadi, Fricim Menderam – 33, Marģeram Skujeniekam un Kristapam Eliasam – 32 gadi. Latvijas neatkarīgās valsts proklamēšanas akta laikā P. Kalniņš nolasīja LSDSP deklarāciju, kurā izpaudās atbalsts Latvijas neatkarībai, bet tika uzsvērts, ka LSDSP galamērķis ir sociālisms. Tā raksta B. Kalniņš, bet viņš noklusēja to, ka deklarācijā bija teikts: sociāldemokrātiem Latvijas suverēnā valsts ir tikai līdzeklis sociālisma sasniegšanai. Tāds paziņojums nepatika pilsoniskām partijām, kas uzskatīja, ka neatkarīgā Latvija ir nevis līdzeklis, bet mērķis. LSDSP konferencē, kas notika Rīgā 1918. gada decembrī, Mendērs pasvītroja, ka pret strādniekiem, kas pagaidām atbalsta lieliniekus, nevar cīnīties ar ieročiem rokās. Viņš aicināja ar aģitācijas un propagandas palīdzību panākt strādnieku pāreju LSDSP pusē. Tas nebija viegls uzdevums – sarkanarmiešu vairākums Latvijas teritorijā bija latviešu strēlnieki. Ietekmēja arī tas, ka padomju Krievijas armijas virspavēlnieks bija Jukums Vācietis. Tāpēc konferences delegātu labējais spārs uzskatīja, ka ar aģitāciju vien nevar aprobežoties, ka LSDSP biedriem jāpiedalās pilsoņu karā pret sarkanarmiešiem. Tāds bija M. Skujenieka viedoklis, bet to neatbalstīja delegātu vairākums, jo uzskatīja, ka cīnīties kopā ar vācu muižnieku Landesvēru un fon der Golca dzelzs divīziju sociālistiem nepieklājas. Konference aprobežojās ar to, ka nosodīja Krievijas karaspēka uzbrukumu Latvijai. Tas liecina par to, ka F. Cielēna apgalvojums, it kā LSDSP darbinieki apsveica sarkanarmiešu ienākšanu Rīgā, ir strīdīgs. LSDSP uzskatīja, ka vācu reakcionāri, tāpat kā latviešu komunisti, ir demokrātijas pretinieki un nespēj nodrošināt arī strādnieku ekonomiskās intereses. LSDSP vadība pēc konferences pārcēlās uz Liepāju un tur darbojās sekmīgi. 1919. gada 19. janvārī pilsētas domes vēlēšanās LSDSP kandidātu saraksts ieguva 54% no visām balsīm, bet latviešu pilsonisko partiju kopējo kandidātu sarakstu atbalstīja tikai 7%. Pārējās domnieku vietas ieguva minoritāšu kandidāti. 1919. gadā latvieši

sevišķi bieži mainīja savus uzskatus. Šajā sakarībā B. Kalniņš min Herbertu Cukuru, kas bija Latvijas Sociāldemokrātiskās jaunatnes savienības (LSDJS) biedrs, bet 1919. gadā pārgāja komunistu pusē. Neatkarīgajā Latvijā pēc sava lidojuma uz Gambiju viņš kļuva par nacionālo varoni, bet vācu okupācijas laikā – par hitleriešu līdzskrējēju – personīgi piedalījās ebreju iznīcināšanā. Savā grāmatā B. Kalniņš vairākkārt kritizē K. Ulmani par sadarbību ar vāciešiem. Vācbalti prasīja, lai J. Zālīti un J. Goldmani atceļ no ministru amata un to vietā nozīmē vāciešus. Viņi pat pilnīgi nepamatoti apsūdzēja šos Ulmaņa valdības ministrus lielnieciskā politikā ... Tā viņi laikam apzīmēja pretvācisku pozīciju. LSDSP "Strādnieku Avīze" aicināja pilsoniskās partijas sadarboties ar sociāldemokrātiem, bet ne ar vācu reakcionāriem. Bet K. Ulmanis it kā uzskatīja, ka bez vācu gubernatora grāfa fon der Golca neko uzsākt nevar. Jāšaubās, vai B. Kalniņa kritika ir pamatota. Viņš taču pats atzīst, ka O. Kalpaka vadītajā latviešu bataljonā sākumā bija tikai 2 rotas (daži simti karavīru), turpreti vācbaltu baronu vadītajā Landesvērā – 1800, bet Golca valsts vācu korpusā un dzelzs divīzijā – ap 6000 durkļu. K. Ulmanim acimredzot bija jārēķinās ar vācu pārspēku, jo latviešu nacionālās armijas skaitlisko sastāvu izdevās krasi palielināt tikai 1919. gada vidū. Tiek atzīmēts, ka Oskara Kalpaka bataljona karavīru vairākumu veidoja turīgo ģimeņu dēli. Bet pats Kalpaks 1917. gadā bija krievu sociālistu revolucionāru (eseru) partijas biedrs. Šo partiju vadīja konsekvents demokrāts Viktors Černovs. Laikam tāpēc O. Kalpaks uzticēja politiskās audzināšanas darbu savā bataljonā sociāldemokrātam Pēterim Krievam. 1919. gada 16. aprīlī landesvēristi ieņēma Ulmaņa valdības ēku Liepājā. Barona Manteifeļa trieciena grupa provocēja sadursmes ar latviešu karavīriem un atbruņoja viņu rotu kara ostā. Tika apcietināti 2 Ulmaņa valdības ministri. Pārējie valdības locekļi pēc dažām dienām patvērās tvaikonī "Saratova", ko apsargāja angļu karakuģi. Liepājā apcietināja LSDSP līderus Buševicu, Menderu un Rudevicu. B. Kalniņš atrada patvērumu Jaunliepājā un 17. aprīlī piedalījās 7 latviešu politisko partiju slepenajā apspriedē. Tajā piedalījās arī sociāldemokrāts A. Petrevics un citu partiju pārstāvji – G. Zemgals, J. Akuraters, O. Bite, E. Freivalds. Noskaidrojās, ka uzbrukumu latviešu karavīriem akceptēja Golcs, kas jau 3. aprīlī likvidēja vācu kareivju padomi. O. Kalpaka bataljonu pēc viņa nāves komandēja J. Balodis, kuru gribēja pierunāt kļūt par militārās direktoijas locekli kopā ar Manteifelu un pirmo Līvenu, kas komandēja krievu baltgvaru vienību. J. Balodis noraidīja šo priekšlikumu. Bet LSDSP nolēma atgriezties Tautas padomē, un citas partijas to apsveica, jo uzskatīja par svarīgu visu latviešu partiju vienotu

ricību pret vācbaltu baroniem. Vācijas kara ministrs Noske 1919. gada 27. aprīlī ieradās Liepājā, bet noraidīja Mendera un Buševica potestu, atbalstot Golca rīcību. Naidīgs Latvijas neatkarībai un demokrātijai izrādījās arī Vinnigs. 1919. gada 16. aprīļa pučisti nolēma izveidot provācisku valdību ar Andrievu Niedru priekšgalā. B. Kalniņš raksturo viņu kā melnsimtnieku, kas gribēja, lai ministru posteņos būtu latviešu reakcionāri un tikpat daudz vācu baronu, kā arī bijušie K. Ulmaņa valdības locekļi. Par pirmo provāciskās valdības galvu kļuva krievu prokurors O. Borkovskis, kura ministri bija 6 reakcionāri latvieši, kā arī viņu vācu un ebreju domu biedri. Vienošanās ar K. Ulmaņa ministriem izjuka. 1919. gada 11. maijā par ministru prezidentu O. Borkovska vietā nozīmēja Andrievu Niedru, kura kabinetā bija 10 ministri, to skaitā 3 latvieši – mācītājs J. Kupčs, ārsts T. Vankins un jurists J. Ansbergs. 17. maijā A. Niedru sagūstīja latviešu karavīru grupa leitnanta S. Staprāna vadībā. Niedra parakstīja dokumentu, ka atsakās no ministru prezidenta amata, bet tumšā naktī aizbēga un turpināja vadīt savu valdību. 1919. gada 12. maijā Liepājā sapulcējās 66 Tautas padomes locekļi (no 102), to skaitā 19 LSDSP pārstāvji, 5 vācu progresisti, 5 ebreji un visu pilsonisko partiju pārstāvji. Tautas padome nolēma neatzīt Niedras valdību un pārtrauca savu darbību, lai pēc 2 mēnešiem to atsāktu Rīgā. Lielbritānija un Francija neiejaucās. Varbūt tāpēc, ka cerēja Golca karaspēku izmantot pret komunistu karaspēku. 1919. gada 22. maijā Golca karavīri ieņēma Rīgu. Tur 5 mēnešus bija valdījuši komunisti. Viņu varu atzina legālā opozīcija (kreisie revolucionārie sociālisti un Bunds), kas tomēr kritizēja LKP politiku. Pēc oficiālām ziņām komunisti nošāva 1000 cilvēku, bet faktiski – daudz vairāk. Zaķusalas koncentrācijas nometnē atradās apcietinātie vācbaltieši, bet viņu muižas nesadalīja bezzemniekiem. Komunistu varas laikā Rīgā strādāja daži LSDSP biedri – V. Rikveilis – kooperatīvā, bet K. Dēķens – skolā. B. Kalniņu laipni uzņēma pulkvedis J. Balodis un atļāva viņam formēt brīvprātīgo rotu no Rīgas strādniekiem. Bet Baloža vadītā brigāde nepiedalījās Cēsu kaujās 20. un 21. jūnijā. To pieprasīja Ziemeļlatvijas latviešu brigādes komandieris kapteinis Jorģis Zemītāns, bet J. Balodis aizsūtīja savus karavīrus uz Austrumu fronti, un tur viņi vajāja sarkanarmiešus, kuri atkāpās. Golca karaspēks un Landesvērs bija spiesti atkāpties, jo Cēsu kaujā uzvarēja latviešu un igauņu karaspēks. Taču Golca karavīri neatstāja Kurzemi, un viņiem pievienojās avantūrista Bermonta krievu brīvprātīgie. B. Kalniņš savā grāmatā nosodīja K. Ulmaņa rīcību, jo tas atcēla no ministru posteņiem J. Zālīti un Goldmani un iekļāva ministru kabinetā vāciešus E. Magnusu un R. Erhardu, kā arī labējo latviešu

politiķi J. Zēbergu. Grūti spriest, kādā mērā ir pamatota B. Kalniņa kritika. Iespējams, ka K. Ulmanis gribēja panākt vietējo vāciešu atbalstu neatkarīgajai Latvijas valstij. Taču tas, ka Ulmanis neiesaistīja šajā valdībā liberālus politiķus un latgaļu pārstāvjus, varbūt bija kļūdains solis. 1919. gada 11. novembrī Latvijas nacionālā armija atbrīvoja no bermontiešiem Pārdaugavu. Bet karš vēl turpinājās, 85000 nacionālās armijas karavīru vajāja bermontiešus Kurzemē un sekmīgi cīnījās par Latgales atbrīvošanu no sarkanarmiešu karaspēka 1920. gada janvāra sākumā. 1920. gada februārī Latvijā iestājās sengaiditais miers. Sākās jauns Latvijas vēstures posms.

Bruno Kalniņa grāmata dod saturīgu pārskatu par 1917.-1919. gada svarīgākajiem notikumiem, bet viņa vērtējumi, neapšaubāmi, ir tendenciozi un nesakrīt ar dažiem Fēliksa Cielēna secinājumiem. F. Cielēns nosoda LSDSP attieksmi pret Stučkas valdību 1919. gada sākumā, bet B. Kalniņš to visādā mēģina attaisnot, pasvītrot, ka LSDSP 1918. gada decembra konference nosodījusi komunistu diktatūru Latvijā. B. Kalniņš vairākkārt kritizē K. Ulmaņa rīcību, bet nemin pārliecinošus argumentus, kas pierādītu šīs rīcības aplamību. Kopumā B. Kalniņa grāmata pareizi apgaismo Latvijas neatkarīgās valsts tapšanas procesu. Viņa grāmata arī ļoti pievilcīga formas ziņā, kas ir visai svarīgi, jo veicina lasītāju interesi par Latvijas vēstures problēmām. B. Kalniņa memuāri saprotami izskaidro sarežģītas problēmas, cenšoties tās objektīvi novērtēt. F. Mendera atmiņas ir tendenciozākas, bet arī nozīmīgākas, jo plašāk un dziļāk aplūko svarīgākās Latvijas vēstures problēmas.

Fricis Menders (1885-1971) ir viens no ievērojamākajiem LSDSP darbiniekiem. Viņš iesaistījās revolucionārā kustībā 1904. gadā, bet 1907.-1917. gados bija spiests dzīvot Šveicē, lai izbēgtu no represijām. Pēc 1917. gada februāra revolūcijas Menders bija Rīgas strādnieku deputātu padomes (RSDP) izpildkomitejas loceklis, bet 1918.-1934. gados nepārtraukti LSDSP CK loceklis, kā arī Latvijas Tautas padomes un Satversmes sapulces loceklis, Saeimas deputāts. 1948.-1956. gadu periodu F. Menders pavadīja ieslodzījumā staliniskajās soda nometnēs, bet 1970. gadā tika izsūtīts no Rīgas uz Krāslavas rajonu. 1991. gadā F. Mendera memuāru fragmentus publicēja laikraksts "Neatkarīgā Čīna". Padomju varas laikā šo agrāk nepublicēto atmiņu manuskriptu valsts drošības orgānu darbinieki kratišanas laikā konfiscēja Mendera dzīvoklī K. Barona ielā 14. Manuskriptā bija vairāk nekā 1500 lappuses mašīnrakstā un vēl daudzas nepārrakstītas lappuses, kas tagad glabājas Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) bibliotēkā. Sakarā ar F. Mendera atmiņu

fragmentu publicēšanu A. Heniņš atzīmēja, ka memuāru autoram ir tiesības uz subjektīvu skatījumu un publicējamās atmiņās ir arī pretrunas un apstrīdami momenti. Taču Mendera memuāri ir ļoti vērtīgi, pētot Latvijas 20. gs. pirmās puses vēsturi, sākot ar 1905. gada notikumiem un beidzot ar 1940. gadu. Friča Mendera memuāros tiek minētas vairāk nekā 1000 personas un aptuveni piecdesmit no tām tiek sīkāk raksturotas. Emigrācijas periodā Menders saskārās ar Ļeņinu un savos memuāros raksturo dažas viņa īpašības. Leģendās Ļeņins tiek iztēlots kā gādīgs un cilvēkus mīloš politiķis, bet īstenībā viņš nicināja tā saukto masu cilvēku, kā jau visi diktatori. Attieksmē pret citiem cilvēkiem Ļeņins vadījās no merkantila aprēķina. Viņš glaimoja tiem, kas bija viņam noderīgi, un atstāja tos, kas nebija viņam piekritēji. F. Menders raksturo vairākus latviešu lieliniekus un ne visus negatīvi. Tas liecina par to, ka, neraugoties uz dziļām domstarpībām, maziņeks Menders savu idejisko pretinieku vidū prata atšķirt ne tikai nepievilcīgās personas, bet arī tādas, kam ir pozitīvas īpašības. Ernests Eferts-Klusais tiek raksturots kā simpātisks komunist, bet viņa brālis – kā bezprincipu cilvēks, kam lieliniecisms nebija dziļš un kas atrada mājokli pilsoniskās aprindās, kļūstot neatkarīgajā Latvijā par Rīgas pilsētas galveno inženieri. Acīmredzot Menders ciena tos, kas ir brīvi no ekstrēmisma un prot uz klausīt savu idejisko pretinieku domas. Tāpēc Pēteris Stučka tiek raksturots negatīvi. Turklāt tiek paskaidrots, kāpēc Stučka bija spiests atkāpties no Krievijas padomju republikas tieslietu tautas komisāra amata. Izrādās, ka cara laikā, kad Stučka tika apcietināts, viņš griezās ar lūgumu, lai attiecīgās instances viņu apžēlo, kas nebija pieņemts sociāldemokrātu vidū. Pēc lielinieku 1917. gada apvērsuma tas noskaidrojās, un J. Sverdlovs par to ziņoja Viskrievijas Centrālās izpildu komitejas sēdē. Padomju Krievijas sūtnis Rīgā Sviderskis teica, ka Stučka esot ļauns un ne visai gudrs vecis. Taču Menders pasvītro, ka Stučka ir par vairākām galvām augstāks nekā veiklie latviešu komunistu darbinieki, kas ir spējīgi veidot tikai garīgu tukšumu, ka Stučka, neraugoties uz visu negatīvo, kas ir saistīts ar viņa vārdu, tomēr paliek vēsturiska persona Latvijas likteņos, kura savā laikā deva zināmu ieguldījumu latviešu garīgās dzīves vēsturē. Par lielinieku Jūliju Daniševski autors raksta, ka viņš bija labs mitiņu runātājs un līdz 1906. gadam ieņēma vidus pozīciju starp lieliniekiem un maziņiekiem. Viņu kā LSD pārstāvi KSDSP Centrālajā Komitejā Ļeņins neieredzēja, jo svārstīgos viņš uzskatīja par kaitīgākiem nekā konsekventos maziņiekus. Pēc 1905. gada revolūcijas sakāves Daniševskis izvairījās piedalīties nelegālajā darbā, un viņa ekspressīvais raksturs negaidīti izpaudās Andrieva Niedras

slavināšanā, kad šis rakstnieks bija referējis par tautiskās apziņas pārveidošanās procesu. Bet 1917. gadā Daniševskis mainīja politisko orientāciju un apgalvoja, ka viņš ir iemīlējies revolūcijā. Kļuvis galēji kreiss, viņš 1919. gadā bija Stučkas valdības loceklis un aicināja uz asiņainām represijām. Daniševski Menders neuzskata par nopietnu politisku darbinieku, bet vairākiem komunistu līderiem viņš simpatizē. To vidū bija Jānis Lencmanis, ar kuru strādnieku partija varēja lepoties. Pozitīvi tiek vērtēta Rūdolfa Endrupa darbība Rīgas padomē. Par Jāni Šilfu-Jaunzemu rakstīts, ka viņš 1921. gadā Rīgā kļuva par atbēgīgās kara tiesas upuri, bet līdz nāves dienai palika drosmīgs un uzticīgs savai partijai, bez savtīgiem aprēķiniem. Robertam Eiham 1917. gadā vēl bija daudz jāmacās. Viņš bija ar visu sirdi pieķēries revolucionārām idejām, bet neizbēga daudzu citu latviešu komunistu liktenim un krita no Staļina čekistu rokām. Menders gan neraksta, ka pirms tam Eihe pats bija piedalījies represijās pret nevainīgiem cilvēkiem. Par šo Eihe darbības posmu Rietumsibirijā autors laikam bija mazāk informēts.

Memuāros tiek aplūkoti arī Gustava Zemgala darbība. Pēc Jāņa Čakstes nāves Latvijas Saeima viņu ievēlēja par valsts prezidentu. Kara laikos G. Zemgals sadarbojās ar sociāldemokrātiem un atbalstīja J. Ozola un A. Priedkalna ievēlēšanu Krievijas valsts domē. 1917. gadā viņš bija radikāldemokrāts un ar Rīgas strādnieku deputātu padomes atbalstu kļuva par pilsētas galvu. F. Menders uzskata, ka šaubas par neatkarīgās Latvijas valsts izredzēm varēja pamudināt G. Zemgalu pāriet 1919. gada sākumā P. Stučkas pusē, ja tas piekoptu daudz maz saprātīgu politiku. Bet, kad Stučkas valdība zaudēja, Zemgals atkal sāka aktīvi cīnīties par neatkarīgu Latviju un pēc 1919. gada 16. aprīļa Manteifela puča Liepājā tika uz dažām nedēļām ieslodzīts Niedras cietumā. Neatkarīgajā Latvijā G. Zemgals bija demokrātiskā centra darbinieks un kopā ar šo partiju aizstāvēja Latvijas demokrātiju. Viņam bija svešas diktatoriskās tieksmes un lieluma mānija. Bet atšķirībā no sava līdzgaitnieka Pētera Juraševska Gustavs Zemgals bija politiski glēvs, pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma apsveica diktatoru Kārli Ulmani un neuzturēja vairs draudzīgas attiecības ar sociāldemokrātiem. Kaut gan F. Menders kritiski raksturo viņam svešo politisko partiju darbiniekus, viņš saskata arī viņu pozitīvās īpašības. Bet, raksturojot Kārli Ulmani, Menders saskata tikai negatīvo un nespēj vairs būt objektīvs. Sevišķi asi viņš vērsās pret K. Ulmaņa slavināšanu 30. gadu otrajā pusē, kad pat tāds ievērojams latviešu dzejnieks kā E. Virza zaudēja mēra sajūtu un 1936. gadā dēvēja valsts prezidentu par teiksmainu jājēju ... Menders sarkastiski raksta, ka lielzemniecības pārstāvis K.

Ulmanis vienā naktī pārvērtās par "visas tautas vadoni" un pielidēji viņu dēvēja par "lielo vadoni", "dižo vadoni", "leģendāro vadoni", "ģeniālo celtnieku", "Nameja pēcteci", "lielo reformatoru". Visi šie epiteti atgādināja Staļina kultu, bet vajadzētu atcerēties, ka Kārļa Ulmaņa autoritārais režīms nepiekopa masveida teroru un ka šī režīma sociāli ekonomiskie sasniegumi ir neapstrīdami.

F. Mendera memuāru tēmas ir daudzveidīgas: gan 1905. gada kaujinieku darbība, gan agrārās reformas gaita pēc 20 gadiem, gan Latvijas un PSRS 1927. gada tirdzniecības līgums. Šie memuāri varētu kļūt par visai lietderīgu mācību līdzekli vēstures fakultātes studentiem.

LITERATŪRA

1. Bastjānis V. – Demokrātiskā Latvija. – Vērojumi un vērtējumi. – Stokholma: izdevējs E. Ogrīšs, 1966. – 320 lpp.
2. Bastjānis V. – Dzīves straumē. – Atmiņas. – Stokholma: izdevējs E. Ogrīšs, 1970. – 299 lpp.
3. Bastjānis V. – Gala sākums. – Vērojumi un vērtējumi. – Lindigo: Memento, 1964. – 173 lpp.
4. Cielēns F. – Laikmetu maiņā. – Atmiņas un atziņas. – 1. sējums. – Lindigo, 1961. – 512 lpp.
5. Cielēns F. – Laikmetu maiņā. – Atmiņas un atziņas. – 2. sējums. – Latvijas demokrātiskās republikas lielais laiks. – B./v.: Memento, 1963. – 510 lpp.
6. Cielēns F. – Laikmetu maiņā. – Atmiņas un atziņas. – 3. sējums. – Latvija Eiropas traģēdijā. – B./v.: Memento, 1964. – 509 lpp.
7. Kalniņš B. – Vēl ciņa nav galā. – I. – 1899.-1920. – B./v.: Memento, 1983. – 278 lpp.
8. Menders F. – Domas, darbi un dzīve 1903.-1940. // Neatkarīgā Ciņa, 1991. – 23. aprīlī – 24. augustā.
9. Valters M. – Atmiņas un sapņi. – 1. – Stokholma: Daugava, 1969. – 340 lpp.

NOSLĒGUMS

Historiogrāfija analizē vēstures zinātnes tapšanas un attīstības procesu. Taču tas attiecas uz historiogrāfiju kā vēstures nozari kopumā. Acimredzot ir lietderīgi aplūkot arī atsevišķus historiogrāfijas aspektus. Šajā gadījumā ir runa par Latvijas vēstures pētnieku darbu saturu un formas analizēšanu, noskaidrojot vēstures zinātnes attīstības tendences Latvijā. Ir visai svarīgi tie apstākļi, kādos attīstījās vēstures zinātne. Rīgas arhīvos saglabājās daudz vērtīgu dokumentu, kas netika iznīcināti nedz padomju okupācijas laikā (1940-1941), nedz arī vācu okupācijas gados (1941-1944). Taču pusgadsimtu (līdz pat 20. gs. 90. gadu sākumam) Latvijas vēsturniekiem nebija pētniecības brīvības. Cenzūra un pašcenzūra stipri ierobežoja viņu iespējas un pamudināja ne tikai ievērot valdošās nepamatotās nostādnēs, bet arī noklusēt to, kas nebija izdevīgs valdošajai ideoloģijai. Rezultātā vidusskolas mācību grāmatā tika noklusēta sekmīgā cīņa pret bermontiešiem 1919. gadā. Šādos apstākļos lielāko daļu grāmatu Latvijas vēsturē uzrakstīja latviešu vēsturnieki trimdā. No pirmskara vēsturniekiem Rīgā pēc 1945. gada darbojās tikai M. Štepermanis, B. Brežgo un T. Zeids. A. Bīlmanis un A. Spekke emigrēja uz ASV, E. Dunsdorfs – uz Austrāliju, A. Švābe – uz Zviedriju. Latvijas vēstures pētnieki strādāja arī Kanādā, Vācijā, Dānijā. Par Latvijas vēstures pētniekiem trimdā kļuva arī teologi, kulturologi, ekonomisti, sabiedriskie darbinieki. Sevišķi lieli nopelni viņu darbu publicēšanā ir izdevniecībai "Daugava" Zviedrijā un apgādam "Grāmatu draugs" Amerikas Savienotajās Valstīs. Latviešu vēsturnieki lielāko daļu savu darbu publicēja latviešu valodā, bet bieži vien arī angļu, vācu, zviedru u.c. valodās. Tika izmantoti daudzi materiāli svešvalodās, kuri glabājās Eiropas un Amerikas arhīvos un bibliotēkās. Tas ir raksturīgi ne tikai latviešu vēsturniekiem trimdā, bet arī Rīgas vēsturniekiem, kuri pēdējos gados auglīgi strādāja ārvalstu arhīvos. Šajā ziņā daudz kas ir panākts, pētot materiālus Vācijas un Polijas arhīvos, kā arī ASV un Lielbritānijas bibliotēkās. Arvien plašāk tiek izmantoti Latvijas valsts vēstures arhīva materiāli, kuri 90. gados kļuva pieejami arī latviešu vēsturniekiem, kuri dzīvo ārzemēs. Raksturīgi, ka latviešu vēsturnieki pēdējos gadu desmitos publicēja galvenokārt darbus par 16.-19. gs. un vēl vairāk – par 20. gs. Tas daļēji izskaidrojams ar to, ka Latvijas seno laiku vēsturi ir vispusīgi pētījis jau pirms Otrā pasaules kara Francis Balodis, bet pēc kara – Rīgas arheologi un etnogrāfi. Sevišķa pētnieku interese par 19. un 20. gs. ir izskaidrojama ar to, ka 19. gs. ir

latviešu nacionālās atmodas sākums, bet 20. gs. (it īpaši 1918.-1940. g. periods) ir Latvijas valstiskuma tapšanas un attīstības laikmets.

Vērtējot pētījumus par Latvijas vēsturi mūsdienu apstākļos, ir jāizvairās no pagātnes "modernizācijas" mūsdienu skatījumā. Šajā ziņā pelna ievēribu I. Šneideres raksts "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla" 1994. gada 3. numurā un V. Blūzmas raksts "Latvijas Vēstures" 1996. gada 3. numurā. Kaut gan šajos rakstos ir arī strīdīgi apsvērumi, kuri jāapspiež diskusijas kārtībā arī turpmāk. Sevišķi svarīgi ir neieslīgt galējībās: jo tuvāk galējībai, jo tālāk no patiesības. Pamatoti tiek pacelts jautājums, ka "birku piekāršana" autoram nav pieņemama. Epitēti "murgains" vai "melīgs" nepieder pie labākajiem apzīmējumiem. Un tomēr jārēķinās ar to, ka par vēstures viltošanu un visai būtisku faktu noklusēšanu daži autori raksta asos izteicienus. Protams, būtu korektāk rakstīt par "neatbilstību faktiem" vai "nepieņemamiem secinājumiem". Taču nevar ignorēt to, ka politiskās kaislības izpaužas dažādu autoru grāmatās. Svarīga ir arī uzticība pētniekam, neizvirzot prasību, lai tas "uz katra soļa" apstiprina teikto ar attiecīgām atsaucēm. Kā piemēru var minēt A. Švābi. Viņa grāmatā par Latviju 19. gs. ir īss izmantotās literatūras saraksts pēc katras nodaļas, parasti nenorādot attiecīgās lapaspuses. Tas, ka šajā pētījumā autors parasti neatsaucas uz arhīvu fondiem un lietām, nebūt nemazina darba vērtību. Galvenais A. Švābes grāmatā ir faktu atlase, paskaidrojumi, oriģināli formulējumi, vērtējumi un secinājumi. Sarežģīta problēma ir objektivisma metode vēstures pētišanā. Oficiālajā padomju historiogrāfijā mēģināja saskatīt atšķirību starp objektīvu un objektivistisku pieeju, uzskatot pirmo par patiesības meklējumiem, bet otro – par vienaldzīgu neitralitāti "karojošā partejiskuma" vietā vai par apolitiskumu, kas tika asi nosodīts. Tādas un arī citāda rakstura galējības nav pieņemamas vēstures pētišanā mūsdienu apstākļos. Visi šodien runā, ka jāizvairās no vēstures pētījumu politizācijas, kas jāsaprot kā vienpusīga, neobjektīva tendenciozitāte. Taču būtu naīvi domāt, ka politiskās intereses nekādā mērā neietekmē zinātniskos darbiniekus. Simpātijas pret Latvijas 1920.-1940. gadu brīvvalsti, antipātijas pret staļinisko režīmu vai nacistiem, kuri okupēja Latviju, izpaužas dažādu vēsturnieku darbos, un nevar gaidīt, ka viņi izteiks vienādus vērtējumus. Raksturojot tādas politiskās un ideoloģiskās kategorijas kā valsts politika jeb likumdošana, nacionālisms jeb autoritārisms, neizbēgami izpaudīsies autora demokrātisms un liberālisms vai antidemokrātiskie uzskati. Protams, ir vēlama mērenība un tolerance, iecietība pret citādi domājošo uzskatiem. Tas attiecas arī uz vēstures pētišanas metodoloģiju, metodiku un problēmu izvēli. Atbalstu pelna pētījumi par sievietes stāvokli dažādos

vēstures posmos un atteikšanās no totalitārisma jēdziena dažu zinātnieku darbos, bet strikts tradicionālā un modernā pretstatījums nav pamatots. Saistošs ir vēstures filosofijas problēmu izklāsts T. Puisāna darbos, bet ne mazāk vērtīgi ir E. Dunsdorfa atlasītie un komentētie fakti. Un kaut gan Leopolda Rankes 19. gs. koncepcijas ir konservatīvas, arī tās pelna ievēribu mūsdienās. Katrā zinātnes nozarē ir svarīga faktu uzkrāšana. Bet ne mazāk nozīmīga ir šo faktu analīze (arī sintēze), notikumu traktējums, personu raksturojums. Tikai daudzveidīgas pētīšanas metodes, kopā ņemot, dos vispusīgu ainu par sabiedrības attīstību. Tāpēc ir svarīgi arī attiecīgi filosofu, sociologu un ekonomistu pētījumi. Mūsdienu apstākļos daudzi vēsturnieki pamatoti koncentrē savu uzmanību uz cilvēku sabiedrības kultūras attīstību. Tas var būt visai auglīgs ceļš, ja traktē kultūru visplašākā nozīmē, bet nevis uzskatot to kā vienu no sociāliem komponentiem – paralēli ideoloģijai, psiholoģijai un izglītībai, vai uzskatot kultūru par mentalitātes sastāvdaļu, bet ne otrādi. Ir dažādi kultūras (arī civilizācijas) jēdziena definējumi – arī kā cilvēka attieksme pret dabu, sabiedrību un pret sevi pašu. Bet katrā ziņā ir jārunā arī par ražošanas kultūru, sadzīves kultūru un politisku kultūru. Un nevar ierobežot garīgo kultūru ar izglītības un mākslas sfēru, ar reliģijas un tikumības sfēru. Sarežģīta problēma ir salīdzinošās metodes pielietošana. Daži vēsturnieki pamatoti uzsver, ka katra vēsturiskā situācija ir savdabīga, un nevar pareizi saprast pagātni, ja vērtē to ar mūsdienu mērauklām. Tāpat kā nevar saprast Āzijas tautu psiholoģiju, aplūkojot to no eiropieša specifiskā viedokļa. Vēstures pētniekam būs panākumi, ja viņš centīsies ieskatīties pagātnē tā laika cilvēka acīm, bet nevis mūsdienu kritēriju gaismā. Taču tēze, ka vēsture neatkārtojas, jātraktē piesardzīgi. Viduslaikiem ir sava specifika, un 20. gs. beigās būtiski atšķiras no šī gadsimta sākuma. Taču ir sabiedriskas parādības, kas atkārtojas – nevis absolūti, bet daļēji. Atkārtojas kari, atkārtojas mantkārība, gedonisms, konformisms un varaskārība. Dažādās formās atkārtojas cilvēku pašapliecināšanās tieksmes. Atkārtojas dažādu sociālo grupu pārstāvju ilūzijas un tieksme pieņemt vēlamo par reāli iespējamo. Latvijas vēstures pētnieku darbi rāda, ka senlatviešu tradīcijas un ticējumi saglabājās vairākus gadsimtus. Ir vispāratzīts arī kristīgās reliģijas noturīgums, neraugoties uz izmaiņām baznīcas dzīvē. Ir pazīstams teiciens "Viduslaiki turpinās", ņemot vērā, ka aizgājušo gadsimtu parašas saglabājas un ka zemnieks lūdza Dievu atdzīvināt zemi ar auglību nesošiem nokrišņiem ne tikai 14. gs., bet arī 19. gs. Bet, ja salīdzināt dažādus laikmetus vienmēr ir riskanti, tad salīdzināt dažādu autoru viedokļus ir pat nepieciešami. Tādā ceļā var

noskaidrot, kam no vēsturniekiem ir pārliecinošāka argumentācija. Salīdzinošā metode var būt lietderīga arī, salīdzinot dažādas politiskās sistēmas – to vājās un stiprās puses, kā arī, salīdzinot dažādu sociālo grupu kopīgās iezīmes un atšķirības interešu, uzskatu, sociālās aktivitātes ziņā u.c. aspektos. Sabiedrības vēsture ir galvenokārt cilvēku vēsture, kaut gan to eksistences ģeogrāfiskie u.c. apstākļi ir visai nozīmīgi. Arī šajā aspektā nav vēlamas galējības – nedrīkst par zemu vērtēt plašāko masu lomu, kas nereti izpaužas viņu pasivitātē. Bet vēl bīstamāk ir ignorēt aktivā mazākuma lomu, izcilu personību lomu. Radikālās pārmaiņas cilvēku sabiedrības vēsturē bieži vien ir mazākuma aktivitātes rezultāts, un no izcilām personībām daudz kas atkarīgs. Jāievēro subjektīvā faktora loma un jāpārvar tā saucamā “šķiriskā pieeja”, analizējot sabiedriskās parādības. Vēstures pieredze rāda, ka piederībai pie nācijas ir nesalīdzināmi lielāka nozīme nekā piederībai pie šķiras. Nerunājot jau par to, ka šķiras (un arī kārtas) nav vienveidīgas un tās reti kad var apvienot kopīgas intereses. Pareizāk būtu noskaidrot atšķirības starp dažādām etniskām un sociālām grupām, kam ir specifiskas intereses un kopīgi uzskati. Uzmanības centrā acīmredzot jābūt cilvēku mentalitātei. Dažādas vēsturnieku skolas koncentrē uzmanību uz dažādiem sabiedrības attīstības aspektiem. Amsterdamas starptautiskais sociālās vēstures institūts pēti arodkustības attīstību un politisko partiju darbību dažādos periodos un dažādās zemēs. Nereti pētnieki pārvērtē ekonomisko faktoru lomu. Kaut gan pagātne un tagadne liecina par to, ka izšķirošā dažkārt ir valdošā ideoloģija, kas pamudināja PSRS, Ziemeļkorejas un Kubas vadītājus ignorēt šo valstu ekonomiskās sistēmas neefektivitāti. Raksturīgi, ka plašām masām vairāk rūp ekonomiskās intereses, bet intelligenci – politiskās intereses, politiskās brīvības, nacionālā kultūra un garīgās vērtības. Sarežģīta, bet visai svarīga problēma ir likumsakarību un cēloņsakarību problēma. Vēsturnieku vidū ir tādi, kas atzīst globālas likumsakarības, piemēram, zinātnes un tehnikas progresu. Citi atkal atzīst tikai lokālas cēloņsakarības. Neapšaubāmi, ka sekas allāž nosaka vairāki cēloņi, un pētnieka uzdevums ir noskaidrot – kādi cēloņi ir svarīgāki un kādi mazāk svarīgi. Pētnieka darbā ļoti nozīmīgas ir arī hipotēzes. Ja arī neizdodas pierādīt to pareizību, tomēr hipotēzes izvirzīšana stimulē tālākos pētījumus un pārliecinošu argumentu izvirzīšanu. Historiogrāfijas metodoloģiskie un metodiskie principi ir dažādi, un šajā ziņā ir visai nozīmīgs uzskatu plurālisms. Viena no iespējamām pieejām historiogrāfijas analīzei ir pētnieku darbu izlase atbilstoši šīs analīzes autora interesēm,

šo pētnieku darbu satura un formas raksturojums, lakoniski, neuzbāzīgi komentāri par šo darbu nozīmi un retāk – par to vāmajām pusēm.

Aplūkotās trīs hronikas vēstī par Latvijas vēsturi 12.-16. gs. Indriķa hronika ir viens no galvenajiem avotiem, pētot 13. gs. notikumus. Atskaņu hronikā atspoguļojas Livonijas ordeņa bruņinieku uzskati. Rusova hronika aplūko tikumības lomu viduslaiku beigu posmā. T. Zeids salīdzina vācu, latviešu un krievu autoru koncepcijas par Livonijas vēsturi. A. Spekke raksturo šī laikmeta latviešu materiālo un garīgo kultūru, dzīves veidu, mentalitāti. E. Dunsdorfs apgaismo Latvijas 16.-18. gs. vēstures sociālekonomiskos un politiskos aspektus, kā arī garīgās kultūras attīstību. J. Zutis rāda vācbaltu privilēģiju izcelšanās un attīstības procesu. A. Švābe pievērš lielu uzmanību izmaiņām likumdošanā, kuras tālejoši ietekmē Latvijas 19. gs. saimnieciskās un sociālpolitiskās attiecības. I. Ronis analizē latviešu uzņēmumu tapšanu un attīstību pilsētās 20. gs. sākumā, kā arī raksturo pilsonības politiskos grupējumus, kopīgo un atšķirīgo to politika. A. Ezergailis apgaismo Latvijas svarīgākās problēmas 1917. gadā, izceļot demokrātijas lomu. E. Andersons raksta par Latviju ciešā sakarībā ar starptautiskām problēmām. A. Ceihners rāda staļinskās sistēmas negatīvās sekas Latvijā 1940.-1941. gadā, koncentrējot galveno uzmanību uz sociāli ekonomiskām problēmām. A. Aizsilnieks raksturo Latvijas brīvvalsts saimniecisko attīstību, bet Ā. Šilde – tās politisko attīstību. H. Strods apgaismo latviešu un vācu attiecības Otrā pasaules kara gados. Latgales vēstures pētnieki apgaismo latgaliešu īpatnības, katoļu baznīcas lomu, Latgales tuvošanos un apvienošanos ar Vidzemi un Kurzemi. Latvijas sociāldemokrātijas vēstures pētnieki cenšas izskaidrot šīs politiskās kustības evolūcijas cēloņus un parādīt tās lomu Latvijas demokratizācijas procesā. Memuāru autoru darbos atspoguļojas dažāda pieeja Latvijas 20. gs. problēmām, atkarībā no viņu politiskās orientācijas. Sevišķi vērtīga aplūkojamajos memuāros ir svarīgu detaļu apgaismošana un sabiedriski politisko darbinieku raksturojums. Tā ir tikai neliela daļa no Latvijas vēstures pētnieku darbiem. Citas publikācijas netiek aplūkotas vai tiek minētas tikai sakarā ar konkrēto problēmu apgaismošanu. Vienā grāmatā nav iespējams izanalizēt visus svarīgākos Latvijas historiogrāfijas aspektus. Apgaismojot daļu no tiem, autors gribēja piesaistīt lasītāju uzmanību Latvijas vēstures pētnieku darbiem pārliecībā, ka historiogrāfijas analīzes process nemitīgi turpināsies un bagātināsies ar jaunām atziņām un secinājumiem.

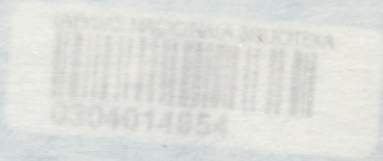
SAĪSINĀJUMI

CK	– Centrālā Komiteja.
DB	– Rīgas demokrātiskais bloks.
KSDSP	– Krievijas sociāldemokrātiskā strādnieku partija.
LCP	– Latvijas centrālā padome.
LKP	– Latvijas komunistiskā partija.
LNK	– Latvju nacionālais klubs.
LPSR	– Latvijas Padomju Sociālistiskā republika.
LSD	– Latvijas sociāldemokrātija.
LSDSP	– Latvijas sociāldemokrātiskā strādnieku partija.
LSDS	– Latviešu sociāldemokrātu savienība.
LSSZP	– Latvijas sociālistiskā strādnieku un zemnieku partija.
LVI	– Latvijas valsts izdevniecība.
LZS	– Latviešu zemnieku savienība.
NP	– Latviešu pagaidu nacionālā padome.
RSP	– Latviešu revolucionāro sociālistu partija.
RSDP	– Rīgas strādnieku deputātu padome.
SSS	– Strādnieku sports un sargs.
TP	– Latvijas tautas padome.

SATURS

IEVADS	3
1. TRĪS HRONIKAS	5
2. EDGARS DUNSDORFS UN ARNOLDS SPEKKE	18
3. TEODORS ZEIDS UN JĀNIS ZUTIS	34
4. EDGARS ANDERSONS UN ARVEDS ŠVĀBE	49
5. ANDRIEVS EZERGAILIS UN INDULIS RONIS	64
6. ARNOLDS AIZSILNIEKS UN ĀDOLFS ŠILDE	79
7. ALFRĒDS CEIHNERS UN HEINRIHS STRODS	95
8. LATGALES VĒSTURES PĒTNIEKI	113
9. LATVIJAS SOCIĀLDEMOKRĀTIJAS VĒSTURES PĒTNIEKI	128
10. LATVIEŠU ZEMNIEKU SAVIENĪBAS DARBINIEKU MEMUĀRI	148
11. SOCIĀLDEMOKRĀTU ATMIŅAS UN PĀRDOMAS	166
NOSLĒGUMS	184
SAĪSINĀJUMI	189

191

J. STEINMANN
LAVINIA VESTURES
PÉTINIENI

Steinmann, J. (1871-1952)
Lavinia Vestures (1871-1952)
Pétinieni (1871-1952)
Steinmann, J. (1871-1952)
Lavinia Vestures (1871-1952)
Pétinieni (1871-1952)

SATURS

1. EVADS	2
2. TRIS HRONIKAS	3
3. EDGARS DUNSDORFS UN ARNOLDS ŠPEKKE	4
4. TEODORS ZEIDS UN JĀNIS ZUTIS	5
5. EDGARS ANDERSONS UN ARVEDS ŠVABE	6
6. ANDRIEVS EZERGAILIS UN INDULIS RŌNIS	7
7. ARNOLDS AIZSILNIEKS UN ĀDOLFS SILDE	8
8. ALERĒDS CEIHNERS UN HEINRIHS STRODS	9
9. LATGALES VĒSTURES PĒTNIEKI	10
10. LATVIJAS SOCIĀLDEMOKRĀTIJAS VĒSTURES PĒTNIEKI	11
11. LATVIEŠU ZEMNIEKU SAVIENĪBAS DARBINIEKU MEMUĀRI	12
12. SOCIĀLDEMOKRĀTU ATMIŅAS UN PARDOMAS	13
NOSLĒGUMS	14
SAISINĀJUMI	15

J. ŠTEIMANS LATVIJAS VĒSTURES PĒTNIEKI

Datorsalikums. Parakstīts iespiešanai 13.10.97.
Izdevējdarbības registr. apliec. Nr. 2-0197.
Formāts 60x84/16; 12 iespiedl., 8,7 izdevn. l.
Pasūtījuma Nr. 83 Metiens 470 eks.
Iespiests DPU izdevniecībā «Saule» —
Saules ielā 1/3, Daugavpils, Latvija, LV-5400, 1997. g.

OBLIGĀTAIS
EKSEMPĻĀRS

1.80

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0304014854

97-3
L-762